

85. Fride, Lojsta sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 86.

Litteratur: VHA Akad:s Dagbok ^{28/11} 1843 § 246, Inventarium nr 1088 (1843); G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2 (1867–68), s. 874, 3 (1884), s. 231; O. Montelius, Från jernåldern (1869), s. 54 nr 390, Svenska fornsaker (1872), s. 136 (nr 465), 198; H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i: VHA Akad:s Månadsblad 1890, s. 128 f.); B. Salin, De nordiska guldrakteaterna (i: ATS 14: 2, 1895), s. 102; S. Bugge i Norges Indskrifter med de ældre Runer 1, s. 100 (1892), 173 (1894), jfr tillägg (av M. Olsen) 3, s. 229 (1923); S. Bugge i Aarbøger 1905, s. 201, 324; S. Lindqvist, Geretebrakteaten och dess likar (i: Fornvännen 1927, s. 217 f.); C. Marstrand, De gotiske runeminnesmerker (i: Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap 3, 1929), s. 77; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung 1 (1932), s. 10 f. (62 f.), Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 47 (469); A. Johansson i ANF 49 (1933), s. 243 f.; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB); B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; M. Olsen, Runespennen fra Bratsberg i Gjerpen (i: Viking 1, 1937, s. 68 f.; även i: M. Olsen, Fra norrøn filologi, 1949, s. 30 f.); Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 544 f. (jfr även sp. 790 f.); H. Öberg, Guldrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; S. B. F. Jansson, Gotlands runinskrifter (i: Boken om Gotland 1, 1945), s. 144.

Äldre avbildningar: Atlas for nordisk oldkyndighed (1857), Tab. xii fig. 237; Stephens a. a. 2, nr 44; foto ATA (Lindqvist a. a. fig. 109; Nerman a. a. Taf. 31 fig. 332; Öberg a. a. fig. 46).

Guldrakteat, funnen (troligen år 1843) av pigan Magdalena Gertrud Johansdotter i en åker till gården Fride, 2 km NNÖ om Lojsta kyrka, vid vägen mot Etelhem. Den inlöstes år 1843 med 34 riksdaler 12 skillingar 5 runstycken banko till Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 1088.

I Stephens' förteckning över brakteater med runinskrift har den nr 44.

Diameter 47,5 mm, vikt drygt 20 gram, guldhalt 90,7 %. Den egentliga brakteaten är omgiven av en sirad ram av två ringar. Den är vidare försedd med fastlödd kantring och ögla. Innanför det V-formade, av filigrantråd bildade beslaget under öglan finns bilden av ett människohuvud. Fride-brakteaten är ett mycket vackert exemplar, föga slitet och nött. Guldets är så tjockt, att endast obetydligt av stämpeln är skönjbart på baksidan. Framställningen är den å brakteater av denna typ vanliga: ett människohuvud över ett fyrfota djur, båda vända mot vänster. Djuret är i livlig rörelse, med benen sträckta bakåt och framåt. Över djurets huvud finns en hästskoformig figur, som väl skall föreställa två horn. Djuret är i så fall icke en häst, utan ett sagodjur.

Fride-brakteaten tillhör brakteattyp C (människohuvud över fyrfotad djur) och en särpräglad gotländsk variantform av denna, av H. Öberg betecknad C VIII. H. Hildebrand kände den 1890 i 9 exemplar: 6 av dessa i Statens Historiska Museum äro alla funna på Gotland, dessutom 2 i Uppsala med okänd fyndort och 1 i Köpenhamn likaledes med okänd fyndort. Därför håller Hildebrand för »troligt, att stämplarna med ifrågasvarande inskrift tillkommit på Gotland». Om man granskar dem närmare, finner man, att de äro tillverkade med tre olika stämplor, på följande sätt:

- 1) Fride, Lojsta sn (G 85)
Ö. Ryftes, Fole sn (inv.-nr 8793)
 - 2) Djupbrunns, Hogräns sn (inv.-nr 4877)
 - 3) Sutarve, Stånga sn (G 89)
Burge, Dalhems sn (inv.-nr 2617)
Slite, Othems sn (inv.-nr 69)
2 i Uppsala (Montelius, Från jernåldern, s. 41, nr 290, 291)
1 i Köpenhamn (Montelius, Från jernåldern, s. 46, nr 329)
- Senare har tillkommit, av en fjärde stämpel
- 4) Almungs, Havdhems sn (G 45).

Också runinskriften varierar något i de olika stämplarna, och därför är Hildebrands iakttagelse, senare bekräftad av B. Salin (1895, Tab. VII, s. 102) och H. Öberg (1942, s. 92 f., 291), viktigt.

Likheten mellan de olika formerna (stämplarna) är emellertid så stor, att de måste ligga varandra mycket nära i tiden. Enligt Öberg (a. a. s. 92 f.) äro brakteaterna från Fride och Ö. Ryttes de äldsta, från vilka de övriga härstamma. Å andra sidan har S. Lindqvist (1927) framhållit, att hela gruppen (och främst Fride- och Ö. Ryttes-exemplaren) står i nära samband med den något äldre brakteaten från Gerete, Fardhems sn (utan runor). Lindqvist och Öberg datera gruppen till 400-talet, »och vi ta nog ej miste, om vi förmoda, att de äldsta bland dem, däribland den från Gerete, tillverkats redan under detta århundrades förra hälft». B. Nerman (1935, s. 119 f.) är benägen att gå något längre fram i tiden; han anser, att brakteattillverkningen knappast har börjat före slutet av 400-talet eller under period VI: 2, som på Gotland icke kan vara tidigare än omkring 475.

Inskriften är högerlöpande, mellan djurets nos och människohuvudets hjälm. Under näst sista runan finns ett likarmat kors ✞. Samma tecken förekommer bakom figuren, mellan hjälmbusken och djurets bakre bakben.

Inskrift:

MMI

e eī l

Första runan är ett tydligt **e**. Avståndet till följande runa är kort, men tydligt. Andra **e**-runan (i binderunan **eī**) är betydligt bredare; man skulle därför också kunna läsa **īti**. Det finns emellertid kontakt såväl mellan bistavarna i **e** som mellan **l** och **i**. En binderuna är sålunda ofrånkomlig. Sista runan är **l**, klart fristående, med staven svagt böjd.

S. Bugge har (1892) i samband med tolkningen av By-inskriften och andra urnordiska inskrifter, där ordet **erilar** förekommer (Kragehul, Lindholmen, Veblungsnæs, Järsberg), framkastat tanken, att detta ord i förvanskad form skulle förekomma i några inskrifter på brakteater, nämligen Stephens nr 43–45 b och 85–87: **eelil** »skulde være et meningsløst brudstykke af **e eril[ar]**» på brakteaten Stephens 49. Han har icke närmare utfört detta uppslag, och han har uppgivit det, då han ett tiotal år senare underkastar brakteatinskrifterna en samlad och systematisk granskning. Han tror sig då i några brakteatinskrifter (Stephens nr 24, 56, 79) ha funnit ett mansnamn urn. **lilir** (vok. **lil**), och detta skulle också finnas på de gotländska brakteater, vilkas inskrift han läser **eelil**. »Indskriften **ee lil** betyder da: »'altid Lili' (d. e. du, Lili, skal altid eie denne Brakteat.» »Thi 9 Brakteater, som viser tilbage til en og samme Original, men som tildels er prægede med forskjellige Stempler og af hvilke 6 sikkert er fundne paa Gotland, har Indskriften **ee lil**, d. e. altid skal du, Lili! eie denne Brakteat.»

C. Marstrander (1929) sätter brakteaternas inskrift i samband med Kylfver-stenens **eus** (se nedan G 88), som han uppfattar »som navnet på den goter, som ristet Kylfverstenens runer». Formellt är det identiskt med substantivet urg. urn. **ehwa-* (isl. *íor* m.) häst. Marstrander vill nu finna detta ord också på de gotländska brakteaterna, vilkas inskrift han läser dels **eehu**, dels **eehwu**. Det skulle här kunna vara namn på Odin i hans egenskap av dödsgud. »Alle disse brakteater viser billedet av en hest med et mannshode over, og innskriften er på dem alle plasert på ett og samme sted, over hestens hode ... Jeg tror der er en forbindelse mellem figurfremstillingen og innskriften og at denne inneholder gudenavnet (runenavnet) i tiltaleform **ehu** og (med analogisk *w* som hos Wulfila) **ehwu**. Det første **e** står likeledes for *Ehu* ... Innskriften inneholder altså et to ganger gjentatt *Ehu*.»

W. Krause (1932, 1937) har varit inne på samma tankegångar som Marstrander. Också han är lockad av att söka ett samband mellan inskriften och bilden. På några, huvudsakligen gotländska brakteater finner man en formel **eehu** eller **eehl**. Sista runan **l** kan vara en fördärvad **e**-runa (på samma sätt som första runan i G 45 Almungs är en vanställd **e**-runa). Rekonstruerad text skulle vara *ehwē* Sg dat. »dem Pferde». »Das Pferd ist das heilige Tier Odins, des Runenmeisters. Daher spielt es als Zaubersymbol eine bedeutende Rolle gerade auch in der Runenmagie; und zwar dient es dabei dem Schadenzauber. Die Inschrift *ehwe* stellt den Brakteaten unter Odins Schutz und verleiht seinem Träger Macht über seine Feinde.»

Magnus Olsen (1937, 1949) erinrar om att »hovedmengden av brakteat-innskrifter ikke kan bedømmes som de almindelige urnordiske innskrifter. På brakteatene er runene et ledd i smykkets — amulettens — hele utstyr. De forutsetter ikke den samme runekyndighet som de almindelige innskrifter. Vi kan iaktta hvorledes de kopieres fra brakteat til brakteat, sikkert ofte uten virkelig forståelse. Forvansket gjengivelse er uttrykk som man ofte, og med god grunn, finner anvendt i den videnskapelige litteratur om brakteat-innskrifter.» Han tillämpar detta först på brakteaten Stephens nr 49 (DR Br 66) från Väsby (Skåne) och nr 49b (DR Br 74) från Äskatorp (Halland) med inskriften **eerilar fahid-**: det beror på förvanskning av en förlaga, där det har stått **ek erilar fahide** »Jag *erilar* skrev». Man kommer då att tänka på den gotländska brakteatgruppen Stephens nr 43–45, 85–87 m. fl. »Skulde ikke disse runeforbindelser gå tilbage på en innskrift av nøiaktig samme innhold som den vesentlig samtidige innskrift på Bratsberg-spennen **ek erilar**? ... I de urnordiske innskrifter forekommer ingen forbindelse av to ord så hyppig som **ek erilar**. Vi har sett 6 eksempler herpå utenfor brakteat-innskriftene. Mellem disse og de andre innskrifter er der fullt op av overensstemmeler i ånd og i uttrykk. Efter en sannsynlighetsberegning skulde da **ek erilar** være å gjenfinne i flere, av hinannen uavhengige, brakteat-innskrifter. En sådan identifisering torde være evident, nemlig ***ek erilar** på brakteat 49 (og 49b). Og som en rimelig formodning tør jeg betegne den tolkning som her er antydnet av brakteatflokket nr 43 o. s. v.»

Det kan enligt min övertygelse icke råda något tvivel om att denna syn på brakteatinskrifterna är riktig, både i allmänhet och när det gäller den gotländska gruppen. Det finns visserligen några få brakteatinskrifter, som verkligen meddela något och där runorna sålunda ha en språklig mening (t. ex. Tjurkö-brakteaten); från dem kunna vi bortse i detta sammanhang. Långt flera äro de, där runorna endast ha en dekorativ uppgift; de hörde traditionellt samman med dessa smycken, ehuru visst icke som något nödvändigt element. Den sannolikt icke läskunnige brakteatsmeden har sökt efter ett mönster. Han har funnit ett sådant i något föremål med den vanliga formeln **ek erilar**.

Förebilden lyser här tydligt igenom. De ändringar som ha gjorts äro lätta att förstå. De äro alla motiverade av det begränsade utrymmet. När smeden hade bestämt sig för att placera runorna mellan djurets nos och mannens hjälm — det fanns knappast något annat att välja på —, blev det nödvändigt att göra förkortningar. Förebildens 8 runor **ek erilar** måste minskas till hälften. De två sista runorna uteslötos. Den lilla **k**-runan, som kanske uppfattades som ett skiljetecken eller ett ornament mellan de båda **e**-runorna, togs bort som mindre dekorativ och därför överflödig. Avståndet mellan det andra **e** och **r** kunde minskas, om de fingo en gemensam huvudstav. Bistaven i **r** var besvärlig och hindersam; nedre delen togs helt enkelt bort, så att runan liknade ett **l**. Eller också ersattes den med den enklare och lättare **u**-bistaven, såsom tydligt har skett på Almungs-brakteaten (G 45). Därmed hade inskriften fått den form, som den har på Fride- och Ö. Ryftes-brakteaterna och med små variationer också på de övriga.

Man kan på ett par punkter jämföra med Väsby- och Äskatorp-brakteaterna (Stephens nr 49 och 49b; DR Br 66 och 74) med inskriften **eeuilar**: runan **k** har blivit utträngd mellan de båda **e**-runorna, och **r** har blivit ersatt av **u**, eller ett **u**-liknande tecken.

Men om det förhåller sig på detta sätt, ger oss den missförstådda och felaktigt återgivna inskriften värdefulla upplysningar om kulturförhållanden under den senare folkvandringstiden. Kunskapen om runorna kan icke ha varit särskilt utbredd, om man kunde hantera dem på detta sätt. Det var likgiltigt, om en inskrift kunde läsas och begripas, bara den fanns där, som en prydnad, en kuriositet, i någon mån kanske också som ett skydd för hängsmyckets bärare. Något samband mellan den förvanskade inskriften **ek erilar** och ryttarbilden existerar däremot icke. Man kan icke gärna tänka sig, att runorna under den tid, då sådant kunde förekomma, i någon större utsträckning ha använts i praktiskt syfte, på budkavlar och trätavlor. Detta tillhör en senare tid, den tid då det gamla 24-typiga alfabetet upplöstes och började ersättas av det yngre, 16-typiga, framför allt i den variantform, som brukar kallas den svensk-norska runraden.

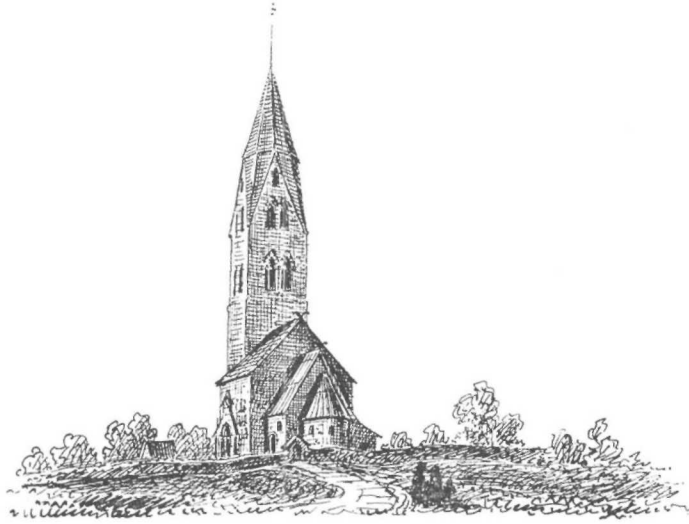
Brakteaten skall möjligen sättas i samband med de stora guldfynd, som enligt C. G. Hilfelding under slutet av 1700-talet skola ha gjorts i en åker vid Fride gård. Han berättar därom följande (*Resejournal*

1799, F m 57: 6, s. 154): »Gården Fride besöktes, märkvärdig för ett Fynd som Åboen Johan Fride för ett par år sedan gjordt, hwilket bestådt af Guld, och som betydligt förbättrat denne Bondens vilkor ... 3 à 400 alnar från ån på Fride åker hittades förr nämde Guld. Man hade röjt och efterhanden borttagit ett StenRör, skulle nu för första gången uplösa jorden. Både Mannen och Hustrun plöjde hwar sin ök; Hustruns krok blef fastsittjande at hon ej förmådde få den lös — kallade mannen som körde på annat ställe till hjälp. Mannen uprykte ej utan möda kroken som var prydd på Billen af långa och som en gåspenna tjocka Guldtrådar; naturligtvis eftersöktes stället och uptogs alt hvad der fants. Grannarna hafwa sedt att Gumman inburit i sin kjortel en stor börda. Hr Iacob Donner i Klinte wisade mig en af dessa Guldtrådar den var finaste Guld och öfwer 3 alnar lång, tjock som förr är nämndt; att Fyndet varit betydligt är säkert, ehuru ingen med visshet vet hvad eller huru mycket blifwit funnit, endast det at Bonden varit i mycken skuld, hvilken han betalt, och på ett ställe betalt med Guld 1000de Plåtar; samt at han lämnat Guldmarken för 50 Rdr R.G. — En annan har köpt några marker och gifwit 5 Rdr R.G. för Lodet. Kringfarande knallar skola äfwen inlöst ansenligt — Och ännu äger han Guld at föryttra — mig visades af Hustrun såsom Mannen war borta, ett litet stycke afhuggit Guld, likt förrnämde: ungefärligen af et Lods vigt, Hwarföre Hon begärte 50 Rdr S^{mt} men som jag ej behöfde Guld och detta ej tjänte som Antiqvitet — Brydde jag mig ej derom, utan efterfrågade om ej Guldmynt eller andra Pretiosa blifwit fundne — då jag ville väl betala det — men därtill nekades aldeles. Emedlertid har jag hos dem som bekommit guld, sedt 3^{ne} Sorter; alt i trådar. De tjockaste voro som förr är sagdt och af finaste Guld, de andre något smalare och till färgen ljusare, hvaraf de medlersta med små stämplor liknande Liljor öfweralt voro märkte. Rätta sammanhanget om detta Fynd kan svårigen utrönas, ty de hålla det ganska hemligt — af fruktan för straff sedan de ej upgifwit Fyndet, och som det af Kronobetjäningen mycket blifwit efterfrågat. Af andra Åboer i Fride visades mig likwäl stället i Åkern där Fyndet blifwit gordt, hwilket nu var som det öfriga Planerat. — Både Mag. Hejdenberg och jag gjorde oss all möda at öfvertala Gumman att få veta om några Guldmynt eller annat än nämde Guld blifwit hittat: men högeligen nekades; ehuru ryktet hade utspridt at Knallar bekommit sådane ...

[s. 169] D. 22 [aug]. Blef af H^r Iacob Donner inviterad til middagen. Efter måltiden visades mig nu en af förrnämde vid Fride fundne Guldtråar, hvilken var öfwer 3 alnar lång och tjock som en medelmåttig gåspenna — innehöll öfwer 100 Ducaters värde, finaste Guld ...

[s. 171] d. 23 ... Bläste och Rägnade hela dagen at ej stort kunde uträttas. Reste likväl til Löjstad, at få se något af det fundne Guld hos Bonden Johan Frides; men Han var ej hemma; Hustrun som jag derom frågade, visade mig ett litet afhuggit stycke Guld til 4 à 5 Ducaters vigt ...»¹

¹ Redan under sin föregående resa år 1797 hade Hilffeling under besök hos pastor Neogard i Östergarn hört talas om guldfyndet i Lojsta (*Resejournal* 1797, F m 57: 2 s. 121, F m 57: 4 s. 92).

86. Stånga kyrka.

Pl. 32.

Litteratur: P. A. Säve, *Gotland* 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 110, *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 215, *Gotländska samlingar* 4 (hs R 623: 4 i UUB), s. 659; H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 66 f.; J. Roosval, *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 130; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 58, 2 (1942), s. 112; O. v. Friesen, *An-teckningar* 1923, 1936 (UUB).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning (i *Gotland* 1864, s. 110, *Reseberättelse* 1864, s. 215); O. Sörling, teckning (Pipping a. a., fig. VIII); Lindqvist a. a. fig. 147, 148.

Fragment av en bildsten med ornamentik i relief. Det påträffades år 1863 under reparationsarbeten i muren vid norra korfönstret (»inne uti muren i altarstadens norra fönster ... Stenen blef vid utbrytningen ingalunda skadad» P. A. Säve). Det förvaras nu i kyrkans sakristia.

Ljusgrå sandsten. Längd 0,58 m, bredd 0,37 m. Tjocklek 10½ cm. Stenen har ristning på båda sidor. Den visar med hänsyn till tekniken stor likhet med *Ardre-stenarna* V och VI (G 114). Ornamentiken på den ena sidan (B) påminner starkt om *Sjonhem-stenarna* och bör sålunda vara från samma tid. Den andra sidan (A) har spår av färg. »Sidan A synes hafva varit helt öfverdragen med en mörk svartbrun-röd färg, som i bottenfältet ljusnade vid skrapning. På sidan B syntes svaga spår af rödaktig färg på två ställen af bottenfältet. Denna sida var till stor del öfversmetad med murbruk och angripen af vittring» (Pipping).

Utförlig beskrivning av den intressanta ornamentiken hos S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2 (1942), s. 112.

Inskrift:

A: ... **R auk : bō** ...

B: ... **- ni · uiliñ** ...

A-sidans runor kunna vara rester av två namn i nominativ; det senare har måhända haft förleden *Bot-*.

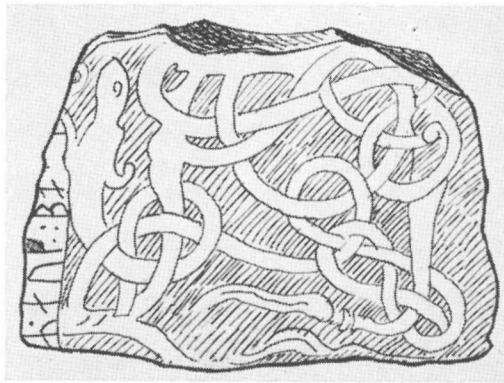

Fig. 75. G 86. Stånga kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

87. Stånga kyrka.

Pl. 33.

Litteratur: S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2 (1942), s. 113; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922 (UUB).

Litet fragment av en bildsten med figurer i relief. Dess ursprung är okänt. Det har funnits i kyrkan åtminstone sedan 1919. Det förvaras nu i sakristian, tillsammans med G 86.

Mörkgrå, grovkornig kalksten. Längd 19 cm, bredd 10 cm. Tjocklek 6 cm. Baksidan är slåthuggen. Utförlig beskrivning hos S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2, s. 113.

Utefter kanten har gått ett inskriftsband, varav endast ett kort stycke med två runor finns bevarat:

... uk . . .

88. Kylver, Stånga sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 15.

Litteratur: E. Brate, *Promemoria om Kylver-stenen*, 1903 (ATA), *Sverges runinskrifter* (1922), s. 9 f.; H. Hansson, *Undersökningsrapport till Riksantikvarien den 20/11 1904* (ATA); O. v. Friesen och H. Hansson, *Kylverstenen. En 24-typig runrad* (i: *ATS* 18: 2, 1904); L. F. Löffler i »*Nordiska studier*» (1904), s. 205 not; S. Bugge, *Norges Indskrifter med de äldre Runer*, *Indledning* (1904), s. 6 f., 34 f. (se f.ö. registret); W. von Grienberger i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1908, s. 410 f.; M. Klintberg, *Anteckningar om Gotland* (1909), s. 105; O. v. Friesen, *Upplands runstenar* (1913), s. 2, *Runenskrift* (i: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 4, 1918), s. 6, 8, 14, *Runorna i Sverige* (1928), s. 13, 89, *Runorna* (*Nordisk kultur* 6, 1933), s. 26, 34 (se f.ö. registret); M. Olsen, *Om troldruner* (1917), s. 10 f. (även i *Edda* 5, 1917, s. 225 f.), *Norges Indskrifter med de äldre Runer*, Bd 2, s. 675 (1917; se f.ö. registret); A. Noreen, *Altisländische Grammatik* (4 Aufl. 1923), s. 382; S. Agrell, *Runornas talmystik och dess antika förebild* (1927), s. 152 f., *Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi* (1931), s. 181 f., 208 f.; C. Marstrand, *De gotiske runeminnesmerker* (i: *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap* 3, 1929), s. 67 f., *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet* 1 (1952), s. 162 f.; W. Krause, *Beiträge zur Runenforschung* 1 (1932), s. 53 f., 2 (1934), s. 8, *Runenschriften im älteren Futhark* (1937), s. 429 f.; A. Johannson i *ANF* 49 (1933), s. 256 f.; A. Nordén, *Från Kivik till Eggjum* (i: *Fornvännen* 1934), s. 98 f., *Söderköpingsstenen* (i: *Fornvännen* 1937), s. 139, *Felszeichnungen und Runenschrift* (i: *Runenberichte* 1, 1941), s. 51 f.; B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), s. 40, i *Arkiv för nordisk filologi* 76 (1961), s. 62; K. Reichardt, *Runenkunde* (1936), s. 9 f.; *Danmarks Runeindskrifter. Text* (1942), sp. 293, 774; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (2 Aufl., 1944), s. 65 f., 116, 143 f., 181; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i: *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 141 f., *The runes of Sweden* (1962), s. 6 f.

Äldre avbildningar: Foto 1904 med ristningen ifyllt av O. v. Friesen (ATA), återgivet av Hansson och v. Friesen a. a. 1904, s. 14, v. Friesen a. a. 1918 *Tafel* 2: 7, M. Olsen a. a. 1917, fig. 2, Marstrand a. a. 1929, fig. 19, v. Friesen a. a. 1933 fig. 23, Reichardt a. a. bild 14, Nerman a. a. 1935 fig. 125 b. Foto 1931 H. Andersson (ATA) med ristningen ifyllt av W. Krause med svart färg, återgivet av Krause a. a. 1937 bild 4 (s. 431), Nordén a. a. 1941 bild 17, Arntz a. a. 1944 bild 22. Foto 1934 H. Andersson (ATA), utan ifyllning, återgivet av Marstrand a. a. 1952, fig. 147. Foto 1932 E. Moltke (ATA), dels utan ifyllning, dels ifyllt av I. Lindquist. — Renritad teckning av själva runraden: S. Bugge a. a. 1904, s. 7, O. v. Friesen a. a. 1933, s. 34 (Nerman a. a. 1935, s. 40), Marstrand a. a. 1952, fig. 146; E. Moltke i *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 768.

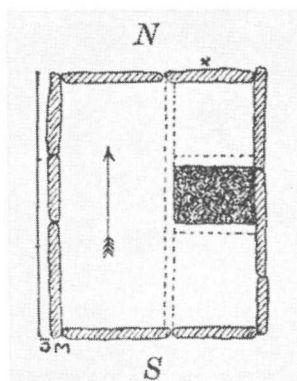

Fig. 76. G 89. Kylver, Stånga sn. × markerar runstens plats i gravkistan. Efter ritning av H. Hansson.

Fyrkantig, otillhuggen kalkstenshäll med urnordiska runinskrifter. Hällens längd 1,05 m upptill, bredd 0,75–0,70 m, tjocklek högst 12 cm, i överkanten 9 cm. Stenens form är ungefärligen rektangulär, vilket sammanhänger med dess användning som sidohäll i en gravkista.

Stenen förvaras i Statens Historiska Museum (inv.-nr 13436).

Stenen blev funnen sommaren 1903 av rektorn vid Gamleby folkhögskola Hans Hansson vid undersökning av ett gravfält ungefär $\frac{1}{2}$ km S om gården Kylver. Denna lilla gård är belägen ungefär 3 km V om Stånga kyrka, vid vägen mot Linde.

Gravfältet bestod av en hög (13 m i diameter och 0,6 m i höjd) med en gravkista av kalkstenshällar, jordblandade rösen, åtminstone tre gravkistor tätt under jordytan och två resta stenar. Den runristade stenen låg i en av gravkistorerna. Denna var byggd av kantställda kalkstenshällar under slät mark med övre kanten i jordytan. Kistan var tyvärr tidigare uppgrävd och dess innehåll rubbat ur ursprungligt läge. Huruvida den runristade sidan av hällen hade varit vänd inåt graven kan tyvärr ej med full säkerhet avgöras. Men det förefaller sannolikt med hänsyn till att den är hällens släta framsida, under det att baksidan har en betydligt mera grov och ojämn yta. Endast obetydligt av fynd gjordes i gravkistan och på gravfältet över huvud.

Den runristade stenen insändes omedelbart till Statens Historiska Museum, där den mottogs i början av september 1903. Under de närmaste dagarna undersöktes den av runologen lektor Erik Brate och i början av följande år av dåv. docenterna Otto v. Friesen och Rutger Sernander.

Ur H. Hanssons redogörelse för fyndförhållandena må följande meddelas: Graven »bestod af en yttre rektangulär kista — eller egentligen ett slags ram, då såväl botten som tak saknades — af ungefär decimeter-tjocka kantställda kalkstenar, med längdriktning i N-S. Längden var omkr. 3 m. och bredden 2,25 m.» Den runristade hällen stod »lös och något lutad mot jordkanten samt med den rundhuggna sidan vänd utåt mot denna.» Den hade emellertid blivit ställd på detta sätt vid ett tidigare genomsökande av graven. Det är därför, säger Hansson, »omöjligt att med bestämdhet afgöra, hvar runstenen ursprungligen haft sin plats i grafven, och åt hvilket håll den ristade sidan varit vänd ... Hvad som i fråga om denna fornlämning kunnat med någorlunda säkerhet konstateras, är alltså dess hufvudsakliga anordning — under flat mark en grafkammare utan tak, inuti delad i ett större, aflångt och tre mindre kvadratiska rum, byggd af kantställda kalkstenshällar, hvaribland en med runor — samt att åtminstone ett af smårummen innehållit en brandgraf.»

»För ett närmare bestämmande af runristningens ålder kan det arkeologiska material, hvarför här redogjorts, måhända tyckas skäligen obetydligt. Men sammanställes det med andra i vårt land och i synnerhet på Gotland gjorda fynd, torde man dock kunna komma till ett någorlunda säkert resultat ... Hvad då först angår grafskicket, hänvisar detta otvetydigt till den äldre järnåldern. Kistor af kantställda kalkstenshällar med eller utan takhällar och med längdriktning N-S förekomma talrikt på Gotland under romersk järnålder, tiden från Kr. f. – 400 e. Kr. (ell. Montelius 4:de och 5:te perioder). Från senare tid förekomma de ej, eller äro åtminstone ytterst sällsynta ... Från den yngre järnåldern äro brandgrafvar under slät mark

så godt som okända.» Det mycket sparsamma gravgodset motsäger icke denna tidsbestämning. Det är framför allt ett rembeslag av brons, som härvid är av betydelse. Runristningen på Kylver-stenen skulle sålunda, så slutar Hansson sin redogörelse, ha tillkommit senast år 400.

Stenens baksida är mycket skrovlig, dess framsida däremot ganska jämn. Nedtill på h. sidan finns dock en utbredd avflaging, varigenom en annan yta har blivit blottad, mindre slät och jämn. På den släta framsidan äro två inskrifter anbragta. Den längre (A) börjar 2,5 cm från stenens vänstra övre kant och löper åt höger, varvid den samtidigt sjunker något, så att inskriftens översta del vid början befinner sig knappt 3 cm, vid slutet 14 cm under stenens överkant. Inskriftens längd är knappt 52 cm. Runorna äro icke omgivna av ramlinjer, och ristaren har tydligen haft svårt att vid sitt arbete hålla linjen rak. Den kortare inskriften (B) börjar 62 cm från stenens v. kant och 8,5 cm under överkanten; dess längd är drygt 6,5 cm. Avståndet mellan (slutet av) A och (början av) B är 10 cm.

Inskrifter, med urnordiska runor:

A: **fuparkgʷ hniǰpers tbeṃlǰdo -**
 5 10 15 20 25

B: **sueʷs**
 30

Till läsningen: Huvudstaven i **1 f** lutar något åt vänster; bistavar ha varit anbragta här på huvudstavens h. sida, men äro numera ytterst svaga, knappast säkert skönjbara.¹ Bistaven i **2 u** är nästan rak; den utgår 1 cm nedanför huvudstavens topp. **R. 4** är vänderuna; bistavarna stå sålunda på huvudstavens v. sida. Bistaven i **5 r** är öppen. **6 k** är påfallande liten; de båda stavarna äro grunda, men säkra. Säkra spår av bistav i **8 w** kunna ej iakttagas. **12 j** är skadat, särskilt runans mittparti; runans utseende är därför oklart. I varje fall har runan varit mindre än runornas normalhöjd. **15 r** har bistavarna nedtill (sålunda en stupruna); den t. v. är tydlig, den högra avlagrad. **16 s** består av 4 led; det nedersta är dock skadat genom avflaging. Bistavarna i **17 t** äro tydliga. **18 b** är vänderuna; bistavarna äro grunda. **22 ɳ** är avlångt fyrkantig, med vertikalstavarna längre än horisontalstavarna. Liksom **6 k** och **12 j** har även denna runa mindre än normal runhöjd (enligt v. Friesen a. a. 1933, s. 13 »väl av hänsyn till **d**-runan»). — Efter **24 o** står en figur bestående av en rak stav med snett nedåt riktade bistavar, på v. sidan 6 eller sannolikt 7, på h. sidan 7 eller möjligen 8. — **26 s** och **30 s** äro tydliga; de bestå av tre led. Mellanledet i **30 s** är mycket kort; de båda yttre leden äro nästan vertikala, raka, och r. **30** kommer därför att likna yngre runradens **s**-runa. **27 u** har precis samma form som **2 u**. Bistaven i **29 u** utgår högre upp på huvudstaven, nära toppen. **28 e** är skadad upptill och därför otydlig, men torde dock säkert ha varit **e**-runa. v. Friesen ville läsa **li** (dock med tvekan); Brate, Nordén, Marstrander: **e**.

v. Friesen: »Att beklaga är att runan **12 j** icke med säkerhet kan återställas. Man kan på grund af hvad som nu finns kvar lika väl sluta sig till en form liknande Tune-stenens (med två fristående skänklar) som till en form liknande Stenstad-stenens (med i en punkt sammanlöpande skänklar). I hvarje fall har tecknet emellertid mindre medelhöjd än den normala hos öfriga runor. Ovisst är också, om nr **16 s** varit fyra- eller femledadt ... Snarast synes runan ha bestått af fyra leder.» För detaljer i övrigt se v. Friesens omsorgsfulla redogörelse i *ATS* 18: 2 (1904); jfr också v. Friesens meddelande till S. Bugge i *Norges Indskriffter. Indledning* (1905), s. 7.

W. Krause: se *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937), s. 430 f.

Marstrander: se *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet I* (1952), s. 163 not.

Inga skiljetecken förekomma. Vänderunor äro **4 o** och **18 b**, om man så vill också **16 s**; »de förklaras naturligt ur ristarens bristande öfning» (v. Friesen). Stupad runa är **15 r**, liksom i de yngre runalfabeten.²

¹ S. Agrell (*Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi*, 1931, s. 182 f.) har sökt visa, att runraden på Kylver-stenen har börjat med **2 u** (någon **f**-runa skulle aldrig ha funnits) och att detta är ett ursprungligt förhållande. Detta tillbakavisas av v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 37).

² »**R**-formen kan var tillfällig och bero på ristarens mindre förfarenhet» (v. Friesen 1933).

Varierande former har framför allt **s**-runan (r. 16, 26 och 30), men även **u**-runan (r. 2, 27 och 29). 19 **e** och 28 **e** förefalla däremot ha haft samma form. »**p**-runan är särskilt märklig. Den har nämligen i det allra närmaste samma form som i de engelska handskriftalfabeten ... Vadstena-brakteaten har **b** som tecken för **p** ... Den äldre formen i Norden ger oss sålunda Kylver-stenen, och denna form är identisk med den anglosaxiska.» Det gamla **p**-tecknet på Kylver-stenen och Grumpan-brakteaten är sålunda »ett ålderstecken, som i hvarje fall gör vår inskrift äldre än Vadstena-brakteaten» (v. Friesen). Den i inskrifterna sällsynta **ŋ**-runan är likaledes av intresse. Enligt v. Friesen har den en ursprungligare form än någon som eljest är känd. — Ordningsföljden är på två ställen, 13–14 **pe** och 23–24 **do**, diskutabel; se härom v. Friesen, *Runorna* (1933), s. 34.

Datering: Mot den av arkeologisk sakkunskap givna dateringen av Kylver-graven och dess innehåll kunna inga välgående invändningar göras. Något runologiskt skäl, som motsäger en arkeologisk datering av inskriften till 400-talet (400–475), torde knappast kunna anföras.¹ Ett ålderstecken är **p**-runan; en sekundär och relativt ung form har däremot **r**-runan. Kylver-stenen skulle då vara omkring ett århundrade äldre än Vadstena- och Grumpan-brakteaterna. Den innehåller sålunda den äldsta uppteckningen av den 24-typiga, urnordiska runraden, som vi ha i behåll.

Tvekan har uttalats av S. Bugge, som »helst vilde sætte Indskriften til omkring 600 eller lidt tidligere. Men jeg indrømmer, at mine Grunde herfor ikke er afgjørende.»

Nerman (i *Arkiv för nordisk filologi*, Bd 76, 1961, s. 62) daterar inskriften till »tiden ca 400 – ca 475».

Den runristade Kylver-stenen har med all säkerhet varit sidohäll i en gravkista, och runorna ha varit vända inåt mot gravkammaren, där den döde bodde. De voro sålunda icke bestämda för de levandes ögon, utan för den döde i graven. Måhända har man helt enkelt velat tillhandahålla honom en fullständig runrad till hans nöje och tidsfördriv. Runraden kunde vara en bland de goda gåvor, som man lämnade den döde på bålet och i graven. Den skulle sålunda i huvudsak spela samma roll här som i otaliga andra fall, där den var avsedd för de levandes praktiska bruk, till gagn och minneshjälp.²

Det finns emellertid omständigheter, som tala för att runraden här på gravhällen har en annan uppgift, ett annat syfte. Runorna voro heliga tecken med inneboende krafter, och hela runraden representerar de magiska krafterna i full styrka.³

Framför allt är det återstoden av inskriften, tecknet 25 och ordet 26–30 **sueus**, som talar för en magisk tolkning även av runraden.

R. 25 är ett kryptogram, ett magiskt tecken, vars användning var begriplig endast för de i tidens alfabetmystik invigda. Men det har i så fall otvivelaktigt haft en innebörd, ett syfte.

R. 25 liknar en **t**-runa med flera bistavar. Det ligger därför nära till hands att uppfatta den som likvärdig med ett flera gånger upprepat **t**. I stället för att skriva 6 **t** i rad, kunde man förse en huvudstav med 6 lika bistavar. En sådan runa hade lika stor kraft som 6 **t**.

Magnus Olsen har påpekat, att det framför allt är två runor, som förekomma i magiska inskrifter: **t** och **a**. Orsaken finner han i dessa runors namn och betydelse; de sammanfalla med ord, som beteckna guden Tyr, och med isl. *áss* gud. »Naar man skrev disse runer, kom de til at indeslutte i sig de hellige gudenavne, og indridsningen af **t** og **a** blev saaledes jevngod med en anraabelse af Ty og æserne.» Understundom förekomma dessa runor upprepade flera gånger, eller också har man ristat bistavarna flera gånger. En sådan **t**-runa med

¹ v. Friesen säger i sin senaste behandling av inskriften (1933): »början av 400-talet», en datering som stämmer med den arkeologiska.

² Jag kan därför icke helt dela Magnus Olsens starkt avvisande hållning till en sådan tolkning av runraden på Kylver-stenen: »Hvad havde skrivebogforskrifter at gjøre her?» Vi känna visserligen mycket ofullständigt föreställningarna om livet efter döden, men vi kunna väl ej helt utesluta normala sysselsättningar, där skrivkonsten kunde vara till nytta. Då kunde det vara bra att ha en runrad inom räckhåll.

³ Även O. v. Friesen (1933, s. 39) anser, att alfabetinskrifterna Vadstena, Grumpan »och väl också Kylver» sannolikt böra uppfattas såsom magiska.

är (det)», »detta är den heliga (runraden)». »Jeg vover ikke at afgjøre», tillägger Bugge till sist, »hvorvidt det er tilfældigt eller ikke, at man faar den samme Læsning **sueus** frem, hvad enten man læser de 5 Runer fra venstre mod høire eller fra høire mod venstre.» Denna naturliga iakttagelse borde väl ha gjort Bugge skeptisk mot sitt eget tolkningsförsök.

O. v. Friesen, som aldrig har varit säker på den rätta läsningen av inskrift B, har icke heller gjort något försök att tolka den.

Det gör däremot Adolf Noreen (1923), som utgår från v. Friesens läsning **sulius**. Han tolkar det som urn. *suliu* 's, isl. *syl*'s »det är en syll». »Grundlage (d. h. alfabet) ist [dies].»

Carl Marstrand (1929) anknyter till Bugges slutreflexion, som han finner riktig och som därför bör vara en ofrånkomlig utgångspunkt. Den symmetriska uppställningen av runorna anger, att vi ha att göra med lönnskrift. Marstrand tror sig finna nyckeln till denna i på liknande sätt uppbyggda iriska ogaminskrifter. Den lilla inskriften på 5 runor blir därigenom ännu kortare: **sueus** skall läsas inifrån mittrunan **e** åt båda hållen lika. Detta ger *eus*, vilket enligt Marstrand är en gotisk form för urn. **ehwan* häst, isl. *iór* m.; i Wulfilas bibelgotiska finns ordet icke belagt. Detta *eus* torde enligt Marstrand ha varit namnet på den gotiske man, som har ristat Kylver-stenens runor. »Et germansk personnavn *Ehwa-* er således dårlig støttet. Men så skiftende som lagene er i nomenklaturen og så fragmentarisk som vårt kjensskap er til folkevandringstidens navneforråd på 400-tallet, vil man ikke av den grunn alene kunne nekte muligheten av at *Eus* er ment for runemesteren.» — Marstrands tolkning av B-inskriften är icke mycket sannolikare än t. ex. Löfflers. Den bygger bl. a. på hans intressanta men djärva hypotes, att Gotlands befolkning ännu på 400-talet språkligt sett var gotisk och att de gotländska inskrifterna före 500-talet böra bedömas som gotiska till skrift och språk.

Arthur Nordén (1934) anknyter till Brates mening, att **sueus** är en besvärjelseformel. »Jag ser däri magi, utövad av de efterlevande till skydd mot den dödes hemsökelse. Ljudsammanställningen ingår i en mängd ord för *söva*: *suss*, *sussa*, *surra* (no. dial., »få barn til at sove»); jfr det fht. *sūson* »sjunga klagosång över en död», ett ord som genom Noleby-stenen får ytterligare stöd.» Och om Noleby-stenens **suhurah** : **susih** anmärker Nordén, att det uppenbarligen utgör »besvärjelseformler av den lugnande sövande innebörd, som ovan inlades i Kylver-stenens **sueus**. Om **susih** erinra fht. *sisua*, *sisesang* »klagosång över en död», fsax. *dādsisu* »hednisk klagosång över död», såsom Jungner framhållit.» Se härom ytterligare Elisabeth Svärdström, *Västergötlands runinskrifter* (1958), s. 98.

89. Sutarve, Stånga sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 86.

Litteratur: VHA Akad:s Dagbok ¹⁴/₁ 1845 § 15, Inventarium nr 1176 (1845); G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2 (1867–68), s. 874; O. Montelius, Från järnåldern (1869), s. 54 nr 392; H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i: VHA Akad:s Månadsblad 1890, s. 128 f.); B. Salin, De nordiska guldrakteaterna (i: ATS 14: 2, 1895), s. 102; S. Bugge i Norges Indskrifter med de ældre Runer I, s. 100 (1892), jfr tillägg (av M. Olsen) 3, s. 229 (1923); O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB); B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; H. Öberg, Guldrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 93, 291.

Äldre avbildningar: Atlas for nordisk oldkyndighed (1857), Tab. vii fig. 133; Stephens a. a. 2, nr 45; foto ATA.

Guldrakteat, funnen (troligen år 1844) av Lars Gardell Sutarve på en skogsväg, liggande lös på marken. Närmare är fyndplatsen icke känd. Brakteaten inlöstes år 1845 med 3 riksdaler 16 skillingar banko till Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 1176.

I Stephens' förteckning över brakteater med runinskrift har den nr 45.

Brakteatens diameter är 23 mm, vikt 2,04 gram, guldhalt omkring 80 %. Den är rätt sliten; den saknar ögla och är söndrig i kanten, där ögla har suttit. Troligen har den tappats, sedan ögla har gått av. Guldet

är så tunt, att stämpeln kraftigt har slagit igenom på baksidan. Framställningen är den på brakteater av denna typ (typ C) vanliga: ett människohuvud över ett fyrfota djur, båda vända åt vänster.

Sutarve-brakteaten tillhör en gotländsk form av typ C (se ovan G 85 Fride, Lojsta sn). Mycket närstående och måhända präglade med samma stamp äro följande: Burge, Dalhems sn (inv.-nr 2617, Stephens nr 85), Slite, Othems sn (inv.-nr 69), 2 i Museum för nordiska fornsaker, Uppsala, en i Universitetets Oldsagssamling, Oslo (nr 686; *Atlas* 1857 nr 133) och en i Nationalmuseum, Köpenhamn (DR Br 70 Skåne, möjl. från Gotland).

Inskriften är högerlöpande, mellan djurets nos och människohuvudets hjälm. Den är ganska grund och svag.

Inskrift:

ᛞᛞᛞ ᚠ

e eḷi l

Första runan är tydligt **e**. Därefter följer en binderuna, som möjligen också skulle kunna läsas **ḷti**. Om inskriften och dess tolkning se ovan G 85 Fride, Lojsta sn.

90. Sigdes, Burs sn.

Pl. 37.

Litteratur: Rannsakningar om antikviteter (F 1 9: 3 i Kungl. Biblioteket); G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1, s. 683 748 (avskrift av s. 683); Langebekiana, udg. ved R. Nyerup (1794), s. 147 f.; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (F m 57: 6) s. 29; J. H. Schröder och C. J. O. Laurin, *De paroeciis Gothlandiæ Burgs et Stånga* (Diss. Ups. 1842), s. 12 f.; P. A. Säve *Gotländska fornlemningar*, 1850 (ATA), s. 2, Gutaord (hs R 625: 10 i UUB), s. 128; G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid* 2 (1895), s. 63 (nr 37).

Äldre avbildning: P. A. Säve, teckning 1850 (i *Planscher till Gotländska fornlemningar* 1850, nr 3, ATA; och i S 170 II, UUB).

Vid vägskalet $\frac{1}{2}$ km SÖ om Burs kyrka, strax N om vägen till Nårs hamn står ett medeltida minneskors av kalksten, av i huvudsak samma form som Valdemarskorset vid Visby och runkorset vid Bondarve i Guldrupe sn (G 132).¹ På de horisontella korsarmarna finns en inskrift i minuskler, som meddelar, att en kyrkoherde Ragnvald här har omkommit år 1448. Ringen, som förenar de fyra korsarmarna, är alldeles cirkelrund; den saknar inskrift. Någon sådan finns icke heller på den breda korsfoten. På stammens övre del, ovanför korsarmarna, finns en nattvardskalk ristad.

På baksidan finns t. v. i korsringen 3 runor, tydligen början till en runinskrift, som av någon anledning har blivit avbruten och icke fullföljd.

Inskrift:

✠ bil

Runan 1 **b** är 6 cm hög.

De tre runorna utgöra sannolikt början till en uppmaning att bedja för den döde. Jfr G 132. Runan 3 **l** är därför sannolikt början till ett **p** (**ð**), eller möjligen en felristning för **t**.

Stenkorset vid Sigdes är omtalat redan i en berättelse som ingår i *Rannsakningar* om antikviteter år 1667: »Anno 1667 den 25 Augusti ehre effterskreffne monumenter och Antiqviteter effter voris allernaadigste Herris och Kongiss alvorlige befallning och paabud inquirerede i Burs och Stange forsamblinger och saavijd mueligt vaer annoterede, som effterfølger ... 2) Wed en gaard kaldis Sigderss, staar et stort Steenkaarss opreist och er 3 Allen offuer Jorden, er dog thilforn tuende gange affbrödt, som end nu kand sees aff Styckenne som staae der hoss i Jorden, och paa samme Kaarss staar udhuggen En Kalck och disk och Runebogstaffuer der hoss, och sigis der att samme Kaarss skall være flydt fra Nühr Sochn hvor deth först haffuer været opreist ved en gaard kaldiss Leickere, huor en Prest j Nühr Sochn der hand haffde været i Sogneth och ville rijde hiem, med Hesten er falden och död bleffuen.» Med »runbokstäverna» avses säkerligen icke den obetydliga runinskriften, utan den långa minuskelinskriften, som meddelaren, sockenprästen i Burs och Stånga, felaktigt har uppfattat som runor.

Den latinska inskriften finns första gången läst i biskop Göran Wallins samlingar (*Analecta Gothlandica* 1, s. 683, med en avskrift s. 748), troligen av biskopen själv:

»På Landswägen

litet stycke från Prästgården wid Sigdes stod et Kors
ena sidan

Mcd : quatuor : x : ac : octo : die : michael'

omnipotens : o : rex : cui : [?] : pi' : ecce : (venit) : vel'

står så

¹ Om de gotländska stenkorsen se P. A. Säve i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 2 (1875), s. 1 f., H. Hildebrand, *Sveriges medeltid* 3 (1898–1903), s. 408.

andra sidan

def. **cruce : signat' : loc' : ac : morte : gravat'**

def. **curat' : Rangwald' : lawqz : locat'»**

Wallins text återger inskriftens minuskler. **cui** i andra raden är otydligt. »def.» anger en defekt, en skada i stenen, som har gjort ett stycke av inskriften oläsligt.

Stenkorset i Burs finns sedan omtalat av Jacob Langebek i hans anteckningar från resan på Gotland år 1753: »Den 15 Junii ... Burs Kirke ... Præsten i Burs, Hr. Lutteman, fortalte os, at lidet derfra hos Veien stod et Steenkors, som fordum skulde været oprettet over en Præst, hvilken der paa Stedet skulde have redet sig ihjel. Vi besaae paa Veien Korset, som omtrent havde nogen Ligning med det uden for Visby. Men fordi Inskriptionen med Munkeskrift var noget svær at komme til rette med, og det led fast ud paa Dagen, forlode vi den i det Haab, at skulle faae Inskriptionen enten hos Præsten i Østergarn eller Gothum, hvilket dog slog os feil.»

C. G. Hilfeling 1799: »Ett stycke ifrån kyrkan i Sydvest vid Landsvägen och så kallade Burs-Burgen (i.e. landshöjden här liksom Landsborgen på Öland betyder Landshöjden mot Hafsstranden) var ett gammalt Stenkorss uprest, som väl ägt någon inscription, men nu så förnött och af Stenmossa öfvervuxen at den för alltid blir oläslig.»

I sin på latin skrivna dissertation om Burs socken (1842) meddelar C. J. O. Laurin, prästson från Burs, om stenkorset följande: »exstat in jugo arenaceo (*Burgen*), non longe a templo juxta viam publicam et praedium *Sigdes, crux lapidea*, de qua, ut puer accepi, rumor popularis fert, vel acie olim hoc loco pugnatum esse, vel sponsum quendam, ex equo delapsus, heic diem obiisse supremum. Utra harum sententiarum verior sit, difficile est dijudicatu; quantum tamen non modo ex litteris, more coenobitarum (*Munkstil*) ut nobis videtur, in cruce incisis, quarum plurimae propter vetustatem sunt deletae, sed etiam ex calice, in superiore crucis parte conspicuo, liceat conjicere; virum quendam, forsitan sacerdotem, hoc loco sepultum fuisse colligere videmur.» I ett par noter på svenska kompletterar Laurin sin beskrivning: »Korset är af kalksten, dock af bästa sorten, väl hugget och med inskription på bägge sidor försedt ... På stammens begge sidor, straxt ofvanför armarne, är en Communion-kalk med Oblat ristad. — Då Prof. och Ridd. J. H. Schröder, under sin Gottlandsresa 1833, besökte Burgs, besåg han detta kors och försökte utreda den otydliga inskriptionen. Korset renskurades, men det hjälpte föga — dock tycktes orden *hic locatus* kunna urskiljas. Författaren hade nöjet att dervid vara närvarande.»

P. A. Säve 1850: »Stenkors (vid Siggdes i Burs socken, Gotland), af kalksten; stammens bredd 1 aln 2 tum, öfver tvärmarna 2 alnar 16½ tum, hela höjden 3 aln. 12 t., yttre ringens diam. 1 aln 18½ t., ringens egen bredd 7½ t., armarna (liksom den inre stammen) 11½ t. breda, korsets tjocklek 5 tum. — Bokstäfverna på korsets begge sidor i dubbla rader öfver tvärmarna äro upphöjda och ganska svårlästa; dock till det aldramästa ej omöjliga att tolka (med undantag af norra korsarmens ända, som till en del är skadad). På östra sidan står att läsa: M : cd : quatuor · x · ab · octo : die · michaelis · omnipotens : o : rex · cui · pg(?)ecce · velz — På westra sidan: cruce agnatz : loci(?) q : morte · gravatz m(?) : curatz · vangwaldz · lawq · locatz. På korsets begge sidor står en kalk med hostia, och å östra sidan å ringen runorna β|┘. — Å teckningens bakgrund syns Burs kyrka, från hvilken stenkorset står ett stycke i Sydost vid Siggdes gård. — Folksäggen talar äfven här om en brud, som på sin hedersdag omkommit på landsvägen; dels om tvenne kapplöpande prester, hvilken sednare sägen så till vida är sannolik, att en prest i Lau (curatus lawq?) derstädes troligen dött eller fått sin hvila. — På westra sidan stå emot korsets stam höga och breda stenhällar: man säger med anledning af dessa, att korset tvenne gånger brustit af, och att, när det sker för 3^{dje} resan, så skall det bli dom.»

Carl Säve har, i sin samling av runinskrifter (i *Gutniska urkunder* 1859), icke omtalat de tre runor, som brodern Per Arvid hade iakttagit på stenkorset. Förmodligen ansåg han inskriften för obetydlig. Den latinska inskriften återger han (i *Annaler för nordisk Oldkyndighet og Historie* 1852, s. 174) i huvudsak på samma sätt

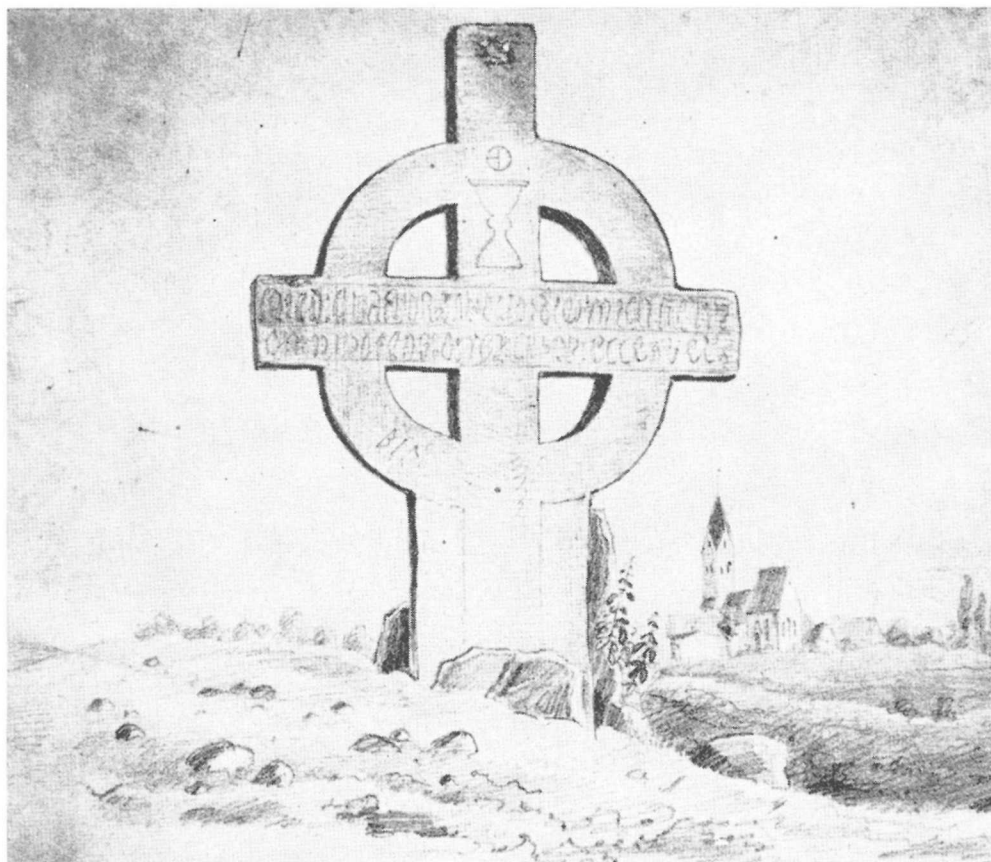

Fig. 77. G 90. Sigdes, Burs sn. Efter teckning av P. A. Säve i Planscher 1850.

som brodern: »Sokennamnet Lau finnes på ett stenkors af år 1448, stående nära Burs kyrka, hvilkets inskrift dock, ty värr, är latinsk, ehuru för öfrigt egen nog. Hon lyder:

MCD : quatuor : X : ac : octo : die : michaelis :
 Omnipotens : o : rex : cui : ps (pius?) : ecce : velis :
 ... (?e)ruce : agnatus : locus : qui : morte : grauatus :
 ... : curatus : rangualdus lauque : locatus : »
 Årtalet är 1448 : MCD = 1400 + quatuor X = 40 + octo = 8.

91. Närs kyrka.

Pl. 36.

Litteratur: P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 217, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 101.

Runristning på kyrkväggen. Den finns i västra ingången, i kalkmuren på södra sidan, innanför portalen; omkring 1,50 m ovanför golvet, omkring 0,30 m Ö om portalens innerkant.

Ristning i murbruket: en övre rad av raka staplar i följd, sannolikt icke runor. I varje fall kan ingen säker runa här konstateras. — Nedanför denna rad och något t. h.:

far - th

P. A. Säve (1864): »Runor, mest utplånade (i s^a smygen af vestra dörren): ... **fard-dh** ...; samt äfven i S^a Kyrkogårdsluckan.»

Enligt P. A. Säve (1864) skulle alltså en runristning finnas i södra kyrkogårdsluckan. Någon sådan ristning kunde icke upptäckas vid inventeringen år 1954. Även övriga stigluckor undersöktes utan resultat.

92. Bosarve, Närs sn. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 34, 35.

Litteratur: O. Nordström, Rapport om fyndet till Riksantikvarien den 5/7 1904 (ATA); M. Klintberg, Anteckningar om Gotland (1909), s. 108; O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1 (1941), s. 58, 137, 2 (1942), s. 102.

Äldre avbildningar: O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA); O. Sörling, teckning (i Lindqvist a. a. 2, fig. 463, 464); H. Faith-Ell foto (ATA; Lindqvist a. a. 1, fig. 174, 175).

Fragment av en bildsten med runor. Det blev funnet år 1903 i ett stenröse vid odling i den s. k. Prästhåigarden, som genom skifte tillföll Bosarve. År 1912 överlämnades det av lektor M. Klintberg i Lau till Gotlands Fornsal (inv. C 1874). Det står utställt i Monumenthallen.

Kalkstenshäll, ungefär 7 cm tjock. Höjd 26 cm, bredd 39 cm. Fragmentet utgör övre delen (»huvudet») av en bildsten av tämligen litet format (jfr G 77 Levide). Det är ristat på båda sidor. Övre kanten är svagt rundad. Figurframställning finns i relief på vanligt sätt genom att bottenytan har blivit sänkt, så att figurerna stå upphöjda. På ena sidan (A) runstensornamentik, bestående av två slingor sammanhållna av en dekorativ löpknut; på andra sidan (B) en rätt valhänt tecknad häst med ryttare och framför hästen på marken en lig-gande människofigur, som i ena handen håller ett horn. Motivet är välkänt från andra bildstenar, framför allt Tjängvide-stenen (G 110), men framställningen är här naiv, såsom Sune Lindqvist har framhållit.

Runinskrift finns på båda sidor i en bård längs stenens ytterkanter. Den saknar början och slut och är sålunda, liksom stenen själv, fragmentarisk. Runorna äro smala, men djupa och tydliga. Ristningen är tämligen väl bevarad.

Inskrift:

A: ... - stan | yftir | sun · sa | saimaþi | siour ...
 5 10 15 20 25

B: ... ra | up | uisi | kial | þ --- uf · tau ...
 30 35 40 45

»... stenen efter (sin) son ...»

Till läsningen: Huruvida en övre ramlinje har funnits på sidan A, är osäkert. Svaga spår finnas på vänstra sidan, ovanför runorna 2–3 **st**. Flera av runorna nå icke ned till undre ramlinjen, som är tydlig och begränsar det nedsänkta mittpartiet. — Skiljetecknet är vanligen ett kort lodrätt streck; efter r. 13 och r. 45 dock nästan en rund punkt. Bistaven i 4 **a** och 17 **a** är kortare på h. sidan, i 5 **n** kortare på v. sidan. 6 **y** är säkert stunget. 15 **a** är tydligt. Alla runorna 16–22 äro säkra. Båda bistavarna i 25 **o** förefalla säkra. Bistavarna i 26–27 **ur** stå i ett nedsänkt parti av stenytan.

Övre ramlinjen på B-sidan är tydlig. Runorna äro trådmala. Av huvudstaven i 27 **r** finns endast övre delen; bistaven är tydlig. De följande runorna 30–39 äro fullt säkra. 36 **k** är icke stunget. 40 **þ** är tydligt. Men fr. o. m. r. 41 blir läsningen osäkrare. Av r. 41 är mellersta delen skadad; det kan ha funnits en bistav. I r. 42 är huvudstaven klar, men utan spår av bistav; sannolikt **i**. Endast nedre delen av huvudstaven i r. 43 finns kvar; upptill är ytan skadad, och det är omöjligt att avgöra, vad runan har varit. 44–45 **uf** är tydligt. Därefter ett säkert skiljetecken, en rund punkt. Svaga spår av bistavar i 46 **t**. 47 **a** är säkert. T. h. om huvudstaven i 48 **u** är ytan skrovlig; sannolikt har den varit så, redan då inskriften ristades. Ganska säkert synes här en bistav till **u**. Därefter är intet mera synligt.

Möjligen ha runorna ristats av en man, som endast dåligt behärskade skrivkonsten. De tre orden **stan | yftir | sun** har han lyckats med, därför att de voro honom välkända, men sedan har han icke kunnat ge form åt det som han ville uttrycka. Endast om man får antaga flera felristningar, skulle man kunna ifrågasätta, att A-inskriften kan tolkas. Om 15 **a** är felristat för **n**, skulle här stå ordet *sinn*, som man väntar. Om 19 **m** är felristat för **t**, kan r. 18–23 tolkas som *ændapís* ändade sitt liv, dog; skiljetecknet har i så fall kommit före **s** i stället för efter. Slutligen skulle kanske 24–27 **iour** kunna vara en misslyckad skriftform för **austr ...** i öster(väg). Sålunda: »N.N. lät resa stenen efter sin son. Denne dog österut (i österväg).»

93. Hallute, Närs sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 33.

Litteratur: Statens Historiska Museum, Inventarium nr 16724; S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1 (1941), s. 56, 2 (1942), s. 103.

Äldre avbildningar: Foto ATA; H. Faith-Ell foto 1933 ATA (Lindqvist a. a. 1942, fig. 470–472).

Fragment av en bildsten, funnet i Hallute, Närs sn. Närmare är platsen för fyndet icke känd. Det överlämnades år 1921 av lektor M. Klintberg, Lau, som gåva till Statens Historiska Museum, där det har inv.-nr 16724.

Kalksten. Fragmentet har tillhört övre delen (»huvudet») av en bildsten av mindre format. Den har haft figurer inhuggna på båda sidor, i relief på nedsänkt botten. De ha varit omgivna av en kantbård. Endast obetydliga delar återstå av figurerna (se närmare S. Lindqvist a. a.). Runinskrift har funnits såväl i kantbården på båda sidor (A och B) som på de båda smalsidorna (C och D). Den har varit djupt huggen; särskilt gäller detta om de punkter, som utgöra skiljetecken. Resterna äro så obetydliga, att de icke medgiva några slutsatser om inskriftens innehåll.

Inskrift:

Sidan A: ... : **k** **ak** : **to** ...

Sidan B: ... **i** : **ajuiþ** ...

Sidan C: ... : **rop** : **b** ...

Sidan D: endast ett par raka stavar.

Hallute, Närs sn.

Sandsten. Mått 10,5 cm×18 cm×2,9 cm. Båda sidor med jämnhuggna ytor. Övre ytan är slät och jämn, den nedre ej lika jämnt tillhuggen men med avfasad kant. På båda sidor förefaller stenen vara avbruten; särskilt på v. sidan är brottet mycket ojämnt. Mitt på stenen finnas några runliknande tecken.

Fig. 78. Hallute, Närs sn. Sten med runliknande tecken. Foto N. Lagergren 1962.

Fyndet gjordes enl. skrivelse från landsantikvarien Greta Arwidsson till Riksantikvarien den 16 maj 1956 (ATA) »vid grävningsarbeten strax S om mangårdsbyggningen». Stenen förvaras t. v. i Gotlands Fornsals samlingar.

94. Mickelgårds, Närs sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 34.

Litteratur: Statens Historiska Museum, Inventarium nr 15050; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 56, 2 (1942), s. 103 f.

Äldre avbildningar: O. Sörling, teckning (Lindqvist a. a., fig. 465); H. Faith-Ell foto 1937 ATA (Lindqvist a. a., fig. 150).

Runsten med bildstensform, funnen hösten 1911 vid plöjning i Kluckarhåigarden, Mickelgårds, i Närs sn, omkring 1 aln djupt. Den insändes år 1913 av lektor M. Klintberg, Lau, till Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 15050.

Sandsten. Stenens höjd 0,62 m, ristningens 0,41 m; största bredd 0,53 m; tjocklek 11 cm.

Stenen har ristning endast på ena sidan. Baksidan är ojämn.

Stenen har genom huggning fått formen av en liten bildsten. Utmed övre delen (»huvudet») går en runinskrift, nedtill begränsad av en ristad linje, upptill av stenens kant. Vid halsen äro runbandets ändrar på båda sidor inböjda mot stenyntans mitt, där de sluta i spiraler. Nedtill i mitten sammanhållas de av en på runstenar vanlig löpknut. Några figurer förekomma för övrigt icke på stenen.

Inskrift:

- ailaf̄r : lit : - uml uk ...

5 10 15

Framför 2 **a**, vars övre del med bistaven är tydlig, har troligen funnits endast en runa, varav numera ett kort stycke av en rak stav återstår; möjligen har runan varit **s**. De följande runorna 3–10 **ilaf̄r : lit** äro säkra. Av r. 11 finns endast en rak stav, men runan har sannolikt varit **k**. 12–14 **uml** äro säkra. Efter 14 **l** finns en liten snedställd fyrkant, som förefaller vara huggen. Därefter tämligen säkert **uk**. I 15 **u** finns en liten fördjupning, som troligen är huggen. Av återstoden, omkring 7 runor, kunna endast några raka stavars spåras.

Inskriften har tydligen varit en kort minnesskrift.

95. Siglaifs, Närs sn.

Pl. 33.

Litteratur: L 2014, S 161. C. G. Hilfelding, Resejournal 1797 (F m 57: 2, s. 104, och 57: 4, s. 79); P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 103, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 219, Gotländska samlingar (hs R 623 i UUB) I (Sägner), nr 700, 2 (ortnamn), nr 89; C. Säve, Brev till P. A. Säve den ¹¹/₉ 1864 (hs R 623: 5 s. 633); G. Stephens i VHAAs Månadsblad 1878, s. 594; H. Hansson, Brev till O. Almgren ⁴/₁₂ 1907 (ATA); H. Munthe, Inventering för geologiska kartbladet Katthammarsvik 1923 (ATA), nr 72; Beskrivning till geologiska kartbladet Ronehamn 1925, s. 94; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning (i Gotland 1864, s. 103, Reseberättelse 1864, s. 219); H. Munthe, teckning (a. a.); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923.

Sten med runristning.

Mellan Siglaifs och Kulla går en gärdsväg i sydöstlig riktning ned mot havet. T. h. om vägen är en väderkvarn. Man följer denna väg till ungefär 150 m från stranden. På östra sidan har man en inhägnad skogshage, på västra sidan en åker (»Strandakarn» eller »Bugakarn»). En liten ouppodlad skogsmark skjuter V om vägen ut i åkern som en udde. Den runristade stenen står i rak fortsättning av denna skogsuddes sydspets mitt ute i åkern, tydligt synlig från vägen (då åkern icke är besädd). Avståndet från gärdsvägen till skogsuddens sydspets är 42 steg; därifrån till runstenen 88 steg, sammanlagt 130 steg eller ungefär 150 m. — Geologiska kartbladet »Ronehamn» (1925): »V om Pilgårdsviken, en runsten benämnd Siglaifs-stenen.»

Stenen står sålunda mitt i åkern. Dess höjd över marken är 0,50 m, dess största bredd 0,50 m. Blågrå, finkornig stenart, hornbländeskiffer. Den sida av stenen, som vetter mot V, sålunda från havsstranden inåt land, är tämligen slät. På denna sidas vänstra del finns inskriften, i en rad uppifrån nedåt, utan ramlinjer. Runornas höjd är 10–11 cm. De äro tydliga.

Inskrift:

urad̄pit

5

R. 4 är något osäker, på grund av avflaging nedtill; den kan ha varit stunget **t**, d. v. s. **d**, eller en binderuna **dp** (däremot knappast **p** ensamt).

Att inskriften har haft en verklig innebörd, torde vara sannolikt. Språkligt ligger det närmast till hands att tolka den som *oradhít*, d. v. s. bestämd form av *oradh* n. oråd, oklok åtgärd, olyckligt företag. Men vad detta skulle kunna åsyfta, är svårt att veta. Naturligtvis skulle formen även kunna vara ett particip *oradhín* i neutrum 'oklokt, olyckligt' o. dyl.

Hilfeling är veterligen den förste, som i skrift har omtalat stenen vid Siglaifs, i *Resejournalen* 1797: »Vid Sigleips gård i När Sokn vid strand åkern, nära hafvet står en alns hög gråsten med följande Runor:

NRFBII

Denna sten holles för Skilje eller Råsten mellan båda grannarne på samma gård — observeras att här på Gottland finnas inga Byar på annat sätt än då 2. 3 à 4 hafva delat ett hemman; då de ändå kunna bo några 100de aln. från hvarannan åtskillede; utan alla hemman äro enstakade.»

Liljegren (som tar upp inskriften från Hilfeling) har förväxlat sockennamnen När och Näs och anger stenens plats: »Grötlingbo ting, Näs socken, Sigleip». Han förmodar, att stenen är ett gränsmärke.

Carl Säve har låtit förleda sig av Liljegrens misstag angående stenens plats. Han för upp inskriften under Näs socken »vid Siglaifs (ristadt på en sten); ej eftersökt». Han har sålunda icke brytt sig om att taga reda på om stenen fanns kvar. I en anmärkning tillfogar han: »Om hela inskriften från början icke innehållit mer, än det enda ordet **urapít** (orådet!), för att kanske utmärka stället, der någon stor och då allom bekant ogerning begåtts, så har man också icke kunnat välja ett på en gång kortare och hemskare uttryck.»

Brodern Per Arvid Säve har under sina antikvariska resor på Gotland återupptäckt stenen. I sin reseberättelse 1864 anför han: »Runsten (af gråberg), 21 tum hög, 20 tum bred och 13 tum tjockast, — ungefär midt på Siglaifs »strandakur», dock något närmare sjöstranden. — Kanske är det en Gränse-sten mellan egorna, och betyder inskriften: 'ura o dit', eller 'ora (vårt) och ditt'(?).»

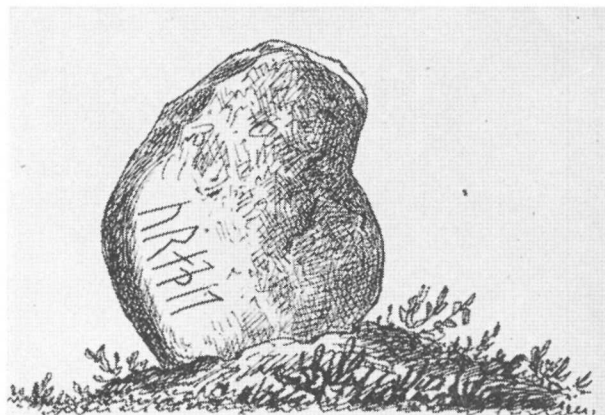

Fig. 79. G. 95. Siglaifs, Näs sn. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

96. Smiss, Näs sn. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 33.

Litet fragment av en runristad sten, funnet omkring 1945 vid Smiss i Näs sn och överlämnat till Gotlands Fornsal, där det nu förvaras (inv.-nr C 9352: 1). De närmare omständigheterna vid fyndet äro okända.

Ljusgrå kalksten. Mått 9,5 × 4,7 cm; tjocklek 4 cm. Runbandets bredd (vid runan **u**) är 4 cm. Runorna äro djupt huggna och tydliga.

Inskrift:

... **m** : **hunt** - ...
5

Till läsningen: av 1 **m** finns endast övre delen, men denna är alldeles klar. Därefter ett skiljetecken : varav dock den nedre pricken i fragmentets kant är skadad. 2–4 **hun** äro tydliga och väl bevarade. Bistaven i 4 **n** går tvärs över huvudstaven, men högra delen är dubbelt så lång som den vänstra. Av 5 **t** finns större delen av huvudstaven jämte bistav t. v. Därefter följer nedersta delen av en rak stav.

Fragmentet är för obetydligt för att kunna säkert tolkas. **hunt** kan vara början av ordet *hundrap*. Detta har sannolikt föregåtts av ett räkneord i dat. pl., varav sista runan **m** återstår; sålunda: *tuaim*, *prim* eller *fjaurum*. Man kan i så fall förmoda, att fragmentets få runor ha ingått i en datering.

97. Etelhems kyrka.

Pl. 38.

Litteratur: J. Roosval, *Die Steinmeister Gottlands* (1918), s. 65 f., *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 10 f., 14, 92, i Svenska Turistföreningens årsskrift 1940; O. v. Friesen, *Anteckningar (UUB)*; *Gotländska stenmästare* (1959), s. 34 f.

Äldre avbildningar: Roosval, foto 1913 (ATA), teckning (i *Den gotländske ciceronen*, s. 14); S. Anjou, teckning (i Roosval, *Die Steinmeister Gottlands*, Taf. 2-5).

Dopfunnt av sandsten, signerad av stenmästaren Hägvald. Den står numera i nedre delen av kyrkan, under tornbågen; tidigare (1954) i koret, under triumfbågen.

Om dopfunten se J. Roosval, *Die Steinmeister Gottlands* (1918), s. 65 f.

Enligt Roosval är Etelhemsfunten Hägvalds äldsta kända verk, och den bör följaktligen dateras till åren kort före år 1100.

Nedanför funtkaret, på en av de fyra sidorna (den som med nuvarande uppställning vetter åt V) finns följande inskrift, 20 cm lång, med intill 2 cm höga runor:

*R:TR:TIYHR:ENK:3B2

huatr : let kear - - futkar bos

5 10 15 20

»Hägvald lät göra ... dopfunnt.»

Till läsningen: Alla runorna i namnet 1-5 **huatr** äro fullt säkra. V. bistaven i 3 **a** är skadad. 4 **t** har två tydliga bistavar, liksom också 8 **t**; 16 **t** har däremot endast bistav t. v. Inskriftens tre **r**-runor (5, 12, 19 **r**) ha öppen form, d. v. s. bistaven går på mitten icke in till huvudstaven. 6 **l** är skadat upptill. 7 **e** är sannolikt stunget; punkten sitter

Fig. 80. G 97. Etelhems kyrka. Efter teckning av S. Anjou.

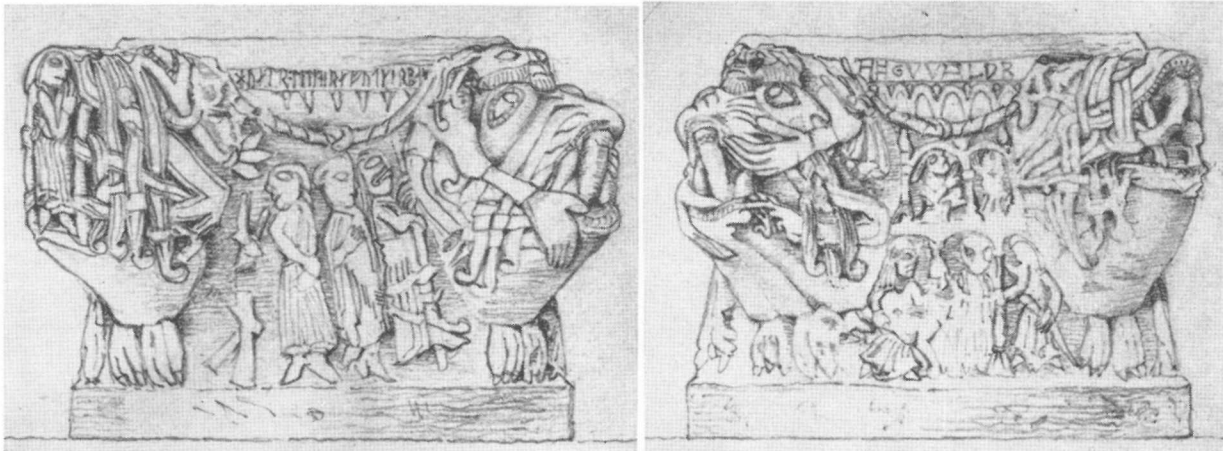

Fig. 81. G 97. Etelhems kyrka. Efter teckning av S. Anjou. Fig. 82. G 97. Etelhems kyrka. Majuskelinskriften. Efter teckning av S. Anjou.

dock högt. Intet skiljetecken efter 8 **t**. 10 **e** är tydligt stunget. Följande runa är skadad på mitten; r. 13 är helt förstörd. Alla runor i ordet 14–19 **futkar** äro säkra. Nedre delen av 18 **a** är dock skadad. Intet skiljetecken efter 19 **r**. 20 **b** har en ovanlig form. 21 **o** är tydligt. Sista runan 22 är oklar, men sannolikt **s** ᵛ.

På en annan av dopfontens sidor står, med latinska majuskler: HEGVVALDR.

1–5 **huatr** är därför sannolikt en förkortad skrivning för namnet *Hägvaldr*. R. 4 skulle då kunna uppfattas som en binderuna för **lt** (trots att den likformiga r. 8 endast kan vara **t**). Fsv. *fontkar* n. är det vanliga ordet för 'dopfont'; se Schlyters och Söderwalls ordböcker och SAOB F 1834. — Om namnet *Hägvaldr* är skrivet starkt förkortat **huatr**, skulle man kunna förmoda, att i inskriftens sista runor 20–22 **bos** döljer sig ett namn i förkortad form (*Botulfs* e. dyl.), förklarligt på grund av platsbrist. Namnet *Boi* (nsv. *Bo*) kan det icke vara, eftersom detta i gen. ändas på *-a* : *Boa*, icke på *-s*.

Om namnet *Hägvaldr* se G 21.

98. Etelhems sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 87.

Litteratur: VHAAkad:s protokoll den $10/3$ 1846 § 54; SHM Inventarium nr 1261 (1846); G. Stephens, *Old Northern Runic Monuments* 1 (1866), s. 182 f., s. xxxiv, *Handbook of the Old Northern Runic Monuments* (1884), s. 13; S. Bugge, *Bidrag til tydning af de ældste runeindskrifter* (i: *Tidsskrift for Philologi og Pædagogik* 7, 1866–67), s. 246 f., *En nyfunden Gotlandsk Runesten* (i: *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 11, 1900), s. 123, *Tolkning af danske og tildels svenske indskrifter* (i: *Aarbøger* 1905), s. 234, *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 1, s. 19, 148 f. (1893), 2, s. 534 (se f. ö. registret); O. Montelius, *Runornas ålder i Norden* (i: *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 6: 3, 1885–87), s. 265, 269 f., *Sveriges historia: I Forntiden* (1903), s. 178; L. Wimmer, *Die Runenschrift* (1887), s. 151, 163, 169, 304; E. Brate, *Recension* (i: *Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen*, herausgeg. v. A. Bezenberger 11, 1886), s. 201, *Anmälan* (i: *ANF* 11, 1895), s. 372, *Tyska runinskrifter* (i: *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 7: 3, 1888–90), s. 259; A. Kock, *Undersökningar i svensk språkhistoria* (1887), s. 108 f., *Urnordiska inskrifter* (i: *ANF* 37, 1921), s. 25; A. Noreen, *Etymologier* (i: *ANF* 6, 1890), s. 383 f., *Altisländische Grammatik*, 2. Aufl. (1892), s. 258, 3. Aufl. (1903), s. 336, 4. Aufl. (1923), s. 378; T. v. Grienberger i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1906, s. 161; O. v. Friesen, *Runorna i Sverige*, 1 uppl. (1908), s. 8, 2 uppl. (1915), s. 7, 3 uppl. (1928), s. 18, *Runorna* (1933), s. 26; A. Jóhannesson, *Grammatik der urnordischen Runenschriften* (1923), s. 73, 87; C. Marstrand, *De gotiske runeminnesmerker* (i: *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 3, 1929), s. 81 f., *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet* 1 (1952), s. 165 f.; B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), s. 65; E. Moltke, *Runologiska meddelelser* (i: *Aarbøger* 1936), s. 257 f.; W. Krause, *Runenschriften im älteren Futhark*

(1937), s. 188 f. (nr 85); K. Reichardt, *Runenkunde* (u. å.), s. 66; A. Nordén i *Fornvännen* 1940, s. 323; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1944), s. 78, 82, 278, 284, 287; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i: *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 144 f.

Äldre avbildningar: M. Petersen, teckning (återgiven av Stephens a. a. 1866 s. 182, a. a. 1884 s. 13); foto ATA (i Krause a. a. Abb. 105, Arntz a. a., Marstrander a. a. 1952 s. 167); O. Sörling, teckning (i Nerman a. a. Taf. 32 fig. 345a och b); I. Anderson foto (i S. B. F. Jansson a. a. s. 138).

Spänne av silver med runinskrift. Tillhör sedan år 1846 Statens Historiska Museum, där det har inv.-nr 1261.

Om fyndet av spännet finns i K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens protokoll för den 10 mars 1846, fört av riksantikvarien Bror Emil Hildebrand, i § 54 följande anteckning: »Genom nådig remiss af den 21 sistl. Febr. hade Kongl. Majt till Akademiens afgörande öfverlemnadt ett från Konungens Befallningshafvande på Gottland insändt fynd, anträffadt af Arbetskarlen Jakob Nyström i Etelhem, under gräfning i en gammal åker. Detta fynd bestod af ena hälften till ett i äldre tid afbrutet spännsmycke, af silfver, på öfra sidan förgylldt och försedt med en infattad röd glasbit, samt spår efter tvenne andra bortfallna dito, med 3^{ne} drakhufvud i kanterna och på undre sidan, der haken för spännthornens fästade ännu qvarsitter, en emaljerad runinskrift **m k m r l a w r l n** som synes innehålla ett namn, förmodligen af smyckets fornda ägare.

Med afseende på det antiqvariska värdet af denna inskrift, beslöt Akademien att den på Kongl. Myntverket uppgifna lösesumman 5 Rd Banko skulle fördubblas.»

SHM:s *Inventarium*, där spännet har fått nr 1261, innehåller följande beskrivning: »Ena hälften af en fibula, med uppstående båge på midten, af silfver, ofvanpå förgylld, prydd med 3 utspringande drakhufvud; på undre sidan hake för spännthorn och en runskrift med inristade runor fyllda med svartblå emalj: **m k m r l a w r a n i**; på bågen en infattad röd glasbit. — Funnen af arbetskarlen Jakob Nyström, under gräfning i en gammal åker. — Värderades på Kongl. Myntet till 5 Rd men inlöstes med 10 Rd Bco.»

Fyndplatsen är sålunda icke närmare känd, annat än att den tillhörde Etelhems sn. Spännet är avbrutet och fragmentariskt, av tjockt silver, med framsidans yta förgylld. Närmare beskrivning hos B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*, s. 65.

Inskriften på Etelhem-spännet utgör den tidigast kända inskrift på Gotland med urnordiska runor. Den kunde därför ännu i S. Bugges stora behandling av inskriften år 1893 i en underrubrik betecknas som »Gotlands äldste Sprogminde-märke».

Runinskriften finns på baksidan, tvärs över foten, omedelbart ovanför det urholkade djurhuvud, som utgör spännets spets. Runorna äro djupt och tydligt ristade; upptill och nedtill äro de inramade med linjer, vilka liksom runorna själva ha varit fyllda med niello, som numera endast delvis är bevarad. Inskriften läses från vänster till höger.

Inskrift:

m k m r l a w r t a a
5 10

Till läsningen: Inskriften saknar skiljetecken. Runorna 1 och 3 äro \mathfrak{M} **m**, icke \mathfrak{M} **e**. 2 **k** har formen \mathfrak{K} . I 3 **m** har v. huvudstaven ristats dubbelt. Bistavarna i 1 **m** och 3 **m** utgå något nedanför huvudstavens topp. Detsamma gäller om bistaven i 5 **l**. Runan 9 **t** har tvärs över huvudstaven ett kort ristat streck. v. Friesen anmärker om detta: »Tvärsstrecket är väl två grundare punkter, som äro tillfälliga, men se ut som ristade; den vänstra något högre än den högra.» Huvudstaven i tecknet 11 är neddragen något under den nedre ramlinjen, som slutar strax t. v. om staven; övre bistaven är mycket kort; den nedre har normal längd eller något mera. Tecknet är troligen ett **a**. Runan har också blivit läst som **l**, men i så fall är bistaven ansatt onormalt långt nere på huvudstaven. Slutligen har den också blivit uppfattad som ett tecken utan språklig betydelse (Bugge, Marstrander). »Jeg har ved Betragtning af Originalen faaet det Indtryk, at 11te Tegn snarest ikke er en Rune. Derfor syntes mig den Omstændighed at tale, at dette Tegn i Modsætning til de forudgaaende ikke staaer paa Rammestregen og strækker sig længere ned i Linje med denne ... Jeg antog, at Tegnet snarest skulde opfattes

som et Tegn, der afsluttede Indskriften ... Men jeg indrømmer Muligheden af, at 11te Tegn paa Etelhem-spænden er Runen **a**» (Bugge). Enligt Marstrander (1929) har tecknet »sikkert ingen fonetisk betydning». »Siste tegn er vel av magisk natur. Oppfattes det som en rune, står valget mellom **a** og **l**» (Marstrander 1952).

Läsningen och runtecknens identifikation innebär sålunda icke några större svårigheter.

I Stephens' stora runverk 1866 finnas två tolkningar av inskriften, den ena given av Mr Haigh: *mic merilæ wortæ* »me Merilæ wrought», den andra av Stephens själv: *mac murlæ wortæ* »Mac-Murlæ wrought (made me)». »To find a Keltic name on so early a Scandinavian piece is remarkable.» Sophus Bugge ansluter sig i sin berömda uppsats om de äldsta runinskrifterna år 1866 utan tvekan till Mr Haigh. Tolkningen förutsätter, att ristaren, på grund av otillräckligt utrymme, har utelämnat alla vokaler i inljud, eller om man hellre så vill, alla vokaler utom *a*. Antagandet förefaller ofrånkomligt, om man över huvud skall kunna ge en tolkning. Frågan blir då endast, vilka vokaler som skola suppleras.

Två ordformer kunna med säkerhet urskiljas: 1–2 **mk** = *mik* (*mek*) mig och 7–10 **wrta**, en form av verbet *wurkian* (got. *waurkjan*, isl. *yrkia*) tillverka, förfärdiga, utföra. På grund av sammanhanget bör det vara 3 sg. pret., sålunda motsvarande got. *waurhta*, isl. *orti* gjorde. I formen **wrta** har *h* fallit bort mellan *r* och *t*, liksom i Tjurkö **wurte**, By **orte**, isl. *orti*; däremot är det bevarat i Tune-inskriftens **worahto**.

Återstoden, 3–6 **mrla**, bör följaktligen utgöra subjektet; det har redan av Bugge tolkats som ett personnamn, bildat med diminutivsuffixet *-ila-* på adjektivet got. *mers*, urn. *marix*, isl. *mærr* berömd. Namnet *Merila* är känt från en gotisk urkund i Neapel (ursprungligen från Ravenna), skriven omkring 550: *Ik Merila bokareis* ... (W. Streitberg, *Die gotische Bibel* I, 1908, s. 479). Det är troligen en hypokoristisk bildning till tvåledade namn på *-mers*: *Theudimer*, *Valamer*, *Vidimer* m. fl.

Tecknet 11 har man uppfattat som en förkortning antingen av ordet *alu* eller av urn. *ansur*, isl. *áss* m. ås, gud, vilket ju också var runans namn. »Der Anruf Ase! wendet sich vermutlich an den Runengott Wodan» (Krause). Noreen är tveksam; år 1903: »das letzte zeichen vielleicht ohne sprachliche bedeutung», 1923: »dies vielleicht ohne sprachliche bedeutung oder kürzung von *alu*?»

Bugges tolkning av Etelhem-spännets inskrift: »Mig (d. v. s. spännet) har Merila gjort» har med gillande upptagits av flera runologer och språkforskare: O. v. Friesen, A. Jóhannesson, C. Marstrander, W. Krause, K. Reichardt.

Inskriften bär, hur kort den är, vissa spår av gotisk språkform. 7–10 **wrta** motsvarar i ändelsen got. *waurhta*; jfr urn. **wurte** (Tjurkö), **orte** (By), **tawide** (Stenmagle). Det är föga rimligt att förutsätta, att ändelsen *-a* skulle vara lånad från 1 sg. (Jóhannesson). Detsamma gäller i viss mån även för nominativändelsen *-a* i 3–6 **mrla**; den stämmer bäst med de gotiska *n*-stammarnas motsvarande form. Slutligen är diminutivsuffixet *-ila-* mycket produktivt i gotisk ordbildning, särskilt i namn: got. *Wulfila*, *Attila*, *Totila*, *Badwila* m. fl. »I alle de andre germanske Sprog, som vi kjender, er der Spor af dette Suffix, men det har mer eller mindre tabt sin Livskraft» (Bugge). Emellertid förekomma även i urnordiska inskrifter namn, som synas vara bildade på samma sätt: **wiwila**, **niuwila**, **frohila**. Skillnaden mellan gotiskt och urnordiskt språk har kanske icke på denna punkt varit så stor.

I Wulfilas ortografi skulle inskriften kunna transkriberas:

mik Merila waurhta,

vilket skall översättas: »Mig har Merila gjort».

Smycket tänkes sålunda självt tala och till den runkunnige förmedla namnet på den som har förfärdigat det. Även om motsvarande exempel saknas i det fåtaliga urnordiska inskriftsmaterialet, är det, såsom redan Bugge har framhållit, knappast någon vägande invändning mot den givna tolkningen. Från senare tid finnas gott om exempel, särskilt från medeltiden (se ovan s. 7 och S. Bugge i *Norges Indskrifte* I, s. 150).

Mera anmärkningsvärd är då ordföljden med det starkt framskjutna objektet *mik*. Det är svårt att finna denna betoning sakligt motiverad. Det naturliga hade väl varit: »Merila (är det som) har gjort mig». Jfr Gallehus **ek hlewagastir holtijar horna tawido**. Rent formellt är väl ordföljden objekt – subjekt – predikat ingalunda otänkbar. Jfr Gallehus-inskriften och Einang **dagar þar runo faihido**, båda med

ordföljden subjekt – objekt – predikat och sålunda med det finita verbet sist i satsen. Se härom S. Bugge i *Norges Indskrifter* 1, s. 151, och E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 207 f.

Ordföljden (och därmed också formuleringen) ter sig lika tvivelaktig, vare sig inskriften skulle vara författad och inristad av guldsmeden Merila själv omedelbart efter smyckets förfärdigande eller det skulle ha gjorts senare av någon annan, som på detta sätt har velat meddela, att en skicklig mästare vid namn Merila har tillverkat smycket.

Axel Kock och Adolf Noreen ha, samtidigt och oberoende av varandra, framställt ett annat förslag till läsning och tolkning av Etelhem-spännets inskrift:

ek erla wrta

»Jag Erla (el. Erila) gjorde (spännet)»

Genom att läsa runorna 1 och 3 \mathfrak{M} som **e** får man anknytning till de urnordiska inskrifter, som börja **ek erilar** (Kragehul, Lindholmen, Järsberg). 7–10 **wrta** blir 1 sg. pret. (urn. **worahto** Tune, isl. *orta*); formen är klart urnordisk. Man undgår det något vågade antagandet, att spännet självt tänkes tala i inskriften. Och först och främst får man (vilket dock de båda förslagsställarna ej tyckas ha märkt, i varje fall icke ha framhållit) en naturligare ordföljd.

A. Kock (1887) uppfattar 1 och 3 \mathfrak{M} som en variant av \mathfrak{M} **e** med båda tvärstrecken »neddragna till båda stafvarna, hvarigenom runan sammanfallit med den vanliga formen för **m**-runan.» Noreen har ej omtalat, hur han närmare tänker sig saken.

Namnet **erla** jämföres av Kock med isl. *Sturla* o. dyl.; enligt Noreen är det samma namn som fsv. *Jærle*. En tredje möjlighet vore väl att antaga, att ett **r** är utelämnat; sålunda 3–6 **erla** = **er[i]la[r]**.

S. Bugge (1893) finner Noreens och Kocks tolkning i flera avseenden tilltalande, men anser sig dock böra avböja den, framför allt av runologiska skäl. Det äldre runalfabetets **m** och **e** äro överallt eljest klart åtskilda; någon förväxling förekommer aldrig. »Vi er da ... nødte til ogsaa her at antage denne Betydning af Tegnet, hvis dette ikke viser sig afgjort utilstedeligt. ... **e** har ingensteds den Form, som Noreen og Kock paa Etelhem-Spænden antage.» Etelhem-inskriften bleve runologiskt ett alldeles ensamstående fall, och detta förefaller betänkligt.

Den som vill gå samma väg som Noreen och Kock, måste nog räkna med ren felristning, icke med en variation i **e**-runans form. Ristaren kan ha förväxlat de snarlika runorna \mathfrak{M} och \mathfrak{M} och två gånger ristat **m** i stället för **e**. Dessutom har han uteglömt ett **r** i 3–6 **erla** (eller också utelämnat det på grund av platsbrist). I en så gammal inskrift skulle man kanske också vänta ändelsen *-o* i 1 sg. pret., vare sig inskriften är gotisk eller urnordisk; jfr Tune **worahto**.

Noreen har senare övergivit sin tolkning och anslutit sig till Bugge; han översätter (i *Altisländische Grammatik*, 3. Aufl. 1903): »Mich Mærle machte.» Men Kock vidhåller ännu 1921 sin uppfattning, om än kanske med någon tvekan.

Noreens och Kocks förslag har senare återupptagits, om också i en något modifierad form, av Erik Moltke (i *Aarbøger* 1936): Mot den gängse tolkningen kan riktas många invändningar. »Men først og sidst er den stilistiske form, som fremkommer ved ovenstående tolkning, hvor genstanden indføres som talende, ganske fremmed for urnordisk; hvorimod den er typisk for middelalderlige indskrifter; under hensyn til indskriftens forkortede form, **m**- og **l**-formerne med forsænkede bistave etc. er jeg derfor mest tilbøjelig til at betragte Etelhem-indskriften under samme synsvinkel som brakteatindskrifterne og anse den for misforståelse af et forlæg, hvis form naturligvis ikke kan bestemmes med sikkerhed, men på hvilket man har lov at gætte; fx **ek erilar wurto** (nl. **runor**), 'Jeg, erilen, gjorde (nl. runer)', hvor risteren bl. a. har skåret \mathfrak{M} for \mathfrak{M} .»

Carl Marstrander (1952) har anmärkt om Moltkes förslag, att det »hogger knuten over, løser den ikke. Han går ut fra at risteren har misforstått 'forlæggets' **ek erilar wurto**. Dette forutsetter at risteren ikke var

runekyndig. Men ved en mekanisk reproduksjon av $\mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{R}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{F}\mathfrak{Y}\mathfrak{P}\mathfrak{Q}\mathfrak{R}\mathfrak{T}\mathfrak{X}$ kreves det 6 bommerter for å nå til spennens $\mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{R}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{F}\mathfrak{Y}\mathfrak{P}\mathfrak{Q}\mathfrak{R}\mathfrak{T}\mathfrak{X}$, en feil for hver annen rune: resultatet er for bedrøvelig.»

Sven B. F. Jansson (1945) återger först Bugges tolkning, som han finner »onekligen fyndig, men den är tyvärr ej helt övertygande. Flera vägande invändningar mot förslaget kunna göras, och möjligt är att inskriften bör uppfattas som en felaktig 'ristarformel'. Om man bl. a. räknar med att \mathfrak{M} (=m) är felristat för \mathfrak{N} (=e) skulle inskriften kunna tolkas: 'jag erilen gjorde (runorna)'.»

Man har knappast rätt att bortse från den parallell, som de gotländska brakteatinskrifterna utgöra. Särskilt med hänsyn till ordföljden är det frestande att tolka Etelhem-spännets

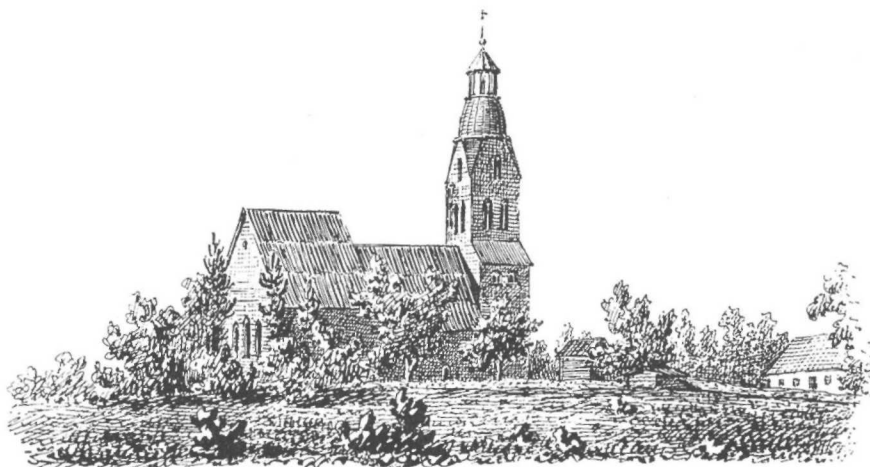
$\mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{R}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{F}$

som en förvanskning av en förlagas

$\mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{R}\mathfrak{I}\mathfrak{N}\mathfrak{F}\mathfrak{Y}$

på samma sätt som brakteaternas $\mathfrak{M}\mathfrak{M}\mathfrak{I}$ utgör en av bristande utrymme föranledd förkortning av samma formel. Se härom ovan G 85 Fride.

Till verbformen **wrta** (jag) gjorde måste ett objekt underförstås; det har icke fått plats trots alla förkortningar. Det behöver icke nödvändigtvis vara spännet. Ett alternativ är runorna. En parallell ha vi i så fall i Tjurkö-brakteatens inskrift: **wurte runor**. Objektet modifierar givetvis verbets betydelse: i ena fallet blir *wurkian* en synonym till *taujan* (Gallehus, Stenmagle), i det andra blir det en variant till *writan* (Järsberg, Istaby) och *faihian* (Einang, Vetteland, Rö, Väsby-brakteaten, Rök).

Lye kyrka.

Av kyrkorna på Gotland är Lye en av de på runninnen rikaste. Där finnas nu fem gravhällar med mycket intressanta inskrifter. Ursprungligen ha de legat på kyrkogården, men numera äro de allesammans inlagda i kyrkans golv. Den sista (G 103) inlades under sommaren 1961. På kyrkans väggar finnas ett stort antal runristningar; t. o. m. latinska böner och formler återges här med runor (Ave Maria, Gloria Patri etc.). Latinskt alfabet tycks över huvud taget ha varit främmande för gotländsk allmoge under medeltiden.

En av gravhällarna (G 99) var känd redan av Ole Worm och är beskriven i hans *Monumenta Danica* (1643). Linnæus kom icke till Lye på sin gotländska resa 1741, men han har fått en korrigerad läsning av inskriften på denna häll av kyrkoherden i Östergarn Lars Neogard. Samtidigt har biskop Wallin upptagit tre inskrifter från Lye i sina samlingar (G 99, 101, 102). Några år efter Wallins flyttning från Gotland kom ännu en gravhäll i dagen, den märkligaste av dem alla (G 100). Genom N. R. Brocman införlivades den med Peringskiölds samlingar och publicerades i tryck av Joh. Ihre 1773 och av Rasmus Nyerup i *Langebekiana* 1794.

C. G. Hilfeling har under sin resa år 1800 avtecknat G 99 och G 100. »Utom desse, voro ännu 3 à 4 Runstenar på Kyrkogården liggande, men äldre och nu aldeles oläselige. Åtminstone måste mycket arbete göras om något deraf skall blifva dechiffrerat, och ingen fants på stället, som ville åtaga sig detsamma.»

N. J. Ekdahl känner till 5 gravhällar med runinskrift vid Lye. Han meddelar inskrifterna på fyra (G 99–102); den femte (G 103) var, säger han, icke läsbar.

I *Kyrkoinventarium* 1830 omnämnas endast tre gravhällar: en »inom altaret» (G 99), en »på kyrkogården vid östra kyrkdörren» (G 100), och »en annan half och otydlig» (troligen G 101).

I Liljegrens *Runurkunder* upptagas 5 gravhällar i Lye, desamma som hos Ekdahl (L 1763–1767). Carl Säve har i *Gutniska urkunder* ökat ut samlingen till 6 (S 122–127). Han upptager nämligen G 103 (=S 126) såsom nyfunnen och identifierar den sålunda icke med den gravhäll, som Ekdahl hade antecknat som icke läsbar (L 1767); denna upptager han fortfarande med eget nummer (S 127) som »oläst; ej återfunnen».

P. A. Säve är den förste, som har gjort anteckningar om de många runristningarna i kalkputsen på kyrkans väggar.

Carl Säve har, vid sin behandling av *Alskogs-stenarne på Gotland* (1852), framhållit, att trakten har »en gång varit tätt bebyggd af en genom handel och vikingafärder rik folkstam, som i denna egenskap bibehållit sig långt ned i tiden; om man nämligen får sluta detta deraf, att i Lye kyrka finnas Gotlands och hela Nordens två yngsta runstenar (af år 1449)».

99. Lye kyrka.

Pl. 40.

Litteratur: L 1763, S 122. O. Worm, Monumenta Danica (1643), s. 455 f.; C. Linnæus, Iter Gotlandicum (hs i Linnean Soc., London), s. 321 f., Öländska och Gothländska resa 1741 (1745), s. 236; L. Neogard, Gautau-Minning (hs Ihre 181 i UUB), s. 196; G. Wallin, Analecta Gothlandica I, s. 669, 721, 730, 741–743; J. Peringskiöld, Monumenta Sveo-Gothorum, Vol. 8 (F h 8), bl. 103; J. Ihre, De runarum in Svecia occasu 2 (Diss. Ups. 1773), s. 17 f.; Langebekiana, udg. ved R. Nyerup (1794), s. 144 f.; C. G. Hilfeling, Resejournal 1800 (F m 57: 8), s. 143, Atlas (F m 57: 9), Tab. 51; N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare I (1822), s. 29, 2 (1824), s. 25; J. G. Liljegren och C. G. Brunius, Nordiska fornlemningar h. 11–12 (1823), nr xcvi; E. G. Geijer, Swea Rikes häfder (1825; Samlade skrifter 4, 1926, s. 103 n.); N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826, s. 32 (ATA); Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 154; J. H. Schröder, Runographia Gothlandiae (Diss. Ups. 1835), s. 7 f.; L. Cedergren, Brev till B. E. Hildebrand den 6/8 1839 (ATA); P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA), nr 15, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 196; O. Carlén, Blad ur Gotlands historia (1862, hs i ATA), s. 342; H. Pipping i VHA Akad:s Månadsblad 1900, s. 65, Om runinskrifterna på de nyfunna Andre-stenarna (1901), s. 60; S. Söderberg i ATS 9: 2 (1905), s. 14 not; E. Brate, Sverges runinskrifter (1922), s. 94 f.; O. v. Friesen, Runenschrift (i: Reallexikon der germanischen Altertumskunde 4, 1918), s. 46, i Fornvännen 1919, s. 122, Runorna (1933), s. 237, Anteckningar 1922 (UUB); K. Reichardt, Runenkunde (1936), s. 120; S. B. F. Jansson i Boken om Gotland I (1945), s. 151.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (F m 57: 9, Tab. 51), litografi (i Liljegren, Fullständig Bautil: L 1763; Liljegren och Brunius a. a.); L. Cedergren, teckning [1830-talet] (ATA); P. A. Säve, teckning (i Atlas till reseberättelse 1850, nr 15), blyertsteckning i samlingen S 170 II i UUB); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA; återgivet i Runorna 1933, s. 238 fig. 71, och i Reichardt a. a. fig. 39).

Runristad gravhäll. Den ligger i korgolvet S om altaret. Ljusgrå kalksten med svagt ljusröd skiftning; till formen rektangulär. Längd 1,90 m, bredd 1,05 m.

Ristningen är synnerligen väl bevarad, tydlig och lättläst. Stenens mittyta är utfylld av ett rikt utsirat kors med trappformad fot. Runinskriften löper längs stenens ytterkanter. Inskriftens början anges med ett georgskors i hörnet upptill t. v.

Inskrift:

✠ iakāupr · i · litlāronum · hān · lit · giāra þinna · stain · yvir · fāþur · sin · olaf · ok · broyþr ·
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
sina · liknuip · ok · simon · biþim · fi þaim · ok · allum · krisnum · sialum · ok · þa · uar · lipit af ·
55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105
guz · byrþ · fiurtan · huntrap · ar ok · ainu · are · minna · þen · V · tihi · ar · ok · i · þi · ari · brimapi ·
110 115 120 125 130 135 140 145 150 155
k · ok · r · sunudahr · i · XI · rapu
 160 165 170

»Jakob i Lilla Rone han lät göra denna sten över sin fader Olav och sina bröder Liknvid och Simon. Må vi bedja för dem och alla kristna själar. Och då hade förlidit från Guds födelse fjorton hundra år och ett år mindre än femtio år. Och i det året var runan **k** printal och runan **r** söndagsbokstav i elfte raden.»

Till läsningen: 5 **p** har en djup punkt i nedre **b**-ringen. Tydligt stungna äro också 22 **g**, 36 **y**, 37 **v**, 51 **y**. I binderunan 42 **ur** finns av **r** endast nedre delen; övre stapeln har aldrig varit huggen. Nedre delen av 69 **b** är skadad. Övre delen av 74–75 **fi** är skadad. R. 75 kan möjligen ha varit ett **y**; sålunda 74–75 **fy**; mindre sannolikt **fr**. Skadade äro nedre delarna av 86–88 **ris**; stenytan är här sliten. Intet skiljetecken finns efter 25 **a**, 75 **i**, 106 **t**, 123 **ar**, 173 **u**. 108 **g** är tydligt stunget; likaså 112 **y**. 121 **t** är icke stunget. 131 **e** och 138 **e** äro stungna med djupa prickar; däremot icke 151 **i**. 140 är lat. siffra V («munkstil»), 169–170 lat. XI. 140–144 **V · tihi**: jfr G 100 **femtigi**. 152 **b** är icke stunget. Runorna 152–157 stå mycket tätt. 164 **d** är stunget. 169 **X** är skadat, något otydligt. Runorna 171–173 äro däremot fullt tydliga.

O. v. Friesen läser: 74–75 **fy**, 121 **dr**, 131 **e**, 169–170 **XI**.

Ristaren använder i stor utsträckning binderunor, tydligen främst av utrymmesskäl, för att få plats för den långa inskriften inom ramlinjerna längs stenens kant. Därtill har han också trängt runorna starkt samman, särskilt mot slutet, inom bandet på vänstra sidan. Det är en påfallande skillnad mellan inskriftens båda hälften: raden upptill och till höger med 75 runor (därav 12 binderunor) å ena sidan, och raden nedtill och till vänster med 85 runor (därav 18 binderunor) å den andra. Trots detta har ristaren icke lyckats helt. Slutet med de överskjutande runorna 161–173 har han placerat innanför ramen nedtill på vänstra sidan.

Lilla Rone är en gård i Lye socken, 2 km NV om kyrkan, vid vägen till Etelhem. — *Jakaupr i Lilla Ronum*: jfr *Rupvi af Ronum* G 33.

Den fromma maningen *Bipim firi þaim ok allum kristnum sialum* har motsvarighet i flera gotländska inskrifter: G 38, 63, 100, 118, S 1, och på en numera förkommen gravhäll i Klinte kyrka (F h 8 s. 102). Man bör också erinra om ett par mellansvenska inskrifter från vikingatiden: U 457 »Gud hjälpe hans ande och alla kristna», U 1143 »Herren Gud hjälpe alla kristnas ande», Sö 165 »Krist hjälp de kristnas ande!»

Nästan halva inskriften (r. 97–173) upptages av dateringen. Tidpunkten anges utförligt på två olika sätt: dels med årtalet 1449 efter Kristi födelse, dels med gyllental och söndagsbokstav i den allmänt vedertagna påsktabellen. Runan **k** är den sjätte i runraden och motsvarar sålunda siffran VI som primtal (gyllental); runan **r** är den femte i runraden och motsvarar bokstaven E som söndagsbokstav. Jfr N. Lithberg och E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328* (1939), s. 64. »I elfte raden» är fel för »i tolfte raden». Jfr t. ex. G 55 Hemse. Med felet sammanhänger säkerligen, att siffran XI är skadad och läsningen därigenom osäker. Möjligen har ett försök till korrigerings skett, dock utan att kunna lyckligt genomföras.

Efter r. 160 **r** har ristaren måhända hoppat över ordet **uar** var, just vid övergången från yttre ramen överst på vänstra sidan till tillägget innanför. Alldeles nödvändigt är det dock icke; ordet kan vara underförstått.

Runan **h** är tecken för frikativt **g**, liksom allmänt i runinskrifter och i runkalendern (E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328*, 1939, s. 119): **V•tíhi, sunudahr**.

Den förkortade formen **fi** för har en motsvarighet på G 70 Urgude: **fy**.

Intressant är inblandningen av romerska siffror i runtexten: V och XI.

Språkligt sett har inskriften, såsom v. Friesen har framhållit, en konservativ prägel. »I ortografi och språkformer avviker denna inskrift föga från den klassiska forngutniskan i gutalagen; det är egentligen endast diftongen i *broyþr* (klass. *bryþr*) som visar på yngre tider.» Formen *broyþr* återger sannolikt ett uttal *bröyðr*, med nygutnisk diftongering av *fgutn. y* (Gutalagen: *bryþr* bröder). Se härom H. Pipping, *Gotländska studier* (1901), s. 89; V. Jansson i *Acta Philologica Scandinavica* 10 (1935), s. 10 (»vilket tycks vara ett säkert exempel på diftongering $\bar{y} > oy$ »); H. Gustavson, *Gutamålet* 1 (1940), s. 53 f.

Den gamla formen **minna** mindre, utan *d*-inskott, är den vanliga även i Gutalagen (belagd 13 ggr); endast 1 g. förekommer *mindri* (i Gutasagan: *sméri þing hafþu mindri blotan*). Också runkalendern 1328 har *minna* (2 ggr).

Räkneorden *hundraþ* och *femtigi* konstrueras som adjektiv: *hundraþ ar, femtigi ar* (icke gen. pl. *ara*); så vanligen också i runkalendern 1328 (E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328*, 1939, s. 127). Den gamla dativus mensuræ i *ainu are minna* ett år mindre (E. Wessén a. a. s. 127, *Svensk språkhistoria* 3, 1956, s. 19).

Dat. sg. n. *þi* (*i þi ari* i det året) förekommer även i Gutalagen (jämte det vanligare *þy*).

Påpekast bör även det pleonastiska pronomenet **han**, varmed subjektet »Jakob i Lilla Rone» upprepas. Liknande i t. ex. G 100.

Om mansnamnet *Jakob* se G 13, om *Olav* G 8, om *Simon* G 7.

Namnet *Liknviþr* förekommer (3 ggr) i G 119 och G 120 **liknuiþr, likuiþr, liknuiþar** (gen.). Det är belagt även i latinska gravinskrifter på Gotland: *Licvidus* Lindström nr 191 Träkumla, *Licmidus Lundagardum* nr 19 Björke. Ett gårdsnamn *Likmide* finns i Björke sn, *Likmede* i Hemse sn. Utan tvivel är det

samma namn som det *Likviðr*, vilket förekommer i två uppländska runinskrifter: U 38 och 984. Under medeltiden är namnet Likvid i Sverige »tämlichen vanligt» (Lundgren och Brate), med belägg bl. a. från Östergötland och Småland. Däremot förefaller det vara okänt såväl i Danmark som i Västnorden. Förleden är ordet isl. *likn* f. godhet, barmhärtighet, nåd, hjälp, tröst, got. *leikains* f., till det samgermanska e-verbet isl. *lika* (að), got. *leikan* (*leikada*) tycka om, behaga. (Fsv. *likn* n. skapnad, bild, gestalt är ett helt annat ord, troligen en sen nybildning, se E. Olson, *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan*, 1916, s. 542). Efterleden är det i östnordiska mansnamn från vikingatiden och medeltiden så vanliga *-viðr*, som fungerar nästan som ett suffix. Liknvid är till sin bildning och sin innebörd närmast att jämföra med namnet Botvid (se G 64). Båda äro nybildningar från missionstiden och som sådana ytterst intressanta vittnesbörd om kristendomens djupgående inflytande även på namnskicket. Isolerat är Liknvid svårt att förstå, men sammanställt med de talrika namnen på *Bot-* blir det av stort intresse. Jfr också växlingen *Botviþr* : *Liknviþr*, *Bot(g)air* (G 36): *Lik(g)air*, *Botmundr* (G 78) : *Likmundr*, *Botraifr* : *Liknraifr*, *Botvatr* (G 37) : *Liknatr*, *Botvi* (G 42): *Liknvi*.

Andra namn med förleden *Likn-* äro

Likbiarn U 1074, 1095

Likgair (*Likker*): *Liccair snielli* i Stenkyrka (Gutasagan, kap. 5); gårdsnamnet Liksarve, Barlingbo sn (*Lickersärve* 1387), kanske också Liksarve, Tofta sn

Liknat (äldre **Likhvatr*) G 113, 114 Ardre, S 61, i latinska inskrifter: *Licnatus* de Stenstufu Lindström nr 179 Stenkyrka sn (år 1200), gen. *Licnati* de Biernwngi SD 5, s. 277 (1344), i Artlenburgfördraget 1161 (*Sveriges traktater* 1, s. 80) *Lichnatus*; härtill också gårdsnamnet Liknatte i Silte sn och i Stenkyrka sn. Jfr H. Pipping, *Ardre-stenarna* (1901), s. 18

Likmund: gårdsnamnet Likmundes, Gerums sn

Likraifr: **likraibr** G 113 Ardre. Efterleden är adjektivet isl. *reifr* munter, glad. Pipping a. a. s. 21. Om *Sigraifr* och andra sammansättningar med *-raifr* se G 69

Liknvi G 114 Ardre (Pipping a. a. s. 11).

Som efterled i kvinnonamnet *Ailikn* G 114 Ardre, *Botlikn* G 120 Anga kyrka.

Ursprungligen har gravhällen legat på kyrkogården. Detta uppges både av Worm (1643): »In Liense cœmeterio» och av biskop Wallin (omkr. 1740): »På Kyrkjogården uti Lye» (Wallin 1, s. 730, 741); likaså av Langebek och Brocman (1753): »på Lye Kyrkiogård och Södra sidan» (F h 8). Utan tvivel har den ännu legat på ursprunglig plats, över den grav där bonden Olav i Lilla Rone och hans två söner voro begravda. Någon gång under senare delen av 1700-talet har den flyttats in i kyrkan, först av alla de runristade gravhällarna i Lye. Den låg enligt Helfeling (1800) »Frami Hög-choret till Söder nära Altaret»; likaså Ekdahl (1826): »Sunnanom altaret» och *Kyrkoinventarium* 1830: »Inom altaret». P. A. Säve (1850): »ligger i choret midtför altaret». Den var här mycket svårtillgänglig, allra helst sedan de andra runristade gravhällarna hade blivit inflyttade och det hade blivit trångt om utrymmet. G 99 låg omedelbart söder om altaret, med ena kanten inskjuten under altarskranket, varigenom en del av ristningen var osynlig. År 1955 flyttades den till sin nuvarande plats.

G 99 är en av de fyra gotländska runinskrifter, som behandlas av Ole Worm i *Monumenta Danica* (1643). Han har valt ut dem ur det material, som stod honom till buds efter det kungliga reskriptet till prästerskapet år 1628. De övriga voro G 63, G 64 och G 71, samtliga sålunda från södra delen av Gotland. Worm uppger, såsom redan är nämnt, att stenen låg på kyrkogården i Lye (»in Liense cœmeterio»).

Naturligtvis vore det tänkbart, att Worm har fått de fyra gotländska runinskrifterna från Gotlands lärde man vid denna tid, Hans Nilsson Strelow. Det finns emellertid en omständighet, som talar däremot. Alla fyra inskrifterna äro från södra Gotland (Lye, Eksta, Silte), ingen enda från de inskriftsrika trakter längre norrut, där Strelow hörde hemma. Han var född i Visby, blev sockenpräst i Vall och Hogrän och var prost först i Norra tredingen, sedan i Mellantredingen. Sedermera blev han den förste superintendenten under den svenska kronan. Det hade varit egendomligt, om han hade valt ut uteslutande inskrifter i söder som prov på de gotländska runorna.

Den av Worm meddelade läsningen är i stort sett riktig. Den innehåller emellertid några felaktigheter, som här må antecknas: 16–17 **han** saknas, 36–39 **yfir**, 46–47 **or**, 49–52 **broþr**, 57–63 **liknarip**, 74–75 **fir**, 81–84 **alum**, 111–113 **birþ**, 114–118 **fiurin**, 129–131 **ar**, 164–173 **dahr i hirþu**. — Worm översätter: »Jacobus in Litteronum fieri curavit lapidem hunc in memoriam patris sui et fratrum suorum Lignaridi et Simonis. Orate pro eis et omnium christianorum animabus. Tum elapsi erant a nativitate Dei quadringenti et novem anni. Tum VI erat numerus aureus et E littera dominicalis.» — Worm har icke uppfattat tecknet 140 som lat. siffra V, och han daterar därför inskriften till år 1409, »regnante in Dania Regina Margareta». Hans översättning innebär dessutom ett rent språkfel, i det att r. 141–144 **tihi -tigi** (tiotal) uppfattas som *tiu* tio. Därtill kommer, att den icke alls stämmer med den andra dateringen efter gyllental och söndagsbokstav. Det är egendomligt, att Worm icke anmärker något om detta, då han ju några år tidigare hade utgivit det utmärkta arbetet om den medeltida tideräkningen *Fasti danici* (1626) och sålunda väl kände till den gotländska kalendern. Året 1409 hade gyllentalet IV (runan **o**) och söndagsbokstaven F (runan **k**). Endera dateringen måste sålunda vara felaktig. Det sista ordet **hirþu** kan Worm icke tolka.

Inskriften från Lye kyrka måste i varje fall i högsta grad ha intresserat Worm som ett exempel på den av honom så grundligt studerade medeltidskalenderns livskraft och folklighet på Gotland.

Carl Linnæus har icke själv sett Lye-stenen. Han hade från Alskog, som han besökte den 4 juli 1741, ämnat taga vägen till Lye kyrka, enkom för att »där läsa en Runsten, som Wormius fordom ofullkomligt afteknadt ... Men som Pastor Neugard i Östergarn hade samma Sten noga aftagen, och den med mig communicerade, lämnades Lye, såsom det låg ur vägen.» Linnæus anför inskriften både med runor och i transkription, den enda gotländska runinskrift som han meddelar på detta sätt i sin tryckta reseskildring. I båda texterna förekomma uppenbara fel, tryckfel eller läsfel, men de äro dock av mindre betydelse. Om man sammanställer de båda texterna, får man fram en läsning, som är i det närmaste perfekt. Förtjänsten av denna tillkommer den lärde och flitige prästen Lars Nilsson Neogard (1683–1758) i Östergarn. Det är emellertid förvånande, att Linnæus kan fasthålla vid dateringen år 1409: »Är altså skrifwen uti Drottning Margareta tid.» Förmodligen har han litat på Worm, utan att närmare reflektera över saken. I den handskrivna resedagboken anmärker Linnæus: »Af Bokstäfverne, som äro mycket combinerade, kan man lätt se, att thenna runsten är en ibland de siste, och ej älste. På desse nye stenar fins ock merendels kors, och Jungfru Marias Bild.»

Lars Neogards läsning av Lye-stenen finns bevarad i hans otryckta arbete *Gautau-Minning* (hs Ihre 181 i Uppsala Universitetsbibliotek).¹ Handskriften i Ihre-samlingen är en prydlig renskrift, avslutad den 23 april 1748 och tillägnad biskopen i Göteborg, tidigare superintendenten i Visby Göran (Georg) Wallin. Om gravhällen på Lye kyrkogård skriver här Neogard följande (s. 196): »En af våra stenar wil jag här litet omröra, emedan Wormius then ock införer i sina Monumentis Danicis, men orett aftagen. 1724 d. 28 Juni war jag i följe af några herrar Studenter på Lya Kyrkiogård, der stenen ligger, tå skriften med flit aftagen befans sålunda:

iakaupr · i · litlaronum · han · lit · giara · þinna · stain · yvir · faþur · sin · olaf · ok · broyþr · sina · liknuip · ok · simon · bipim · fyri · þaim · ok · allum · kristnum · sialum · ok · þa · uar · lipit · af · gur · byrþ · fiurtan · hunþrap · ar · ok · ainu · ari · minna · þen · V · tihi · ar · ok · i · þi · ari · brimaþi · k · ok · r · sunutahr · i · h rapu · ...

Uti sin afskrift har Wormius först bortglömt fadrens namn **olaf**, och i stället satt **faþur·sinor**. Sedan har Wormius **fiurin·hunþrap·ar**, fyra hundra år, men emedan thet strecker sig så långt tillbaka in i heden- domen, och här likwel nämnas alla Christna siälar, och Gudz Byrd; så menar han böra subintelligi numerus millenarius och altså stenen wara giord vti femtonde seculo; men här behöfs ingen tilläggning: ty stenen talar rent ut: **fiurtan** fiurtan hundra.

Widare har Wormius rett afskrifwit: **ok · ainu · ari · minna · þen · V · tihi · ar**, men han uttolkar thet

¹ Om Neogard se närmare O. V. Lemke, *Visby stifts herdaminne* (1868), s. 241 f., om hans arbete »Gautau-Minning» A. Grape, *Ihreska handskriftssamlingen 2* (1949), s. 283.

galit så: och ett åhr mindre än tie, och wil at åhretalet skal wara 1409. Hafwande förbigåt Latinernas V 5. thet han likwel sielfwer har utsatt V•**tihī**• och bör altså heta ett åhr mindre än 50. thet är 1449. Och tå bär alt wel ihop: ty **i•pi•āri•primāpi•k**• ɔ: i thet åhret war **k** kaun Gyllentalet, som svarar emot zifron 6. **ōk•r•sūnutahr•i•hrāpu**. Thet sidsta ordet har Wormius **i•hirpu**. och wet intet, hwad thet är; men ther står **i•hrāpu**. och är meningen: **r** Reid war Söndagsbokstafwen, som swarar emot E. i staf-raden, nl. på runostafwen. Men 1409, som Wormius wil, är Gyllentalet intet 6. vtan 4. ei heller Söndagsbokstafwen E. vtan F.»

Den enkle gotlandsprästen Neogard har sålunda rättat den lärde Worm på dennes eget specialområde, tideräkningen. Vad det sista **i h rapu** betyder, har ej heller Neogard lyckats lösa.

I ännu en tredje form finns Lars Neogards läsning av Lye-stenen bevarad. Han har nämligen överlämnat den, jämte kommentar, till sin stiftschef dr Wallin, och den ingår därför i dennes stora samling *Analecta Gothlandica* (1, s. 669, 721, 741). Både texten och kommenteringen överensstämna nästan ordagrant med *Gautau-Minning*.

Någon teckning av gravhällen synes icke ha blivit bevarad i Wallins samlingar.

Några år efter Linnæus företog en dansk historiker Jacob Langebek (1710–75) en resa till Sverige i syfte att uppspåra dokument till Danmarks äldre historia. Därunder besökte han också Gotland under en månad sommaren 1753. Han hade i sitt sällskap den norske tecknaren och målaren Sören Abildgaard (1718–91) och den svenske fornforskaren Nils Reinhold Brocman (1731–70). Om besöket i Lye berättar Langebek i sin dagbok följande: »Lye Kirke, som er Annex til Alskog, var en af de vigtigste paa vor hele Landreise. Paa Kirkegaarden laae ikke mindre end fem Ligstene med Runeskrift. Vi havde gierne skrevet dem alle af, men formedelst det indfaldende Regnveir fik jeg, ved Mag. Brocmans besynderlige Flid og Tilhielp, og med stor Møie, alleneste de tvende [fel för: trende] efterfølgende afskrevne.» Därefter följa inskrifterna på G 100, G 102 och G 99. I fråga om G 99 finnas följande anmärkningsvärda läsningar: 22–25 **gira**, 69–75 **bidium•furi**, 168–173 **i•†•i•radu**. Langebek tillägger: »Denne Inskription er indført i Linnæi gothlandske Reise S. 236, men fordi udi hans Afskrift ere nogle Urigtigheder, skreve vi den af paa ny.»

Brocmans uppteckning av inskrifterna på G 99 och G 100 finns bevarad i den Peringskiöldska samlingen *Monumenta Sveo-Gothorum*. Om G 99 meddelar han: »Sielfwa Figuren på then Runstenen, som ligger på Lye Kyrkiogård och Söddre sidan, har jag wehl intet aftagen, dock then är ei så Konstig, utan en fyrkantig ell. aflång sten, ther skriften står runt om i fyrkant, såsom på Grötlingbo och Silte Stenar.» Därefter anför han sin läsning, »Sielfwa Skrifften med flit aftagen».

Joh. Ihre känner de båda Lye-inskrifterna, och han säger sig ha fått nya läsningar genom en vän (»Amicus, qui has inscriptiones communicavit ...»). Han anför dem som exempel på sena och genom egna uppgifter daterade inskrifter. Vad det sista ordet **i hrāpu** på G 99 betyder, säger han sig lika litet förstå som Worm och Linnæus.

Hilfeling meddelar från sin resa på Gotland år 1800: »Fram i Högchoret till Söder nära Altaret, lästes en ganska tydlig Marmor Runsten — hvilken väl ofta blifvit läsen och anförd af Samlare, dock alltid med någon felaktighet, hvarföre jag med all flit sökte afskrifva och afrita den samma — är väl en af de nyare — hvilket derpå varande årtal visar; men man lärer deraf, huru man den tiden förstådt abbreviera orden, genom flere Runors sammansättning till en enda Runa, eller Figur.» Hilfeling har insett, att stenen »är ristad året 1449». Hans läsning har några avvikelser: 4 **au** (ej binderuna), 11–12 **ier**, 37 **f**, 57–63 **skānuip**, 74–75 **fyr**, 76 **t**, 81 **al** (ej binderuna), 92–96 **salum**, 98 **t**, 105–106 **ni**, 110 **s**, 111–113 **birp**, 114–118 **furtan**, 127–128 **nū**, 148–149 **ta**, 158 **f**, 162–163 **unū**, 164 **t**, 169–170 **t**. Hilfelings teckning ligger till grund för en litografi, som Liljegren offentliggjorde i *Nordiska fornlemningar* 1823 och som även ingår i hans *Fullständig Bantil*.

Sjöborg har av Hilfelings felläsning av runan 158 **f** (i stället för **k**) förletts till en felaktig datering: »Det var år 1444, då **f** var Gyllental och **r** söndagsbokstaf.» Senare (1824) rättar han detta: det måste bero på »antingen ett misshugg af stenhuggarens oaktsamhet, eller en naturlig och förvillande springa i stenen ...

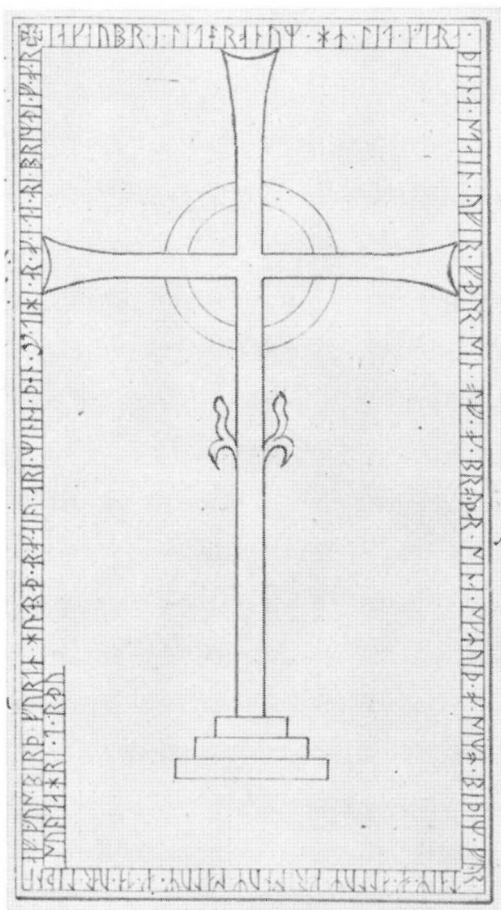

Fig. 83. G 99. Lye kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

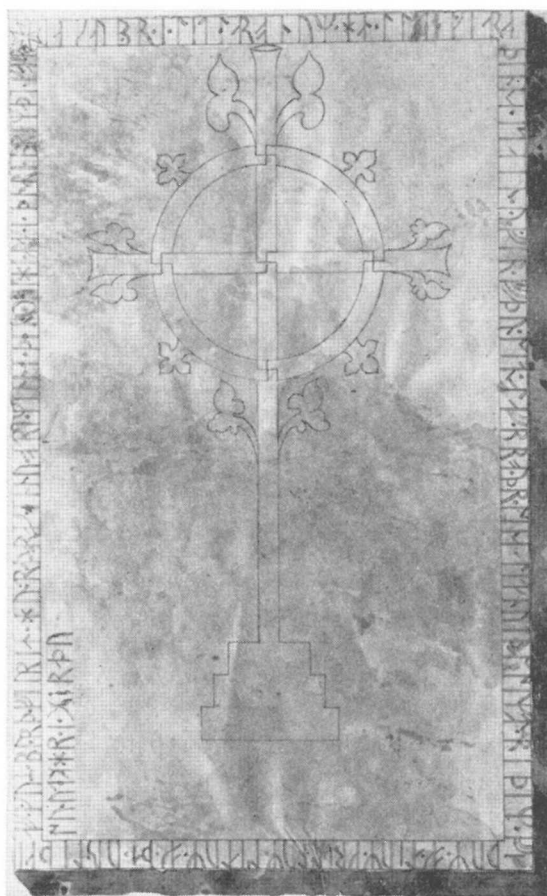

Fig. 84. G 99. Lye kyrka. Efter teckning av L. Cedergren.

Märkligt och ovanligt är, att här ibland Runorna står Romerska siffran V, för att beteckna Fem. De sista orden *i radu* utmärka, antingen att **r** var Söndags-bokstaf uti Vecko-Raden på Runstafven, eller att *fjurtando* är utelämnadt, då *fjurtando rado* kunde hafva afseende på 1400-talet ... Det kan äfven vara troligt, att de här nämde Olof, Skanvid och Simon fått sin bane vid anfallt på Wisborg, vid samma tid som Jacob i Mannagården, hvilken har sin graf utanföre kyrkan [G 100], då däremot de förre, som tyckas hafva varit af en mera ansedd och förmögen släkt, fått hvila i kyrkan, ja till och med i högchoret.» Sjöborg är här inne på felaktiga tankar: icke heller G 99 har ursprungligen legat i kyrkgolvet, och någon begravning inne i kyrkan har icke heller i detta fallet förekommit.

N. J. Ekdahl 1826: »Sunnanom altaret är en runsten till formen lika med N° 1 [d. v. s. G 100]. Ekdahls läsning är i det närmaste korrekt. Han har 74–75 **fi**; ordet 97 **ok** saknas; 102–106 **lipitit**; 114–118 **furtan**; 121 **dr**, 139 **t**, 169–173 **i - i - rapu**.

Kyrkoinventarium 1830: »Inom altaret en runsten, som tyckes ega denna teckning ...» (inskriften anföres, med rätt många fel).

Liljegren tolkar år 1823 de sista runorna 161–173 sålunda: »Söndagsbokstafven var **r** i första raden.» I *Runurkunder* 1833 (L 1763) har han tagit upp Hilfelings läsning av r. 169–170 som **t**, vilket han förmodligen har uppfattat som förkortning av »tolfte». I *Runlära* 1832 tolkar han nämligen innebörden alldeles riktigt: »Då voro lidne efter Guds börd fjorton hundra år och ett år mindre än femtio (1449) och i det året var **k**

(efter Lat. beräkningen VI) Prim (eller Gyllental) och r (efter munkstilen E) Söndagsbokstaf i tolfte raden.» Därmed voro alla frågor rörande inskriftens tolkning lösta, och det återstod icke mycket att tillägga.

J. H. Schröder hade år 1833 gjort en resa till Gotland och därvid själv granskat de båda gravstenarna i Lye, som han behandlar i sin lilla dissertation år 1835, med en gotländsk student J. N. Cramér som respondent. Den ena stenen fanns »in choro ecclesiae juxta altare. In area cippi Crux in gradibus.» Inskriften återges med upplösta bindrunor; 8–12 **litelr**, 74–75 **furi**, 111–113 **birp**, 114–118 **furtan**, 149 **a**, 168–173 **i · XI · rapu**. Schröder är den förste, som har funnit denna sannolikt riktiga läsning. Han tolkar den: »in linea Calendarii undecima.» »Ita ultima Inscriptionis verba explicantur.»

Carl Säve har granskat inskriften 1844 och 1854. Han läser 74–75 **fi**, 110 **s**, 131 **i**, 152 **p**, 168–173 **i · - rapu**. Han anmärker om de sista runorna, att de äro »otydliga förmedelst en liten flaga ... man kunde snarare läsa **li** el. **ii**, eller hållre blott **t · rapu**, hvilket kanske äfven var ett sätt att beteckna den tolfte raden i taflan, då **t** just är den tolfte bland runorna. Eller skulle de nötta dragen beteckna ett Latinskt XII?» Säve tycks ej ha observerat, att L 1763 verkligen har **t**, icke **i**, såsom han uppger.

P. A. Säve 1850: »... ligger i choret midtför altaret. — Runorna äro i hvarje drag med största noggranhet aftecknade.» I Säves läsningar är att märka: 74–75 **fi**, 100–101 **ur**, 168–173 **i · - i rapu**. I reseberättelsen 1863 om besöket i Lye: »Runstenar flera, ytterst dyrbara och så märkliga, att åtm. en af dem är upptagen i Geijers Sv. Rikes Häfder. Nu är en del försvunnen, andra ligga att utnötas af kyrkfolkets fötter eller äro illa skadade af dödgärfvarens jernspett.»

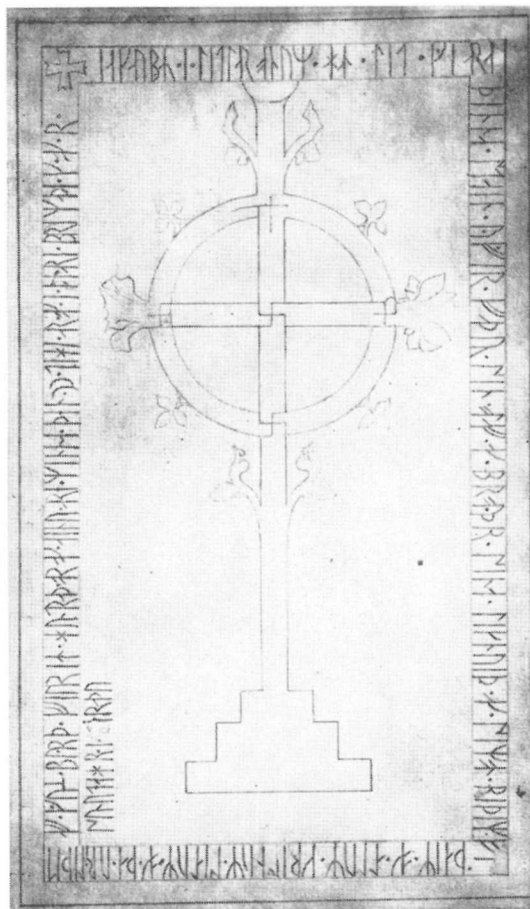

Fig. 85. G 99. Lye kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Atlas 1850.

100. Lye kyrka.

Pl. 41.

Litteratur: L 1764, S 123. Langebekiana, udg. ved R. Nyerup (1794), s. 144 f.; J. Peringskiöld, Monumenta Sveo-Gothorum, Vol. 8 (hs F h 8), bl. 104; J. Ihre, De Runarum in Svecia occasu 2 (Diss. Ups. 1773), s. 16; C. G. Hilfeling, Resejournal 1800 (F m 57: 8), s. 143, Atlas (F m 57: 9), tab. 52; N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare 1 (1822), s. 29, 2 (1824), s. 23; E. G. Geijer, Swea Rikes häfder (1825; Samlade skrifter 4, 1926, s. 103 not 2); N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 33; Kyrkoinventarium 1830; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 154; J. H. Schröder, Runographia Gothlandiae (Diss. Ups. 1835), s. 5 f.; L. Cedergren, Brev till B. E. Hildebrand den 6/8 1839 (ATA); P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA), nr 15; O. Carlén, Blad ur Gotlands historia 1862 (hs i ATA), s. 342; H. Pipping i VHA Akad:s månadsblad 1900, s. 65; O. v. Friesen i Fornvännen 1919, s. 122, Anteckningar 1922 (UUB); E. Brate, Sverges runinskrifter (1922), s. 93.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (F m 57: 9, Tab. 52), litografi (i Liljegren, Fullständig Bautil: L 1764); Ekdahl, teckning (a. a. s. 32); L. Cedergren, teckning [1830-talet] (ATA); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger i korgolvet N om altaret. Före kyrkans restaurering 1955 låg den på södra sidan om altaret, mellan kyrkans södra vägg och G 99. Då de båda gravhällarna G 99 och G 100 äro

mycket stora och utrymmet var ganska trångt, blev G 99 till hälften dold av altarringen och G 100 delvis skymd av en väggfast stenbänk, så att den endast med svårighet kunde läsas och i varje fall icke kunde fotograferas i sin helhet. Genom den nya placeringen 1955 blevo båda stenarna åtkomliga för undersökning, och de ha kommit bättre till sin rätt såsom mycket vackra och märkliga minnen från Gotlands medeltid.

Ljusgrå kalksten, till formen svagt trapetsoid. Längd 2,03 m, bredd 1,17–1,10 m.

Ristningen är synnerligen väl bevarad. Stenens mittyta är utfylld av ett rikt utsirat kors med trappformad fot, liknande det på G 99. Liksom på G 99 börjar runinskriften upptill t. v., där ett litet georgskors utmärker inskriftens början, och den går sedan medsols ett varv längs stenens ytterkanter. Då den har nått fram till utgångspunkten, fortsätter den i ett nytt varv innanför och slutar mitt på stenens högra sida. Runorna äro i stort sett tydliga, dock icke så djupt huggna som ramlinjerna.

Inskrift:

✠ **þinna · sten : þa · lit · husfru · ruþvi · giera · yfir sin · bönda · iaköp · i · managårdum · sum**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

skutin · uarþ · ihel · miþ · en : pyrsu · stin · af · uis · borh · þa · en · kunuung · erik · uar · bi · stallap ·
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105

pa · þi · for · nemda · slot · en · þa · uar · lipit · af · guz · byrþ · fiurtan · hundrap : ar · ok · ainu :
 110 115 120 125 130 135 140 145 150 155

ari · minna · þen : femtigi : ar · biþium · þet : et · guþ : napí · hanz · sial · ok · allum · krisnum
 160 165 170 175 180 185 190 195 200 205 210

· sialum : amen
 215

»Denna sten lät husfru Rudvi göra över sin man, Jakob i Mannagården, som blev skjuten ihjäl med en bössosten från Visborg, då konung Erik var belägrad på nämnda slott. Och då hade lidit från Guds födelse fjorton hundra år och ett år mindre än femtio år. Vi bedja, att Gud vare nådig mot hans själ och alla kristna själar. Amen.»

Till läsningen: 2 **i** är icke stunget. 8 **e** däremot tydligt stunget. Namnen 21–24 **ruþvi** och 41–50 **iakop · i · managardum** äro fullt tydliga. Tydligt stungna äro 23 **v**, 25 **g**, 27 **e**, 30 **y**, 39 **d**, 43 **p**, 47 **g**, 49 **d**; däremot icke 31 **f**, 35 **i**. Intet skiljetecken efter 33 **r**; icke heller efter 63 **i**, men avståndet mellan 63 **i** och 64 **h** är påfallande stort. 54–55 **sk** äro något skadade upptill. Tydligt stungna äro 65 **e**, 70 **e**, 72 **p**, 73 **y**; däremot icke 68 **i**, 79 **i**. Tydligt stungna äro 90 **e**, 96 **g**, 97 **e**, 110 **p**, 117 **e**, 119 **d**, möjligen också r. 92 (men punktens form är ej den vanliga). Runan 94 och 95 **u** har kommit att upprepas vid övergången mellan raderna. Skiljetecken finns efter 104 **i** och 115 **or**. En ovanlig binderuna är 141 **yr** och 145 **ur**. 142 **p** är skadat genom bortfall (dock icke **d**); runan liknar ett **r**, ändrat till **ð**; punkten inom bistavens ögla är rätt tydlig. Kanske har ristaren av misstag huggit **r** två gånger och sedan skadat ytan vid försök till rättelse. Stenytan är trasig t. h. om huvudstaven i 142 **p**. Troligen har ristaren velat undvika en förstening och därför icke kunnat göra ett **p** av sin vanliga typ. Stenytan är skadad vid toppen av 171 **t**. Intet skiljetecken efter 170 **m**. Stungna äro 125 **e**, 137 **g**, 141 **y**, 150 **d**, 166 **e**, 169 **e**, 173 **g**, 183 **e**, 187 **g** och 218 **e**. 195 **z** är tydligt.

Verbet *bestalla* omringa, belägra är ett lågtyskt lånord, som i fornsvenskan tycks förekomma först ett stycke in på 1400-talet. Ett annat lånord från lågtyskan är *slot* (*slott*) n. befäst plats (mlt. *slot* n., ty. *Schloss*). Ett tredje är *byrsu-sten* kanonkula (fsv. *byssosten*) av mlt. *büssesten*; det förekommer i betydelsen 'kanonkula (av sten)' i källor från 1400- och 1500-talet; se om detta ord Söderwalls ordbok (s. 169) med Supplement (s. 100) och SAOB B 4922. *Byrsa* (fsv. *byssa*), av mlt. *büsse*, betecknar i detta sammanhang ett större eldvapen, en kanon. Stavningen med *rs* för *ss* är ovanlig och oursprunglig; fornsvenskan har allmänt *ss*, liksom det långgivande språket. Kanske är det tecken för ett tjockt s-ljud, eller en substitution i samband med inlåningen.

Även i övrigt innehåller inskriften ett och annat av språkligt intresse. Anmärkningsvärda yngre skrift-

former äro **sten**, **pyrsu·stin** och **en** (i uttrycket **en : pyrsu·stin**, som obestämd artikel), men den gamla diftongen är bevarad i **ainu : ari·minna** (räkneordet är tryckstarkt). Likaså **d** för **p** i **gardum**, och prepositionen **pa**. Den har några språkliga avvikelser från G 99, som måhända verkar något mera ålderdomlig: G 99 **stain**, G 99 **giara** men G 100 **giera**, G 99 **bipim** men G 100 **bipium**. Detta bör dock knappast vara någon avgörande invändning mot antagandet, att G 99 och G 100 äro utförda av samme stenhuggare, vilket av allmänna och konstnärliga skäl förefaller mycket sannolikt.

Inskriftens andra mening inledes med det sammanbindande *en*, under det att den andra stora Lye-stenen (G 99) på motsvarande ställe har *ok*.

Framhållas bör också det pleonastiska *pa* då, som efter det framskjutna objektet »denna sten» föregår predikatsverbet »lät». Likaså de bisatsinledande *pa en* då, när och *bet et* att.

Inskriften är språkligt mycket väl uppbyggd. Den består av tre meningar: den första innehåller själva minnesorden, den andra en datering, den tredje en bön för den döde och alla kristna själar, avslutad med ordet *Amen*. Uppmaning att bedja för den döde är mycket vanlig på gotländska gravhällar, datering förekommer också på en del (t. ex. G 55, 99). Dateringen upptager här icke lika stor plats som på den föregående stora Lye-stenen: 51 runor av 219. Däremot står Lye-stenen G 100 ensam med sitt meddelande om hur den döde har omkommit. Det är detta, som gör den till ett historiskt dokument.

Första meningen, r. 1–124, mer än halva inskriften, innehåller huvudsats och två bisatser.

»Husfru Rudvi över sin man Jakob i Mannagården»: Mannagården är en stor bondgård i Lye socken, ett stycke NV om kyrkan på vägen mot Etelhem.

Om kvinnonamnet *Rupvi* och mansnamnet *Jakob* se G 13. Om växlingen *Rob- : Rup-* i forngutniska personnamn se H. Gustavson, *Gutamålet* 1 (1940), s. 193. — Om orden *husfru* f. och *bonde* m. se G 3.

Inskriften innehåller en bestämd datering, till år 1449 e. Kr. Om denna uppgift hänför sig till gravhällens tillkomst eller till Jakobs i Mannagården död, kan måhända vara tvivelaktigt. Skillnaden i tid har förmodligen icke varit stor. Emellertid lämnar inskriften uppgifter av stort historiskt intresse: Bonden Jakob i Mannagården hade blivit »skjuten ihjäl med en kanonkula från Visborg». Detta hände år 1449, »då konung Erik var belägrad på nämnda slott». Det var under hans allra sista tid på Gotland, kort innan han försvann från denna sista återstod av det nordiska unionsrike, som en gång hade varit hans.

Visborgs slott i södra utkanten av staden Visby hade blivit anlagt och byggt av Erik av Pommern år 1411. Dit drog han sig tillbaka år 1438, kort tid innan han förklarades avsatt som konung i Sverige och i Danmark. Slottet blev under de följande åren färdigbyggt och så starkt befäst, att det skulle kunna uthärda en långvarig belägring. Därifrån bedrev konung Erik under 1440-talet sjöröveri på Östersjön, till stor skada för såväl Sverige och Danmark som för de tyska hansestäderna. Sedan Karl Knutsson vid midsommartiden 1448 hade blivit vald till svensk konung, blev hans första åtgärd att söka fördriva Erik från Visborg och återtaga Gotland. Redan vid mitten av juli landsattes på Gotland en svensk här på 2000 man under befäl av Magnus Gren och Birger Trolle. En månad senare var landsbygden i svensk besittning, och konung Erik hade inneslutits i Visby och Visborg. Den 4 december underkastade sig stadens borgare. »Natten före Sankta Barbaras dag [den 4 dec.] intogo svenskarna Visby med stor förlust och manspillan», säges det i Vadstena-diariet. Men Visborgs slott hölls alltjämt av konung Erik. Den 22 december slöt han ett stilleståndsfördrag med befälhavarna för den svenska hären; han förband sig att under vissa förutsättningar senast åtta dagar efter påsk följande år (d. v. s. senast den 20 april) överlämna Visborg till svenskarna (*Sveriges traktater* 3, s. 213). Den 4 januari 1449 avgav Gotlands allmoge en försäkran att vara den svenske konungen underdånig, alldenstund Gotland »fordomdags med rätta har tillhört Sveriges krona, efter vad vår krönika uppenbarligen bevisar och betygar» (ib. s. 216). Med »vår krönika» avses den s. k. Gutasagan, ett historiskt tillägg till Gutasagen, som sålunda här återopas vid ett politiskt avgörande. Troligen har efter denna överenskommelse gotländska allmogemän deltagit i belägringen av Visborg. Det är i detta sammanhang man snarast vill se den händelse, som omtalas på Lye-stenen, då bonden Jakob i Mannagården blev träffad av en kanonkula från Visborgs slott och fick sätta livet till.

Efter hand kommo händelserna på Gotland att ändra karaktär därigenom, att en tredje part blandade sig i leken, nämligen Danmark. Det blev därför på nytt en kamp om besittningen av Gotland mellan de båda nordiska rikena, och Sverige drog återigen det kortaste strået. I februari 1449 hade Magnus Gren återkommit från Sverige med en ny truppstyrka, och belägringen fortsatte. Men konung Erik, som hyste gammalt agg till Karl Knutsson och till varje pris ville förhindra, att Gotland och Visborg fölle i svenskarnas händer, inledde under tiden hemliga underhandlingar med konung Kristian i Danmark. I april anlände den danske riksamiralen Olov Axelsson Thott med trupper till ön. Och Erik överlämnade Visborgs slott till honom och avseglade till sitt hemland Pommern, där han avled tio år senare år 1459. Danska trupper besatte Visborg i april 1449. I Vadstenadiariet skildras händelserna med följande ord: »Kommo danskarna med en stark här till staden Visby och togo konung Erik därifrån i avsikt att föra honom till Danmark. Men då han var på havet och en stark vind blåste, seglade han till sitt hertigdöme utan deras orlov och mot deras vilja.» I slutet av juli ingicks vapenvila mellan de svenska och danska hövitsmännen, varvid svenskarna förbundo sig att genast utrymma Gotland (ib. s. 219). Kort därefter anlände konung Kristian själv med en stark flotta till Gotland, som snabbt intogs. Gotland var ånyo förlorat för Sverige.

Den svenska belägringen av Visborg hade pågått från slutet av år 1448 till april 1449. Det är sålunda under de första månaderna av detta år, som den händelse har inträffat, som kostade bonden Jakob i Lye livet. Gravhällens inskrift vittnar om att gotlänningar ha deltagit på den svenska sidan i striden om Visborg.¹

Striderna på Gotland mellan svenskar och danskar är ämnet för den s. k. Gotlandsvisan.² Den har enligt K.-I. Hildeman sannolikt skrivits i Karl Knutssons kansli »de närmaste månaderna efter Gotlandsfiaskot».³ Den är genomglöddgad av hat mot de falska och förrädiska danskarna, men handlar uteslutande om händelserna efter konung Eriks kapitulation och avfärd från Gotland; varken han eller den gotländska allmogen ingår i den bild som tecknas. De enda personer som omtalas — utom konung Karl och junker Christiern — äro herr Olov Axelsson Thott och herr Magnus Gren. Icke heller tycks visans författare ha någon klar uppfattning av förhållandet mellan Visby stad och slottet Visborg. »The swenske the stridde / medh byssor och pylor, / medh harnisk och swärd. / Danska manna ord / är wärre än mord, / the dagtinga medh flärd. / Swenske menn, / j vachten eder än / for tolken ofärd.»

Hans Nilsson Strelow skildrar i sin *Guthilandiske Cronica* (1633) händelserna år 1449 från dansk synpunkt, en trogen dansk undersåte som han ännu var:

»S. Barbaræ Nat stormede, besette oc bestegede de Suenske Byens Mure oc finge Staden ind, oc bekom en blodig Seyervinding, oc hues de icke hafde ladit sig bedrage med Kong Eriks falske Dagting, hafde de snart fanget Slottet med, thi det var intet bispiset eller bemandit. Men Herr Mogens Gren oc Herr Byrge Throlle blefue bedragne med it falsk Løfte oc sette det udi Dagtinge med Konning Erick, der med fick hand tilfelde at bispise sig. Hand hafde oc Bud til Dannemarek, begierendis her Vndsetning oc lofuede at lade Slottet op for de Danske, om de vilde hielpe hannem der aff ... Der nu de Suenske meente alting at være klart med Konning Erick oc Vissborg, droge de udi Landet, forregaff at Slottet, Landet oc Vissby hørde nu Konning Carl oc Suerriges Chronen til. Konning Erick forsømmede sig intet imidler tid at bispise oc bemande ... Oc siden skiød oc sloe veldelig ind paa de Suenske, skermysserede huer Dag saa, at der falt mange paa begge sider, skiød Ild i Staden, opbrende alle Huse omkring Slottet med S. Mickels Kirke oc Præstegaarden, som siden er aldrig opbyggt ... Strax om Foraarit 1449 giordis udi Dannemarek en Skibsflaade ferdig, Herr Oluff Axelsøn var Admiral fore, huilcken løb ad Guthiland, sette i Land under LandsChronen, som vi nu kalde Chronevold ... Dermed foer da Herr Oluff Axelsøn frit ind paa Slottit med alt sit Folek oc førde aff

¹ Om händelserna på Gotland åren 1448 och 1449 se C. G. Styffe, *Bidrag till Skandinaviens historia* 3 (1870), s. xii f., S. Kraft, *Senare medeltiden* (i: *Sveriges historia till våra dagar* Bd 3: 2, 1944), s. 7 f.; A. Schüek, *Gotlands politiska historia* (i: *Boken om Gotland*, 1945), s. 209; *Vadstena klostets minnesbok* (1918), s. 159 f.; Olaus Petri, *En Svensk Crönika* (i: O. Petri, *Samlade skrifter* Bd 4, 1917), s. 187 f.

² *1500- och 1600-talens visböcker*, Bd 3 (1916–25), s. 100 f., jfr även Bd 1 (1884–94), s. 87 f.

³ K.-I. Hildeman, *Politiska visor från Sveriges senmedeltid* (1950), s. 209 f., *Ballad och vislyrik* (i: *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* 1, 1955), s. 269 f.

Skibene ald den deel som hand behøfuede paa Slottet, udtog Kong Erick der aff med ald hans Goeds, be-mandede Slottet Vissborg oc seilede saa tilbage igien.»

Inskriften slutar med en from bön för den dödes själ och för all kristna själar. Liknande böner förekomma i flera andra inskrifter: G 38, 63, 99, 118, S 1. Se härom i kommentaren till föregående inskrift G 99.

G 100 finns icke upptagen i biskop Wallins samlingar. Den har sålunda icke varit känd för honom eller för kyrkoherde Neogard i Östergarn, som hade lämnat honom en ny läsning av den andra Lye-stenen G 99. Biskop Wallin lämnade Gotland år 1745. Några år senare gjorde den danske historikern Jacob Langebek en resa på Gotland i sällskap med den svenske fornforskaren N. R. Brocman. Vid deras besök i Lye den 15 juni 1753 kom gravhällen G 100 i dagen. Det bör ha varit ett överraskande och intressant fynd för den som sökte efter historiska urkunder från medeltiden, en verkligt historisk runinskrift med klart angiven datering. I sin dagbok från resan meddelar Langebek inskriften på den nyfunna gravhällen efter Brocmans läsning, och han tillägger: »Denne Steen var os saa meget kerere og rarere, som hverken Biskop Wallin eller nogen anden (saavidt vi siden fik høre) tilforn havde seet eller aftaget den. Aarsagen var, at den laae skiult under en anden slet Steen af lige Størrelse, hvilken, efterat vi vare blevne det vaer, vi fik Bønderne, som arbeidede ved Kirkens Reparation, til at afvelte, medens vi afskreve Inskriptionen. Paa Stenen i Midten var ridset en Figur som et Kors.»

Förmodligen ha under 1700-talet — i Lye liksom vid andra kyrkor på Gotland — en del gamla gravhällar blivit upptagna på kyrkogården för att bereda plats för nya gravar. Hällarna ha därvid blivit staplade i hög på varandra, varvid deras ristningar ha blivit dolda. Langebek och Brocman ha observerat, att det fanns runor på en av de undre hällarna, och med hjälp av bönderna ha de fått den frilagd.

Langebek har hört berättas, säger han, att i Mannagården fordomdags skall ha bott sättingsdomare av en förnäm och förmögen släkt. En av de bönder, som hjälpte till med stenarna, påstod, att han tillhörde samma släkt. Vidare har Langebek antecknat, att på altarskåpet i Lye kyrka fanns en inskrift, som innehöll namnet Jon i Mannagården. Inskriften lyder (enligt Lindström 2, s. 92): »Jon + Mangarde + anno + dni + m + cccc + xliii tunc est completum + hoc opus ante festum seti iohannes baptiste». Man kan ju förmoda en släktskap mellan Jon och Jakob i Mannagården; altarskåpet, som Jon bekostade, blev färdigt sex år före Jakobs död. Tyvärr hade Langebek läst årtalet på altarskåpet felaktigt (1496), och han antager därför, att Jon har varit en son eller sonson till Jakob.¹

Mycket intressant är Langebeks uppgift, att han vid Lye kyrka hade träffat en bonde från Mannagården, som med stark självkänsla omtalade, att han tillhörde en gammal och förnäm släkt, vars medlemmar fordom hade varit sättingsdomare på Gotland. Inemot hundra år senare har J. H. Schröder vid sitt besök i Lye (1835) hört berättas, att den Jakob i Mannagården, som omtalas i runinskriften, enligt vad man allmänt visste, hade varit en känd domare på Gotland med stort anseende (»Judex olim Gotlandiæ percelebris. Magnæ inter populares dignationis virum fuisse, constans etiamnum est traditio»). Sannolikt böra dessa traditioner, som ha mött Langebek och Schröder i Lye, ses i samband med vad Strelow berättar om händelserna vid S:t Olavs besök på Gotland (*Den Guthilandiske Cronica*, 1633, s. 129 f.): »Herr Ulmer til Manegaards i Lye» var då hövding för sudergutarne, d. v. s. för bönderna i södra delen av landet. Han var en god kristen. Sedan nordegutarne hade lidit sitt svåra nederlag i striden mot S:t Olav på Laikarehaid i Lärbro sn, samlade han folket i söder, förmådde dem att antaga kristendomen och sluta fred med konung Olav. Han erbjöd sig själv att fara till S:t Olav och göra förbund med honom, vilket också skedde.

Förhållandet mellan Strelows berättelse om herr Ulmer (Holmgair?) i Mannagården och Mannagårdsbondens stolta självkänsla inför de lärda antikvarierna kan nog tänkas på olika sätt. Tänkbart är naturligtvis, att Strelow är källan för den yngre traditionen; hans krönika har varit mycket läst och studerad. Men minst lika rimligt torde det vara, att alltsammans är ett utflöde ur samma folkliga traditionskälla, som sålunda

¹ O. V. Lemke (*Visby stifts herdaminne*) har med stöd av altartavlans inskrift upptagit Jon i Mannagården som präst (curatus) i Lye, vilket är alldeles oriktigt (jfr Lindström 2, s. 434). Jon var en bonde i Lye och donator till sin kyrka.

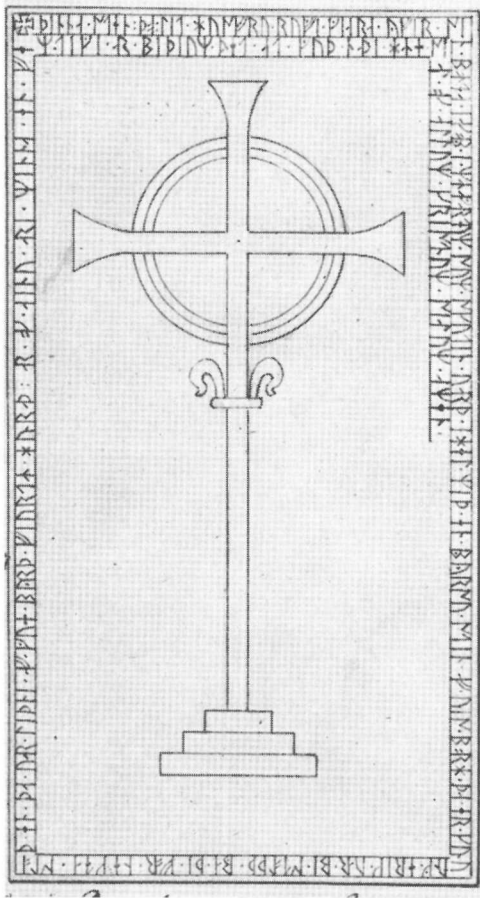

Fig. 86. G 100. Lye kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

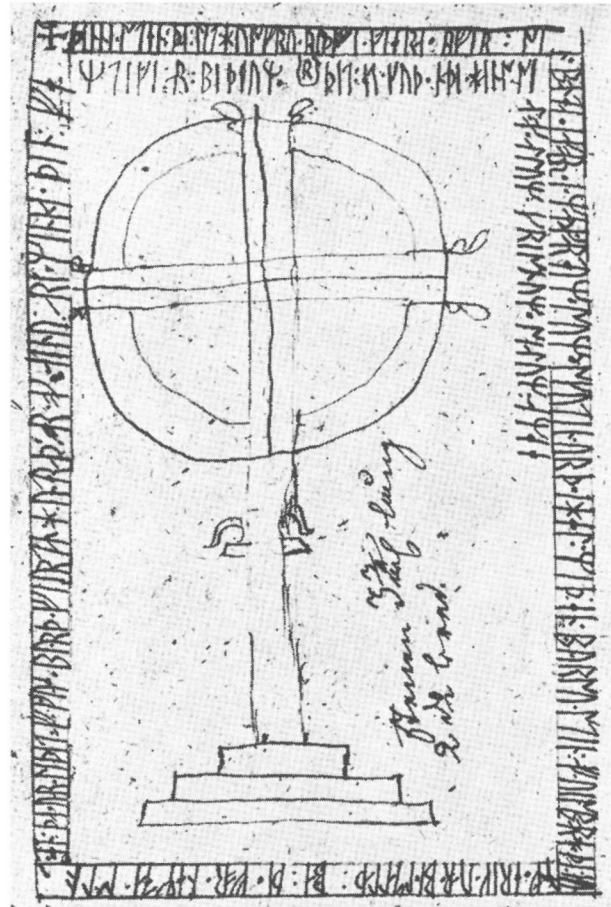

Fig. 87. G 100. Lye kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

har givit utslag tre gånger med omkring hundra års mellanrum. Strelows berättelse om herr Ulmer är i varje fall helt oberoende av runinskriften, som på hans tid torde ha varit okänd.

Langebeks dagbok från resan i Sverige publicerades först år 1794. Men Brocmans anteckningar om Lye-stenarna ingå i den stora Peringskiöldska samlingen (*Monumenta Sveo-Gothorum*, Vol. 8). Om G 100 meddelas här: »På Lye Kyrkogård finnes ibland 5 Runestenar, jämwäl denne, med följande inscription: ... [runtext och transkription]. Eliest låg han betäckt af en annan Sten, som man då lät afwälta, och lærer således aff Biskoppen Doctor Wallin ey wara afriktad.»

På läsningen i Peringskiölds samlingar bygger J. Ihres korta meddelande om Lye-stenen 1773: »Testis sit lapis ille sepuleralis, qui apud Gothlandos in cœmeterio *Lyensi* visitur, sculptus in memoriam *Jacobi*, anno 1449 occisi sub oppugnatione arcis *Wisborgensis*.» Ihre översätter: »... in memoriam *Jacobi* de *Malgardum*, mariti sui, qui ictu lapidis, ex balista conjecti ex arce *Wisborgensi*, occubuit ...»

Hilfeling meddelar om G 100 i sin resejournal år 1800: »På kyrkogården Söder om kyrkan lästes en Runsten af samma ålder och abbrevierad Styl [nämligen som den strax förut omtalade G 99]. Äfven täml. tydlig, förmodl. af samma Runristare och från samma tid, näml. af 1449. Som en hederlig Hustru låtit förfärdiga öfver sin man *Jacob* i *Manegården*, hvilken för *Wisborgs Slott* blef ihjälskuten af en stenkula, då

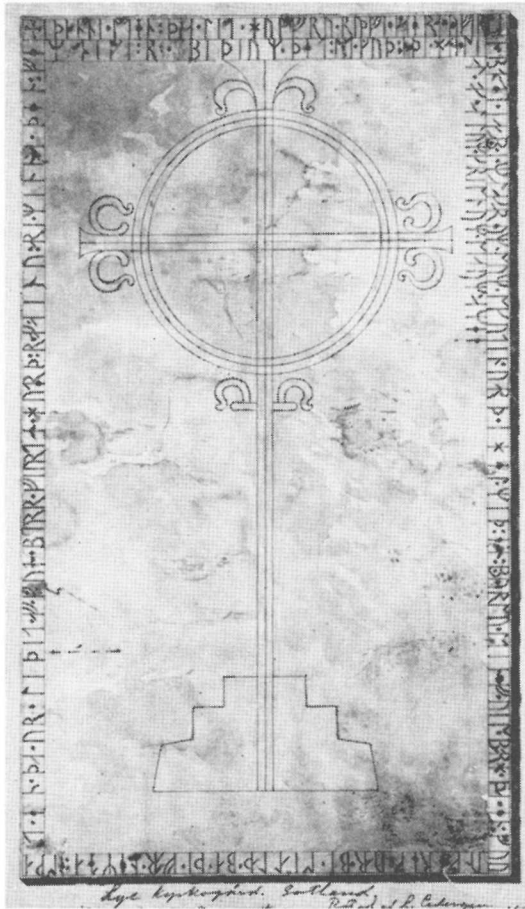

Fig. 88. G 100. Lye kyrka. Efter teckning av L. Cedergren.

Fig. 89. G 101. Lye kyrka. Efter teckning av L. Cedergren.

konung Eric där belägrades. På Runstenen står Byrsu-sten i.e. Bösso-Sten, torde likväl varit en kanon, hvarmed Stenkulor skötos, som då blifvit kallade Bössor?» Och i den till journalen hörande atlasen: »Ofvanstående Runsten hvilken på samma tid som näst föregående [G 99] och äfven af samma Mästare synes vara ristad, finnes liggande på Lye kyrkogård, Söder om kyrkan.»

N. H. Sjöborg 1822: »På Lye Kyrkogård på en dylik sten läser man att den aflidne blifvit skjuten med en bössesten, då Kon. Erik (af Pomern) var belägrad på Wisborg.»

N. J. Ekdahl 1826: »Flera grafstenar med runor finnas, hwaribland två ganska märkvärdiga.» Ekdahls teckning av stenen är enkel och konstlös, men hans läsning av inskriften är ganska korrekt.

Kyrkoinventarium 1830: »På kyrkogården vid östra kyrkdörren finnes en runsten, som tyckes ega följande characterer ...» (inskriften anföres med åtskilliga fel).

J. G. Liljegren (L 1764): »på kyrkogården».

J. H. Schröder (1835): »Paroecia Lye, in cœmeterio ecclesiæ Cippus notabilis, elegans. In area crux in gradibus.» Schröders läsning är riktig, om man bortser från att han upplöser alla binderunor och icke alltid anger, om runor äro stungna (väl särskilt av typografiska svårigheter). — Såsom förut har nämnts, uppger Schröder, att Jakob i Mannagården, som omtalas i inskriften, enligt traditionen har varit en känd domare

på Gotland med stort anseende. Detta kan naturligtvis vara ett i bygden kvarlevande minne från Langebeks och Brocmans besök. Jakob i Mannagården finns i varje fall icke med i Gustaf Lindströms förteckning över kända gotländska domare under medeltiden (*Anteckningar om Gotlands medeltid* 2, 1895, s. 479 f.).

Carl Säve har granskat inskriften 1844 och 1854, men han säger ingenting om dess plats.

P. A. Säve 1850: »Vid näst intill i samma kyrka liggande Grafsten (den jag icke hann afteckna) anförd af Liljegren under n° 1764, förmärktes bland run-tecknen tolf skriffer. — Så förhåller det sig ofta med afteckningar af Runstenar och inskrifter, tagna på Gottland.» Av Säves anteckning framgår, att gravhällen har blivit inflyttad i kyrkan mellan 1830 och 1850.

101. Lye kyrka.

Pl. 44.

Litteratur: L 1765, S 124. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1, s. 722; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland 1826* (ATA), s. 33; L. Cedergren, *Brev till B. E. Hildebrand den 6/8 1839* (ATA); C. Säve i *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1852, s. 174; O. v. Friesen, *Anteckningar 1922*, (om Visby-fragmentet) 1924, 1936 (UUB).

Äldre avbildningar: L. Cedergren, teckning [1830-talet] (ATA); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA). Fragmentet C (i Gotlands Fornsal); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1924 (ATA); A. Edle foto (ATA).

Tre delar av en gravhäll med runinskrift. Två av dem ha år 1955 blivit sammanfogade och inlagda i korgolvet S om altaret, mellan detta och den stora gravhällen G 99. Det större stycket (A) utgör övre delen av den ursprungliga gravhällen, sannolikt något mer än hälften. Det mindre stycket (B) har tillhört hällens nedre del och har haft sin plats på vänstra sidan. Överst på B har ett mindre stycke slagits bort med förlust av ett par runor. Under 1700-talet funnos ytterligare delar av hällen i behåll, men den var tydligen redan då sönderslagen och icke fullständigt bevarad.

År 1922 påträffades ett fragment (C) av gravhällen på en tomt S om kyrkan. Det lämnades samma år till Gotlands Fornsal, där det numera förvaras (inv.-nr C 4828). Det utgör nedre högra hörnet av hällen.

Ljusgrå kalksten. Stycket A har en längd av 0,98 m, en bredd upptill av 0,83 m, nedtill av 0,72 m; stycket B har en längd av 0,69 m, en bredd av 0,50 m. Fragmentet i Visby (C) har en storlek av 0,35 × 0,32 m. Eftersom nedre kanten är borta (även på vänstra sidan), torde hällens längd ha uppgått till 2 m (eller något mera). Formen var trapetsoid. Bredden nedtill torde därför ha varit omkring 0,60 m. Kanten är faserad, och hällen har sålunda utgjort täckstenen i en gravkista (*hvalf*).

Hällens yta är gropig och skadad. Ristningen kring kanterna är dock jämförelsevis väl bevarad. Anmärkningsvärt är, att någon ornering av den stora mittytan icke finns. Ristningen består sålunda uteslutande av runinskriften längs hällens kanter. Inskriftens början anges med ett ✠ i stenens övre vänstra hörn.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Wallin):

✠ gairualtr : i : lyum : han : lit gera : hua - - : h - ta : yfir : [sin : sun : iakaubr : ropui]la :

arfi - - sn ... nhnuipr : pair : lutu : eptir : han : gairualt : i : lyom

»Gairvald i Lye han lät göra detta gravvalv över sin son. Jakob i Rotarve ... och Ragnvid de fingo arv efter Gairvald i Lye.»

Till läsningen: Runorna äro tämligen smala, men jämnt och säkert huggna. Skiljetecken och punkter i stungna runor äro mycket grunda. I **g** och 88 **g** äro säkert stungna. R. 7 har två bistavar upptill ↑ och skall därför sannolikt läsas som en binderuna **lt**. Detsamma gäller om r. 94. De fyra **t**-runorna i inskriften (19, 31, 78, 82 **t**) ha endast en bistav ↓. 11 **y** och 97 **y** äro säkert stungna. Intet skiljetecken efter 19 **t**. 20 **g** och 21 **e** äro stungna. R. 27–28 äro skadade upptill, men intet hindrar, att de ha varit **lf**. Skiljetecken efter r. 28 är tydligt. 29 **h** är även skadat, men bistavarna äro delvis bevarade. 31–32 **ta** äro tydliga. 33 **y** är stunget;

däremot icke 34 f. 65–67 **nhn** äro tydliga; namnet bör sålunda ha varit Ragnvid. — Runorna 55–64 **la** : **arfi--sn** finnas på fragmentet C.

Wallin: **kiauatr : i : lyum : han : lit : gera : ... þam ... ta : yfir : sin : sun : iakuabr : roþuilaarfi ... innuiþr : þair : lutu : eptir : han : gaurual : i loum :**

Ekdahl: No 3 **kairuatr · i · lyum · hān lit · kera · hualf · þetta : ufir ... ker · han · kairua · · i · lyom ·**

Säve: 24–32 **hualf : - ita.**

Gairvald i Lye har låtit göra gravvalv över sin son. Sonens namn omtalas icke i inskriften. Han har emellertid dött före sin fader. Gairvald har senare avlidit utan bröstarringar. I ett sådant fall skulle enligt Gutalagen (kap. 20) den dödes manliga anförvanter (bröder, farfar, farbröder o. s. v.) taga arv efter honom (jfr Å. Holmbäck, *Ätten och arvet*, 1919, s. 219 f.). Inskriften meddelar nu, att två män, Jakob i Rotarve och Ragnvid, ha tagit arv efter Gairvald. Tyvärr omtalas icke, i vilket släktskapsförhållande de ha stått till Gairvald. De ha i varje fall varit hans närmaste fränder, måhända hans bröder. De ha låtit göra hällen över gravvalvet, där Gairvald och hans son ha blivit begravda, och förse den med en inskrift, som också meddelar, att de ha tagit arv efter Gairvald.

Verbet isl. *hlióta* (*hlaut*) få (på sin lott, som sin del), fsv. *liuta*, fgotn. *liauta* har i gutniskan fått betydelsen 'taga i arv, ärva' (allmänt i Gutalagen).

»Gairvald i Lye han lät göra ...», »Jakob i Rotarve ... och Ragnvid de fingo arv ...»: att subjektet på detta sätt upprepas genom ett pronomen är vanligt i gotländska inskrifter (t. ex. G 70, 78, 99, 103, 118, S 104). Se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 55. Om det pleonastiska *hann* i *eptir hann Gairvald* se E. Wessén a. a. s. 56. Jfr ur en strof i Snorres Edda: *or því var hann Gleipnir gorr.*

Inskriftens första namn kan läsas **gairuatr** eller **gairualtr** (med binderuna **lt**); på samma sätt andra gången namnet förekommer (r. 84–90): **gairuat** eller **gairualt**. Båda formerna äro tänkbara. Förleden är *Gair-* (isl. *Geir-*, fsv. *Ger-*); efterleden kan vara *-vatr* (*-vatr*) eller *-valdr*. Båda namnen äro kända från andra gotländska inskrifter: *Gairvatr* (*Gairhvatr*) från G 113 och 114 Ardre, S 51, S 63, dessutom från Södermanland (Sö 320) och Närke (L 1034 Odensbacken, Askers sn), *Gairvaldr* från G 123, S 70, och S 81 (105). Märk också gårdsnamnet *Gairvalds* på flera ställen på Gotland: i Vamlingbo, Sanda, Hogrän och Hejde. — Om *-hvatr* och *-valdr* som efterled i mansnamn se S. Bugge i *ATS* 5 (1878), s. 69. — Om andra mansnamn med förleden *Gair-* se G 57.

Mansnamnet *Ragnviþr* synes ha varit sällsynt. Det är dock belagt även i en uppländsk inskrift (U 969). Under medeltiden förekommer det några gånger i svenska urkunder (Lundgren och Brate); i Västnorden endast som namn på ett par fingerade personer. Troligen bör det ses som en variantbildning med den i östnordiska mansnamn vanliga efterleden *-viþr* till äldre namn på *Ragn-*, framför allt hövdinganamnet *Ragnvaldr* (se G 64). — Om namnet *Jakob* se G 13.

Ortnamnet i *Lyum* (*Lyium*): nom. *Ljīar* (*Ljīar*) är egentligen ett inbyggarnamn, en avledning med suffixet *-ia-* (ieur. *-io-*). Det bör otvivelaktigt sättas i samband med det närbelägna *Lau*. *Lye* (fgutn. *Ljīar*) hör samman med *Lau* liksom det uppländska *Ly-* i *Lyhundra* (äldre **Lyia hund*) med det där belägna *Lohärad* (*Lo*, äldre **Lau*); jfr E. Wessén i *Namn och Bygd* 20 (1932), s. 77, 84, *Svensk språkhistoria* 1 (6 uppl. 1962), s. 28 (§ 10 anm. 1), om likartade inbyggarnamn även s. 89 (§ 84). Inbyggarnamnet gotl. uppl. *lyiar* m. pl. förutsätter en variant *lu-* av rotstavelsen ieur. *lou-*, germ. *lau-* i gotl. *Lau*, uppl. *Lo* (*härad*), no. *Lom* (Gudbrandsdalen), *Oslo*. Om dessa namn se A. Kock, *Svensk ljudhistoria* 2, s. 261. Ett inbyggarnamn med s.k. avljud måste vara en mycket gammal ordbildning. Jfr isl. *dólr* till *dalr*, no. *Læsir* till *Lesiar*, isl. *Ægir* till *á* f. (got. *aha* f. vatten); runda. *nura* = *nōra* gen. pl. näsboarnas (se M. Kristensen i *Danske studier* 1924, s. 176, J. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk grammatik* 3, 1935, s. 38, K. M. Nielsen i *Danmarks Runeindskrifter. Text*, 1942, sp. 692). No. *loar* inbyggare i Lom (Aasen) är en yngre bildning.¹

¹ Att det finns ett samband mellan sockennamnen *Lau* och *Lye* har förmodats redan av Carl Säve (i hans uppsats om Alskog-stenarna 1852, s. 173 f.). Den förklaring han ger kan dock icke vara riktig.

50–60 **ropuilaarfi** torde vara en medeltida form av gårdsnamnet *Rotarve*. Gården Rotarve ligger 2 km S om Lye kyrka.

Om *hvalf* n. gravvalv se G 7.

»Skriften synes angifva stenens ålder till omkring år 1400» (C. Säve 1852).

102. Lye kyrka.

Pl. 44.

Litteratur: L 1766, S 125. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1, s. 722; Langebekiana, udg. ved R. Nyerup (1794), s. 145; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland 1826* (ATA), s. 33; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 152; L. Cedergren, *Brev till B. E. Hildebrand den 6/8 1839* (ATA); O. v. Friesen, *Anteckningar 1922* (UUB).

Äldre avbildningar: L. Cedergren, teckning, 1830-talet (ATA); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger sedan 1955 i korgolvet N om altaret, mellan detta och G 100. Tidigare låg den på ungefär samma plats, men i längdriktning N–S och med hällens nedre kant omedelbart intill altaret.

Kalksten, med ljus rödgrå färgskiftning. Till formen är hällen rektangulär, långsmal. Längd 1,87 m, bredd 0,83 m. Upptill är högra hörnet avslaget, varigenom en del av inskriften har gått förlorad. Stycket fanns kvar ännu på 1830-talet, då L. Cedergren ritade av hällen (fig. 90). F. ö. är ristningen tämligen väl bevarad. På mittytan innanför inskriftramen ett kors; alla fyra korsarmarna äro trappformigt avslutade.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Wallin):

: **botolfr** : **megensārfa** : **liṭ** : **giara** : **stain** : [**hissan** : **ök** :

leggpi : **yfir**] : **petar** : **fadur** : **senā** :

»Botulv i Megensarve lät göra denna sten och lade den över Peter, sin fader.»

Till läsningen: 9, 11 **e** och 10 **g** äro tydligt stungna. Bistaven i 16 **a** är säker. Bistaven i 19 **t** är svag. 20 **g** är stunget. 47 **p** är stunget, med punkter i båda öglorna; den övre punkten är dock grund och osäker. 48 **e** är tydligt stunget. 54 **d** och 58 **e** äro tydligt stungna. Binderuna 59 **na** (eller **an**) är säker, **a**-bistaven tydlig; sannolikt en felhuggning.

Wallin: **botolfr** : **megensārfa** : **lit** : **giara** : **stain** : **hissan** : **ök** : **leggpi** : **yfir** : **petar** : **fatur** : **sin**

Langebek (Brocman): **rotolfr** · **migini** · **arf** · **lit** · **giara** · **stain** · **hissan** · **ok** · **legkin** · **yfir** · **petar** · **fatur** · **sin**

Ekdahl (och L 1766): No 4 **botolfr** : **megensārfa** · **lit** · **kiara** · **stain** · **hissan**

C. Säve (1854): **botolfr** : **megensarfa** : **lit** : **giara** : **stain** : **h - - - an ok** · **legg - - : ... petar** : **fapur** : **sin** :

v. Friesen (1922): 11 **i** (»knappast **e**, en svag utvidgning på mitten, troligen tillfällig»), 58 **i**.

Ack. sg. **stain hissan** även på S 58 Vallstena.

Om namnet *Botulfr* se G 33. Om namnet *Petar* se G 2. Om uttrycket *Botulfr Megensarva* se G 78.

Någon gård med ett namn svarande mot 8–16 **megensarfa** finns icke numera i Lye sn (se G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid* 1, 1892, s. 53).

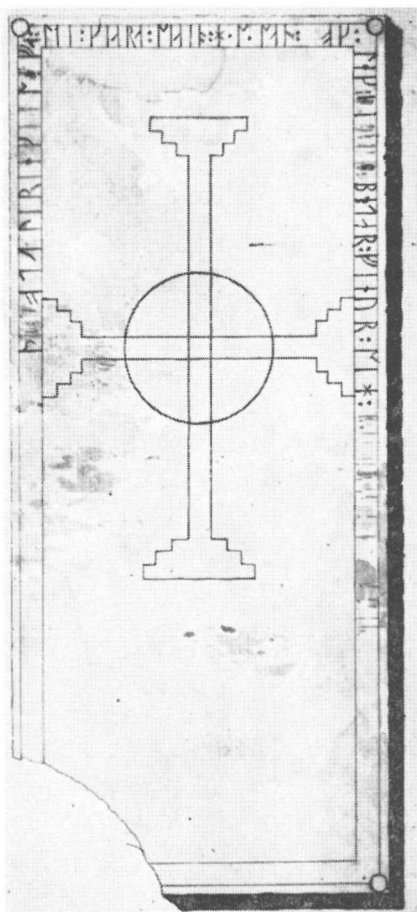

Fig. 90. G 102. Lye kyrka. Efter teckning av L. Cedergren.

103. Lye kyrka.

Pl. 43.

Litteratur: S 126. N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 33 (?); L. Cedergren, Brev till B. E. Hildebrand den 6/8 1839 (ATA); G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2 (1867-68), s. 754 f.; C. W. Pettersson, Rapport till Riksantikvarien den 25/5 1923 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1922, 1923 (UUB); E. Wessén, Rapport till Riksantikvarien aug. 1954 och 22/6 1961.

Äldre avbildningar: L. Cedergren, teckning [1830-talet] (ATA); C. Säve, teckning (ATA), återgiven av Stephens a. a. s. 754; O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger i korgolvet på norra sidan, omedelbart V om ingången till sakristian. Den inlades på denna plats i augusti 1961.

Grå kalksten. Längd 1,95 m, bredd upptill (knappt) 1 m, nedtill 0,90 m; tjocklek omkring 20 cm. Hällen har trapetsoid form. Den är upptill spetsformad. På mitten finns ett ornerat ringkors med inskrift i korsringen och åtminstone i övre korsarmen. Denna inskrift är mera sliten och utplånad än inskriften i kantbanden; den förefaller också ha varit från början grundare huggen.

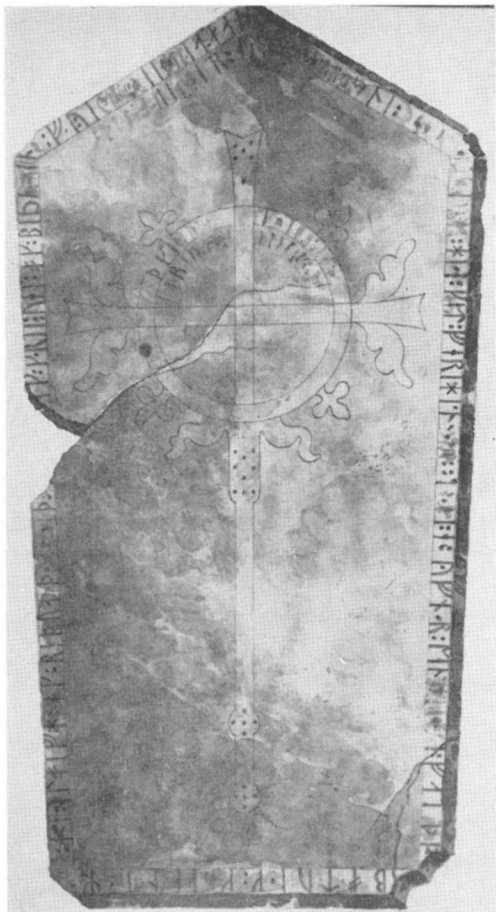

Fig. 91. G 103. Lye kyrka. Efter teckning av L. Cedergren.

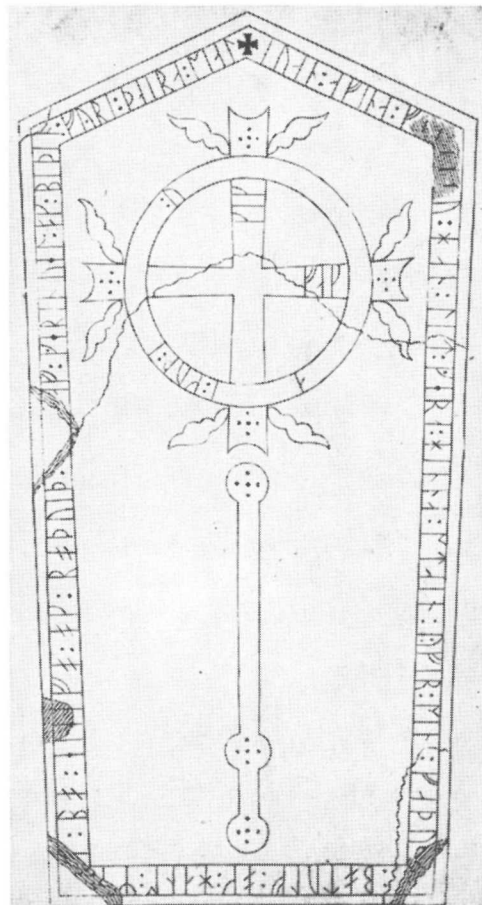

Fig. 92. G 103. Lye kyrka. Efter G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2.

Troligen är det denna gravhäll, som N. J. Ekdahl avser med sin anteckning: »N° 5 är ej läsbar.» Den låg då på Lye kyrkogård, ovisst var. Några år senare avtecknades den, troligen på Ekdahls initiativ, av lantmätaren L. Cedergren. Carl Säve antecknar den som »funnen 1844, omgranskad 1854». Av Säves teckning framgår, att den var söndersprucken i två delar, som noggrant passade samman. De båda hörnen nedtill voro avslagna. Hällens tycks icke ha blivit uppmärksammas av P. A. Säve. År 1922 låg den lutad mot sakristians östra vägg, sönderslagen i tre delar. På samma sätt vid inventeringen 1944 och 1954. Först under sommaren 1961 ombesörjde Sven B. F. Jansson på Riksantikvariens uppdrag och i samråd med församlingens representanter gravhällens lagning och inläggning i kyrkgolvet på den plats, där den nu befinner sig.

Inskriften är svårt skadad, delvis förstörd genom nötning och vittring. Vissa delar ha gått förlorade, då stenen slogs sönder.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter S 126):

✕ [iuan] : i mana : gar[b]um : han : l[it] : ger[a] : hin[na] : s[ta]in : yfir : si[n] : faþ[u - :]
 5 10 15 20 25 30 35 40 45
 b[o]tu[lf] : [ok] : hans : [m - - -] : bo : t ... o : ok : r[o]pu[if] : - - : - - -]k : gerin : uel [: ok] : biþin :
 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 fyri : þai[ra] : sial : aldra
 100 105 110

I korsramen och korsringen: [... i : kup : i : ... : u ...] mik
 115 120

»Joan i Mannagården han lät göra denna sten över sin fader Botulv och hans fränder(?) Bot- och Rodvid ... Gören väl och bedjen för alla deras själar. ...»

Till läsningen: Inskriften börjar med ett kors upptill i hällens övre spets och går sedan åt höger och nedåt och vidare längs hällens ytterkant tillbaka till utgångspunkten. Närmast t. h. om initialkorset är ristningsytan genom vittring fördärvad på en yta av 15 cm med plats för 4 runor. Intet skiljetecken efter 5 i. 6–9 mana är tydligt, följt av ett skiljetecken. 10 g är tydligt stunget. Av 13 þ återstår endast ett kort stycke av huvudstavens mellersta del. Efter 19 l ha två runor gått förlorade i brottsprickan. 22 g är tydligt stunget; likaså 23 e. 24 r har förlorat toppen. 25 a är helt borta; av skiljetecknet återstår endast den nedre punkten. 26–28 hin är klart; därefter endast övre delen av två huvudstavar. 36 y är stunget med två punkter; 37 f är icke stunget. Av 42 n finns endast huvudstavens nedre del, av skiljetecknet endast övre punkten. Av 46 u finns endast huvudstaven, av följande runa ingenting. Även skiljetecknet är borta. Huruvida det följande namnet (r. 48–53) har varit botulf eller botuif, kan numera ej avgöras. R. 70–75 ha snarare varit ropulf än ropuif (Säve), av de bevarade resterna att döma. Därefter äro ungefär 4 runor borta i ett brott. Framför 81 k finns nedre delen av en stav till r. 80. Om 82 g har varit stunget, kan numera ej avgöras. 83 e är tydligt stunget; likaså 88 e. Bistaven i 89 l är svag. Därefter är ett stycke av stenen bortslaget. R. 90 är helt förlorad; av r. 91 återstår huvudstavens nedre del. 98 y är stunget med två punkter. Av 100 i finns endast obetydligt kvar. 102 a är skadat. Av 104–105 ra finns endast fragment. Ordet 110–114 aldra står under 106–109 sial, innanför inskriptionsramen. 112 d är stunget.

Säve 1854: + iuan : [af]ina : f ... u : han : lit : gera : hinna : stain : yfir : sin : faþu - : botulf : ok : hans : m - - - : bo : [elaif]o ok : ropuif : - - : - - af : geri[n] : uel : ok : biþin : fyri : þaira : sial. På korset och ringen: ... i : kup : i : ... : u ... fak ... kik ...

v. Friesen 1922: - - a - i - - na : g - - - um : han : l - - : ger - : hin - a : st - in : yfir : sin : faþ - r b - tulf : ok : - ans : m ... bo : t - ... ok : ropuif : - - - - f : gerin : uel : - - : biþin fyr - : þaira : sial aldr - .

Om namnet *Johan* se G 4, om *Botulfr* se G 33, om *Ropviþr* se G 67. Om namn med förleden *Rop-* se G 1. Om ortnamnet 5–15 i *managarþum* »i Mannagården» se ovan G 100. Om det skadade textstället

60–63 **m** --- anmärker Carl Säve: »då det efter **m** endast är rum för 3 mynder, så finnes knappast något annat passande ord att gissa på, än detta»: *maga* ack. pl. av *magr* m. måg, svåger.

G. Stephens trodde sig i inskriftens **iuana : a fina** (enligt C. Säves läsning) återfinna namnet på en klockgjutare på 1500-talet Johannes a Fine, förmodligen en holländare.

104. Lye kyrka.

Pl. 45–52.

Litteratur: P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 195, 1864 (ATA), s. 233 f., Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 116 f., Gotländska samlingar (hs R 623 i UUB) I Sägner, nr 185, samlingen S 170 II (UUB); C. Säve, Brev till P. A. Säve den 12/12 1863 och den 11/9 1864 (hs R 623: 5 i UUB, s. 625, 633); O. v. Friesen, Anteckningar 1923, 1924 (UUB).

Runristningar i murbruk och kalkrappning.

A. I koret.

a) På södra väggen, strax Ö om korportalen, omkring 1,25 m ovanför korgolvet, 2,40–0,48 m Ö om korportalens kant.

Ristningens hela längd 1,92 m, runornas höjd intill 7 cm.

Ristningen har varit övermålad med krita, sannolikt flera gånger om. Detta försvårar givetvis läsningen. Ristningen är dock så djup, att den till större delen kan läsas genom kritlagret.

Inskrift:

syto hera : gesus : kristus : giak : biþr : þik : firi : þāse --- : ok : toryyfils : þinn suyta :

mōfru mǣria : mōuy

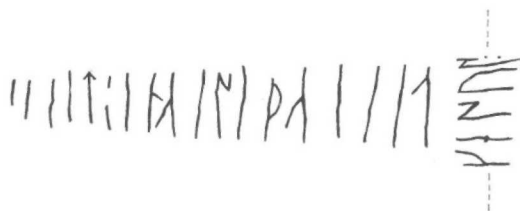
65 70

»Söte Herre Jesus Kristus, jag beder dig för sin söta moders, fru Maria mös ... och bedrövelse.»

Till läsningen: Ristaren brukar i allmänhet små, runda punkter i stungna runor; de äro stundom svaga och osäkra. Stungna äro sannolikt 2, 47, 48, 60, 73 **y** (däremot icke 59 **u**), 6, 10 **e**, 9, 21 **g**. Bistavarna i 4 **o** torde vara säkra; likaså de i 5 **h**. Namnet 9–20 **gesus : kristus** är mycket tydligt. Punkten i 21 **g** sitter högt. Efter 37 **as** är ytan ohjälpligt skadad, med 3 à 4 runor. R. 41 har möjligen varit **h**, men endast h. bistavarna finnas kvar. Därefter blir inskriften åter läsbar. Följande runor äro säkra. 44 **t** är möjligen stunget (**d**); detsamma gäller om 50 **i** (**e**). Däremot är 49 **f** icke stunget. 50–52 **ils** stå mycket tätt. Intet skiljetecken efter 66 **u**. Skiljetecknet efter 70 **a** är ej fullt säkert. Binderunan 72 **ou** är säker, 73 **y** mycket tydlig.

44–53 **toryyfils** torde vara en något osäker stavning av ordet *drövilse* bedrövelse. Jfr B. Loman, *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else* (1961), s. 216.

Ovanför runorna 9–13 **gesus** står en 35 cm lång inskrift, vinkelrätt mot den långa inskriften. Den skall läsas från vänstra sidan, sålunda uppifrån nedåt. Den tycks ha varit grundare ristad och är i varje fall numera betydligt svagare. Den omfattar sammanlagt omkring 16 runor, intill 7 cm höga. Endast enstaka runor äro läsbara:

P. A. Säve 1863: »**sys · kera : ga ... us : i : iak : biþr : firi : ... ok : odryyvelsi : þinn s · yrda : fru m̄aria : mo ...** Runristning i kalkrappningen (under fönstret å södra chor-väggen i Lye kyrka på Gotland) omkring tre alnar lång och 2: 2 högt över chor-golfvet. Runorna, öfverkalkade, ytterst svaga och omkring 2 tum höga. Inga öfver- eller under-linier finnas. Skriften, stympad å begge ändarne, är icke genom försök till afkalkning eller på annat sätt det minsta rörd af mig vid läsningen. — En annan runrad går, vinkelrätt mot den långa Runristningen uppåt fönstret, men den är alldeles förstörd. — Innehållet är väl en katholsk bön.»

O. v. Friesen 1922: 36–53 **þānsynd : ok : doryyfil - i**; 37–41 »med tvekan».

b) På södra väggen, V om portalen, mitt emot den föregående. Med hårfina runor i putsen:

fup - rk hnia

c) På norra väggen, ungefär 0,32 m från triumfbågen och korets nordvästra hörn, t. v. om väggskåpet, 1,87 m ovanför golvet.

Säkra spår finnas av en runristning i murbruket, dock täckt av tjocka lager kalkputs. Ristningens hela längd är 24 cm. Runornas höjd intill 5 cm.

þelb mari - - - -
5 10

1 h är skadat. 2–4 **elb** tydligt. 5–8 **mari** säkert. Därefter blir ristningen oklar.

d) På norra väggen, t. h. om väggskåpet, 60 cm ovanför väggskåpets nedre kant. Början av inskriften har blivit förstörd, då väggskåpet sattes in. Längd 6 cm, höjd 1 cm.

... na : tema sat

e) På triumfbågens norra mur, östra väggen (mot koret), ungefär 2 m ovanför golvet, $\frac{1}{2}$ m från bågens kant. Längd 24 cm. Djupt ristade runor, intill 5 cm höga.

þelb m - r - - -

f) Längre t. h., med grunda, intill 4 cm höga runor, i kalkputsen:

h armabi

g) På triumfbågens södra del, östra väggen (mot altaret), S om predikstolen, 0,74 m från södra kyrkomuren, 1,33 m ovanför golvet.

Ristning i murbruket, mycket tydlig, sannolikt upprispad i kalkputsen i senare tid.

tenna • om • konst

Det är tvivelaktigt, om ristningen är gammal. Runorna ha icke ett gotländskt utseende: 4 ↑ † † †.

h) Utvändigt, V om kordörren.

P. A. Säve 1864: »Run-ritningar å muren, utvändigt vester om chordörren:

fupork - ... stb ...

äfvensom några osäkra, förstörda. — Run-tecken utvändigt å chor-muren i öster(?)»

Några runristningar finnas i varje fall icke numera. Kyrkan är utvändigt täckt med ett tjockt putslager.

B. Norra portalen.

Inskrifterna här äro utförda icke i murbruket, utan i ett undre lager av täckande kritputs. Därför äro de ytterst ömtåliga. Endast enstaka ord och teckenföljder kunna numera urskiljas.

a) I östra smygen. Flera rader av runor, den nedersta omkring 1,55 m över tröskeln. Runorna äro omkring 3 cm höga.

m - - - - : ialppi os ... lisai :

»Maria hjälpe oss ...»

Längre upp med stora 9 cm höga runor:

marla

Bistaven i 2 I är absolut säker, felhugning.

Överst har funnits en lång inskrift, varav nu endast början och slutet finnas kvar. Längd 50 cm.

ma ... a ... : gyri os

R. 4 kan möjligen ha varit f.

O. v. Friesen 1923: »Något över manshöjd (från golvet)

mariu · ih̄seno · hīelb : iþinai : fyþs

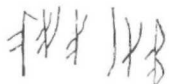
lukos marla

20 cm under föregåendes midt

mari · iälpe os

Ännu några enstaka runor torde kunna framletas under dessa runor. Men hela smygens ristningar, särskilt den översta raden är tjockt överkalkad, så svåra att läsa och svåra att utan risk för runorna framknacka.»

b) Intill h. kanten, strax nedanför den föregående gruppen (B a). Fina, grunda linjer. Längd 9 cm, höjd 4 cm.

olof ok iakob

Om namnet *Olafr* se G 8, om *Jakob* G 13.

Med små, tämligen djupa runor, inom en ram:

uakada

Dessutom finnas enstaka runor och rungrupper flerstädes i kalkputsen.

Inskrifterna i norra portalen (B) synas icke ha varit observerade av P. A. Säve.

C. Södra långhusportalen (kyrkans huvudingång).

I kalkstenen, som uppbär den yttre valvbågen (sålunda på portalens utsida), på östra sidan av ingången, 1,50 m ovanför tröskeln, 9 cm från kalkstenens ytterkant. Inskriften vetter sålunda mot ingången, mot V. Ristningens bredd (övre raden) 9 cm. Runornas höjd 10–14 mm.

Med ytterst fina linjer står ristat i kalkstenen:

miskuni + us gup

5 10

k þaun helg - i kirk - -

15 20 25

»Misskunde oss Gud och den heliga kyrkan.»

Till läsningen: H. bistaven i 1 **m** är svag, kanske obefintlig; sålunda runans form \downarrow . Korstecknet efter 7 **i** är svagt, men sannolikt. Övre delen av 8 **u** är förstörd. 9 **s** är tydligt. Därefter intet skiljetecken. 10 **g** är smalt, stunget. Efter 10 **g** har ristaren hoppat över ett stycke skadad stenytta. I god sidobelysning bli de båda sista runorna i raden 11–12 **up** helt synliga. Huvudstaven i 12 **p** är krökt. — 13 **k** står mitt under 2 **i**; det kan ha varit en binderuna **ok**. 14–16 **þaun** är tydligt. **a**-bistaven i 17 **h** är mycket svag. 18 **e** är säkert stunget; möjligen också 20 **g**. De följande runorna äro otydliga, utom 22 **k** och 25 **k**.

P. A. Säve 1863:

»miskunni us gup

ak þaun helk - - - - la

Run-ristning (gjord med en fin knifsudd), utvändigt i östra sido-smygen af vestra portalen, omkr. 2 aln. 18 tum öfver marken å södra sidan af Lye kyrka på Gotland. — $5\frac{1}{4}$ tum derunder ett kors \times som är $1\frac{1}{2}$ tum högt. Äfven här finna vi en bön: »miskunni us gud ak (ok) þaun helgi maria; eller: us alla (??).»

O. v. Friesen 1923: **miskunni us -up ok paun helk - ...** (maria? kirkia?).
En liknande bön förekommer ristad på väggen i Alskogs kyrka (se G 108).

D. I tornbågen, på norra sidan, tre ristningar (mått: 7 × 2 cm, 9 × 3,5 cm, 28 × 7 cm).

IA INB

iaþup

Nedanför t.h.:

ÞIYINII

þimes - e

Rakt nedanför:

ÞNH-ÞTHKMR

guz : naþ : han - : stor

»Guds nåd hon (är) stor.»

E. Tornrummet.

a-e: på södra väggen, f-h: vid västportalen och på södra väggen, i-k: på norra väggen.

a) På södra väggen, under trappan till orgelläktaren, delvis skymd av trappans stolpe.

Flera rader av runristningar i murbruket; till stor del täckta av kalkputs och kritslamning, därför svårlästa. Överst står i det hårda murbruket (längd 67 cm, höjd intill 3 cm):

14141R11:ÞR111:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII:ÞIYINII

afi maria : gratia : plena dommenos : tegkum : benateka tu

5 10 15 20 25 30 35 40

»Ave Maria, gratia plena. Dominus tecum. Benedicta tu ...»

Till läsningen: 2 **f** och 3 **i** äro icke stungna. Nedre delen av 4 **m** är skadad, liksom 6 **r**. 9 **g** är tydligt stunget. R. 12 är ett något missformat **t**. 15 **p** är otydligt; övriga runor i ordet äro klara. 20 **d**, 24 **e** tydliga, liksom övriga runor i ordet. Alla runor i 28-33 **teggum** (el. **tekkum**) äro klara. 36 **n** är skadat; 37 **a** är säkert. Ovisst, om 38 **t** är stunget. 35 **e** och 39 **e** äro stungna, 42-43 **tu** tydliga.

Strax nedanför och t. v., i kalkputsen (längd 7 cm, höjd 3 cm):

IIIR

ilar (möjligen: **isar**)

P. A. Säve 1864: »Run-ritningar å södra muren derstädes:

afe maria : gra - ia : - la - a dommenos : tegkum : benatela þu isar h - - aa»

b) Ett par dm nedanför, i murbruket (längd 35 cm, höjd intill 3 cm):

Ʒ11R11:Ʒ11R1:†1Ʒ11R11:†1:Ʒ11R

gloria : patri : et filiu : et : spir

5 10 15 20

»Gloria Patri et Filio et Spir(itu) ...»

Under 14–20 **filiu : et** står i kalkputsen:

Ʒ11R11 Ʒ11R11

pirf - - - - -

Till läsningen: 1 **g** är tydligt stunget; likaså 7 **p**. Mellersta delen av r. 12 är skadad. Intet skiljetecken efter 13 **t**. 19 **e** är tydligt stunget, 22 **p** troligen stunget. De båda sista runorna äro grunda.

P. A. Säve 1864: »... **gloria : batri : et filiu : et sb**. Nyare: **parfksþam ...** m.fl. otydliga run-ord, ornament samt början till en Troja-borg.»

c) Omkring 1 dm nedanför, i kalkputsen (längd 12 cm, höjd 3,5 cm):

11R11 Ʒ11R11

utrñkhal

R. 2 är troligen **t (d)**, icke **a**.

1 dm längre ned och t.v., i putsen (längd 13 cm, höjd 3,5 cm):

7R11 *

trik - h

d) Längre ned och t.h., i murbruket (längd 45 cm, höjd intill 5 cm):

11R11:†11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11 Ʒ11R11

iak ar : aġn arm syntih menniska trñ

5 10 15 20 25

»Jag är en arm, syndig människa ...»

Till läsningen: R. 1–5 äro tydliga. R. 6–7 stå på ett skadat ställe, otydliga. 12 **y** är tydligt stunget, likaså 18 **e**. Nedre delen av 14 **t** är skadad; möjligen **d**. V. stapeln i 22 **s** fortsätter på grund av felhuggning in mot huvudstaven, så att runan liknar ett **k**; men säkerligen är **s** avsett. Murytan är vid 24 **a** mycket ojämn och gropig. De sista tecknen äro oklara.

Omedelbart under runorna en Trojenborg.

g) Västra väggen, S om ingången. I kalkputsen flera ristningar, bl. a. ett träd. Därjämte finnas enstaka runor och en följd, som är svagt synlig. De två följande äro 18 och 25 cm långa, runorna intill 4 cm höga; den tredje 6 cm lång, 2 cm hög.

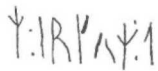

raþ run --

ok abliR -- mabr · aūhum

»Tyd runorna ...»

P. A. Säve 1864: »Run-ritningar å vestra muren i tornkammaren:

m : irkuma : »

h) Västra väggen, N om ingången.

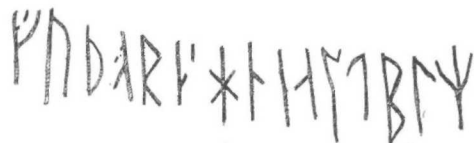
En enstaka runföljd (9 × 3 cm), jämte andra ristningar.

uel -- aþr

i) Norra väggen i tornrummet, 1,35 m från rummets nordvästra hörn, 1,83 m ovanför golvet.

Två rader av runor, 26 och 19 cm långa; runorna intill 5 cm höga. Den övre är djupare ristad och tämligen tydlig.

fuþork hnias tblm...

--- runir enþu --

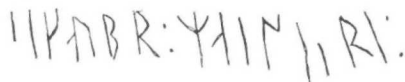
Längre ned och t. h. ett skepp.

j) Samma vägg, mitt emellan västra ytterväggen och tornbågen.

Två grupper av runor. Längd 16 och 28 cm; höjd intill 5 cm.

sant - maria

Längre ned (längd 16 cm, höjd 2 cm):

-- kaubr : maist - ri :

»Jakob mästare.»

Längre ned och t.h. (längd 12 cm, höjd 2,5 cm):

fuþork hni - s

P. A. Säve (1864) »Run-ritningar å norra muren dersammastädes:

k - - - - aalnn - - - - nnlf [= E k]**santma - -** [= E k]**gesusa : s̄anus** [= E j]

Längst åt öster derstädes:

māria ... fuþork h ... [= E k]

Derunder längst åt vester, mera otydligt:

fuþork hni as tblm [= E i]

I fören af tecknadt skepp:

... - ūe - erupu [= E j]

m. fl. der befintliga otydliga, förstörda run-tecken, streck m. m.»

O. v. Friesen 1924: De av P. A. Säve omtalade ristningarna »i tornrummet på n., v. och s. muren kunde ej återfinnas.»

Inventeringen av runristningar i Lye kyrka utfördes år 1954 i samarbete med Sven B. F. Jansson och Iwar Anderson. Den senare gjorde därvid kalkeringar på grundval av vår gemensamma granskning; dessa ligga till grund för avbildningarna här i texten. Inventeringen utfördes utan kännedom om Säves äldre läsningar (1863, 1864). Jämförelsen med dessa har kunnat göras först 1961 i samband med manuskriptets utarbetande.

Tvärt emot vad man skulle vänta ha inskrifterna i Lye i stort sett icke förändrats mycket under de senast förflutna hundra åren. Inventeringen har givit ett betydligt ökat material, och läsningarna äro i många fall fullständigare än hos P. A. Säve. Förstörelsen tycks icke ha varit alltför stor. Tydligt är emellertid, att ömtaligheten är mycket varierande, och man måste räkna med att åtskilligt har gått förlorat under tidernas gång.

Man bör utgå ifrån att de flesta inskrifter av detta slag ha haft en mening, även om mycket förekommer, både här och annorstädes på Gotland, som är rent klotter. Då så många numera icke kunna tolkas, beror det framför allt på att de äro fragmentariska och förstörda.

C. Säve i brev till brodern P. A. Säve den 12.12.1863: »Tack äfven för de nyfunna *Run-ristningarna* (i vägg-kalken) uti Lye kyrka! Skada att jag icke fick ögonen på dem för 19 år sedan (1844) — då de kanske hade varit något läsligare än nu. Genom funderande skall det väl i alla fall lyckas at utgissa något.»

105. Lye kyrka.

Pl. 39.

Runor ritade eller målade på kyrkväggarna.

a) På södra korväggen, V om korportalen, 0,85 m från portalens kant, 1,90 m över golvet.

Runor målade med svart färg. Målningens bredd är 44 cm, runornas höjd 8 cm.

he|b maria iu - - -

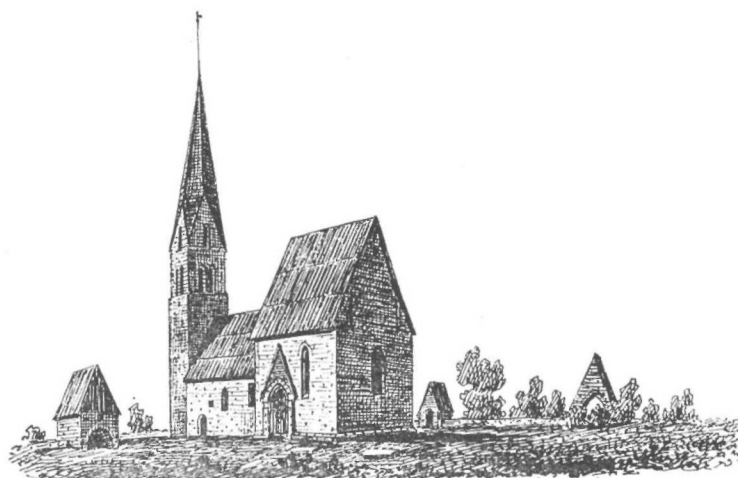
5 10

2 e är sannolikt stunget. 3 l är skadat. 4 b är möjligen stunget. 11 u är tydligt. R. 12 har sannolikt varit a.

b) Tornbågens norra sida, mot söder.

Tre rader av runor ritade med rödkrita. Mått: 34 × 8 cm, 67 × 6 cm, 50 × 7 cm. Stiliserade runor med schatteringar.

mathis
iohannes ma - iksen
hans mariksen

Garda kyrka.

Den danske historikern Jacob Langebek kom på sin antikvariska resa till Gotland år 1753 också till Gardå och besåg kyrkan, »men fandt der intet værdt at agte». Med hänvisning till C. G. Hilfelings *Resejournal* 1800 äro i Liljegrens *Runurkunder* »3 eller 4 oläsliga runstenar» vid Gardå kyrka upptagna som nr L 1758, 1760–62 och i Säves *Gutniska urkunder* som nr 117–120.

På kyrkogården utmed kyrkans norra vägg, mellan nordportalen och sakristian, ligga på marken fyra gravhällar utan inskrift. En är av sandsten, alldeles utan ristning. Tre äro av kalksten, försedda med ram utefter kanterna för inskrift. Sådan saknas och har aldrig funnits. En av dessa tre har dessutom på mitten ett kors av medeltida typ. Det förefaller som om de tre kalkstenshällarna ha blivit tillredda för en minnesinskrift, som emellertid aldrig har kommit till stånd.

Det är utan tvivel dessa gravhällar, som Hilfelings avser (och efter honom Liljegen och Säve). De ha emellertid alltid varit inskriftslösa.

Den enda bevarade gravhällen med runor vid Gardå kyrka är sålunda G 106. Den innehåller endast ett namn och som ornering kors och bomärke. Enklare kunde det icke vara. Det torftiga materialet vid Gardå kyrka står i en egendomlig motsats till det utomordentligt rika förrådet av runhällar vid kyrkan i grannsocknen Lye.

106. Gardå kyrka.

Pl. 42, 43.

Litteratur: L 1759, S 116. N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 32; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegen, Runlära (1832), s. 152; L. Cedergren, Antiquarisk-topografisk karta och beskrifning öfver Fornminnen uti Ardre, Ahlskog, Garde och Lau Socknar ... [1855] (ATA), bl. 16; O. v. Friesen, Anteckningar 1922, 1923 (UUB).

Äldre avbildning: O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA).

Gravhäll med runristning. Den ligger på kyrkogården S om kyrkan vid gången utmed kyrkans södra sida, SV om korportalen.

Kalkstenhäll av trapetsoid form. Längd 1,90 m, bredd upptill 0,94 m, nedtill 0,84 m. Tjocklek 13 cm. Kanten är icke lockhällsfaserad.

Ytan har talrika hål och ojämnheter, som ha uppkommit genom vittring. Men själva ristningen är djup och väl bevarad. På mitten finns ett kors av georgstyp och ett bomärke. Den korta inskriften står utefter stenens vänstra sida. Den är omgiven av två raka ramlinjer. Dessa börja omedelbart vid första runan men fortsätta nedåt ett gott stycke (c:a 20 cm) efter inskriftens slut. De ha tydligen blivit upplinjerade på ett ungefär, och ristaren har därvid tagit till för mycket.

Inskrift:

olafer : robber̄n : arua
 5 10 15

»Olav från Robbenarve.»

Till läsningen: 5 e är tydligt stunget med en djup prick. Detsamma gäller om 11 e. Nedersta delen av bistaven i 6 r har varit grunt huggen (eller kanske icke alls); nu helt borta. Liknande 12 och 14 r. Bistavens övre stapel i 12 r är helt borta; ytan är här genom vittring mycket gropig. Mellanstapeln och övre delen av nedre stapeln äro tämligen tydliga. Jämförelse med 6 och 14 r gör det fullt klart, att r. 12 har varit r, icke n.

Ekdahl: 12 n. Likaså Carl Säve. v. Friesen är tveksam, huruvida r. 12 skall läsas som r eller n. Märkligt är att tveksamheten gäller i ett fall, då man språkligt kan tänka sig bådadera. *Robbiern* (*Robbern*) är det ursprungliga, men assimilation *rn > nn* har inträtt i gotländskt talspråk i dylika fall. *Robbenn* kan sålunda ha varit en medeltida form.

Robbenarve är namn på en gård i Garda sn, omkring 3 km N om kyrkan.

Om namnet *Olafr* Olav se G 8. Om uttrycket *Olafr Robbenarva* se G 78.

Kyrkoinventarium 1830: »På Kyrkogården finnas väl många Likstenar, af hvilka flere äro utan, och flere åter hafva inscriptioner ... Warandes på nyssnämde enda Liksten inskriften som omgifvet dess sidor, till det mästa af tidens magt utplånad; Blott följande signaturer äro ännu kvar på en sida: **lafik robbinnarua.**»

L. Cedergren: »På kyrkogården finnes blott en enda Grafsten med runskrift som af tidens åvärkan blifvit utplånade.»

107. Garda kyrka.

Pl. 53.

Litteratur: P. A. Säve, *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 247, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 127; C. Säve, *Brev till P. A. Säve* den 11/9 1864 (hs R 623: 5 i UUB, s. 634); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1923 (UUB).

Runristningar i kyrkans kalkrappning. De finnas i tornkammaren.

a) I västportalens smyg på norra sidan, 0,47 m Ö om portalens innerkant, 1,65 m ovanför golvet. Mellersta raden har en bredd av 46 cm. Runorna äro c:a 5 cm höga.

Tre rader av runor ristade i murbruket.

galda · kirk ... - n af o - om : kirk - - a
 5 10 15 20

ok þar hava uarit magir perästär
 25 30 35 40 45

b - dan fyr nikulasa sial
 50 55 60 65

längre ned: - - - ou : ulufs

»Garda kyrka ... [en] av våra kyrkor. Och där hava varit många präster. Bedjen för Nikulas' själ.»

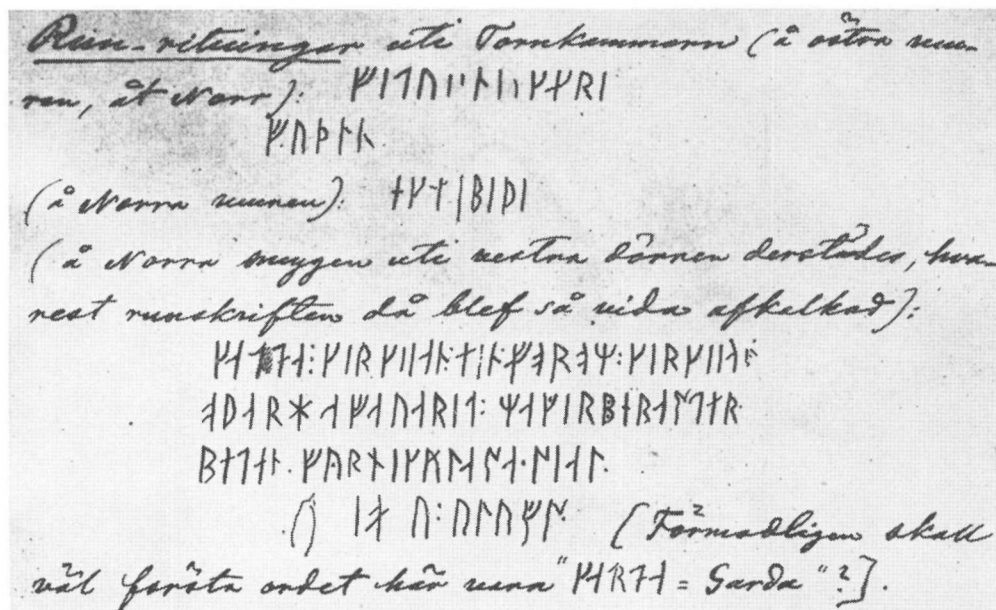

Fig. 93. G 107: c, b, a (uppifrån räknat). Gardar kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

Till läsningen: De tre översta raderna börja t. v. vid samma lodlinje. I **g** är tydligt stunget; likaså 4 **d**. R. 3 har bistav t. v. men är säkert **l**; **r** är uteslutet. 8–9 **rk** är svagt. Därefter ha följt 4 à 5 runor, som ej kunna läsas. Den sista (r. 11) är säkert **n**. 12 **af**: **a**-bistaven skymtar svagt. R. 14 liknar snarast ett **k** (**g**), men även **r** är möjligt. R. 15 kan vara **o**, men ena bistaven är svag. 17–20 **kirk** är säkert. Därefter 3 huvudstavar, svagt. Hela andra raden (r. 24–49) är tämligen tydlig. Bistavarna i 24 **ok** äro svaga, men sannolika. Stungna äro 30 **v**, 39 **g**, 42 **p**, 43 **e**. Mellersta delen av r. 51 försvinner i en stor grop; om den har varit **i**, **e** eller **a** kan ej avgöras. 52 **d** är oklar; men i varje fall icke **p**. **a**-bistaven i 53 **a** är rätt tydlig (kanske har dock **e** avsetts?). **n**-bistaven i r. 54 svag. 56 **y** är sannolikt stunget. Återstoden (r. 58–69) är rätt tydlig.

P. A. Säve (1864): **galda : kirk -- an : ain af orom : kirk --- o þar hafa uarit : magir perastär batan fyr nikulasa sial ... - ou : ulufs.**

Sannolikt har Nikulas varit sockenpräst vid Gardar kyrka.

Om mansnamnet *Nikulas* se G 11; om genitiven på *-ar* se G 60.

Sockennamnet Gardar förekommer även i inskriften G 114 Ardre: **i: karþum.**

b) Norra väggen, 1,38 m ovanför golvet, 1,13 m från tornkammarens nordöstra hörn. Ristning (19 × 11 cm) i murbruket, sannolikt delvis täckt av kalkputs. Delvis runor; någon mening kan man icke finna:

- kk - bip -

c) Östra väggen, N om ingången till kyrkan, 0,28 m N om ingångsbågens norra kant, 1,44 m över golvet. Två rader runor, delvis dolda av kalkputs. Endast enstaka runor kunna läsas. P. A. Säves uppfattning av runorna framgår av fig. 93.

108. Alskogs kyrka.

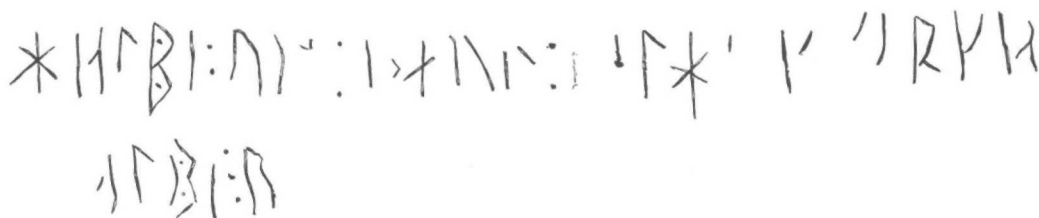
Pl. 52.

Litteratur: P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 135, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 230; C. Säve, Brev till P. A. Säve den 11/9 1864 (hs R 623: 5 i UUB, s. 633); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB).

Runristning på väggen i tornkammaren.

a) Norra muren, 1,90 m ovanför golvet, 0,36 m V om valvbågen mellan tornkammaren och kyrkan. Inskriftens längd 45 cm. Runornas höjd omkring $3\frac{1}{2}$ cm.

Runorna äro ristade i murbruket, delvis överkalkade och därför svårlästa.

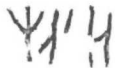

hialpi : us : - aun : - elha kirkia
5 10 15 20

»Hjälpe oss den heliga kyrkan.»

Ovanför 7–8 **us** stå runorna **hr**. Rakt under r. 1–8 står: **-lpi : r**; möjligen repris av runorna ovanför.

Något ovanför och t. v. står, med små runor:

maria

Till läsningen: 5 **p** är stunget. Bistaven i 8 **s** är mycket svag; likaså r. 9 (Säve och v. Friesen: **p**). 15 **l** är stunget. 17–18 **ak**, 23 **a** äro något osäkra.

P. A. Säve (1864): **hialpi : us : paun : helha kirkia**. Nedanför: **halpi us**.

Jfr G 104 C.

b) P. A. Säve (1864) »Längre åt vester å samma mur finnas långa och dubbla run-rader, förstörda och ganska otydliga, såsom

... sau ... kirkia : ... $\widehat{\text{a}}\text{lfs}$... h - ibok m b - a ... »

Dessa ristningar kunde icke återfinnas av v. Friesen 1923 eller vid inventeringen 1954. Över en stor del av norra väggen, liksom över tornkammarens väggar, har i senare tid slagits nytt murbruk. Härvid kan en del av de inskrifter, som Säve talar om, ha förstörts.

C. Säve 1864: »Runristningen i Alskogs kyrka: **hialpi : us : þaun : helha : kirkia** = den helga kyrkan hjälpe oss! är en of-gammal inskrift, då hon ännu har *þaun*, n. sg. fem. Egendomligt är ock, att böngöraren bedjer kyrkan hjälpa sig och de sina (=us)!»

109. Ollaifs, Alskogs sn.

Pl. 54.

Litteratur: A. Edle, skrivelser till Riksantikvarien 1923 och 1925 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1924 (UUB); S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2 (1942), s. 15.

Äldre avbildningar: A. Edle foto (ATA); J. W. Hamner foto 1924 (ATA); H. Faith-Ell foto (ATA; Lindqvist a. a. fig. 302).

Bildsten med runinskrift. Den står numera rest på gravfältet Gålrum, omkring 50 m V om vägen från Rudvier (vid landsvägen Alskogs kyrka – Ljugarn) söderut till Lau kyrka; på Topografiska kartan Roma (1890) omedelbart under bokstaven *s* i namnet Olleifs. Bildsidan med runinskriften vetter nästan rakt mot N; bästa belysning sålunda tidigt på morgonen (omkring kl. 6).

Tidigare har stenen legat som bro över en vägtrumma på en åker Tomtängskvior, tillhörig Ollaifs, ungefär 400 m längre söderut, omkring 1,3 km Ö om Alskogs kyrka (på Topografiska kartan vid bokstaven *f* i namnet Rangsarfve). Där i närheten har stenen rimligtvis från början varit rest, ehuru givetvis ingenting hindrar, att den kan ha blivit flyttad och bortförd exempelvis från Gålrum. Den ristade sidan var vänd nedåt; baksidan bär tydliga spår av slitning, bl. a. genom vagnshjul. Detta behöver knappast betyda, att stenen mycket länge har legat som täckhäll i bron; ytan har en ganska lös konsistens och vittrar lätt sönder. År 1923 fick riksantikvariens ombud kand. A. Edle tillstånd att flytta stenen, och på hösten 1924 restes den på sin nuvarande plats. Kort därpå undersöktes den av professor O. v. Friesen och apotekare J. W. Hamner.

Om fornminnesområdet Gålrum, ett av Gotlands förnämsta, med talrika skeppssättningar och rösen, se N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 126 (med fig. 83), Carl Säve, *Om Gotlands äldsta fornlemningar* (i: *Annaler för nordisk oldkyndighet og historie* 1852), s. 145 f.

Kalksten. Stenen har den för bildstenar vanliga formen, med rundad överdel (»huvudet») och en underdel som tilltager i bredd nedåt. Stenens höjd (i sin helhet) 2,70 m, över nuvarande markytan 1,80 m; bredd vid »huvudets» nedersta del 1 m, strax nedanför vid »halsen» 0,91 m, vid marken 1,40 m; tjocklek 15–30 cm.

Stenen är på framsidan mycket vittrad, och ristningen är ytterst sliten och otydlig. På överdelen kunna endast svaga spår av en kantbård urskiljas. På underdelen skymtar bilden av ett skepp med rutat segel. Bilderna ha varit utförda genom ristade linjer, icke i relief med ytan nedsänkt (som t. ex. Tjängvide-stenen). Linjerna äro i varje fall numera mycket grunda. Skeppsbilden har en gång utfyllt större delen av nederdelen i stenens hela bredd.

Omedelbart ovanför skeppet och sålunda strax nedanför stenens »öron» skymta svagt resterna av en runinskrift. En nedre ramlinje, på vilken runorna stå, är tämligen tydlig (några cm ovanför seglets överkant); huruvida någon övre ramlinje har funnits, är mera ovisst. Runornas höjd torde vara 6 cm.

Inskriften, som har upptäckts av apotekare J. W. Hamner, är mycket vittrad och sliten. Endast några få runor i vänstra delen kunna numera skönjas. Runorna äro smala och grunda. Av allt att döma har mycket

vittrat bort sedan v. Friesens undersökning den 31 aug. 1924. Troligen har stenens yta, som länge har legat i den fuktiga jorden, varit ömtålig och vittringen fortgått hastigt under de närmaste åren. Jag har tre gånger undersökt inskriften, dels 1954, dels två gånger 1961 (med olika belysningar), vid senaste tillfället tillsammans med S. B. F. Jansson och I. Anderson. Från 1954 har jag antecknat: »Några runor kunde jag ej med säkerhet urskilja, endast enstaka raka stavlar.» Från de båda senaste besöken (1961) har jag antecknat läsningen:

aft : - - . . . a . . .

Inskrift (enligt O. v. Friesen):

aft : **rualṭa** : **faṭur** : . . .
 5 10

»Efter Roalde fader . . .»

»Senare delen av bandet är helt bortvittrat. Inskriftens längd är 33 cm.» 1 **a** och 11 **a**: »ovisst om ej bistaven korsar». 3 **t** har bistav endast t. v. Skiljetecknet efter 3 **t** och 9 **a** utgöres av tre punkter. 5 **u**: bistaven utgår från huvudstavens mitt; likaså 13 **u**. 6 **a** har bistav endast t. v.; likaså 9 **a**. Bistaven i 8 **t** »borttagen av flagring (djup)». Skiljetecknet efter 14 **r** är osäkert.

Runorna äro sålunda de s. k. svensk-norska.

Namnet *Roaldi*, äldre *Hroaldi*, är en sidoförm till det vanligare *Hroaldr*, ursprungligen *Hróð-valdr*. Förleden är sålunda det i namn vanliga *Hróð*- 'ära, rykte', efterleden *valdr* m. eller *valdi* m. 'herre, härskare'. -*valdr* och -*valdi* växla också i andra namn (*Sigvaldr* och *Sigvaldi* m. fl.). *Hróaldr* är i utpräglad grad ett västnordiskt namn. »Hör allt ifrån älsta tider till de mera brukliga namnen i Norge. Redan i början av 700-talet en **rhoaltr** på Vatnstenen . . . Äfter 1300 är namnet talrikt representerat i norska urkunder . . . Tämmligen vanligt på Island ännu på 900-talet» (Lind). I östra Norden långt sällsyntare: gen. **ruhalts** (kanske för **hrualts**?) DR 248 Snoldelev, **hrualtr** Sö 31, **roṑualtr** S 109 Klinte, **roṑualr** G 119. Om namn med förleden *Roṑ*-se G 1.

110. Tjängvide, Alskogs sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 55–57.

Litteratur: S 121. C. Säve, Tjängvide-stenen på Gotland (i: *Runa*, Antiquarisk tidskrift, 1845, s. 83–93), Alskogs-stenarne på Gotland (i: *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1852, s. 171–195), *Gutniska urkunder* (1859), s. XXXV; P. D. A. Atterbom i *Svenska Akademiens handlingar* Bd 24 (1851), s. 21; L. Cedergren, *Antiquarisk-topografisk karta och beskrifning öfver fornminnen uti Ardre, Ahlskog, Garde och Lau socknar*, 1855 (ATA), bl. 12; P. A. Säve, *Reseberättelse 1863* (ATA), s. 210, *Reseberättelse 1864* (ATA), s. 230; G. Stephens, *Old Northern Runic Monuments* 1 (1866–67), s. 224 f., 2 (1867–68), s. 709, 3 (1884), s. 343 f.; VHA Akad:s *Dagbok* 27/7, 1869 § 295 (ATA), *Inventarium* nr 4171 (1869); S. Bugge, *Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland* (i: *ATS* 5, 1878), s. 103 f., 214, *Runverser* (i: *ATS* 10: 1, 1887–91), s. 356 f., *En nyfundnen gotländsk runesten* (i: *SFT* 11, 1900), s. 118, 120, 124, *Der Runenstein von Rök* (1910), s. 63, 157, 211, 219; H. Hildebrand i *VHA Akad:s Månadsblad* 1880, s. 22, *Sveriges medeltid* 1 (1879), s. 1002, 3 (1898–1903), s. 5; E. Brate, *Tjängvide, Alskogs sn* (undersökningsprotokoll, hs i ATA), *Runverser* (i: *ATS* 10: 1, 1887–91), s. 358 f., *Tjängvidestenen* (i: *Nordisk familjebok*, 2 uppl., Bd 29, 1919, sp. 218), *Sverges runinskrifter* (1922), s. 36 f.; C. J. Bergman, *Gotlands geografi och historia* (4 uppl., 1898), s. 37 f.; L. Fr. Löffler i *SFT* 11 (1901), s. 204; H. Pipping, *Ardre-stenarna* (1901), s. 34, 37; O. Montelius, *Forntiden* (i: *Sveriges historia* 1, 1903), s. 278, *Om lifvet i Sverige under hednatiden* (3 uppl., 1905), s. 151; A. Bugge, *Vikingerne* 1 (1904), s. 229, *Vesterlandenes indflydelse paa nordboernes kultur* (1905), s. 320 f. (se f. ö. registret); A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 499 (nr 35); H. Schück, *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria* 1 (1904), s. 195, III. *svensk litteraturhistoria* 1, 2 uppl. (1911), s. 98, 101, 3 uppl. (1926), s. 163, 165; M. Klüntberg, *Anteckningar om Gotland* (1909), s. 107; O. v. Friesen, *Runenskrift* (i: *Hoops Reallexikon* Bd 4, 1918), s. 33, 40, *De svenska runinskrifterna* (i: *Nordisk kultur* Bd 6 *Runorna*, 1933), s. 156 f., *Anteckningar 1934* (UUB); B. Bergman, *Genom gotländska bygder* 1 (1929), s. 37 f., *Då studenterna räddade Tjängvidestenen* (i: *Gaudeamus* 5, 1930, s. 22); H. Jungner, *Den gotländska runbildstenen från Sanda* (i: *Fornvännen* 1930), s. 65, 68; E. Wessén i *Nordisk familjebok*, 3 uppl., Bd 19 (1933), sp. 390; S. Lindqvist, *Gotlands*

bildstenar (i: Rig 1933), s. 101 f., Bildstenarna i fornsalen (i: Gotländskt arkiv 14, 1942), s. 16, Gotlands Bildsteine I (1941), s. 98 f., 119 f., 2 (1942), s. 15 f., (se vidare registret); Th. Palm i Svenska folket genom tiderna I (1938), s. 309 f.; O. Almgren, Resan till Valhall (i: Uppländsk bygd, 1940), s. 32 f.; B. Almgren, Den arkeologiska dateringen av Sparlösaastenen (i: O. v. Friesen, Sparlösaastenen, 1940), s. 115; H. Arntz, Handbuch der Runenkunde (2 uppl. 1944), s. 114; I. Lindqvist i Svensk uppslagsbok, 2 uppl., Bd 29 (1954), sp. 511; D. Strömbäck i Aretica (1956), s. 218 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit (1958: Palaestra Bd 224), s. 165.

Äldre avbildningar: C. Säve, teckning av hela stenen år 1844 (utkast i samlingen S 170 II i UUB; återgiven av Stephens a. a. Bd I, s. 224, Bd 3, s. 343, »faithfully worked up by my artist»), på denna bild finns ett löst stycke på stenens v. sida upptill, vilket senare har förkommit; C. Säve, teckning av runinskriften på h. sidan $\frac{6}{8}$ 1844 (återgiven i Runa 1845, pl. 4, i litografi i Annaler 1852, pl. 7a); P. A. Säve, teckning 1846 (i litografi i Annaler 1852, pl. 6; även hos S. Lindqvist 2, 1942, fig. 306);¹ O. Sörling, teckning 1903 (återgiven i flera här ovan nämnda verk, bl. a. S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2, fig. 305); foto av okänd, dels utan ifyllning av ristningen, dels med ristningen ifylld (ATA); H. Faith-Ell foto 1933, utan ifyllning av ristningen (ATA; återgiven i S. Lindqvist a. a. fig. 138), 1937, med ristningen ifylld av S. Lindqvist, runorna av O. v. Friesen (ATA; återgiven i S. Lindqvist a. a. fig. 137 och i F. Ström, Nordisk hedendom, 1961, s. 160); H. Andersson foto 1934, ristningen ej ifylld (ATA).

Bildsten av kalksten, funnen år 1844 vid gården Tjängvide i Alskogs sn, ett par km NÖ om Alskogs kyrka vid vägen mot Ardre. Stenen förvaras sedan 1869 i Statens Historiska Museum (inv.-nr 4171).

Bonden Johan Tjängvide har för Carl Säve berättat följande om fyndet av Tjängvide-stenen (*Runa* 1845, s. 83; jfr *Annaler* 1852, s. 175): »I den stenbacke, som ligger här i trädgårdstjällen invid huset, företogo vi oss att gräfvä en grop, för att deruti bygga en liten potateskällare. Sedan en mängd grus och lösa stenar afröjts, stötte vi på fastare grund, och ju djupare vi kommo, desto mer öfvertygades vi, att vi råkat på en ordentligen med *murbruk* murad, fast, gammal grundval. Vi, som nu sett denna grusbacke i all vår tid, hafva likväl aldrig förut vetat, att något sådant fanns deruti, ej heller hafve vi hört någon den ringaste sägen om, att något sorts hus förr i verlden här skall hafva stått. Vi bröto oss något djupare ned i muren, och vid det en af oss med jernstören stötte i det nyss blottade lagret af murbruk efter en borttagen större sten, lossnade deraf en hel kaka och kom att ligga omvänd. Vi sågo då med förundran ränder och tecken på undre sidan af murbrukskakan. Det var nu lätt att se, att den sten, på hvilken kakan legat, äfven borde hafva in-huggningar. Bruklagret borttogs, och vi funno här den stora stenen, hvilken vi ock slutligen, ehuru med stort besvär, fingo upp på backen. Han är alldeles hel, sådan han låg i muren, med undantag att två mindre stycken sprungo af för stötarna med jernstören, innan vi fått reda på att något fanns inhugget på honom. Men dessa två stycken togo vi vara på och inpassade på sina ställen, sedan vi fått upp stenen.»

Carl Säve, som under sommaren 1844 befann sig i Alskogs sn för dialektstudier, besökte platsen och gjorde en teckning av stenen, »så troget och så godt sig göra lät för mig, som icke är någon ritare». Stenblocket låg då »icke utan en viss omsorg upplagd ofvan på marken invid egaren, Johan Tjängvides, husvägg». Det hade tidigare, av alla Säves uppgifter att döma, legat i golvet till ett medeltida stenhus, med den ristade ytan vänd uppåt och sålunda svårt utsatt för slitning och sönderfall genom tramp.

Under det följande året 1845 deltog bröderna Säve, liksom runforskaren George Stephens, i Uppsala-studenternas resa till Lund och Köpenhamn. En vacker sommardag under seglingen på Östersjön från Visby söderut berättade Carl Säve om det märkliga fyndet i Tjängvide. Hans ord ha tydligen gjort intryck; man satte omedelbart i gång en insamling för »minnesmärkets aftecknande och allmängörande». Pengarna överlämnades till Per Arvid Säve, som då var läroverkskollega i Visby och redan var känd som en utmärkt tecknare. I brev till brodern meddelar han: »Något efter hemkomsten besökte jag Alskog och Tjängvide-stenen; han var jemmerligen skadad af sol, regn och frost, dock högeligen skyddad af egaren. Som det ej fanns någon torn-kammare i Alskogs kyrka, ej håller vid Tjängvide gård något passande hus till dess förvarande, betalade jag husbonden för förfärdigandet af ett fyrkantigt, fodral-lik lock, att för jemnan ställas öfver stenen. Jag aftecknade stenen så noga jag kunde — isynnerhet runorna ... Bondefamiljen på stället är utmärkt vettig och hygglig; både den unge husbonden Johan Tjängvide, som eger stenen, och hans bror Jakob, som är en

¹ En teckning av hela stenen, gjord av P. A. Säve år 1845 och avsedd att ingå i *Runa* 1845 som Pl. 3, hade »på oförklarligt sätt å sjelfva stentryckeriet bortkommit» (*Annaler* 1852, s. 188); den ersattes genom en ny teckning av P. A. Säve, utförd följande år, vilken utdelades till subskribenterna på tidskriften år 1846 (den ingår därför icke i alla exemplar av *Runa*).

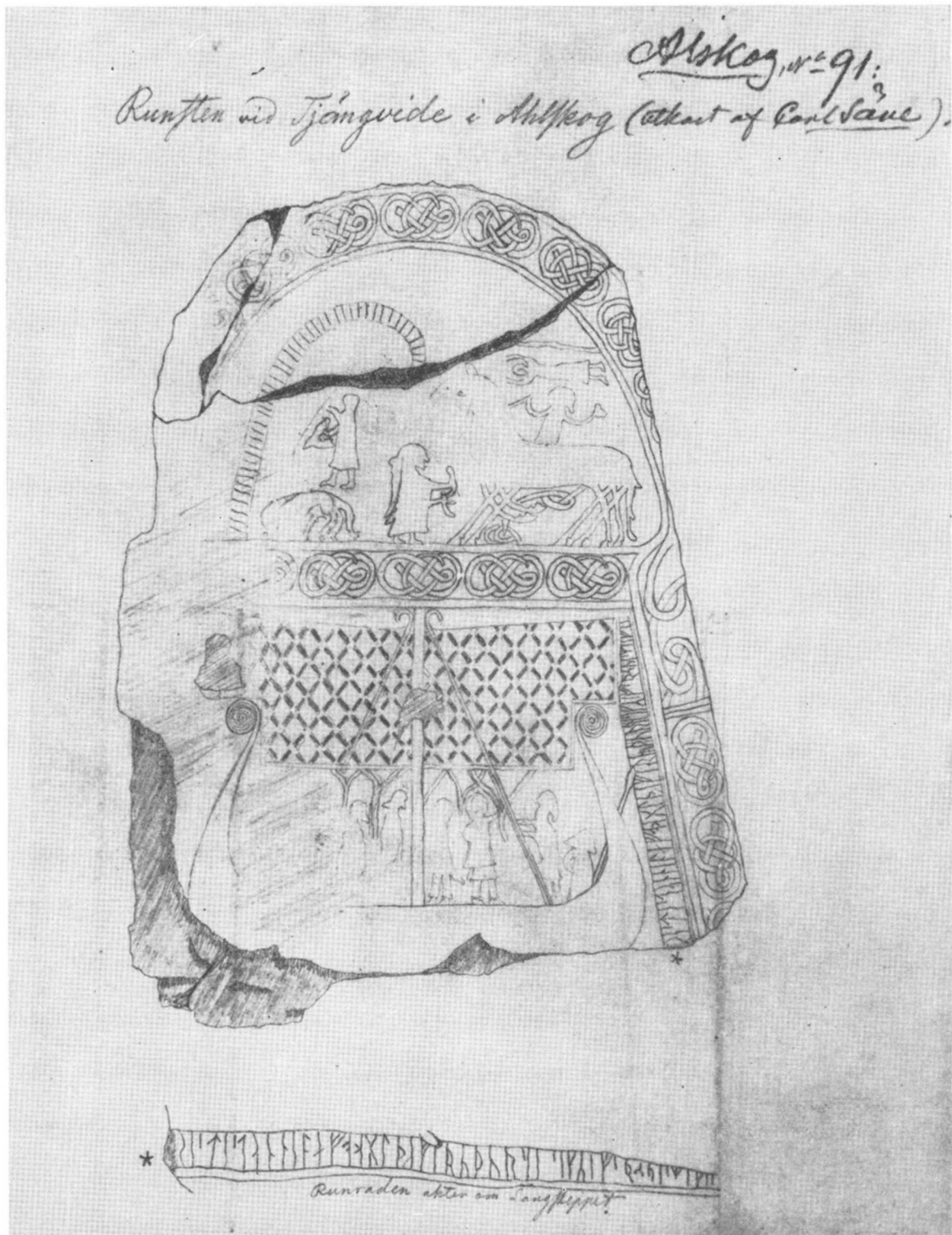

Fig. 94. G 110. Tjängvide, Alskogs sn. Efter teckning av C. Säve. Foto UUB.

käck runo-läsare. Denne sednare konfererade jemte mig run-raden mycket noga och kritiskt med afteckningen, och vakar öfver stenen, så att ej ett korn får komma derifrån ... Denna dyrbara sten, både skadad af sol och väta och obändigt stor och tjock, lär väl ej utan fara kunna flyttas någorstädes. Han ligger emellertid nu under den beskedliga bondefamiljens vård i godt hägn, hvaröfver jag ytterligare uppmanat Kyrkoherden i Alskog, Öfverberg, att vaka. — Nämnde Jakob Tjängvide var en intressant man: han lemnade genast sitt arbete och började att studera Liljegren, samt afskrifva dennes stup- och vändrunor m. m.; han var ock ganska förständig i språkväg och öfver all vanlig bonde-enfald; — många Gotlands-ord följa härjemte, som jag under gräfningen fick af honom.»

Carl Säve offentliggjorde samma år (1845) i R. Dybecks tidskrift *Runa* en utförlig beskrivning, »uppsatt af en ovan hand», av den märkliga nyfunna bildstenen. Den är dagtecknad den 18 okt. 1845. Den skulle ha illustrerats av broderns teckning, men genom en olyckshändelse kom denna bort på det litografiska tryckeriet och måste ersättas med en ny avritning av honom under den därpå följande sommaren (1846). Denna P. A. Säves teckning 1846 (*Annaler* 1852 Tab. VI) är sålunda jämte Carl Säves teckning 1844 av hela stenen (hos Stephens 1867 och 1884) och av stycket på högra sidan med runorna (*Runa* 1845 Pl. 4 och *Annaler* 1852 Tab. VIIa) de äldsta bilder som vi ha av Tjängvide-stenen.»¹

Lantmätaren L. Cedergren har i sin beskrivning över fornminnen i Alskog m. fl. socknar 1855 (hs i ATA) antecknat: »Å Tjängvide gård ligger en sten med runor och åtskilliga uthuggna figurer. Ritning och beskrifning häröfver är af Mag. P. A. Säve till Kongl. Akademien insänd, hvarföre den här förbigås.»

Carl Säve slutar sin uppsats om *Alskogs-stenarne på Gotland* (i *Annaler* 1852, s. 206) med följande ord: »I betraktande af allt detta, och utan att vilja föregripa framtidens dom i denna och dithörande frågor, anser jag de bägge Alskogs-stenarne för att vara bland de allra märkvärdigaste fornsaksfynd, som på lång tid gjorts inom Norden. Ja, redan det att de efter all anledning innehålla de bäst och konstrikast utförda bildliga framställningar i sten, som vi ege från Nordens förskriftliga tid (ty åtminstone så gamla töra de vara!), gör dem förtjenta af den högsta uppmärksamhet. Derföre tager jag också säkerligen icke fel, när jag förutsätter, att alle Nordiske fornforskare och häfdakunnige med mig skola önska, att de bägge Alskogs-stenarne snart och med lämpa måtte varda förde till ett säkrare ställe, än der de nu befinna sig, den ene visserligen i en kyrka och den andra under hederlige dannemäns samvetsgranna vård, men likväl hvarje stund utsatta för okynnets och barnslighetens åverkan. Måtte alltså dessa dyrbara fornminnen blifva förda till Gotlands eller Sveriges medelpunkter för fosterlandskärlek och vetenskapshog, till Visby gymnasium eller Stockholms fornsaks-museum; måtte dessa bägge orter täfla om att förekomma hvarandra i deras förhvarfvande, innan — en tredje kanske kommer dem i förväg och bortsnappar klenoderna, ty de äro sannerligen för goda att utanför en bryggargstuguvägg tjena till skottafla för leklystna gossars stenkast eller att som golfsten förnötas af järnbroddade stöfvelklackar!»

I sin *Reseberättelse* 1864 (ATA) omnämner P. A. Säve »Tjängvide-stenen (som ännu lika aktsamt förvaras der i gården)» och »Alskogs-stenen (den kyrkoherden lofvade på det noggrannaste akta för all förstörelse)», med hänvisning till broderns uppsatser i *Runa* 1845 och *Annaler* 1852. Och han tillägger: »Man kan önska, att dessa begge så märkvärdiga Bild-stenar snarligen måtte förvaras på något offentligt och säkert ställe, så att de icke må förloras för forskningen.»

Fem år senare (1869) inlöstes Tjängvide-stenen till Statens Historiska Museum, där den sedan dess har förvarats. »I Museum såg jag vår gamle vän Tjängvide-stenen, på sin nu så förnäma plats: sic itur ad astra» (C. Säve i brev till P. A. Säve den 20.9.1869, hs R 623: 5 i UUB, s. 680). Den lagades år 1932. Den står nu uppställd i den stora hallen, närmast ingången till stenålderssalen.

¹ Brev från C. Säve till brodern Per Arvid ^{29/12} 1845 (hs R 623: 5 i UUB, s. 422): »Märkvärdigt o. ytterst förargligt är att Dybeck eller Bagge på ett obegripligt sätt bortslarfvat din teckning af Tjängvide-stenen; hvarför de tigga och bedja dig för hederlig betalning skaffa dem en ny ritning.» I ett senare brev ^{29/6} 1846 (ib. s. 425): »Nå, för all del res då ut till Alskog för att om igen afteckna Tjängvide-stenen, hvilket högligen ligger mig om hjertat, emedan det är lofvadt i Runa och jämväl omnämndt i Studenttågen.»

Gråvit kalksten. Stenens nuvarande höjd 1,75 m, bredd (över mittbården) 1,20 m; tjocklek upptill omkring 20 cm, nedtill omkring 30 cm. Baksidan är ojämn och knölig; den har tydligen aldrig blivit genom huggning tilljämrad. Kantbården är, där den finns bevarad, 14–17 cm bred, bården tvärs över stenen mellan övre fältet och det nedre är något smalare, 12–14 cm.

Stenen är tyvärr bevarad i mycket skadat skick. Kanterna äro avslagna på alla sidor, mest nedtill, där sannolikt ett rätt betydande fotstycke är bortslaget. Stenens ursprungliga form kan man föreställa sig dels genom att rekonstruera kantbården på båda sidorna, dels genom en jämförelse med den bättre bevarade bildstenen Ardre VIII (pl. 55), som utan tvivel är utförd av samme mästare. I sitt nuvarande fragmentariska skick är Tjängvide-stenen avsevärt mindre än Ardre-stenen, men en detaljerad jämförelse mellan ornament och figurer på de båda stenarna tyder på att Tjängvide-stenen från början sannolikt har varit minst lika stor, måhända större. Formen torde ha varit densamma, med ett upptill avrundat »huvud», en smalare »hals» och ett nedåt bredare fotstycke. De s. k. öronen äro avslagna på båda sidor. Högra sidan har fått en rätlinjig kant för att passa in mot en rak väggyta. På vänstra sidan och nedtill äro stenens skador betydligt större. Sannolikt saknas ett helt bildfält nedanför skeppet, och längst nere har väl funnits en kantbård liksom på Ardre VIII. Stenens ursprungliga höjd kan förmodas ha varit omkring 2,50 m.

Stenen är över huvud taget mera sliten på vänstra sidan än på den högra. Detta gäller både om figurerna, ornamenten och runorna.

Innanför ornamentala kantband är stenens yta prydd med bilder i flat relief. Genom en mittbård är ytan delad i två fält. Det nedre fältet är utfyllt av ett vikingaskepp med hissat segel. Seglet är nästan lika brett som skeppets längd. Skeppet har högresta stävar i för och akter, och båda sluta i spiralformiga rosetter. Ombord synas nio män; de stå med fötterna på skeppets reling eller däck, äro omgjordade med svärd och vända åt vänster, mot skeppets för. Längst bak sitter styremannen vid rodret eller styråran.

I övre fältet t. h. en stor, åttafotad häst med en förvånansvärt liten ryttare. Framför hästen står en kvinna i fotsid dräkt och med håret från en nackknut nedhängande längs ryggen; hon sträcker fram ett par föremål, varav det ena sannolikt är ett dryckeshorn. Längre t. v. ett fyrfotadjur, troligen en hund, och där ovanför ett par människofigurer. Över dessa ett stort, upptill rundat föremål, sannolikt en byggnad (Valhall?) eller möjligen gravhögen. Upptill t. h. några andra, mindre tydliga bilder.

Påfallande är i övre fältet hästens överdimensionering i förhållande till ryttaren och de andra människofigurer. Seglet med dess besättning är stiliserat; där förekommer samma karakteristiska brist på naturliga proportioner.

Man har i ryttaren velat se Odin på hans åttafotade häst Sleipnir, och i kvinnan en valkyrja. Det förefaller emellertid tvivelaktigt, om den lille mannen på den väldiga hästen verkligen skall kunna föreställa »gudars och människors fader». Möjligen är det blott hästens snabba lopp, som åskådliggöres genom de åtta fötterna. Ryttaren kan i så fall vara den avlidne, som välkomnas till dödsriket av en valkyrja eller i livet hem av sin hustru.

Enligt Alexander Bugge (1905) tyder den figurala utsmyckningen, och särskilt ornamentiken, på inflytande från de Brittiska öarna.

Utförlig beskrivning av bildfältens figurer hos Carl Säve 1845 och 1852 — det var första gången som en gotländsk bildstens framställning skildrades; mera koncentrerat hos Sune Lindqvist 1942 (a. a. 2, s. 16 f.).

Om dateringen se framför allt S. Lindqvist a. a. 1, s. 121.

Tjängvide-stenen innehåller två runinskrifter:

1. I övre fältet längst t. v. inom en uppåtgående ribba, liksom figurerna i fältet i upphöjt plan över den genom huggning nedsänkta grundytan. Ribban är omkring 5 cm bred; den avsmalnar något uppåt. Den är upptill avbruten genom svåra skador i stenytan; det bevarade stycket har nedifrån uppåt en längd av 25 cm. Sannolikt har den dock icke fortsatt mycket längre, till nedre kanten av den husliknande figuren eller möjligen något längre.

Längst nere finns inom ribban en ristning av sannolikt rent dekorativ art. Därefter följer runraden; endast

de 8 första runorna äro dock bevarade. De gå nedifrån uppåt och läsas följlaktligen från höger sida. Runorna stå på en ristad ramlinje; däremot finns upptill (d. v. s. på ribbens v. sida) ingen sådan begränsningslinje, utan runornas toppar gå fram till ribbens ytterkant.

fuporkhn ...

5

Till läsningen: 1–3 **fup** är tydligt. Bistavarna i 4 **o** äro små och svaga; endast på v. sidan av huvudstaven. Bistaven i 6 **k** är svag. Intet skiljetecken efter 6 **k**. Mitt på staven i 7 **h** en tämligen svag utvidgning, bistavarna borta. Bistaven i 8 **n** är mycket kort.

Om runraden här, i närheten av bildfältet, har haft någon annan uppgift än rent ornamentalt, är ovisst. Möjligen kan det ha varit att förstärka ribbens karaktär av gränsstolpe och med runornas kraft stänga inne figurerna t. h. i fältet? Eller äro runorna här endast en dekorativ pendang till inskriften på motsatta sidan i nedre fältet?

Ytterligare några cm längre t. v., nära kantbården, löper parallellt ett annat, 2 cm brett band, på vilket endast svaga spår av några runor kunna urskiljas:

... **fupr** - ...

2. I nedre fältet på högra sidan, mellan skeppet och högra kantbården, finns ett band med runinskrift, löpande nedifrån uppåt och sålunda läsbar från stenens högra sida. Bandet är nedtill 5½ cm brett och avsmalnar uppåt mellan seglet och kantbården till 3½ cm. Det har numera en längd av 60 cm. Inskriftens början är borta, eftersom bildstenen nedtill är avslagen och defekt. Av inskriften saknas ett inledande personnamn, men sannolikt icke mera, sålunda högst 10 runor. Runorna stå mellan nedsänkta ramlinjer; de äro smala och synas vara ristade med ett vasst och spetsigt verktyg, icke huggna med hammare och mejsel. Linjerna äro därför ofta krokiga och ojämna. De äro icke särskilt djupt ristade, och bli därför i övre delen, där ytan är mera sliten, osäkra och svårästa. Runorna stå också ganska tätt, och bistavarna äro genomgående korta.

Läsningen försvåras därigenom att ristaren icke har avskilt orden genom skiljetecken. Runorna äro de s. k. svensk-norska eller Rök-runor.

Inskrift:

... **raisti stain in aft iurulf brupur sin : sikuifirtuankisifil**

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

»... reste stenen efter Hjorulf, sin broder ...»

Till läsningen: Av 1 **r** finns endast bistavens övre båge bevarad, men denna är mycket tydlig. Bistaven i 2 **a** skymtar svagt, men tämligen säkert på huvudstavens v. sida, där ytan är skadad. 4 **s** har ungefär halv normal runlängd. 5–6 **ti** är tydligt. Likaså det följande ordet 7–11 **stain**. Bistavarna i 9 **a**, 11 och 13 **n** äro korta, men tydliga. Bistaven i 14 **a** är grund; den går möjligen något över huvudstaven. Nedre bistaven i 15 **f** når ej upp till kantlinjen. Bistaven i 16 **t** är ansatt lågt för att ej kollidera med bistavarna i 15 **f**. T. v. om staven i 17 **i** finnas två fördjupningar, som fullkomligt likna de vänstra bistavarna i en **h**-runa; särskilt den nedre är mycket tydlig och förefaller vara huggen. Möjligen är verkliga **h**-runa avsedd av ristaren.

18 **u** är mycket krokig; likaså de följande 19–20 **ru**. Stenytan är kring 20–22 **ulf** mycket gropig. Bistavarna i 23 **b** äro korta och otydliga. De följande 24–28 **rupur** äro tydliga. Runorna 29–31 **sin** stå mycket tätt; bistaven i 31 **n** är grund och kort, osäker. Därefter är påfallande stort avstånd till 32 **s**; troligen finns här ett skiljetecken av tre punkter, ehuru grunda. De följande 32–36 **sikui** äro tydliga; 33 **i** synes icke ha haft någon bistav, alltså knappast **a** (ehuru ej helt uteslutet). 37 **f** är säkert, ehuru bistavarna äro grunda. Ej heller här når nedre bistaven upp till kantlinjen. Ytan är skadad och gropig kring mellersta delen av 38 **i**; huruvida här har funnits en bistav (**a?**), kan ej avgöras. Också 39 **r** är skadat, men fullt säkert. Mellersta delen av 40 **t** är skadad, och runan ger närmast intryck av **p**; **t**-bistaven torde dock vara sannolik. R. 41 har troligen varit **u**, ehuru rätt olik övriga **u** i inskriften (möjligen dock 25 **u**); **r** är uteslutet. Nedre delen av bistaven rak, tydlig. Ytan är fr. o. m. 37 **f** och fram till 46 **s** svårt skadad och alla runor mer eller mindre osäkra. R. 42 har troligen varit **a**, men bistaven är otydlig. R. 43 har tydlig **n**-bistav, men kan ha varit **r**. R. 44 ger närmast intryck av ett Ψ , men endast h. bistaven torde ha varit huggen, sålunda **k**. Avståndet mellan 44 **k** och 45 **i** är påfallande stort. R. 45 kan ha varit **u**. 46 **s** är tydligt; staven är ovanligt lång, men har en skarp avslutning. Också de följande 47–48 **if** äro klara. 49 **i** är tydligt, ehuru en **n**-bistav kan tänkas ha funnits. Nedre delen av sista runan är tydlig, övre delen skadad; kan ha varit **l**; däremot knappast **a**.

Man kan beklaga, att läsningens svårigheter helt sammanfalla med tolkningens. De delar av inskriften, som äro vanskliga att läsa, äro också svåra att tolka, under det att inskriftens förra del är klar, såväl till läsning som tolkning.

12–13 **in** är sannolikt endast en upprepning av de föregående 10–11 **in**, sålunda en felristning.

17–22 **iurulf** återger sannolikt namnet *Hiorulfr* (isl. *Hjörulfr*). Det är såsom nämnt frestande att framför 17 **i** läsa ett **h**. Skulle detta icke vara riktigt, saknas här ett uddljudande **h** i beteckningen. Möjligen kan detsamma vara fallet med 12–13 **in**, om detta, såsom Brate o. a. ha förmodat, återger pronomenet *hinn* denna.

C. Sæve beskriver de båda runinskrifterna på följande sätt (1852): 1) Den i övre fältet t. v. består af »en runrad af icke obetydlig längd, som från grunden under svag böjning stiger uppåt och öfverst hvälfver sig i en halfcirkelformig krökning. Men då hon just finnes allra längst åt venster, så är hon derföre också, ty värr, aldeles oläslig. Så mycket är likväl aldeles säkert, att hon till hela längden varit fullristad med tätstående runor — kanske till ett antal af 60 till 70 mynder! Runraden har, om man tänker sig henne uträdat, en längd af omkring 30 tum, samt är något litet upphöjd öfver stenens yta och runorna hafva blifvit ristade deruti. Hennes bredd nedan, der hon börjar mellan hunden och venstra kantramen, är 2 tum; men hon smalnar under uppstigandet, så att den öfversta nedkrökta ändan bara är 1 tum bred. — Det är en stor och oersättelig förlust, att denna runskrift skall vara så aldeles utplånad, att intet deraf står att inhemta. Ty annars hade vi säkert deraf kunnat erhålla någon upplysning om, hvad figurerna och framställingen föröfrigt skola betyda. Troligtvis är innehållet mythiskt — men hvilket?» — 2) I nedre fältet finns »en Runrad, som är omkring 1 aln lång, och hvilkens runor möjligtvis ännu kunna läsas, då händelsen så fogat, att hon befinner sig längst åt höger, och sålunda just der, hvarest den största tydligheten råder. Raden, som icke tyckes hafva varit en ormslinga, börjar nedan vid brottet och uppstiger nästan rakt i höjden emellan bakstäfven och den kringom hela stenen löpande valknutsranden, samt slutar i rummet mellan sagda rand och seglets öfversta kant till höger, invid fältets högsta gränslinie. Hon är nedan mellan 3 och 4 tum bred och afsmalnar öfverst till endast något mera än halfva denna bredd. Runskriften går åt samma led, och det återstående utgör alltså endast slutet af inskriften, hvaraf således efter all anledning åtminstone två tredingar gått förlorade. Betraktar man nämligen den symmetri, hvarmed allt är ordnat för öfrigt, så blifver det ganska troligt, att denna runristning tagit sin början för om draken, d. ä. på venstra sidan uppe vid seglets öfversta kant, först gått rakt ned tätt förbi seglet och förstäfven, krökt sig åt höger efter skeppsbogen, samt, följande kölen, slutligen vid bakstäfven åter krökt sig uppåt och sist stigit rakt i höjden, ändande vid seglets öfversta hörn till höger. Det är detta sista rakt uppstigande stycke, som nu ensamt återstår ... Om man, angående den på det öfre fältet synliga runraden, kunde vara benägen att gissa, att hon möjligtvis kunnat innehålla något till förklaring af detta fälts kanhända mythiska innehåll, så kan man väl med ännu större sannolikhet förmoda, att det

nedre fältets stympade runskrift innehållit namnet på den eller dem, som rest stenen eller ristat runorna, och möjligen, ifall stenen skulle tillhöra kristna tiden, en bön till Gud eller till Guds moder — detta vore således af allra högsta vigt att få reda på! — Sjelfva runmynderna äro, särdeles i runradens begynnelse, högst ovanligt smala, om man nämligen jämför deras höjd med qvistarnes kortlek; de stå också mycket tätt och orden äro icke skilda medelst punkter eller andra dylika tecken, hvilket följakteligen i hög grad försvårar läsningen. Myndernas stafvar äro icke riktigt rake, utan något böjde eller likasom vågligt svigtande hit och dit. Hela inskriften har derföre ett mycket åldrigt utseende, nästan fornt. Myndernas antal torde vara omkring 46 eller 48 ... Hvarje mynds streck äro visserligen mycket fina, men likväl temmeligen djupgående, hvadan det icke ser ut som om de blifvit på vanligt sätt inhuggna, utan snarare inskurna i stenen, eller att de åstadkommits likasom genom stark gnidning fram och tillbaka med ett uddhvasst verktyg af järn eller malm. Denna deres finhet gör likväl, att stafvarne och isynnerhet desses qvistar lätt kunna förblandas med fina sprickor i stenen, hvilket naturligtvis ökar svårigheten vid läsningen. — Jag genomgick och granskade inskriften på det noggrannaste, och tog deraf genast en afskrift med så stor omsorg och trohet som jag kunde åstadkomma ... När jag sedan jämförde min ritning med den två år senare med lika trohet tagna [d. v. s. P. A. Säves teckning 1846], såg jag likväl, att stenen och hvad derpå blifvit inhugget lidit en icke ringa försämring till tydligheten under den förflutna tiden, kanske till en del genom den nästföljande ovanligt stränga vintern, då stenen icke hade den betäckning, som han sedan fick. Så skulle man t. ex., efter den äldre ritningen, möjligen i de 9 första mynderna kunna läsa: $\mathfrak{R}|\uparrow|\uparrow|\uparrow$, *risti stan*; i det jag nämligen anser den första tvekrökta runan vara ett \mathfrak{R} , från hvilket stafven är utplånad. Men af den yngre ritningen kan man icke få ut något sådant; ty mitt förmodade \mathfrak{R} är der likare \uparrow , och mitt derefter följande \uparrow har der utseende af ett \mathfrak{P} . Det stycke, som ser ut att vara det tydligaste i hela inskriften, börjar der som styrårens blad hvilar på runraden, och man läser der $\mathfrak{P}|\mathfrak{R}|\mathfrak{N}|\mathfrak{P}|\mathfrak{R}$, hvaraf dock den första och sista runan äro något osäkra, och detta skulle kunna betyda: *ifir Uþur* eller *ifir Ruþur* eller *Ruþþur*, d. ä. *Hruþþur = Hróðþór*; eller kunde det vara: ... *i firuþur*, eller: ... *i firuþu r* ... (d. ä. *fiörðr* eller *fiörðu*)?? — Från alla ytterligare försök att tolka denna svårfattliga inskrift afhåller jag mig helt och hållet.»

Trots sin mångordighet har Carl Säve icke kommit långt till inskrifternas läsning och tolkning. Delvis kan detta bero på att stenyntan ännu var full av murbruk, som försvårade eller omöjliggjorde läsningen. Situationen blev gynnsammare, sedan stenen hade flyttats till museet i Stockholm.

I *Gutniska urkunder* (1859) anmärker Säve: »Endast början af inskriften kan gissningsvis läsas, ehuru högst osäkert, och utan att det gifver någon egentlig mening.» Han läser (S 121): ... **risti stan ... fo ... i firuþur ... fir - þ ... m ... f ...** (?).

G. Stephens läser 1867 (efter bröderna Säves teckningar): ... **risti stinnia ifti Guþifirurþur. Si is ikuifirupis arfink** (el. **arfikr**). Detta tolkar han: ». . . raised this stone after Guthifiruth. He is Ikuifiruths arf-taker (heir).» — Senare (1884) har han reviderat läsning och tolkning: [**sikui r**]aisti stainio afti urulf brupur sin. sikui for trink urulfi »Sikui raised this stone after Urulf, brother sin (his). Sikui foor (went, served, warred) as dreng (trooper, captain) with Urulf.»

De verkliga framstegen i läsning och tolkning kommo med S. Bugge (1878 och 1887). Bugge har två gånger granskat inskriften i museet i Stockholm. Hans läsning är följande:

... raisti stain in aft iurulf brupur sin : sikuiartuirkunifil

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

»Rune 13 er **n**, ikke **o**. Den øverste Indsænkning har en altfor uregelmæssig Form til at være Kvist. R. 38 er ikke ganske sikker og har Afskalling paa Midten, men er dog, saavidt jag kan se, **a**, ikke **o**. R. 40 har Afskalling paa høire Side, hvilken oventil begynder ved Kvisten; den ligner Binderune af **tu**, men er snarere **t**. R. 41 er **u**, ikke **r** ... R. 43 **r**; slet ikke **k** ... R. 44 har Lighed med **m**, da der oventil ogsaa til venstre er noget, der ser ud som en utydelig Kvist, og det er usikkert, om Rune 44 er **k** eller **m**. Slet ikke **u** ... R. 45 **u**, ikke **r** ... R. 46 **n**; til høire udenfor Kvisten er der en betydningsløs Afflækning. Ikke **u** ... At Rune 46 er **n** er ikke sikkert. Kanske **s**. R. 47 **i** eller **a**, ikke **l** ... Efter R. 48–49 **fi** er der sikkert en Rune, som er

forbigaaet af Stephens. Dens Stav er tydelig og jeg ser det överste af en kvist, som skraaner nedad mod höire fra Stavens Top; men det nederste af Kvisten kan paa Grund af en Afskalling ikke sees. Jeg læser I.»

Bugge tolkar inskriften 1878 sålunda (omskreven till isl.): ... *reisti stein en eptir Iórluf, bróður sinn. Sigvifar dó verr, gunni fell.* »Sigvifs man dog, han föll i strid.» 1887: ... *ræisti stæin inn aft Jorulf, broður sinn. Sigvi i far do, verr gunni fell.* »Sigvi döde paa Reise, hendes Mand faldt i Kamp.» »Vi maa forudsætte, at Jorulv har været gift med Sigvi.»

»At erkläre **stainin** for skrivfeil for **stain** vilde kun være tilladt i yderste nöd. Snarest formoder jeg, at **in**=oldn. *en* her er brugt som copulativ (ikke adversativ) partikel ganske i samme betydning som det almindelige **auk** (*ok*) ... Hvis denne formodning om **stainin** på Tjängvide-stenen er rigtig, må foran **raisti** ikke blot have stået subjekt men også förste **aft** med deraf styret navn. Rigtignok vækkes nogen betænkelighed ved den ordstilling, som da må forudsættes.» 1887 har han godtagit ett förslag av Brate, att 12–13 **in** står för betonat *hinn* denna.

Första ledet i namnet (ack.) **iurulf** är enligt Bugge detsamma som i kvinnonamnen *Jórunn, Jóreiðr* och *Jóra*. — 32–39 **sikuifar** tolkar Bugge 1878 som gen. av ett kvinnonamn *Sigvif*. Men 1887 invänder han själv, att man borde ha väntat gen.-ändelsen *-ar* (icke *-ar*), att kvinnonamn på *-vif* icke äro kända i Norden (men väl på kontinenten) och att *do* dog är mycket onaturligt tillsammans med det följande *fell* föll. Han vill därför ersätta det med ett kvinnonamn på *-vi*; sådana äro vanliga på Gotland (Botvi, Randvi, Rodvi; jfr ovan G 4).

44–47 **kuni gunni** har Bugge tänkt sig som en instrumental dativ (= *at gunni*).

Det bör påpekas, att Bugge, för att få till stånd sin tolkning, måste läsa två runor dubbelt: 36 **i** och 41 **u**.

E. Brate anser Bugges alla förslag »betänkliga genom att nya personer införas, om hvilkas förhållande till **iurulf** vi ingenting veta. Naturligare vore, att slutet af inskriften meddelade något om **iurulf**». Brates förslag (i *Runverser* 1887) är följande: Orden 44–50 **kuni fil** tror han att Bugge riktigt har tytt som »föll i strid». 32–39 **sikuifar** vill han avdela **siku i far** och översätta »sveko på resan»; jfr G 134 Sjonhem **han : siku : blakumen : i : utfaru**. Det mellanliggande 40–43 **tuir** är vanskligare. Brate stannar för att det är en felristning för **uitr** *Vindr* vunderna, med runorna omkastade. Sålunda: *sviku i faru Vindr, gunni fell* »Vunderna sveko honom på färden, han föll i strid». — I senare behandling av inskriften (1919, 1922) läser Brate r. 40–50 **tuirkusofil**: »r. 42 är nog **i**; en skada finns vid stenens mitt men torde ej hava förstört någon bistav. 43 är säkert **r** med stor men matt bistav. 44 är svårläst, men visar sig under förstoringglas vara **k**; 45 är säkert **u**. 46 torde vara **s** ... 47 är möjligen **o** med två svaga bistavar helt nära varandra.» Han översätter nu den senare delen av inskriften (32–50): »De sveko (honom) på färd, på dvärghuset (jorden) han föll.» Både Bugge och Brate uppfatta inskriftens senare del som ett verspar, med allitteration. Därför anser sig Brate också kunna ifrågasätta en kenning sådan som »dvärghuset» för »jorden».

En variation, icke särskilt lyckad, av Brates äldre tolkning har A. Noreen (1904): **siku i far tu [u]ir kuni fil** »(Sie) hinterlisteten (ihn) auf der reise, (er) starb (als) ein mann, (indem er) im kampfe fiel.»

O. v. Friesens läsning 1934: 32–50 **sikuif-rtu-rk-sifia**, d. v. s. *s(v)iku i far[a]t virki sifia* »er wurde auf einer Fahrt durch die Schuld von Verwandten erschlagen(?)»

H. Hildebrand har (1880) velat finna ett samband mellan inskriften och bildernas framställning: »Det torde således vara denne Jorulfs fall och mottagande i Valhall, som å Tjängvide-stenen framställes.»

Ardre kyrka

Under reparationsarbeten i Ardre kyrka sommaren 1900, varvid bl. a. det gamla kyrkgolvet bröts upp och togs bort, uppdagades en bildsten (utan runor) och flera runristade hällar. Den finländske språkforskaren Hugo Pipping (d. 1944), som vid denna tid vistades i Sverige och var livligt intresserad av gotländska texter och språkfrågor, kom så gott som omedelbart till platsen och deltog sedan själv i arbetena. Han har i skriften *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna*, som utkom följande år (1901), utförligt redogjort för omständigheterna vid fyndet.¹

Alla stenarna lågo löst ovanpå myllan under det borttagna golvet, med den stora bildstenen i mitten, i kyrkans huvudskepp och inom en rektangel, vars långsidor i norr och söder utgjorde grundmurar i en äldre kyrkobyggnad, som sålunda har haft en mindre grundplan än den nuvarande kyrkan (se fig. 95).

»Vid rengöringen af en af stenarna anträffade jag till min häpnad på densamma spår af rödfärg ... Vid fortsatt granskning funno vi, att icke färre än tre af stenarna varit delvis betäckta med rödfärg, näml. V, VI och Ia ... Färgämnet hittades dels i de rännen, som bilda runstafvarna, dels på bottenfälten till ornamenterna. Stenarna i fråga äro arbetade enligt en metod, som synes hafva blifvit uttänkt just med hänsyn till färgningen. Figurerna på midtpartiet äro utförda i relief, runorna åter äro inhuggna i den upphöjda rand, som begränsar midtpartiets bottenfält, och ligga i samma plan som detta fält, från hvilket de löpa ut som vikar från ett haf. Runstafvarna löpa ingenstädes ända ut till kanten af stenen ... Stenen II är huggen enligt samma metod som I, V och VI, och har därför troligen äfven varit färgad; dock har jag ej kunnat finna något spår af färg bevarad på densamma ... Färgen visade sig vara mönja.» Fragmentet Ib, som påträffades några månader senare, »visade tämligen rikliga spår af färg i fördjupningarna».

»Utomhus kunna stenarna I, II, V och VI knappast någonsin hafva stått, ty deras huggytor visa ej minsta spår af vittring, utan äro så släta och jämna, som om de huggits i går. Äfven den på stenarna I, V och VI bevarade färgen talar för att dessa alltid förvarats inomhus ... De hafva lagts ned direkt på det, som det tyckes orörda, lager af svart mylla, som utgjorde kyrkans botten åtminstone inom den nyssbeskrifne

¹ Jfr anmälan av F. Jönsson i *Tidsskrift för Filologi* 3 Række Bd 10, 1901, s. 40 f., av A. Heusler i *Deutsche Literaturzeitung* 1902, s. 348 f., av M. Kristensen i *Indogermanische Forschungen, Anzeiger* Bd 14, s. 24 f.; O. Panelius, *Hugo Pipping (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland, Nr 353, 1955)*, s. 80 f.

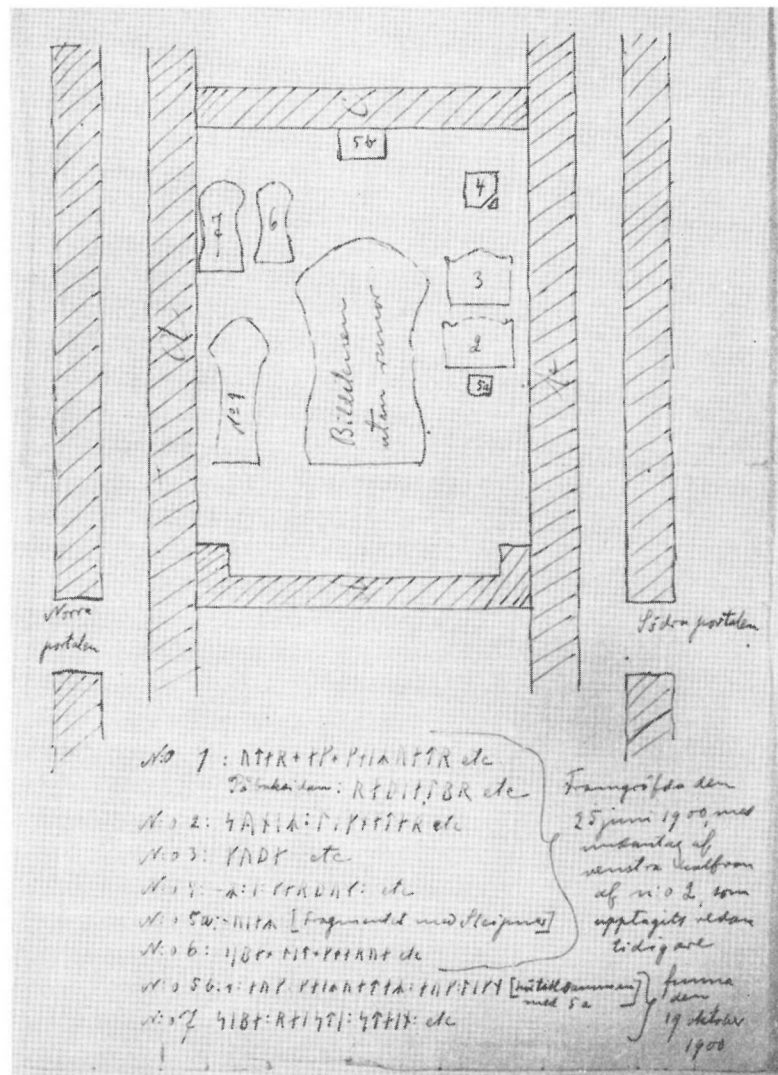

Fig. 95. G 111–114. Ardre kyrka. Planritning över fyndplatsen av H. Pipping.

fyrkanten.» Den stora bildstenen »visar i själfva verket fläckvis fullt tydliga spår af nötning, som angifva, att den någon tid tjänat som golf. Af runstenarna är blott n:o VII något sliten.»

»Den stora bildstenen låg med bildsidan uppåt. Alla runstenarna med inskrift blott på den ena sidan vände inskriftsidan uppåt. Stenen III, som har inskrift på båda sidorna, vände uppåt den sida, som bär den dödes namn ... Däremot antyder den på några stenar iakttagna öfversmetningen med murbruk, att de skulle användts blott som fyllnadsmaterial, och i samma riktning pekar äfven några stenars fragmentariska skick, samt framför allt den omständigheten, att två samhöriga fragment, Ia och Ib, ej hopfogats, utan placerats i olika delar af kyrkan.»

»Stenarnas läge innanför den gamla grundmuren är af vikt för deras datering. Muren i fråga är naturligtvis äldre än kyrkans nuvarande skepp, men är sannolikt samtidig med tornbyggnaden ... Då man icke kan tänka sig, att någon af stenarna huggits för att omedelbart grävas ned, utan måste antaga, att de minst under en half mansålder stått på annan plats, finner man lätt, att ingen af dem kan vara huggen senare än under förra hälften af 1100-talet. Och om man ej vill pressa alla tänkbara möjligheter till det yttersta, kan man redan på grund af fyndomständigheterna svårligen antaga, att någon af Ardre-stenarna vore gjord efter ca 1100.»

»Alla Ardre-stenarna äro förfärdigade af sandsten. Stenen måste vara importerad, ty sandsten finnes endast på sydspetsen af Gotland (icke norr om Ronehamn). Gotländsk sandsten har, vare sig den importerats i block eller underkastats konstnärlig behandling redan före transporten, kommit till användning på rätt stora afstånd från sandstensområdet. En grafsten i Dalhem är gjord af sandsten. Åkirkeby-dopfunten utgör icke något enstaka bevis på den söderut gående exporten af gotländsk sandsten, utan denna stenart kom till vidsträckt användning vid kyrkobyggnader i Tyskland.»

Pipping betecknade de funna stenarna I–VIII. Nr VIII är emellertid den stora bildstenen utan runor (pl. 55); se om denna S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2, s. 22 f. Nr I bestod av två stycken (Ia och Ib), som lågo åtskilda på fyndplatsen men visade full passning med varandra.

Trots sin omsorgsfulla beskrivning hade Pipping icke fått en klar uppfattning av stenarnas förhållande till varandra. Erik Brates korta uppsats om Ardre-stenarna (1902) förde till en riktigare insikt i deras ursprungliga art och sammanhang. Nr V och nr VI visa sig genom form och utsmyckning tydligen höra samman som ett par; detsamma gäller om I och II. »Hänsyn till detta förhållande och gjorda iakttagelser och mätningar samt övertygande av inskrifternas innehåll ledde mig», skriver Brate, »till den övertygelsen, att V, I, VI och II utgjort väggarna av en kista, och att deras inskrifter vore sammanhängande i nu angiven ordning ... I och II äro gavelstenar, vilkas långa fot utgjort kistans fäste i jorden. V och VI hava en fals på baksidan, som varit stödd mot kanten av I och II; hålet i högra övre hörnet genom V har antagligen varit genomgång för en stång tvärs över kistan innanför gavelstenarne för att hålla V och VI i lodrät ställning, då deras korta fot icke gav något stöd i jorden. Ett dylikt hål har ock funnits i vänstra hörnet och naturligtvis även på motsvarande ställen av VI. En dylik kista har omöjligen kunnat rymma ett obränt lik. För stenarnes samhörighet talar ock, att på tre av dem, V, I, VI, röd färg, mönja, anträffats dels i de rännor, som bilda runstavarne, dels på bottenfälten till ornamenten, ett påtagligt bevis, att runristningar varit förtydligade med färg ...»

»Ardre-stenarne utgöra», fortsätter Brate, »tvenne grupper, av mig uppkallade efter de fäder, som nämnas i vardera gruppens inskrifter: Siba-gruppen IV och VII, och Liknat-gruppen III samt de av mig som samhöriga antagna V, I, VI, II».

De båda stenarna i första gruppen äro resta av samme man, Sibba, den ena (IV) efter hans hustru Rodiaud, som dog ung och efterlämnade minderåriga barn, den andra (VII) efter en dotter till honom och Rodiaud. Till andra gruppen hör dels en sten (III), som sönerna till Liknat ha rest efter sin fader, dels det minnesmärke (**merki**), bestående av fyra stenar (I, II, V och VI), som de ha låtit göra efter sin moder Ailkn.

Vi få sålunda följande gruppering av Ardre-stenarna:

Ardre 1 = Pipping IV	} Sibba-stenarna
» 2 = » VII	
» 3 = » III	} Liknat-sönernas stenar
» 4 = » I, II, V, VI	

Av stenarnas ursprungliga läge inom sin fyrkant under golvet framgår, att de ha blivit nedlagda i en viss ordning och, såsom Pipping framhåller, icke utan pietetsfull omtanke. De tre resta stenarna (G 111–113) ha blivit lagda på norra sidan av bildstenen, de stenar som tillhörde kistan (G 114) på södra sidan. Det enda undantaget är att de båda fragmenten av den ena gavelhällen (Pipping nr I) hade blivit skilda åt, och det större av dem lagt rakt ovanför bildstenen invid den östra grundmuren. Viktigare var emellertid, att bildstenen och alla de hela stenarna hade blivit lagda med fotstyckena åt väster och med de rundade toppytorna åt öster, alltså med samma orientering i Ö–V som kyrkan själv och alla gravar och liggande gravhällar på kyrkogården. De tre stenarna G 111–113 ha sannolikt från början stått resta på kyrkogården utanför den gamla kyrkan. Kanske ha gravarna legat nära kyrkans väggar, på den mark som skulle tagas i anspråk för det nya kyrkbygget. De måste därför flyttas. Detta skulle kunna vara en enkel och sannolik förklaring till att dessa stenar ha blivit inlagda i kyrkgolvet. Stenen G 112 är starkt sliten på den ena, den runristade sidan. Nötningen torde ha uppkommit genom att den någon tid har legat på marken, kanske som tröskelsten, utsatt för tramp; sådant tar hårt och ganska hastigt på en känslig sandsten.

Ytterligare två iakttagelser av vikt ha blivit gjorda i samband med fyndet och omtalade av Pipping. »Utomhus kunna stenarna I, II, V och VI [dvs. de stenar som ingå i kistan G 114] knappast någonsin hafva stått, ty deras huggytor visa ej minsta spår af vittring, utan äro så släta och jämna, som om de huggits i går.» Härmed stämmer väl överens, att, såsom Pipping framhåller, just på dessa stenar — men icke på de andra — funnos rester av färg bevarade. Stenkistan har sålunda med säkerhet haft sin plats inomhus, i den äldsta kyrkan. Den är, såsom Brate har påpekat, alldeles för liten för att ha kunnat innehålla ett obränt lik. Den har sålunda varit avsedd för kyrkan, icke för kyrkogården. Det är då anmärkningsvärt, att kistan båda gavelhällar endast fragmentariskt äro i behåll (Pipping nr I och II). Förmodligen har kistan under sin uppställning i den gamla kyrkan fallit ihop, varvid de ganska tunna gavelhällarna ha blivit krossade under de solidare sidohällarna. Delar av gavelhällarna ha sedan också kommit bort. Detta kan ha varit anledningen till att den gamla, numera trasiga stenkistan icke ansågs värdig att bevaras i den nya kyrkan, utan liksom bildstenen och de tre runstenarna lades ned under golvet.

111. Ardre kyrka 1 (= H. Pipping nr IV). Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 58, 59.

Litteratur: H. Pipping nr IV. Statens Historiska Museum, Inventarium nr 11.458 (tryckt i VHAAkad:s Månadsblad 1901–02, s. 112); H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), spec. s. 22 f., Rapport till Riksantikvarien, odaterad (ATA), VHAAkad:s Månadsblad 1900, s. 55; E. Brate, Ardre-stenarne (i: Arkiv för nordisk filologi Bd 18, 1902), s. 132 f., Sverges runinskrifter (1922), s. 112; F. Plutzar, Die Ornamentik der Runensteine (1924), s. 83 f.; B. Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbalticum (1929), s. 116, 122; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1 (1941), s. 58, 2 (1942), s. 18 f., 21.

Äldre avbildningar: H. Pipping foto a. a. 1901, fig. IV a och IV b; foto av okänd (ATA); B. Nerman a. a. s. 122, fig. 116; H. Faith-Ell foto 1933 (ATA); S. Lindqvist a. a. 1 (1941), fig. 157–158.

Runsten med bildstensform. Den blev funnen under golvet i Ardre kyrka, i samband med reparationsarbeten i kyrkan sommaren 1900; liksom de övriga Ardre-stenarna låg den innanför grundmurarna av den äldsta kyrkan, G 111 nära intill den norra muren, ovanför och NÖ om den stora bildstenen (se fig. 95). Den kom i dagen något senare än de övriga Ardre-stenarna, troligen därför att den hade varit dold av byggnadsställningar, och kom därför också först i en senare sändning till Statens Historiska Museum. Den erhöll följaktligen ett annat inventarienummer än de andra Ardre-stenarna, inv.-nr 11.458.

Grå sandsten. Höjd 0,76 m; största bredd (vid det runda »huvudets» nedre kant) 0,49 m, tvärs över »halsen» strax nedanför 0,44 m. Tjocklek drygt 5 cm. Stenen är sålunda icke särskilt stor; därtill kommer, att dess nedre del, »foten», har varit avsedd att stå i jorden, ungefär $\frac{1}{3}$ av stenens hela yta, nedanför ristningen. Själva ristningens höjd är 0,48 m. När stenen stod rest på sin ursprungliga plats, har den höjt sig endast $\frac{1}{2}$ m över markytan.

Stenen är ristad på båda sidor, men endast den ena sidan (A) har runinskrift. Mittfältet på båda sidor innehåller drakornamentik; på framsidan (A) en drake, på baksidan (B) två drakar med sinnrikt samman slingrade kroppar. Dessa mittfält äro inramade av band, som upptill och på sidorna följa stenens konturer och nedtill sammanbindas med en rak tvärbalk, som utgör ristningens bas. På framsidan är rambandet fyllt med runinskrift, på baksidan med ett upprepat bårdornament. Kristna symboler saknas sålunda. Både runor och ornament äro utförda i huggna linjer, icke i relief.

Ristningen på sidan B förefaller vara något mera sliten än sidan A. Detta skulle möjligen kunna tyda på att stenen någon tid har legat kullfallen, med B-sidan uppåt, utsatt för tramp. Ristningen är jämnt och säkert huggen, men tämligen grund. Runornas yttre delar, närmast stenens ytterkant, äro mer eller mindre nötta. Inskriften är emellertid i sin helhet fullt läsbar och varje runa säker.

Inskriften börjar i högra hörnet nedtill av ristningen, och går uppåt och åt vänster längs stenens ytterkant och vidare in på tvärbalken nedtill, som den dock endast fyller till hälften. Inskriften är sålunda

vänstervridande, vilket är mindre vanligt, och den skall läsas utifrån, med runornas toppändar inåt. Runornas former äro de i den yngre runraden vanliga. **o**-runan har formen $\ddot{\text{z}}$ (5 ggr). En mindre vanlig form har **t**-runan: huvudstaven når upptill icke fram till övre ramlinjen, och **t**-runan har därför något lägre höjd än omgivande runor. Särskilt tydligt är detta i fråga om 18 **t**. Ordskillnadstecken är :

Inskrift:

siba : raisti : stain : eftir : ropiaup : kunu : sina : totur : ropkais : i : ankum : to : unk fran :

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

ofurmakum

65 70

»Sibba reste stenen efter Rodiaud, sin hustru, dotter till Rodgair i Anga. Hon dog ung från minderåriga.»

Till läsningen: Intet skiljetecken vid inskriftens början och slut. Alla runor i namnet 1–4 **siba** äro fullt säkra. 16 **e** är tydligt stunget, med en djup prick. Icke stungna äro runorna 44, 51, 58, 69 **k**. Intet skiljetecken finns efter 58 **k**. Efter 62 **n** är endast den övre punkten tydlig; den nedre är grund och sammanfaller med v. spetsen av nedre bistaven i 63 **o**.

I inskrifterna G 111 och G 112 omnämnas fyra medlemmar av samma familj: husfadern Sibba, hans hustru Rodiaud, dotter av Rodgair, och deras dotter.

Rodgair
|
Sibba g. m. Rodiaud
En dotter

Det är Sibba, som har låtit resa stenarna, den ena över sin hustru, den andra över sin dotter. Inskriften G 111 bör vara något äldre än G 112, men skillnaden behöver icke vara stor, kanske något årtionde eller däromkring.

Mansnamnet *Sibba* är anmärkningsvärt genom sin form. Det finns visserligen åtskilliga mansnamn på *-a*, men dessa äro ursprungligen appellativer, ofta substantiv med abstrakt betydelse, som sålunda ha kommit att användas som tillnamn: isl. *Orækia*, *Sturla*, fgotn. *Ormica* m. fl. Ett välkänt mansnamn är *Sibbi*, *Sibbe*; det är kortform av namnet *Sigbiorn*, sålunda en bildning av hypokoristisk natur, ett smeknamn. Det är relativt vanligt på östnordiskt område, såväl under vikingatiden som medeltiden (R. Kinander, *Smålands runinskrifter* 1, 1935, s. 80 med där anf. litt., A. Nordén i *Fornvännen* 1960, s. 270). De båda Gotlandsstenarnas *Sibba* är icke utan vidare identiskt med detta *Sibbi*. Man kan naturligtvis tänka sig, att av ett hypokoristiskt namn den oblikva formen har kommit till användning även som subjekt. En sådan utjämning kan ha underlättats av att det faktiskt fanns mansnamn på *-a*. Ett *Sibba* fann en naturlig anslutning i gruppen av namn på *-a*: *Orækia*, *Sturla* m. fl. Men i olikhet mot dessa torde *Sibba* ha haft samma form oförändrad i alla ställningar (gen. dat. ack. *Sibba*).

Om namn med förleden *Rop-* se G 1, om kvinnonamnet *Rop-þiaup* se G 3. Mansnamnet *Ropgair* (isl. *Hróðgeirr*, fsv. *Rodhger*), med den vanliga efterleden *-gair* (A. Janzén, *Personnamn*, s. 104), har gen. *Ropgais* med assimilation av *ns* (E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 6 uppl. 1962, s. 36).

i : ankum avser otvivelaktigt socknen Anga, belägen en mil rakt N om Ardre, på andra sidan om Torsburgen.

Do ung fran oformagum: »Inskriften är rörande i sin enkelhet. Så vidt jag vet, känner Sveriges litteratur icke något äldre bevis på en enklings bekymmer för sina moderlösa barn» (H. Pipping). Inskriften innehåller också det äldsta belägget för ordet *oformagi* m. ung man som icke är myndig eller fullvuxen, eg. 'som icke kan svara för sig själv', nsv. *övermaga* (E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 6 uppl. 1962, s. 38).

112. Ardre kyrka 2 (=H. Pipping nr VII). Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 64.

Litteratur: H. Pipping nr VII. Statens Historiska Museum, Inventarium nr 11.118 (tryckt i VHAAkad:s Månadsblad 1900, s. 158); H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), spec. s. 32 f., Rapport till Riksantikvarien, odaterad (ATA); E. Brate, Ardre-stenarna (i: Arkiv för nordisk filologi Bd 18, 1902), s. 132 f.; F. Plutzar, Die Ornamentik der Runensteine (1924), s. 83 f.; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1 (1941), s. 58, 122, 2 (1942), s. 18 f., 22.

Äldre avbildningar: H. Pipping foto a. a. 1901, fig. VIIa och VIIb; foto av okänd (ATA); H. Faith-Ell foto 1933 (ATA); H. Andersson foto 1934 (ATA); S. Lindqvist a. a. 1 (1941), fig. 155–156, 168, 224.

Runsten med bildstensform. Den blev funnen under golvet i Ardre kyrka, i samband med reparationsarbeten sommaren 1900; liksom de övriga Ardre-stenarna låg den innanför grundmurarna av den äldsta kyrkan, G 112 ovanför och NÖ om den stora bildstenen, bredvid G 111. Liksom de andra stenarna med runinskrift blott på ena sidan vände den inskriftsidan (A) uppåt. Det är av intresse att de båda Sibba-stenarna lågo vid sidan av varandra; detta tyder på att de också tidigare ha hört samman. Förmodligen ha de varit resta bredvid varandra inom samma gravplats på kyrkogården. Det bör dock anmärkas, att Pipping är något osäker om stenens läge i kyrkgolvet. Han uttrycker sig något försiktigt: »N:o VII torde legat invid och söder om n:o IV, norr om kyrkans midtlinie.» — Stenen överlämnades hösten 1900 till Statens Historiska Museum, där den ingår i inv.-nr 11.118.

Grå sandsten. Höjd 0,73 m; största bredd nedtill 0,50 m, vid »huvudets» bas 0,32 m, tvärs över »halsen» 0,26 m. Tjocklek 4–6 cm. Stenen är sålunda något mindre än G 111, särskilt något smalare. Själva runristningens höjd är 0,34 m.

Stenen var brusten i fyra delar, varav dock de två nedersta endast beröra den inskrifts- och ristningsfria foten. Huruvida skadorna kunna ha uppkommit genom ojämnt underlag eller genom tryck uppifrån, framgår icke av fyndberättelsen. Stenen är numera lagad.

Stenen är ristad på båda sidor, men endast den ena sidan (A) har runinskrift. I olikhet mot G 111 finns på A-sidan ingen ornamentik. Inskriften börjar på vänstra sidan strax nedanför halsen, den går sedan uppåt och runt huvudet och avslutas i en tvärbalk nedanför halsen. I motsats mot G 111 är sålunda riktningen för inskriften högervändande. Inskriften är inramad av huggna kantlinjer; runorna äro jämförelsevis höga, i huvudet 4 cm, på tvärbalken 5 cm. Tvärbalken går rakt över stenen från kant till kant, omedelbart nedanför den övre, hästskoformiga runslingans båda ändar. Runorna stå här upp- och nedvända och skola läsas från höger till vänster.

B-sidan har så till vida en komposition, som påminner om A-sidan, att den utefter halsens och huvudets kanter har ett ramband mellan ristade linjer och en tvärbalk nedanför halsen. Rambandet går dock på båda sidor ett stycke nedanför tvärbalken. Rambandet är smalare än på A-sidan och innehåller liksom på B-sidan av G 111 ett sicksackformigt bårdornament. Samma enkla ornament är mycket vanligt i kantbården på yngre gotländska bildstenar; se t. ex. S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, fig. 35 När, 41 Sjonhem, 44–45, 54, 59–62, 68–70, 388–391, 399 Halla, Broa, 57 och 314 Ardre, Petsarve, 64 och 350 Etelhem, 66–67 Kräklingbo, Smiss, 354 Garda, Smiss, 469 Norrlanda, Bjärs.

Innanför rambandet är mittfältets yta nedsänkt och innehåller i relief en skickligt formad drakslinga, med huvudet på högra sidan och den spiralformigt upprullade stjärten till vänster.

A-sidan är ganska hårt sliten, vilket icke alls är fallet med B-sidan, vars huggning är synnerligen väl bevarad. Detta synes tyda på att stenen någon tid har legat på marken med A-sidan uppåt, utsatt för tramp och vittring. En del runor äro svaga eller så gott som fullständigt utplånade. Inskriften är dock i sin helhet säkert läsbar.

Runorna äro de i den yngre runraden vanliga, med undantag av att **s**-runan har formen ¹ (som i »svensk-norska» runraden). Liksom i G 111 har **o**-runan formen ² (2 ggr). **t**-runan har vanlig form, i intet fall den för

G 111 karakteristiska. Ristaren använder 2 ggr **r**-runan ᚱ i ordslut: **hebtir**, **totur**; men **ropiaupar** med **r** ᚱ . G 112 har **heptir** och **totur**, men G 111 **eftir** och **totur**. Ordskillnadstecken är \times (med undantag av det första). Det är på grund av dessa — och andra, förut nämnda — olikheter tvivelaktigt, om G 112 är huggen av samme ristare som G 111.

Inskrift:

siba : lit \times **kearua** \times **stain** \times **hebtir** \times **totur** \times **sina auk** \times **ropiaupar**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45

»Sibba lät göra stenen efter sin och Rodiauds dotter.»

Till läsningen: Intet skiljetecken vid inskriftens början, framför 1 **s**; ej heller efter 33 **a**, framför 34 **a** eller efter 45 **r**. 1–3 **sib** äro mycket svaga, dock säkra. Övre delen av 4 **a** står i sprickan; bistaven är tydlig. Skiljetecknet efter 4 **a** är : ; annars i inskriften \times (6 gånger), 6 **i** är icke stunget, icke heller 8 **k**. Däremot är 9 **e** tydligt stunget, med djup, rund prick. 11–15 **rua** \times **st** äro mycket grunda till följd av nötning, dock fullt säkra. 20 **e** står mitt i sprickan, som har skadat punkten; dock synes stingningen vara fullt säker. Inskriftens alla återstående runor tydliga; dock äro 35 **u** och 43–45 **par** mycket slitna. Mitt i 28 **u** finns en fördjupning, dock säkerligen icke huggen.

Om *h*-bortfall och oriktigt tillagt *h* i gotländska texter se H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 34 f., *Gutalag och Gutasaga* (1905–07), s. XLVIII.

Egendomligt är, att inskriften icke innehåller namnet på den dotter, till vars minne Sibba har låtit göra stenen. Hon bör ha varit ett av de minderåriga barn, från vilka Rodiaud i tidig ålder gick bort. Sibba lät då göra en gravsten efter sin och sin döda hustrus dotter. G 112 bör följaktligen vara något yngre än G 111. Om icke Rodiaud hade varit död, då G 112 ristades, skulle inskriften säkerligen ha fått en annan formulering: »Sibba och Rodiaud läto göra stenen ...»

113. Ardre kyrka 3 (= H. Pipping nr III). Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 62, 63.

Litteratur: H. Pipping nr III. Statens Historiska Museum, Inventarium 11.118 (tryckt i VHA Akad:s Månadsblad 1900, s. 158); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), spec. s. 15 f., Rapport till Riksantikvarien, odaterad (ATA); E. Brate, *Ardre-stenarna* (i: Arkiv för nordisk filologi Bd 18, 1902), s. 132 f., Svenska runristare (1925), s. 131; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 481; F. Plutzar, *Die Ornamentik der Runensteine* (1924), s. 83 f.; B. Nerman, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbalticum* (1929), s. 116, 121; O. v. Friesen, *Anteckningar 1934* (UUB); S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 56 f., 87, 89, 95, 122 f., 2 (1942), s. 18 f., 20 f., *Forngutniska altaren och därtill knutna studier* (1962), s. 7 f.

Äldre avbildningar: H. Pipping foto a. a. 1901, fig. III a och III b; foto av okänd (ATA); B. Nerman a. a. s. 121, fig. 115; H. Faith-Ell foto 1933 (ATA); S. Lindqvist a. a. 1 (1941), fig. 153, 154, 170, 224.

Runsten med bildstensform och med ristning och inskrift på båda sidor. Den blev funnen under golvet i Ardre kyrka, i samband med reparationsarbeten sommaren 1900; liksom de övriga Ardre-stenarna låg den innanför grundmurarna av den äldsta kyrkan, G 113 omedelbart N om den stora bildstenen, enligt Pipping med A-sidan uppåtvänd. — Stenen, som var brusten i två delar något nedanför mitten, överlämnades hösten 1900 till Statens Historiska Museum, där den ingår i inv.-nr 11.118. Den är numera lagad.

Grå sandsten. Höjd 0,84 m; bredd vid »huvudets» bas 0,51 m, tvärs över »halsen» 0,48 m, vid ristningens nedre kant 0,60 m, längst ned 0,67 m. Själva ristningens höjd (till dess nedre kant) 0,54 m, på båda sidor nära lika; foten nedanför ristningen 0,19 m, vilket torde ha givit ett tillräckligt stadigt fäste i jorden. Tjocklek 5,3–6 cm.

Stenen är ristad på båda sidor, med en i huvudsak likartad komposition: ett mittfält med reliefbilder,

och däromkring ett inskriftsband längs stenens ytterkanter och som en tvärbalk tvärs över stenen nedtill. På ena sidan (A), som enligt Pipping låg uppåtvänd i kyrkgolvet, finns i mittfältet två drakkroppar, symmetriskt lagda mot varandra och upptill sammanbundna genom ett kringelformigt koppel. Ovanför drakarnas halsar ligga upptill ett par mindre 8-formade figurer. Stenmästaren har tydligen icke velat lämna några ytor tomma. Längre ned har han på ledig plats infogat ett par människofigurer: den ena sitter mitt emellan drakarna, med ett runt föremål (eller en ring?) i den ena, upplyfta handen och ett kistliknande föremål i den andra, framåtsträckta; den andra figuren står nedtill i vänstra hörnet med händerna i sidorna och en boja kring det ena benet. På andra sidan (B) finns endast en drake med kroppen lagd i en dubbelåtta och med en kraftig överdel. Trots gott utrymme finnas här inga bifigurer. På båda sidorna äro drakarnas kroppar prydda med inhuggna punktornament.

S. Lindqvist (a. a. 2, s. 21) lämnar en utförligare beskrivning av de båda sidornas bilder: »Das Bildwerk auf der Seite A umfasst, ausser zwei geschickt angebrachten Tieren in frühem Runenstil, zwei 8-förmige Bänder als obere Flächenfüllung und dazu die folgenden beiden Bilddarstellungen: dicht unter dem Zentrum eine Person, die auf einem diminutiven Klotzstuhl(?) sitzt, ohne Leibrock oder Frauenrock; vom Halse nach hinten ein Vorsprung von unklarem Sinn (Nackenhaar?, Kapuze??); die eine Hand scheint einen I-förmigen Gegenstand — oder einen ziemlich langschäftigen Hammer(?) zu erfassen, der vielleicht vorher auf einer dicht darunter befindlichen quadratischen Fläche — Tischplatte oder Kasten(?) — gelegen hat. Der andere Arm wird zum Gesicht erhoben, möglicherweise hält er einen ringartigen Gegenstand, aber eher wird wohl der Ring von der Hand selbst gebildet, mit dem Daumen gegen die anderen Finger gehalten, eventuell um irgend einen kleinen, jetzt nicht mehr unterscheidbaren Gegenstand zu fassen, der zum Munde geführt wurde, aber vielleicht ist auch die Hand leer und die beschriebene Handbewegung muss als eine Geste, die von Nachdenklichkeit zeugt, aufgefasst werden. In der unteren linken Ecke des Bildfeldes sieht man einen knieenden, gegen die Randborte gewendeten Mann. Um sein vorderes Bein windet sich eine Schlinge von einem schmalen Band, dessen eines Ende sich in der Ecke des Bildfeldes verliert, das andere im vorderen Zipfel des Leibrocks. Möglicherweise ist dies eine Schlange, deren Kopf innerhalb der Konturen des Rockes von dem Manne angegeben war, dann aber mit so flachen Linien, dass die Abnutzung durch Fusstritte später alle Spuren davon verwischt hat.

Die Verzierung im Felde auf der Seite B wird von einem einzigen, eigentümlich gewundenen Tier gebildet. Sowohl dieses wie die Tiere und zugehörigen Bandschlingen auf der Seite A haben auf ihren ebenen Oberflächen Reihen flach eingebohrter Gruben, eine eigenartige Verzierung, die in Zusammenhang mit den Einlagen auf gewissen gleichzeitigen, vornehmeren Schmuckgegenständen gebracht werden könnte.»

I fråga om runristarens arbete med inskriftsramen framhåller Lindqvist: »Im Gegensatz zu den Ornamentauern hat sich der Runenritzer mit derselben eigentümlichen Meisselführung hervorgetan, die auch auf den Steinen von Hemse annexhemman I [G 57] und von Sjonhem II [G 135] beobachtet werden kann: er scheint mit einem schmalen Meissel, dessen Schneide zickzackförmig verschoben wurde, und jedes Mal auf ihrer einen Ecke aufgesetzt wurde, unter dichten, mit grosser Präzision geführten Hammerschlägen gearbeitet haben.» Den säregna huggningstekniken vittnar, framhåller Lindqvist (1, s. 55), om en högt utvecklad rutin. Eftersom stenen är välbevarad, är huggningen rätt tydlig, med bevarade spår av mejselhuggen.

Inskriften är vackert inramad, gent emot det nedsänkta mittfältet med en upphöjd kant. Alla linjer, både i runor och runband, äro djupt och jämnt huggna. Ytan är på båda sidor obetydligt vittrad och sliten; stenen kan knappast ha stått ute lång tid, utsatt för väder och vind. På båda sidor finnas i ristningens hörn nedtill, i vinklarna mellan rambanden och tvärbalkarna, stora kors av en typ, som brukar ange inskriftens början, ibland också dess slut. Så fungera korsen också här, även om de därjämte ha en dekorativ uppgift. Enda undantaget är framsidans högra hörn, där inskriften med 3 runor skjuter över och in på tvärbalken. Anmärkningsvärt är, att minnesvården i övrigt icke innehåller några kristna ord eller kristna symboler.

Vardera sidans inskrift är både språkligt och sakligt självständig. Men A-sidans inskrift skall rimligtvis läsas före B-sidans. Inskriften på A-sidan börjar på vänstra sidan ovanför korset, går sedan i rambandet längs stenens ytterkant runt »huvudet» och slutar på högra sidan, där bandet brytes i spetsig vinkel mot tvär-

balken. Här stå, såsom nyss sagt, inskriftens tre sista runor, åtföljda av ett vanligt skiljetecken +. — På B-sidan är även tvärbalken nedtill fylld av runor, som bilda en särskild mening och läsas från v. till h. B-sidan verkar därför mera fylld av inskrift än A-sidan. A-sidan innehåller 53 runtecken, B-sidan 52+18 eller tillsammans 70 runor.

Runbandets bredd är endast 2–3 cm, och runorna äro därför påfallande små. Ett undantag utgör tvärbalken på B-sidan, där runorna äro avsevärt större. Det är kanske icke en tillfällighet, att inskriften här innehåller ristarens signatur.

Runorna äro de vanliga danska. **s**-runan har formen ᵛ. **o**-runan förekommer icke; i dess ställe 2 gånger **u** som tecken för långt *o*-ljud: 1–4 **utar**, 89–91 **kuᵛ**. Detta är ett ålderdomligt drag, som återfinns på G 110 Tjängvide (**brupuᵛ**, **tu**) och S 83 Stenkumla (**mupiᵛ**). Se Pipping a. a. s. 37. — **b**-runan, som förekommer 4 gånger (36, 60, 93, 112 **b**), har en egendomlig form: den rundade bistaven går på mitten icke in till huvudstaven, utan gör endast en svag böjning åt vänster; den kommer därigenom att rätt nära likna ett **ᵛ**. **b**-runan är tecken för *p*-ljud (tonlös explosiva) i 35–39 **ebtir**, 92–96 **ubtir**, för *v*-ljud (tonande frikativa) i 106–113 **likraibr**, och sannolikt också i 54–61 **rapialbr**. Om bruket av **b**-runan se Pipping a. a. s. 37. — Fördelningen mellan **r** och **ᵛ** är i stort sett den etymologiskt riktiga: 7–10 **kair**, 23–25 **ᵛar**, 64–67 **kair**, 74–77 **ᵛair**, 119–123 **runar**; undantag: 56–61 **ᵛialbr**, 109–113 **raibr**. Av stungna runor användes **e** 4 ggr; däremot icke **g**, sannolikt icke heller **y**. Två gånger har ristaren felaktigt huggit **a** i stället för **n**: 68–73 **aiaut-** (för **niautr**), 100–105 **saaran** för **snaran**. Bindeordet 'och' tecknas **ak** (i st. f. **auk**). En **i**-runa är uteglömd i 23–25 **ᵛar** (för **ᵛair**). Skiljetecken är ett rakt, upprättstående, likarmat kors. Det är uteglömt en enda gång, efter 77 **ᵛ**.

Inskrift:

✠ **utar** + **ak** + **kairuatr** + **ak** + **aiutr** + **ᵛar** + **setu** + **stain** + **ebtir** + **liknat** + **fapur** ✠ **sen** +
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 ✠ **rapialbr** + **ak** + **kairaiaut-** + **ᵛair** **kiarᵛu** + **merki** + **kuᵛ** + **ubtir** + **man** + **saaran** ✠
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105
likraibr + **risti** + **runar**
 110 115 120

»Ottar och Gairvat och Aivat de satte stenen efter Liknat, sin fader. Radjalv och Gairniaut de gjorde god minnesvård efter en rask man. Likraiv ristade runorna.»

Till läsningen: 2 **t** är skadat upptill, men v. bistaven är bevarad. 7 **k** är icke stunget. 27 **e** är stunget, med en visserligen liten, men fullt säker prick. Detsamma gäller om 35 **e** och 52 **e**. 45 **t** är skadat, och huvudstaven har stått i den spricka, som här går över stenen; båda bistavarna äro dock bevarade. 63 **k** är icke stunget, icke heller 78 och 89 **k**. 68 **a** är tydligt; felristning för **n**. Detsamma gäller om 101 **a**. Efter 71 **u** är en flisa avslagen, med gräns i huvudstaven av 72 **t**; v. bistaven i denna runa är dock helt bevarad. R. 73 är helt och hållet borta; den kan med säkerhet antagas ha varit **r** (icke **ᵛ**). Av skiljetecknet framför 74 **ᵛ** återstår endast h. armen. Intet skiljetecken finns efter 77 **ᵛ**. 85 **e** är säkert stunget; pricken är rund och djup, men föga bred. 92 **u**: En naturlig skåra korsar här runbandet; runan är icke stungen. H. Pipping läser **y** och anmärker: »Genom **y** i **ybtir** går en ränna, som kan följas ända ut till stenens kant, bortom den pärlbandlika fördjupningen.» 101 **a**: **a**- och **n**-runorna stå här glest, och det är egendomligt, att ristaren just här har gjort ett fel.

Formen **ak** (i st. f. **auk**) har säkerligen icke någon fonetisk-språkhistorisk motivering, så som H. Pipping (a. a. 1901, s. 17), A. Noreen (a. a. § 91: 3) och A. Kock (*Svensk ljudhistoria* 1, 1906, § 361) mena. Lika litet är detta fallet med 23–25 **ᵛar**. Enligt Pipping skulle »formerna **ᵛair**, **ᵛar** och **ᵛir** (Sjonhem) representera tre olika betoningsgrader ... En öfvergång **ᵛair** > **ᵛar** kan på Gotland hafva uppkommit, då diftongen vid yttre sandhi kom att stå framför två konsonanter». (Jfr även A. Noreen a. a. § 508: 10; H. Pipping, *Gutasaga och Gutasaga*, 1904, s. CII.) Även om uttalsvariationer kunna ha förekommit hos ett sådant ord som pronomenet *ᵛair*, särskilt efter olika tryckstyrka, är det föga sannolikt, att detta skall ha kommit till uttryck i beteck-

ningen. Ristaren har haft god tid att överväga ordets rätta form; det bestämmande blev icke vad han verkligen uttalade, utan hur ordet borde se ut, när det uttalades isolerat. Däremot kunde han göra fel: antingen var hans ljudanalys osäker, eller också har han helt enkelt av oaktsamhet eller slarv hoppat över en runa.

Om formen **setu** satte se H. Pipping, *Gotländska studier* (1901), s. 115, 120, A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904) § 549: 2a. — Om formen **sen** ack. sg. m. sin se H. Pipping, *Om Ardre-stenarna* (1901), s. 19; A. Noreen a. a. § 115 Anm. 2; A. Kock, *Svensk ljudhistoria* I (1906) § 60. — Växlingen **ebtir** : **ubtir** beror väl på osäkerhet i omljudsvokalens beteckning, kanske också på en tendens i uttalet till labialisering framför *p* (*f*). H. Pipping, som läser **ybtir**, invänder, att »i händelse vi hade att göra med en labialisering af *e* genom inverkan af följande labiala konsonant, skulle man närmast vänta, att en och samma person hölle sig till den ena vokalen. Dock kan ju varierande betoning hafva spelat in.» Hellre uppfattar han emellertid formen **ybtir** »som en kontaminationsbildning, uppkommen därigenom att prepositionerna *eptir* och *yfir* ideligen användes alternerande med hvarandra i den stående frasen: N.N. reste sten öfver (efter) N.N. På de hos Säve förtecknade gotländska run-grafskrifterna förekommer *yfir* 37 ggr, *eptir* 9 ggr.» Visserligen har Pipping observerat, att här också föreligger en åldersskillnad: *eptir* tillhör de äldre inskrifterna, *yfir* de yngre, på de medeltida liggande gravhällarna. »Men», fortsätter han, »det är måhända icke för djärf att antaga att prepositionen *yfir*, hvilken i senare tid med få undantag användes i den ifrågavarande frasen, förekommit i denna funktion tidigare, än de bevarade minnesmärkena gifva vid handen». Pippings kontaminationshypotes förefaller både onödig och osannolik. I en inskrift, som visar så stor osäkerhet i runornas rätta bruk (**u** för **o**, **a** för **n**, **þar** för **þair**), får man icke fästa för stort avseende vid en variation i stavningen. Den torde knappast ha varit medveten för ristaren. Formen **ybtir** förekommer, såsom Pipping har påpekat, även i inskriften S 17 Hangvar 3 ggr. Gutalagen har alltid formen *eptir* (mer än 50 ggr). Men inskrifterna G 134, 135 Sjonhem och S 84 Hogrän ha **eftir** med **f**-runan.

Synnerligen intressant är den terminologi, som användes i inskriften, med tre olika predikat, angivande tre olika moment i den handling, varigenom minnesvården har kommit till: **setu** + **stain**, **kiarþu** + **merki**, **risti** + **runar**. Innebörden i det första och det tredje är självklar. Det är sönerna, som ha satt stenen efter sin fader, d. v. s. de ha låtit resa stenen till hans minne. Likraiv hette den man, som har ristat runorna. Han är alltså den runkunnige specialisten, runmästaren, som har tillkallats för att formulera inskriften med hänsyn till det tillgängliga utrymmet och att garantera en stavning, som kunde göra inskriften läsbar. Lindqvist har iakttagit, att han har använt andra verktyg och en annan teknik än stenmästarna. Det blir genom sammanhanget klart, vad som menas med **kiarþu** + **merki** + **kuþ**. Därmed kan icke avses runorna, de äro tvärtom uteslutna, med **merki** + **kuþ** måste avses minnesvården i övrigt. Genom tillägget **ubtir** + **man** + **snaran** begränsas innebörden ytterligare. Det måste vara den konstnärligt formade och prydda stenen som åsyftas, och ingenting annat, trots den plurala formen. H. Pipping torde riktigt ha uppfattat detta, då han översätter: »gjorde goda minnestecken (ett godt minnesmärke)» och kommenterar: »Ord hörande till samma föreställningskrets som *merki* (*kumbl* och *vé*) synas hafva begagnats i olika numerus utan märkbar betydelseåtskillnad. Jfr Wimmer, *De danske Runemindesmærker*, s. 61.» I uppländska inskrifter användes singular och plural av ordet *mærki*: *mærki þetta* och *mærki þessi* utan påtaglig skillnad i betydelse (se t. ex. U 656). Naturligtvis kan det ibland vara fråga om ett minnesmärke bestående av flera stenar. Men detta torde knappast vara fallet här. **merki** + **kuþ** avser de båda stenmästarnas verk, bortsett från runorna. Jfr G 114: **merki** : **kut**.

Den döde karakteriseras som (ack.) **man** + **snaran**. Adjektivet *snar* betyder 'rask', egentl. 'som snor sig' (jfr *snärja*, *snara*); det kan innefatta både kroppsliga och andliga egenskaper (jfr runsv., isl. *sniallr*, ty. *schnell*). Best. form *snari* den raske förekommer även som mansnamn *Snari* U 637 och på nyfunnen runsten vid Spånga kyrka, Uppland; dessutom som tillnamn i Danmark: *Esbiern snare*. Det annars vanliga berömande attributet om en man: *goþr* kunde ej brukas, då det strax förut blivit använt om minnesvården, och runmästaren har, i samråd med sönerna, måst välja ett annat.

Allitterationen i meningen måste vara medveten och åsyftad:

þair gærðu mærki goþ
eptir mann snaran.

Inskriften är ovanligt rik på namn. Utom namnet på den döde innehåller den sex mansnamn. Alla, som hade haft med minnesvärden att göra, ville ha sina namn med: utom de tre sönerna de båda stenmästarna och runmästaren.

Om Liknat (*Likhvatr*) och hans tre söner Ottar, Gairvat (*Gairhvatr*) och Aivat (*Aihvatr*) se inskriften G 114, där ytterligare ett par medlemmar av samma familj omtalas. Tre av namnen innehålla som efterled adjektivet *-hvatr* rask (se G 101). Detta har ungefär samma innebörd som de båda nyss nämnda adjektiven *snarr* och *sniallr*. Genom namnen på *-hvatr* betecknades sålunda deras bärare som raska män. Till samma namntyp hör Likraiv (*Liknraifr*), vilket som efterled innehåller adjektivet isl. *reiðr* glad. Det är icke känt från någon annan källa. Andra gotländska namn på *-raifr* äro Sigraiv (*Sigraifr*) och Botraiv (*Botraifr*), se G 69 och S 20 Hangvar, S 82, 83 Stenkumla. — Gairniaut (*Gairniautr*) är det enda från gotländska runinskrifter kända mansnamnet på *-niautr* (fsv. *-niutr*, isl. *-niótr*). Därjämte finns ett Botniaut (*Botniautr*) i medeltida urkunder från Gotland (*SRP* nr 1507 år 1380, nr 2679 och 2680 år 1393; de tre beläggen avse sannolikt samme man, sockenpräst i Barlingbo och prost i norra tredingen). Flera andra namn på *-niutr* finnas i svenska runinskrifter och medeltida urkunder (*Signiut* m. fl.); däremot äro de helt främmande för Norge och Island (E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 108). Vi kunna erinra om brödrakretsen *Arniutr* (kanske snarare än *Arniutr*), *Vigniutr* och *Signiutr* på den uppländska runstenen U 599.

Svårast att tolka är namnet 54–61 **rapialbr**. Det är uppenbarligen ett sammansatt mansnamn, och förleden är väl identisk med substantivet isl. fsv. *raþ* n. råd, klokhet, hjälp. Det ingår i några få namn, delvis sällsynta, såsom fsv. *Radhger*, *Radhulf*, *Ra(dh)mund*, Rökstenen: *Radulfs synir* (jfr A. Janzén, *Personnamn*, 1947, s. 87 med not 364). — Namnets senare led är enligt H. Pipping »troligen rotbesläktad med det kända namnet *Dialfi* (Thors följeslagare på färden till Utgårdaloki)». Detta namn förekommer icke mindre än 16 ggr i svenska runinskrifter: U 56, 200, 652, 681, 778, 867, 875, 925, 948, 1052, Sö 12(?), 194, 271, Ög 111, Sm 80, 149. (I norra Uppland har det formen *Pelfi* utan brytning: U 925, 948, 1052.) Namnet är också under medeltiden jämförelsevis vanligt i Sverige (Lundgren o. Brate: *Thiælve*, *Thælve*), med undantag av Västergötland. Det ingår även i ortnamnen *Tjälvesta* (*Tjelfvesta* 1549), Snavlunda sn, Närke, och *Thielvathorp* i Skärkinds härad, Östergötland (1391). Men utanför vårt land förefaller det ha varit föga brukat. Det är sällsynt både i Danmark och på västnordiskt område. Däremot förekommer det i myten och dikten som namn på Tors dräng och följeslagare (Hárbarðslióð 39, Eilífr Guðrúnarsons Þórsdrápa, Snorres Edda). Namnet har svag form (urn. **pelban-*); det kan då möjligen uppfattas som ett nomen agentis till verbet nisl. *þiálfa* (*að*) arbeta, slita med något (S. Blöndal); A. Janzén (*Personnamn*, s. 244) översätter det 'betvingaren'. Däremot kan det naturligtvis icke ha något att göra med eng. *delve* gräva (feng. *delfan*, holl. *delven*), såsom G. Vigfusson menar (*Icel.-Engl. Dictionary*, art. *þiálfi*). Det ingår som förled i **þialfar** Ög 27, vilket sannolikt är identiskt med Gutasagens *Þielvar*. I Boge sn på n. Gotland finns en gård *Tjälvars*. Se om namnet *Dialfi* H. Gering, *Kommentar zu den Liedern der Edda* I (1927), s. 250, om *Þielvar* E. Wessén i *Svenska landskapslagar* 4 (1943), s. 300 f. Omöjligt är väl icke, att namnet *Dialfi* ingår som efterled i Ardre 3 **rapialbr**, d.v.s. *Raþ-þialfr*, och att det därför har erhållit enstavig, stark form. Namnets stavning talar icke emot en sådan tolkning, vilket väl närmast motsvarar H. Pippings mening, ehuru han uttrycker sig något oklart. — A. Noreen återger namnet *Raþþialfr* Radhthialfr. Han upptager i § 383 anm. 9 ett mansnamn *Dialfr* efter L 40, men denna läsning är osäker (se U 652).

Ett annat förslag till tolkning av namnet **rapialbr** har framställts av E. Brate (a. a. s. 135): »möjlighet synes dock även förefinnas, att senare leden kan vara *-hialmbr*, jfr **uihialbr** L 955 [=Sö 276], **i skulobri** L 414 [=U 160], **i skulibri** L 415 [=U 161], **i lukobri** L 518 [=U 371], i vilka fall ett *m* efter *l* lemnats obetecknat» (i stället för: »ett *m* efter *l*» bör det vara: »ett *m* framför *b*»). **b** skulle sålunda vara tecken för ett inskotts-*b* (E. Wessén, *Svensk språkhistoria* I, § 27), och framför detta skulle *m* ha utelämnats i beteckningen. Detta är naturligtvis möjligt, om också fullt jämförbara exempel äro sällsynta. O. v. Friesen har samma mening som Brate och återger namnet Radhjalm (hos S. Lindqvist a. a. 2, s. 21).

Liksom den sannolikt något yngre Hogrän-stenen (S 84) är G 113 signerad av stenmästare och runristare, vilket vittnar om en tillfredsställd yrkes stolthet. »Die sorgfältige Behandlung der Konturform und die Beschaffenheit der Ornamentik bezeugen, dass **rapialbr** och **kairniautr** ebenso gute Steinhauer und Musterzeichner waren wie **likraibr** ein geschickter Runenritzer» (Lindqvist I, s. 58).

114. Ardre kyrka 4 (=H. Pipping nr I, II, V och VI). Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 58–61.

Litteratur: H. Pipping nr I, II, V och VI. Statens Historiska Museum, Inventarium nr 11.118 (tryckt i VHAAkad:s Månadsblad 1900, s. 158); H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), spec. s. 9 f., 26 f., Rapport till Riksantikvarien, odaterad (ATA); E. Brate, Ardre-stenarna (i: Arkiv för nordisk filologi Bd 18, 1902), s. 132 f.; A. Noreen, Altschwedische Grammatik (1904), s. 482; F. Plutzar, Die Ornamentik der Runensteine (1924), s. 83 f.; O. v. Friesen, Upplands runstenar (1913), s. 19, i Plutzar a. a. s. 85 not (om dateringen), Anteckningar 1934 (UUB); S. Lindqvist, Gotlands bildstenar (i: Rig 1933), s. 100 f., Gotlands Bildsteine I (1941), s. 58 f., 74 f., 77, 82, 89, 99, 122 f., 2 (1942), s. 18 f., 21 f., Forngutniska altaren och därtill knutna studier (1962), s. 10 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit (1958; Palaestra Bd 224), s. 68 not 107.

Äldre avbildningar: H. Pipping foto a. a. 1901, fig. I, II, V och VI; foto av okänd (ATA); v. Friesen, Upplands runstenar, fig. 10; H. Faith-Ell foto 1933 (ATA); S. Lindqvist a. a. 1 (1941), fig. 159–166, 224.

Under kyrkgolvet i Ardre kyrka påträffades sommaren 1900 fyra runristade stenar, som av Hugo Pipping betecknades nr I, II, V och VI. De lågo alla på södra (eller östra) sidan om den stora bildstenen. Två av dem (I och II) voro sönderslagna och endast fragmentariskt bevarade; de båda andra (V och VI) befunno sig däremot i ett vida bättre skick, de voro så gott som fullständiga, om också sönderspruckna. Alla fyra voro de ristade endast på ena sidan (detta i olikhet mot de andra Ardre-stenarna, G 111–113), och de voro lagda i golvet med den ristade sidan vänd uppåt. Också i ett annat avseende voro de fyra stenarna lika: deras ristningsytor visade ej minsta spår av vittring utan voro »så släta och jämna, som om de huggits i går». Tre av stenarna (I, V och VI) visade tydliga spår av rödfärg (mönja); Pipping förmodar, att även stenen nr II har varit färgad, även om han icke hade kunnat finna några spår därav bevarade. Viktigare var ändock, att alla fyra stenarna voro huggna i en helt överensstämmande teknik. Pipping menar, att denna hade »blifvit uttänkt just med hänsyn till färgningen». Även om detta förefaller något tvivelaktigt, kvarstår den sakliga likheten också på denna punkt mellan de fyra stenarna. Allt detta tyder på att de ha blifvit huggna samtidigt och av samme stensemästare.

De båda större stenarna (V och VI) voro mycket lika till storlek och form. Pipping kallar dem också för »syskonstenar». Detsamma har av allt att döma varit fallet med de båda mindre stenarna (I och II); de ha »i allt väsentligt haft samma form».

Pipping var vid sin bedömning av fynden bunden av vissa språkhistoriska teorier och därigenom hindrad från att av sina iakttagelser draga de riktiga slutsatserna. Han numrerade stenarna efter sin uppfattning av deras inbördes ålder: nr I och II skulle vara de äldsta, därefter följde III och IV (d.v.s. G 111, 113), sedan V och VI och slutligen VII (=G 112).

Det rätta sammanhanget klargjordes genom Erik Brates uppsats i *Arkiv för nordisk filologi* Bd 18 år 1902. Brate framhåller, att det ligger nära att tänka sig, att några av stenarna ha hört samman i ett monument, »då V och VI genom form och utstyrelse uppenbarligen visa sig som ett par och I och II även äro kongruenta på den kant, som på båda är i behåll. Hänsyn till detta förhållande och gjorda iakttagelser och mätningar samt övertygande av inskrifternas innehåll ledde mig till den övertygelsen, att V, I, VI, II utgjort väggarna av en kista, och att deras inskrifter vore sammanhängande i nu angiven ordning, vilken åsikt visade sig grundad vid den undersökning med hänsyn därtill, som amanuensen vid statens hist. museum, dr B. Salin hade godheten underkasta Ardre-stenarne. I och II äro gavelstenar, vilkas långa fot utgjort kistans fäste i jorden. V och VI hava en fals på baksidan, som varit stödd mot kanten av I och II; hålet i högra övre hörnet genom V har antagligen varit genomgång för en stång tvärs över kistan innanför gavelstenarne för att hålla V och VI i lodrät ställning, då deras korta fot icke gav något stöd i jorden. Ett dylikt hål har ock funnits i vänstra hörnet [av V] och naturligtvis även på motsvarande ställen av VI ... Det är givet, att insikten om denna samhörighet mellan V, I, VI, II skall medföra, att åtskilligt måste bedömas på annat sätt än med Pippings uppfattning, att stenarna äro inbördes självständiga, och det är vidare klart, att utsiktarna däri-genom bliva betydligt större att suppleras, vad som fattas, och giva en sammanhängande tolkning.»

S. Lindqvist har helt anslutit sig till Brates uppfattning av de fyra stenarna som delar av en kista. De fragmentariska stenarna I och II ha varit gavelhällar, V och VI sidohällar i kistan. Som ytterligare stöd framhåller han, att falsen i baksidan av de båda sidohällarna har blivit bestämd av gavelhällarnas tjocklek, så att gavelhällen nr I passar in i den högra falsen av nr V (framifrån sett) och den avsevärt tunnare gavelhällen nr II i falsen på vänstra sidan. Vidare har endast gavelhällen nr II en inskriftsrad nedtill; detta tyder på att den skall läsas sist. Läsordningen blir sålunda (såsom också Brate har föreslagit): V, I, VI och II. Med hänsyn härtill kan stenen nr V betecknas som kistans framsida.

Gavelhällen nr I har en fot, nedanför ristningen, som är avsevärt större än foten på de båda sidohällarna V och VI. Detta tyder på att kistan har varit så konstruerad, att gavelhällarna ha räckt ett stycke nedanför sidohällarna. Meningen med detta måste ha varit, att gavelhällarna med sin fot ha varit nedsatta i jorden och därigenom givit fäste åt kistan. Alldenstund kistan måste ha varit uppställd inomhus — såsom de bevarade färgresterna visa — följer därav, att den äldsta kyrkan har haft ett jordgolv, på vilket kistan har stått med gavelhällarna nedsänkta.

Sidohällen nr V: sandstenshäll, 5–6½ cm tjock. Den har en vågrät bas, med därifrån lodrätt uppstigande sidokanter. Överkanten är högst på mitten och sänker sig åt båda sidor i en vågformig konturlinje. Vänstra hörnet upptill är avslaget, men utan tvivel har stenen upptill varit symmetrisk. Stenens höjd är vid mitten 0,62 m, vid h. kanten 0,49 m, bredden 0,81–0,82 m. Ristningens höjd är vid mitten 0,48 m, och foten nedanför ristningen är 0,12–0,15 m. Innanför h. hörnet upptill finns ett borrhål, och ett liknande finns också på motsvarande plats på v. sidan i själva brottytan. Stenen har brustit sönder i tre stycken, men ristningen är i stort sett synnerligen väl bevarad. I inskriften finns till följd av skadan i övre v. hörnet en lucka på 6–8 runor. Stenen är numera lagad.

Stenens mitt upptages av ett nedsänkt bottenfält med ett system av skickligt flätade slingor i relief. Dessutom finnas här två människofigurer, som av Lindqvist (2, s. 21 f.) skildras sålunda: »Die untere ist wohl am ehesten eine Frau mit den Armen um zwei Tierhälse und die Arme nach unten zu derart zusammenhängend, dass sie dieselbe Funktion wie ein weiter oben befindlicher 'Laufknoten' von der für den Runensteinstil üblichen Beschaffenheit erfüllt. Über der Frau befindet sich ein (laufender?) Mann mit einem horizontal an der Taille befestigten Schwert; sein einer, jetzt beschädigter Arm war nach rückwärts gestreckt und scheint stark gekrümmt gewesen zu sein, mit dem Ellenbogen nach aussen, der Hand nach unten gerichtet; mit der anderen Hand hebt er einen kleineren, undeutlichen Gegenstand (Horn?) aufwärts unter das Kinn.»

Runinskriften är inhuggen i den upphöjda bård, som begränsar mittfältet upptill och på båda sidor. Den är 4–5 cm bred, och runorna äro 2½–4½ cm höga. Nedtill gå de överallt fram till mittfältets kant, men upptill icke fram till stenens ytterkant. Några ramlinjer finnas icke. Detsamma gäller om inskriften på de andra tre stenarna i monumentet. Inskriften börjar nedtill på v. sidan och läses från vänster till höger.

Av gavelhällen nr I ha endast två fragment blivit bevarade. De lågo på olika ställen under kyrkgolvet, det större stycket (Ib) vid mitten av östra tvärmuren, sålunda rakt ovanför den stora bildstenen, det mindre (Ia) på södra sidan, nedanför (väster om) sidohällen V. Stenen har alltså varit sönderslagen, och endast två stycken ha tagits till vara och inlagts i kyrkgolvet. De andra delarna ha förmodligen varit skingrade, då den nya kyrkan byggdes.

De båda bevarade fragmenten passa väl ihop och ha tillsammans utgjort stenens högra hälft. Sandsten, 4–5 cm tjock. Till formen ha gavelhällarna överensstämt med sidohällarna, men de äro smalare och verka därför mera hopträngda. Överkanten är mycket starkare buktad. Stenens högsta höjd (vid övre fragmentets vänstra kant) är 0,72 m, vid högra ytterkanten 0,60 m, största bevarade bredd (av nedre fragmentet) 0,37 m; den ursprungliga bredden torde ha varit 0,50–0,55 m. Runornas höjd är 3–4½ cm.

Gavelhällarna ha, liksom sidohällarna, ett nedsänkt mittfält med figurer i relief. Bildframställningen återges av S. Lindqvist på följande sätt: »Ganz unten ein Mann mit Schwert, das ohne sichtbare Aufhängevorrichtung in wagerechter Stellung an der Taille befestigt ist; er sitzt rittlings auf einem Pferd, das vier Vorder- und vier Hinterbeine hat. Den einen Arm scheint der Reiter schräg nach unten und nach vorne zu

strecken, vermutlich um die Zügel zu halten, der andere Arm beschreibt einen eigentümlichen Bogen von der Schulter nach hinten und nach unten und unter den Rumpf, worauf er wieder vor der Brust, wo er den geraden Arm kreuzt, sichtbar wird.

Hinter dem Oberkörper des soeben beschriebenen Mannes ein anderer Mann mit Schwert, das in derselben Weise wagerecht getragen wird; mit der einen Hand hält er hinter sich einen Speer, mit der andern führt er die Mündung eines Hornes zum Munde.

Dicht über dem Horn der in horizontaler Ausstreckung gezeichnete und somit naiv in liegender Stellung dargestellte Unterteil eines Mannes, dessen einer Arm denselben eigentümlichen Bogen beschreibt wie der eine Arm des Reiters.

Darüber noch ein 'liegender' Mann, dessen Lende von einem — allerdings bis zur Spitze sichtbaren — Speer getroffen worden ist. Der Speer wird mit beiden Händen von einem fünften Mann geführt, der deutlich steht und dessen Körper sich ausserhalb des Randes des erhaltenen Fragmentes befand.»

Runinskrift är också på gavelhällarna inhuggen i den upphöjda ytterbården kring mittfältet. Runornas höjd är $3\frac{1}{2}$ –4 cm. Av inskriften på gavelhällen I saknas första hälften med 28–30 runor.

Sidohällen nr VI: sandstenshäll, 5–6 $\frac{1}{2}$ cm tjock. Båda hörnen upptill äro avslagna; på v. sidan saknas ett ganska stort stycke. Troligen ha just hörnen varit utsatta för någon stark påfrestning i samband med kistans sönderfall; även på den andra sidohällen (V) är ena hörnet borta. I högra hörnet upptill finns alldeles i kanten av brottytan hälften av ett borrhål motsvarande dem på stenen nr V. Hällen är söndersprucken på mitten, dock utan mera betydande skador på inskrift och bildfält. Den är numera lagad. Till storlek och form överensstämmer stenen nr VI mycket nära med stenen nr V. Pipping kallar dem, såsom förut nämnt, »syskonstenar», ehuru han icke har uppfattat, att de ha haft samma funktion i en stenkista. Stenens höjd vid mitten är 0,62 m, bredd nedtill 0,82 m. Ristningens höjd vid mitten är 0,5 m. Kanten nedanför ristningen är 0,10–0,15 m i höjd.

Mittfältet upptages av en härva av drakslingor och figurer i relief. S. Lindqvist skildrar framställningen sålunda: »Die Verzierung ist in derselben Weise wie auf Nr. I, II und V ausgeführt. Sie umfasst zwei einander zugekehrte, aber nicht ganz symmetrisch placierte vierfüssige Tiere, zwischen diesen ganz unten sieht man einen liegenden Mann, weiter oben einen anderen Mann, der auf seinem einen Arm eine kleinere Person — ein Kind? — hält, das er vor einer Gruppe angreifender Schlangen schützen zu wollen scheint. Diejenige Schlange, die er mit der zweiten Hand um den Schwanz fasst, beisst ihn in die Brust, zwei andere beissen ihn in den Magen, noch zwei andere in den Rücken, eine siebente Schlange beisst ihn in die vorgestreckte Hand. Die beiden grossen vierfüssigen Tiere werden von drei Schlangen angegriffen; eine schnellt gegen den vorderen Hinterfuss des rechten Tieres, die beiden andern haben jeder ein Tier in den Bauch dicht hinter den Vorderbeinen gebissen; ihre Köpfe dürften durch flache Linien von den Tierkörpern abgehoben gewesen sein und sind deshalb ganz oder fast ganz mit der Abnutzung der Steinplatte ausgelöscht worden. Dasselbe gilt auch für den Kopf der unteren der beiden Schlangen, die den Mann in den Rücken beisst. Nur der ganz unten liegende Mann wird nicht von einer Schlange angegriffen, greift aber selbst um den Körper einen von ihnen.»

Avsevärda rester av rödfärg finnas ännu kvar på denna sten, liksom på gavelhällen nr I, mindre på den andra sidohällen nr V.

Inskriften börjar, såsom på de övriga stenarna i kistan, nedtill på vänstra sidan och går från vänster till höger. Skadorna i båda hörnen ha vållat lakuner i inskriften. På vänstra sidan kan den genom jämförelse med sidohällen V beräknas till omkring 17 runor och skiljetecken. På högra sidan saknas omkring 8 runor och skiljetecken.

Av gavelhällen nr II finnas två fragment i behåll; de passa ihop och ha tillhört stenens högra del. Stenen torde i allt väsentligt ha haft samma form som den andra gavelhällen (nr I). Av den lodräta kantbården på högra sidan finns bevarad en sträcka av 0,38 m; den ursprungliga totalhöjden torde ha varit 0,72 m. Största bredden är 0,30 m. Stenens tjocklek är 3–4 cm, något mindre än nr I. Runornas höjd är 4–5 cm.

Om reliefbilderna på mittfältet uttalar S. Lindqvist (a. a. 2, s. 20): »Ganz oben u. a. ein Tierfuss von etwa der gleichen, aber stärker ausgezogenen Form wie der, den man ganz rechts im Felde auf Nr. V sieht. Darunter ein nach links gehender Mann, der eine Streitaxt in der einen Hand hinter dem Rücken hält. Vor ihm (flieht?) ein anderer, unbewaffneter Mann. Unter diesen beiden sieht man zwei Männer mit stark nach vorne gebeugten Oberkörpern; beide haben die Arme nach vorne ausgestreckt. Der rechte, der — wenigstens dem Scheine nach — den axtführenden Mann auf seinem Rücken trägt, scheint mit der noch teilweise sichtbaren Hand an das obere Ende eines Stabes oder des Schaftes von irgend einer Waffe o. ä. zu greifen. Vor ihm sieht man den Oberteil eines nach oben hin schmalere werdenden, eigentümlicher Weise wie ein Kegel gebildeten Gegenstandes von unklarer Bedeutung. Möglicherweise gehören alle vier Männer zu ein und derselben Szene, insofern als sie — je nach der Entfernung — in verschiedener Weise irgendeinem heiligen Bild, das sich auf der verlorenen Hälfte des Steines befunden haben kann, ihre Ehrfurcht erweisen.»

Runorna på de fyra stenarna tillhöra yngre runraden. Av stungna runor förekomma **e** och **y**. Att icke något **g** förekommer, kan sammanhänga med runristarens form av **k**-runan, med bistaven ansatt relativt högt upp på huvudstaven och starkt rundad; utrymmet mellan huvudstav och bistav blir därför litet, och ristaren har ej velat riskera att stenytan skulle falla sönder, om han borrhade ett hål på denna trånga yta. Förmodligen av samma skäl är icke **b**-runan stungen i 27 **b**. Runan har formen β med båda bistavsrundlarna slutna (jfr den mycket olika **b**-runan i G 113). **o**-runan, som förekommer 2 ggr (r. 43 och 47), har formen \ddot{s} . **s**-runan, som i den långa inskriften förekommer endast 3 ggr, har 2 ggr (r. 1, 51) formen \downarrow , 1 g. (r. 112) formen \uparrow . Ordskillnadstecken är :.

Inskrift:

V : **synir : liknaṭa- ... arua : merki : kut : ebtir : ailikni : kunu : kopa : moṗur :**

I ... **ṣ : auk : kiaruatar : auk : liknuiar :**

VI : **kuṗ a- ... n : heni : auk : kieruatum : merki : m - ... ua : ar : men : sin :**

II ... **r : i : karṗum : ar : uar : uiṗe mer : : h ...**

»Liknats söner (läto göra) ett gott minnesmärke efter Ailikn, en god kvinna, moder (till Aivat och Ottar) och Gairvat och Liknvi.

Gud (och Guds moder vare nådig) mot henne och mot dem som göra minnesvården, (den största) som man kan se ... i Garda, som var hos Viv(?) ...»

Till läsningen: Vid inskriftens början står ett vanligt skiljetecken: . Likaså efter 50 **r**, vid slutet av fram-sidans inskrift. 11 **t** är skadat upptill, men båda bistavarna kunna säkert spåras. Övre hälften av 12 **a** är borta, men en tydlig bistav finns t. v. Sannolikt har runan haft ensidig bistav, i likhet med 45 **a**. Av följande runa finns endast nedre delen av en rak stav; runan bör ha varit **r**, icke **ṛ**; men av bistaven finns ingenting kvar. »Sammanhanget visar, att valet ej kan stå mellan andra runor än **r** och **ṛ**. Att läsa **ṛ** går emellertid ej för sig, emedan ingen bistav synes nedtill till vänster om huvudstafven, oaktadt stenen på detta ställe är fullkomligt oskadad» (H. Pipping). Bruket av **r**-runan här är emellertid anmärkningsvärt; det strider mot ristarens f. ö. konsekvent genomförda användning av **r**- och **ṛ**-runorna efter etymologiska grunder. A. Noreen: »*Synir Liknatar* (wol statt -ar verschrieben)». Av 14 **a** finns hela huvudstaven jämte h. bistaven i behåll. Den återstående delen av inskriften på nr V är väl bevarad. Den övre punkten i skiljetecknet efter 17 **a** är mycket liten och inträngd mellan bistavarna i 17 **a** och 18 **m**. 19 **e** är tydligt stunget, likaså 26 **e**. — Av 51 **s** är högra halvan bevarad, med tydlig vinkel mellan mellanstaven och högra staven. 60 **a** har varit överhoppad och är inhugget efteråt, i vinkeln mellan 59 **u** och 61 **t**. 66 **k** är upptill skadat genom en flagring. 71 **u** är icke stunget. Inskriften på gavelhällen I slutar nedtill på h. sidan med vanligt skiljetecken : .

51 **s** står nära toppen av gavelhällen. Den förlorade vänstra delen av inskriften bör ha omfattat ungefär lika många runor och skiljetecken som den fullständigt bevarade högra delen. Denna innehåller sammanlagt 29 tecken, eller om man vid jämförelsen räknar bort dels »topprunan» **s** (som kan tillföras båda halvorna), dels den efteråt inkilade 60 **a**, 27 tecken. Pipping, som icke har förstått sammanhanget mellan inskrifterna, ger ingen förklaring till de tre genitiverna. De måste ha förefallit honom gåtfulla. Brate supplerar, i anslutning till inskriften på nr V: [: **þaira : aiuatar : auk : utar**]s. Detta ger 24 runor och skiljetecken (51 **s** inräknat), och det bör kunna gå, menar Brate, om runorna på vänstra sidan ha stått något glesare ristade än i fortsättningen. Brates supplerings har accepterats av A. Noreen, O. v. Friesen och S. Lindqvist. Den förefaller mycket sannolik, trots den olika ordningsföljden mellan bröderna på G 113 och G 114 nr I (se härom nedan).

Sidohällen nr V och gavelhällen nr I ha sålunda en sammanhängande inskrift, som bildar en enda, avslutad mening. Gavelhällens hela inskrift innehåller en genitivbestämning till det sista ordet **moþur** i sidohällens inskrift.

Denna första mening lämnar de för varje gravvård naturliga och nödvändiga uppgifterna: Vem har låtit utföra detta minnesmärke? Till vems minne har det skett? De båda andra sidornas inskrifter kunna förväntas ge tillägg. Det är då i hög grad att beklaga, att inskrifterna här äro så fragmentariska, att de icke medge en fullt säker tolkning. De lämna oss i ovisshet på väsentliga punkter.

Inskriften på sidohällen nr VI börjar och slutar med vanligt ordskillnadstecken **:**. Intet skiljetecken finns efter 77 **þ**. Av r. 79 finns endast nedersta hälften av en rak stav. Runan har icke haft någon bistav t. v.; den kan alltså ha varit **f, u, þ, r, k, i**, omvänt **s, b** eller **l**. Av 80 **n** finns endast högra bistaven, men runan är säker. 82 **e** är stunget med en djup, rund prick. Liknande 90, 99 och 110 **e**. Alla runor i 88–97 **kieruantum** äro tydliga. Efter 103 **m** synes nedre delen av en rak stav; denna kan ej ha haft någon bistav t. v. Den förlorade delen av runbandet kan beräknas till omkring 15 cm, vilket bör ha varit plats för 7–8 runor. 105 **u** har förlorat toppen i kantskadan. 112 **s** är omvänt. 113 **i** är icke stunget.

H. Pipping uppfattade 75–79 **kuþa-** »som början av ett namn, icke som en form av adj. *goðr*, ty stenen V, som utan tvifvel står VI mycket nära, skrifver **kuþa**». 81–102 **heni : auk : kieruantum : merki** översätter han: ett minnesmärke åt henne och åt dem som göra (det). »Det var ej ovanligt att man gjorde minnesmärken öfver sig själf (*gieruandum*).» — Det förefaller rimligare att med Erik Brate uppfatta **merki** som objekt till det föregående participet **kieruantum** åt dem som göra (hava gjort) minnesvården, och hela uttrycket **heni : auk : kieruantum : merki** som en dativbestämning till ett föregående, i lakunen förlorat verb. Detta har slutat på **-n**, vilket gör det naturligt att tänka på en konjunktivform. Lakunen på vänstra sidan har beräknats till omkring 17 runor. Det passar då synnerligen väl att med Brate suppleras **: kuþ a[uk : kuþs : moþir : naþi]n**. »Då 'henne och dem som gjorde (vården)' förekomma i dativ, synes det mycket sannolikt, att inskriften innehåller en bön för dem, vilken just här står på sin rätta plats, sedan V och I redogjort för av och åt vilken vården är rest.»¹ Den enda invändning som kan göras är att — såsom också Brate påpekar — skiljetecken saknas framför 78 **a**, då sådant annars regelbundet utsättes i inskrifterna på stenkistans hållar. Till Brates rekonstruktion ha A. Noreen och O. v. Friesen anslutit sig, under det att S. Lindqvist har gjort invändningar. »Insbesondere erscheint es bedenklich, die vier ersten Runen auf Nr VI auf zwei Worte verteilen zu müssen, obwohl ein Zeichen für Wortunterschied fehlt ... Es scheint deshalb noch immer eine naheliegende Möglichkeit zu sein, anzunehmen, dass **kuþa-** ein Eigename ist, wie das Pipping vorgeschlagen hat. Diese Möglichkeit hält den Ausweg offen, dass dieses Monument heidnisch ist oder zum mindesten in Übereinstimmung mit den übrigen vom selben Platz keine Spur christlicher Anrufung hatte.» Så till vida måste man ge Lindqvist rätt, att det är mycket märkligt, att f. ö. inga kristna ord eller symboler finnas vare sig på G 113 eller G 114, icke heller på de båda andra Ardre-stenarna G 111 och G 112. De språkliga — och runologiska — skälen för den av Brate föreslagna suppleringen äro emellertid så starka, att man blir

¹ I stället för **naþin**, som ju är ett med missionen infört lånord, kunde man givetvis tänka sig ordet **hialbin** hjälpe (jfr G 134 **hialbin**). Men detta är väl långt (7 runor), och **naþin** (5 runor) passar bättre för det utrymme, som kan beräknas ha stått till buds. Brate påpekar också, att **naþin** är ett verb, som med förkärlek brukas i gotländska inskrifter, visserligen åtskilligt yngre.

benägen att acceptera konsekvenserna. Det är svårt att tänka sig en annan suppling, som bättre skulle kunna täcka de givna språkliga förutsättningarna. Att skiljetecken utelämnas (särskilt i formelartade uttryck) är ju icke ovanligt. Det förekommer även i omsorgsfullt utförda inskrifter, t. ex. i G 113 efter r. 77. Det är icke så lätt att finna ett personnamn, som börjar med **kuþa-**; varken Pipping eller Lindqvist har kommit med förslag. Den fromma bönen för den döda »och för dem som göra minnesvården» har en intressant parallell i Eskilstuna-kistan (Sö 356), vars defekta inskrift S. Lindqvist säkerligen riktigt har supplerat: »Gud och Guds moder hjälpe hans ande och de mäns [ande], som ha låtit göra [denna grav]»; **sum + kiara + litu** motsvarar Ardre-kistans particip **kieruantum**. Om Brates suppling är riktig, blir Ardre-kistan — och de andra Ardre-stenarna inklusive den stora bildstenen — ett mycket märkligt monument från övergångstiden mellan hedendom och kristendom. Ardre-kistan är, trots alla olikheter i form och utförande, en motsvarighet till Eskilstuna-kistan och de många liknande gravkistor på fastlandet (särskilt i Östergötland), som en gång ha funnits men i flertalet fall ha blivit så obarmhärtigt sönderslagna.

Svårare är tolkningen av inskriftens senare del. Mellan 103 **m** och 105 **u** har enligt Pippings beräkning funnits omkring 8 runor; detta synes vara riktigt. Efter 103 **m** ser man nedre delen av en stav; den kan ej ha haft någon bistav t. v. Framför 105 **u** finns alldeles i kanten av brottet en fördjupning, som torde vara rest av någonting hugget. Enligt Pipping »är man väl tvungen att uppfatta den som en del af ett skiljetecken. Om den vore en del af en höger-bistaf, borde foten af runans hufvudstaf synas, ehuru väl den upphöjda randen är rätt starkt förtunnad i närheten af brottstället.» Brate framhåller, att fördjupningen sitter för högt för att kunna vara nedre punkten i ett skiljetecken ; den »kan blott vara yttersta spetsen av övre knäet på **Ń**, ett **s** som i **sin**, i vilket fall staven kan vara spårlöst borta. Denna uppfattning ger ordet [**s]ua**». Från dessa utgångspunkter göres så ett försök till suppling och tolkning. A. Noreen har föreslagit, att 107–114 **ar : men : sin** är en relativsats: »som män mände se» (»das die leute sehen mögen»), »ett uttryck, framför hvilket man närmast väntar en superlativ». Pipping föreslår **merki : m[etst]** det ansenligaste minnesmärke (isl. *mæztr*), men stannar för övrigt i ovisshet, hur satsen skulle kunna tolkas. Brate menar, att den förmodade superlativen har varit **m[est]** störst till betydenhet, »då detta adj. annars ofta förekommer brukat om **merki** ... Jag förmodar : **merki : m[est] : þaun : s]ua : ar : men : sin** : 'den mest betydande minnesvård, som män mände se'. Uttrycket [**s]ua : ar**, isl. *svá er*, är en variant av *svá at*, vilket i fornspråket brukas i samma betydelse som ett relativpron., och genom det framför ställda determinativet **þaun** vinnas samma konstruktion som redan föreligger i Rökstenens **ualraubar tuar þar suaþ** 'de två valrov, som ...' ... Slutet av VI synes mig vara i metrisk form: **merki mest þaun svá ar men sín**.» A. Noreen ansluter sig helt till Brate: **merki : m[est] : þaun : s]ua : ar : men : sin** : »des grössten denkzeichens, das die leute sehen mögen». O. v. Friesen har i sina anteckningar ett annat förslag: **merki : m[est] : kar]ua : ar : men : sin** : »det största gjorda som man kan få se». **karua** skulle väl vara en form av adjektivet isl. *gorr* färdig, gjord. Det förefaller dock föga sannolikt, att runmästaren skulle ha använt två så nära besläktade ord som **kieruantum** och **karua** så nära intill varandra: »nådig mot ... dem som göra det största gjorda minnesmärke». v. Friesen synes också ha framställt förslaget med all reservation, som en minnesanteckning för senare prövning.

På gravhällen nr II saknas mer än halva inskriften. Pipping läser: **r : i : karþum : ar : uar : uiuemer . : h** ... Av 115 **r** finns nedre delen med huvudstaven och högra bistaven tydliga; av den vänstra bistaven finns nedtill ett kort stycke; runan är sålunda fullt säker. Samma skada har drabbat det följande skiljetecknet, som dock är tydligt. 117 **k** är icke stunget. 121 **u** har en egendomlig form, sannolikt beroende på stenens struktur, med en misslyckad bistav; enligt Pipping »måhända ändrat från **r**». Skiljetecknet efter 122 **m** är grunt men säkert. 123 **a** är tydligt. R. 130 är till större delen krossad i sprickan mellan de båda fragmenten. Av huvudstaven finns hela v. delen bevarad i skadans kant, men av den svagt böjda bistaven tillräckligt mycket för att göra det sannolikt, att runan har varit **u**. Svårare att fastställa är följande runa, r. 131. Kvar finns nedre hälften av en stav, som är tydligt stungen med en djup punkt av exakt samma karaktär som i 133 **e**, vid kanten av den skada, som har förstört runans övre del; **e** är säkert. »Valet af runan **n** kunde förefalla så mycket mera frestande, som afflagringen på den tvifvelaktiga runan nedtill begränsas

af en inskrifning, som åstadkommit med ett eggverktyg och som korsar hufvudstafven i samma vinkel som en **n**-staf skulle gjort det. Huggmärket är visserligen något längre än en normal **n**-staf, men den del af det-samma, som har den jämnaste underkanten, har ungefär den riktiga längden; de öferskjutande delarna kunde hafva uppstått genom spjälkning ... Vill man uttrycka sig mycket försiktigt, kan man ju lämna den möjligheten öppen, att ristaren först skrifvit ett **e** och sedan velat ändra runan till ett **n** eller tvärtom, men äfven under sådana förhållanden är läsningen **e** minst lika plausibel som läsningen **n**» (Pipping). De tre runorna 132–134 **mer** äro fullt säkra. 133 **e** har en liten, men djup prick, på samma sätt som övriga **e**-runor i G 114. Om ett ordskillnadstecken möjligen har funnits efter 131 **e**, kan ej med full säkerhet avgöras. »Afståndet mellan hufvudstafven af **m** och närmast föregående hufvudstaf är knappt mindre än mellan hufvudstafvarna af inskriftens två första, af ordskillnadstecken åtskilda runor, och den afflagring, som förstört en del af föregående runa äfvensom af mellanrummet mellan denna och **m**, kan hafva borttagit äfven ett ordskillnadstecken. Men sannolikt synes mig ett dylikt antagande icke, ty undre delen af mellanrummet mellan **m** och föregående runa är oskadd, och invid ett **m** skulle ordskillnadstecknet hafva sin naturliga plats närmare runans fot, liksom det vid runan **r** ligger något närmare toppen.»

Efter 134 **r** finns ett vanligt skiljetecken, som avslutar inskriften på kantbården, alldeles som på de övriga tre stenarna. Därefter har emellertid på gavelhällen nr II följt en fortsättning i den tyvärr förlorade tvärbalken nedtill. Denna inskrift har sannolikt gått från höger till vänster, och runorna ha sålunda stått upp-och-ned-vända. Detta tyder på anslutning till det föregående; inskriften i tvärbalken har icke utgjort något helt självständigt tillägg. Endast nedre delen av första runan, r. 135, finns bevarad, som ett torftigt vittnesbörd om vad som har varit; den har på vänstra sidan en nedåtriktad bistav. Den har sålunda varit **a** eller **h**, sannolikt det senare, början av pronomenet *han* (eller *hon*). Staven är alldeles rak och står vinkelrätt mot hufvudstaven i 134 **r**. Framför detta 135 **h** står ett skiljetecken **:**, som på vanligt sätt anger början av den nya inskriftraden; det består av den övre punkten i skiljetecknet efter 134 **r** och en där ovanför inbördd punkt. Den ena punkten är i så fall gemensam för de båda skiljetecknen. Situationen beskrives av Pipping, icke fullt exakt, på följande sätt: »Framför den sista runan hafva vi som ordskillnadstecken tre punkter ställda i triangel. Dessa punkter tjäna synbarligen äfven biändamålet att fylla den triangelformiga lucka, som uppstått därigenom, att hufvudstafven af **h** icke är parallell med den föregående runans hufvudstaf. Sistnämnda förhållande åter är troligen framkallat däraf, att inskriften vid **h** gjort en böjning i rät vinkel mot sin förra riktning.»

116–122 **i : karþum** är lättast att tolka. F. L. (Fritz Löffler?) hade i en tidningsartikel översatt: »i Gardaríke, dvs. i Ryssland». Pipping antecknar, att »ur formell synpunkt kan ingenting anmärkas mot denna öfersättning; men då Garda socken ligger blott en mil från Ardre, och de gotländska runstenarna ofta ange de omtalade personernas hemsocknar, anser jag för så godt som säkert, att **i : karþum** betyder 'i Garda socken'. — 123–127 **ar : uar** börjar enligt Pipping en relativsats: *er var* som var. »**uiuem** kan jag icke tolka, om alla 7 runorna skola anses bilda ett ord. Men i händelse vi dela ordet i tu och läsa **uiue mer**, så kunna vi få fram en tolkning, om också icke någon i allo tillfredsställande sådan ... Det är sålunda möjligt, att **uiue** är att utläsa *úiué* och betyder tempelpräst. Tautologien kan synas stötande, men utgör knappast någon instans emot min öfersättning, ty det saknas ej exempel på sammansatta ord af fullt lika tautologisk natur (jfr nysv. *dundyna*). Svårast är tolkningen af **mer**. Det urnordiska **marir** (Thorsbjærg) skulle, alldenstund assimilationen af *rR* till *rr* är äldre än uppkomsten af den stungna runan för *e*, ljudlagsenligt icke kunna skrivas **me(r)r**, men det finnes ju den möjligheten, att nom. sg. mask. af **mérr* (isl. *mærr*) antagit ändelsen *R* i analogi med de många nominativer som hade denna ändelse.» Pipping föreslår att tolka inskriften sålunda: ... *R* i Gardum, *ar var vivé mérr h* ... »... i Garda, som var en berömd tempelpräst ...». Men han gör det med mycket starka reservationer: »Då jag vid den här föreslagna tolkningen gjort två obevisade antaganden, näml. 1) att ett ordskillnadstecken blifvit bortglömdt mellan **uiue** och **mer** och 2) att det fgotl. ord, som motsvarat isl. *mærr*, genom inverkan från andra nom. antagit ändelsen *-R* i nom. sg., och då inskriftens fragmentariska skick beröfvar oss hvarje möjlighet att med stöd af sammanhanget bedöma förklaringen af de enskilda orden, så måste jag själf vara den förste att framhålla, huru osäkra mina förmodanden äro.» Svagheten i

Pippings tolkningsförsök ligger framför allt däri, att han såg inskriften isolerad, utan tanke på samband med de övriga inskrifterna i stenkistan.

Då kistan är minnesvärd över en kvinna, kan man väl snarast misstänka, att här har funnits en upplysning om hennes härkomst: »Hon (dvs. Ailikn) var dotter till ... i Garda». Jfr G 111: »... efter Rodiaud ... dotter till Rodgair i Anga». 115 **r** är i så fall slutet av ett mansnamn i genitiv. Då nu Liknvi är dotter till Liknat (G 114), Rodiaud till Rodgair (G 111), torde man kunna våga den slutsatsen, menar Brate, »att Ailikn var dotter till en fader, vars namn börjat på Ai-, och som hetat t. ex. Aibiarn eller kanske Aivat liksom hennes son ... Man kan således tänka sig II supplerad med: [: **han : uar : ainika : totir : aibiarna**]r : i : **karþum** 'hon var enda dotter till Aibjörn i Garda'; ordet **ainika** har jag måst tillägga för att nå nödigt antal mynder 29–30.» — Den följande bisatsen **ar : uar : uiuemer** : »innehåller sannolikt något ärofullt om fadern till Ailikn, och jag uppfattar **mer** som prep. 'med' liksom **mir** på Rökstenen m. fl. ställen ..., men ställd efter sitt substantiv som understundom i poesi, samt **uiue** som en av detta **mer** styrd dat. sg. av namnet på en hövding, på vars sjötåg fadern till Ailikn varit följaktig». Sålunda: »som var med Viv». Brate tror sig ha återfunnit namnet på denne hövding i en runinskrift i Södertörn, Sö 260 vid S. Betby i Ö. Haninge sn: »... lät resa stenen efter Järund, sin son, som var västerut med Viv, Håkons son (**ar : uar : uestþr : meþ uifi : suni : hakunar**)». Kombinationen med den sörmländska inskriften tedde sig ganska djärv, men lockande; olikheten i beteckningen av v-ljudet (**uiue** G 114 : **uifi** Sö 260) behövde enligt Brate icke vara avgörande. Den måste emellertid förfalla, sedan det har visat sig, att namnet på S. Betby-stenen bör läsas **ulfi** (icke **uifi**) och sålunda är en form av det välkända mansnamnet Ulv. Brates tolkning av **uiuemer** har godtagits av Noreen: »...-s in Gardar, welcher dem Wiwe folgte», men måste betecknas som mycket oviss.

Inskriftens sista runa, 135 **h**, vill Brate helt bortse ifrån: »vad Pipping fattar som **h**-, är i själva verket ett skiljetecken i form av ett snett kors; blott nedre högra armen är fullständigt borta, och det ansenliga skiljetecknet, tre punkter jämte detta sneda kors, markerar kraftigt hela inskriftens slut». Brates uppfattning är här med säkerhet oriktig, såsom också S. Lindqvist har framhållit. Gavelstenen II har ensam haft en inskriftsrad längs bildfältets nedre kant; en sådan avvikelse från regeln kan endast förekomma vid slutet av den långa inskriften. »Ausserdem muss man sich die mit **h** beginnende, im übrigen verloren gegangene Runenfolge hinzugefügt denken, die längs der Unterkante von Nr II angebracht worden war und infolgedessen den Abschluss des Ganzen bildete. Die Vermutung, dass derjenige (oder diejenigen?), welcher (welche) das Monument und seine Inschrift ausgeführt hat (haben), hier genannt worden ist (sind), liegt zweifellos nahe.» Med runan **h** börjar, menar Lindqvist, den horisontella inskriftsrad, som skulle läsas i omedelbar anslutning till det föregående. »Die auf **h** folgenden Runen sind der unteren Kante des Ornamentfeldes in derselben Weise gefolgt wie die vorhergehenden Runen der Begrenzung nach anderen Seiten hin.»

Att alla de fyra hällar, som ingå i stenkistan, äro ristade av samme runmästare, har bekräftats vid en noggrann genomgång av inskrifterna. Däremot är det alldeles uppenbart, att inskrifterna på de nära samtidiga G 113 och G 114 icke ha utförts av samme man; de visa alltför många olikheter i karakteristiska detaljer: skiljetecknen; formen på vissa runor, framför allt **b**; de prickstungna ramlinjerna i G 113, som alldeles sakna motsvarighet i G 114; ordet 'och' tecknas **ak** G 113, men **auk** G 114. Det är sålunda icke Likraiv, som har ristat G 114.

Runstenen G 113, som Ottar, Gairvat och Aivat ha låtit sätta upp efter sin fader Liknat, måste vara något äldre än stenkistan G 114, som »Liknats söner» ha låtit göra efter sin moder Ailikn. Det har antagits redan av Brate. S. Lindqvist finner det också »selbstverständlich». Om familjefadern Liknat hade funnits i livet, då stenkistan gjordes efter hans hustru, hade han utan tvivel nämnts främst, tillika med sönerna: »Liknat och hans söner läto göra ...» e. dyl. Men skillnaden i ålder behöver icke vara stor.

Egendomligt och svårförklarligt är, att sönerna nämnas i olika ordning i de båda inskrifterna G 113 och G 114, om nu Brates supplerings av den förstörda delen av inskriften på gavelhällen nr I är riktig:

G 113: Ottar och Gairvat och Aivat.

G 114: (Aivat och Ottar) och Gairvat.

S. Lindqvist finner en sådan omkastning av ordningen osannolik. »Man könnte sich gut vorstellen, dass der auf Nr III [=G 113] zuletzt genannte Aivat vor der Errichtung des neuen Monuments verstorben ist und aus diesem Grunde aus dem auf Nr I angebrachten Satz fortgelassen wurde.» Fullt så enkelt är det dock icke. Genom att stryka namnet Aivat vinner man ingenting. Utrymmet måste då fyllas av något annat. Det är icke lätt att finna något, om orden **aiuatar : auk** (tillsammans 10 runor och 1 skiljetecken) skulle utgå. Man är m. a. o. tillbaka vid det problem, som Brate har velat lösa genom sitt suppleringsförslag: vad har stått på den förstörda delen av gavelhällen nr I? Sammanhanget med det sista ordet **moþur** på sidohällen nr V fordrar en omedelbar anslutning av namnen på sönerna. Detta är det väsentliga i Brates förslag, och det kan icke rubbas genom Lindqvists invändningar.¹

G 113 och G 114 utgöra Liknat-sönernas minnesvårdar över sina föräldrar. Vi finna i inskrifterna en familj omtalad med följande medlemmar:

Liknat ~ Ailikn
 ───────────
 Ottar Gairvat Aivat Liknvi

Liknat och hans tre söner förekomma i båda inskrifterna; Liknats hustru Ailikn (sannolikt från Garda) och hans dotter Liknvi endast i G 114. Om namnen *Liknatr* (ursprungligen *Likhvatr*) och *Ailikn* se G 99, om *Gairvatr* se G 101. Två av sönernas namn innehålla samma efterled som faderns, nämligen adj. *hvatr* rask, skarp; Gairvat och Aivat. Namnet Aivat är sammansatt av en förled *Ai-* från moderns namn och en efterled *-hvatr* från faderns. I båda föräldrarnas namn ingår ordet *likn* f. godhet, barmhärtighet, i faderns som förled, i moderns som efterled; eftersom ordet *likn* är ett femininum, kan det bli efterled endast i kvinnonamn. Dottern Liknvi har sålunda fått förleden i sitt namn från båda föräldrarna. Den ende i familjen, som står helt utanför denna namnvariation, är sonen Ottar. Det har sannolikt funnits särskilda orsaker till hans namn.

Namnet 67–74 **liknuiaR** (gen.) kan läsas antingen *Liknviar* eller *Liknyiar* och sålunda vara genitiv antingen av ett kvinnonamn *Liknvi* eller *Likny* (*Līkn-nj*). »Båda namnsluten förekomma i de nordiska språken. På Gotland voro namnen på *-vi* mycket vanliga (jfr S. Bugge i *Runverser*, s. 357), men jag känner intet gotländskt namn på *-nj*. Ljudförbindelsen *-knv-* kan, ehuru ljudlagsvidrig, undantagsvis upprätthållas genom association med bekanta element (*Liknviþr* Säve 122 [=G 99]). Läsningen *Liknvi* har sålunda vissa skäl för sig. Jag är dock obenägen att antaga, att här skulle föreligga en sällsynt, ljudlagsvidrig kombination, och föredrager läsningen *Liknyar*» (Pipping a. a. s. 11). Pippings argumentering förefaller egendomlig. Det viktigaste skälet för läsningen *Likn-viar* nämner han ej alls: att namnet är skrivet med ostunget **u**. Ristaren använder stungen **u**-runa för y-ljud i 1–5 **syniaR**. Man vill ogärna tro, att han skulle ha förfarit annorlunda i 67–74 **liknuiaR**. Lika väl som den obekväma och »ljudlagsvidriga» ljudförbindelsen *-knv-* faktiskt förekommer i mansnamnet *Liknviþr* på G 99, lika väl kan den naturligtvis tänkas här i kvinnonamnet *Liknvi*. Om kvinnonamn på *-vi* se G 4. Jfr *Botny* G 81. Om namn på *-ny* se A. Janzén, *Personnamn* (1947), s. 120 (med not 481).

Mansnamnet *Ottar* förekommer endast sporadiskt i runinskrifter: Ög 118, 124, Skåne (Lund) DR 314, Norge (NIyR 453); ingen gång i Uppland. Om namnet *Ottar* se A. Janzén a. a. s. 86 (med not 363).

En särskild uppmärksamhet förtjänar genitivformen på *-aR* av namnen Liknat (6–13 **liknata-**) och Gairvat (55–63 **kairuatar**); det är en analogibildning efter de många mansnamnen med gen. på *-aR* (jfr J. Sahlgren, *Eddica et scaldica* 2:1, 1927–28, s. 231 f.). Andra exempel: ... **uatar : broþur** Boge kyrka (nu i Gotlands Fornsal), **hehuata : sial** S 7 Fleringe; **botfosar** (2 ggr) G 60, **roþfoar** G 134. (En orimlig förklaring av gen. på *-aR* hos H. Pipping a. a. s. 9 f.). — Däremot med genitiv på *-s*: **roþkais** G 111 av *Roþgair*.

31–37 **ailikni** är ack. sg. av kvinnonamnet *Ailikn*. Det har antagit iö-stamsböjning efter mönstret av de många kvinnonamn, som av ålder ha denna böjning.

¹ En ändring av ordningen mellan bröderna är väl icke helt osannolik. I inskrifterna på U 644 och U 654 omtalas samma brödrakrets, med ett par av namnen i olika ordning.

23–25 **kut** förutsätter väl en uttalsform med kort *u*: *gutt*. Se A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904) § 112 med not 2, A. Kock, *Svensk ljudhistoria* 2 (1909–11), s. 176.

Om det intressanta presensparticipet 88–97 **kieruantum** (dat. pl.) se Märta Ahlberg, *Om presensparticipet i fornsvenskan* (1942), s. XII. Formen har verbal betydelse och är utbildad med ett objekt **merki**: »vare nådig mot henne och mot oss som göra minnesvården». Sannolikt är det sönerna (**synir : liknata -**) som avses, icke stenmästaren och runristaren. — Vokalismen i rotstavelsen har motsvarighet i inf. **kierua** S 84 Hogrän. Om olika former av verbet göra se H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardrestenarna* (1901), s. 47 f., *Gotländska studier* (1901), s. 122 f.; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), § 118 Anm. 1, § 553 Anm. 3; A. Kock, *Svensk ljudhistoria* 2 (1911), s. 362, 3 (1920), s. 189, 4 (1921), s. 344; O. v. Friesen, *Sv. göra* (i: *Nysvenska studier* 14, 1934, s. 123 f.).

Stenkistan från Ardre (G 114) har, såsom förut har framhållits, ursprungligen varit uppställd inomhus, d.v.s. i en kyrka, möjligen med de båda gavelstenarnas fotändar nedsatta i ett jordgolv som stöd för kistan. Endast så kan man förklara, att stenarna ha kunnat bevara så tydliga spår av färg. De tre runstenarna (G 111–113) ha säkerligen varit resta på kyrkogården, i kyrkans omedelbara närhet. Att de skulle ha forslats långa vägar för att läggas ned på marken under golvet i den nya kyrkan, förefaller rätt orimligt. Alla de fyra minnesvårdarna med runor ha sålunda samband med en tidig kyrkobyggnad i Ardre.

Det är mycket sannolikt, att stenkistans inskrift har innehållit en bön för den döda och hennes efterlevande barn, som ha låtit utföra minnesvården: »Gud och Guds moder var nådig mot henne ...»

Det är under sådana omständigheter mycket anmärkningsvärt, att kristna symboler helt saknas. Icke någon av de sju stenarna har ett kors som centralt ornament. Utsmyckningen är traditionell, ännu ej influerad av den nya tron. Såväl i stenarnas form som i deras ornamentik finns ett klart samband med bildstenarna av yngre typ.

Allmänna överväganden tala sålunda ganska bestämt för att Ardre-stenarna tillhöra ett tidigt skede av kristen tid. De utgöra en äldre grupp än Sjonhem- och Hogrän-stenarna, där de kristna dragen i ornamentik och inskrift äro starkare framträdande. Vi stå hednatiden rätt nära. Man gladdes åt bilder av drakar och av väpnade män, med svärd, spjut och yxa. På de båda sidohällarna (I och II) har man givit plats åt berättande figurscener av traditionell art. På den ena (nr I) se vi bilden av en man med svärd vid sidan, ridande på en häst med åtta fötter. Ha de samtidiga gotlänningarna kunnat undgå att känna igen den gamle Odin, ridande på sin Sleipner?

Är det måhända de hedniska figurerna i en kristen kyrka, som ha givit anledning till att just dessa båda stenar ha blivit så illa medfarna och endast fragmentariskt äro i behåll?¹

De fyra runmonumenten i Ardre äro nära samtidiga. Inom de båda grupperna, Sibba-gruppen och Liknat-sönernas grupp, är G 111 något äldre än G 112, och G 113 något äldre än G 114, såsom redan innehållet ger vid handen. Men tidsavståndet kan icke vara stort, högst 20 år. G 111 och G 113, de båda äldre stenarna inom vardera gruppen, stå varandra synnerligen nära i form och ornamentik. »Ornamenten på IV [=G 111] äro snart sagdt kopierade efter dem på III [=G 113]» (H. Pipping). Det menar också Lindqvist (I, s. 58). Av ristningstekniken att döma, kunna de båda stenarna omöjligen vara ristade av samme stenmästare. G 113 står utan tvekan konstnärligt sett högst. Och G 113 kan ha varit en förebild för G 111, men omöjligen tvärtom.

H. Pipping (a. a. s. 35–46) har gjort ett försök att på runologiska grunder bestämma inskrifternas ålder. Om man bortser från de båda fragmenten nr I och II (=gavelstenarna på G 114), är enligt Pipping nr III (=G 113) den äldsta. Bruket i denna inskrift av **b**-runan för *v*-ljud och framför allt av **u**-runan för *o*-ljud »pekar hän mot en tidpunkt, som icke är mycket aflägsen från 900-talet». G 111, 112 och 114 ha däremot **o**-runan som tecken för *o*-ljud. Ett ålderdomligt drag är också bruket av **r**-runan: **runar** G 113, **synir**, **kairuatar**, **liknuar** G 114; däremot **ropiaupar** (och omvänt **totur**, **hebtir**) på G 112. Bruket av stungna runor (**e**, **y**) visar enligt Pipping (s. 36), »att ingen af Ardre-stenarna torde vara huggen före år 990». Å andra

¹ En annan förklaring till de båda gravhällarnas sönderfall har givits ovan s. 202.

sidan talar frånvaron av kristna symboler för att »dessa stenar äro äldre än bildstenarna från 1000-talets senare hälft, och att äfven den yngsta af dem sannolikt ej härstammar från en senare tid än 1000-talets midt ... Genom dessa båda bestämningar hafva vi för den tidslängd utvecklingen från språkstadiet på stenen I [den ena gavelstenen på G 114] till det på stenen VII [=G 112] kan hafva tagit i anspråk, funnit en maximibestämning så trång, att det knappt lönar mödan utfundera, huruvida den kunde göras ännu trängre.»

Erik Brate har betonat, att Ardre-stenarna äro avgjort kristna; genom den rätt evidenta suppleringen av inskriften på stenkistans ena sidohäll (nr V) anser han sig ha vunnit säkra tecken till kristendom. Den åttafotade springaren på stenkistans ena gavelhäll behöver icke vara Sleipner, menar Brate, utan är kanske en »naiv framställning av en springande häst eller ett ornamentalt hugskott». Trots detta är han i huvudsak ense med Pipping, att Ardre-stenarna torde tillhöra mitten av 1000-talet. — Samma datering ger A. Noreen: »gegen 1050». — Något senare dateras de av O. v. Friesen (i ett summariskt uttalande till F. Plutzar): »Nr V [=ena sidohällen i G 114] kann nicht älter als 1040–50 sein, aber wohl einige Jahrzehnte jünger.»

Hos S. Lindqvist (*Gotlands Bildsteine* 1, s. 52, 122) finna vi ett försök till tidsbestämning av Ardre-stenarna med hjälp av ornamentiken. Man har skäl att anse 1000-talet som tiden för den grupp av bildstenar (grupp E), till vilken Ardre-stenarna höra, men också S 84 Hogrän, G 134–136 Sjonhem. G 113 anser han vara ett ganska tidigt exempel på runstensstil. Huvudena med sina hakformiga nacktofsar och punktoringen i bandslingorna äro två drag, som påminna om ett annat gotländskt arbete, ett ringspänne med i silver och niello ornerade ytor (*VHAAkad:s Månadsblad* 1887, s. 114 f.). »Die Ornamentik steht hier noch dem Jellinge-stil, der im wesentlichen dem 10. Jahrhundert zugehört, nahe. Es ist somit wahrscheinlich, dass Ardre III [=G 113] nicht viel später als in den Beginn des 11. Jahrhunderts anzusetzen ist. Älter dürfte dieser Stein schwerlich sein, denn er ist von drei mit Namen genannten Söhnen ihrem Vater Liknat gewidmet, und diese Söhne waren zweifellos dieselben, die über ihrer Mutter (nach des Vaters Tod) die aus Ardre I, II, V und VI bestehende Kiste [=G 114] errichteten, und da finden wir den Runensteinstil voll ausgebildet, was kaum vor der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts geschehen dürfte.»

Ardre-stenarna äro förmodligen de äldsta runstenar med s. k. danska runor, som finnas bevarade på Gotland, samtidigt också den äldsta gruppen av minnesvårdar från kristen tid. Vi finna här visserligen ännu icke korset som ett dominerande motiv på stenarnas mitt, såsom på de något yngre Hogrän- och Sjonhemstenarna. Men de hedniska bildscenerna ha blivit ersatta med en starkt dekorativ ornamentik, där enstaka figurer kunna finnas kvar instuckna här och var som en erinran om vad som hade varit. Stenarna äro i stället försedda med inskrifter i fast formade ordalag, som meddela, vem som har låtit göra minnesvården och efter vem det har skett, med de prydliga »danska» runorna, icke med de vardagliga och enklare »svensk-norska» som vi känna från den föregående tiden. Och för dessa runor har en bård blivit utlagd längs stenarnas ytterkanter, varigenom inskrifternas dekorativa karaktär mera kommer till sin rätt. Det är m. a. o. inskriften, minnesorden på stenen, som numera är det väsentliga, icke bildverket. Man har därmed passerat gränsen mellan de egentliga bildstenarna och runstenar i vanlig mening.

Ardre-stenarnas närmaste föregångare i tiden torde vara bildstenarna från Tjängvide och Ardre (Lindqvists grupp D: 1; *Gotlands Bildsteine* 1, s. 49 f.). De dateras på säkra grunder till 900-talet. Tjängvide-stenen (G 110) har en inskrift med »svensk-norska» runor; Ardre-stenen saknar inskrift. Den var äldst och störst av stenarna i Ardre, ännu helt hednisk till sin utstyrsel och bildvärld (se pl. 55). Förmodligen har den liksom de andra varit rest på den centrala plats i bygden, där man sedan byggde Ardre kyrka. Det kan sålunda ha varit samma förhållande här som i Hablingbo, där den runristade bildstenen (G 59) sannolikt har funnits på platsen redan före kyrka och kyrkogård, liksom också vid Rök i Östergötland. När med tiden den nya kyrkan i Ardre skulle byggas, fick den gamla bildstenen följa med de andra stenarna ned under kyrkogolvet.

Vi finna alltså här en lokal konnexion mellan två tidsskeden, som är ytterst intressant. Här mötas en äldre tid med hedniska bildscener och svensk-norska runor å ena sidan och å den andra en några årtionden yngre missionstid med danska runor och en ny stils dekorativa former.

Petsarve, Ardre sn.

Vid gården Petsarve, SÖ om Ardre kyrka, har Hugo Pipping år 1900 iakttagit ett fragment av en bildsten med spår av runinskrift. »Vid gården Petsarve helt nära Ardre kyrka anträffades en ituslagen sten af bildstensform. Den torde hafva användts som trappsten och är till ytterlighet sliten, men bär omisskännliga spår af runor» (H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna*, 1901, s. 8).

Stenen fick emellertid ligga kvar ännu några år, såsom tröskel till en smedja, och har under denna tid blivit ännu mera nött och sliten. År 1912 skänktes den av gårdsägaren A. Olsson till Gotlands Fornsal, där den numera förvaras (inv.-nr C 1877). Den är beskriven av S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2 (1942), s. 25 (med fotografi bild nr 313): »Von der Verzierung können keine Überreste mit Sicherheit nachgewiesen werden.» Ännu mindre kunna numera några spår av runor påvisas.

115. Gammelgarns kyrka.

Pl. 66.

Litteratur: L 1724, 1737, S 72. L. Neogard, Gautau-Minning (hs Ihre 181 i UUB) , s. 195; G. Wallin, Runographia Gothlandica (i: Acta Soc. R. Scient. Ups. 1744, tryckt 1751), s. 156 f.; Langebekiana, udg. ved R. Nyerup (1794), s. 150 f.; C. G. Hilfeling, Resejournal 1799 (F m 57: 6), s. 241; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 151; P. A. Säve, Reseberättelse 1852, s. 37 f., nr 13 (ATA); H. Pipping, Om några gotländska runinskrifter (i: VHAAkad:s Månadsblad 1900), s. 56; Promemoria till A. Edle 1923 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 och 1936 (UUB); E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 131; E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a., nr 13); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Den runristade gravhällen är inlagd i korgolvet, 40 cm N om södra väggen. Huvudändan ligger omedelbart Ö om korportalen, fotändan invid altarskranket.

Kyrkoherden Lars Neogard¹ uppger i sitt otryykta arbete *Gautau-Minning* (UUB), att gravhällen ligger »strax nedanför Predikostolen». — Biskop Wallin, som undersökte inskriften den 16 juli 1744, anger helt kort gravhällens plats: »In Templo Gammelgarn.» — Gammelgarn-hällen nämnes i förbigående av Jacob Langebek, som sommaren 1753 besökte Gotland. Om sin vistelse i Gammelgarn skriver han i sin dagbok: »Gamelgarn Kirke, den anden Annex til Østergarn, var ikke bedre end den forrige [= Ardre].² Det rareste var, at den var kulled og havde intet Taarn. Men lidet ud til Siden stod for sig selv et høit Taarn uden Spir, nu ubrugeligt, men som fordum maa have været brugt enten til Klokker eller til en Art af Defension, eller til at forvare Kirkens Korn udi. Præsten Hr. Neogard, som vi siden kom til, gav os en Runeskrift af samme Kirke, som vi ikke selv saae, saa lydende: Gesus : krist : nadi : Haluia : Sial : Wir : bidi : Pat nostr : firi : Haluia : Sial.» — En närmare beskrivning av gravhällens läge och tillstånd ger C. G. Hilfeling i sin resejournal 1799: »En Runsten med et kors uppå låg nedanføre Predikstolen, men nu så utsliten och med smuts betäkt at man ej kunde läsa Inscriptionen. H^r Past. Neogards Fader har i sin tid afskrifwit den samma och fants uti nu warande Pastorns Samlingar som följer ...» Därefter återges den läsning, som Lars Neogard hade åstadkommit. Enligt dessa uppgifter skulle alltså Langebek ha haft tillgång till samma text som Hilfeling, men Hilfeling återger inskriften fullständigt, medan Langebek endast har återgivit dess början och ett parti i dess mitt.

I *Kyrkoinventarium* 1830 upptages G 115 under rubriken »Grafvar med Inscription»; ett stycke av

¹ Om honom se O. V. Lemke, *Visby stifts herdaminne* (1868), s. 241 f. och A. Grape, *Ihreska handskriftssamlingen* 2 (1949), s. 283.

² Om Ardre hade Langebek givit följande omdöme: »War den sletteste Kirke vi havde seet paa Gulland.»

inskriften återges där med runor. — J. G. Liljegren har i *Runurkunder* (1833) av misstag upptagit G 115 under två nummer, dels som »1724. Bäls ting, Heinhems kyrka», dels som »1737. [Kräcklinge ting] Gammelgarns kyrka». Vid nr 1724 hänvisar Liljegren till Hilfelings reseberättelse för år 1799, där hela inskriften återges, vid nr 1737 till Wallins *Runographia Gothlandica*, där endast början och mittpartiet återges. Det är givetvis denna olikhet i återgivandet av inskriften som är grunden till Liljegrens misstag.¹

P. A. Säve uppger i sin reseberättelse år 1852, att hällen »ligger åt N. vid altaret i Choret», och han anmärker, att den är »mot vanligheten liggande i N. o. S.» — År 1923 uppdrog Vitterhetsakademien åt A. Edle att losstaga och flytta hällen »så att hela texten blir åtkomlig för undersökning och fotografering». Vid O. v. Friesens besök sommaren 1923 låg gravhällen »till vänster (norr) i koret framför altaret». Den hade då genom Edles försorg frilagts men icke flyttats. År 1936 antecknar v. Friesen, att stenen »åter [var] delvis täckt av trappan upp till altaret (altarestraden).» — I samband med den omfattande restaureringen av Gammelgarns kyrka 1956–58 flyttades den mycket olämpligt placerade hällen och inlades på sin nuvarande plats i korgolvet, där den är helt synlig.

Grå kalksten. Längd 1,95 m, bredd vid huvudändan 1,10 m, vid fotändan 0,78 m. Runornas storlek är 5,5–6 cm. Hällens yta är hårt sliten, uppenbarligen genom tramp. Ristningen är numera flerstädes mycket grund, på några ställen nästan utplånad. Huvudändans båda hörn och fotändans vänstra hörn äro avslagna.

Inskrift:

✠ **g**es**u**s : **k**rist : **n**ap**i** : **h**al**u**ia : **s**ial : **u**ngag**a**na : **h**usbr**a**ya : **a**ng**u**a : **s**mis : **d**otr **h**ull**s** : **h**ier
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 : **h**uer : **s**um : **a**sir : **b**i**p**i : **p**at**a**n**o**st**u** : **f**iri : **h**al**u**ia : **s**ial : **m**ag**i**st**a**s : **g**efs : **g**er**p**i : **m**ik : **b**ot**u**i**p**r
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105
 : **s**mi**p**r : **l**it : **g**era **m**ik : **a**... - **m** · **i**... - **n**ap**i** : **u**s :
 110 115 120 125 130 135
 I korsets ring: **s**ih**p**ap : **h**ans : **h**usbryia : **s**um : ... **b**i**p**-
 140 145 150 155

»Jesus Krist vare Hallvis själ nådig! Unga-Gannes(?) husfru, Anga-Smeds dotter vilar här. Envar som ser härpå bedje Pater noster för Hallvis själ. Magister **gefs** gjorde mig. Botvid smed lät göra mig ... vare oss nådig. Sigtjaud(?), hans husfru, som ...»

¹ Att han har fått den uppfattningen, att Gammelgarn-hällens inskrift icke har innehållit mera text än den återges av Wallin (och Langebek), framgår också av hans uttalande i *Runlära* (1832), s. 150 f.: »I allmänhet blifwer wandraren af dessa inskrifter anmanad att fälla en förbön, läsa sitt fader vår (på latin Pater noster), m. m. den aflidnes själ till hugnad ... Ofta är hela inskriften en sådan uppmaning; t. ex. i ... Gammelgarn: Jesus Christus nåde Halwia själ! Bedjen pater noster för Halwia själ.»

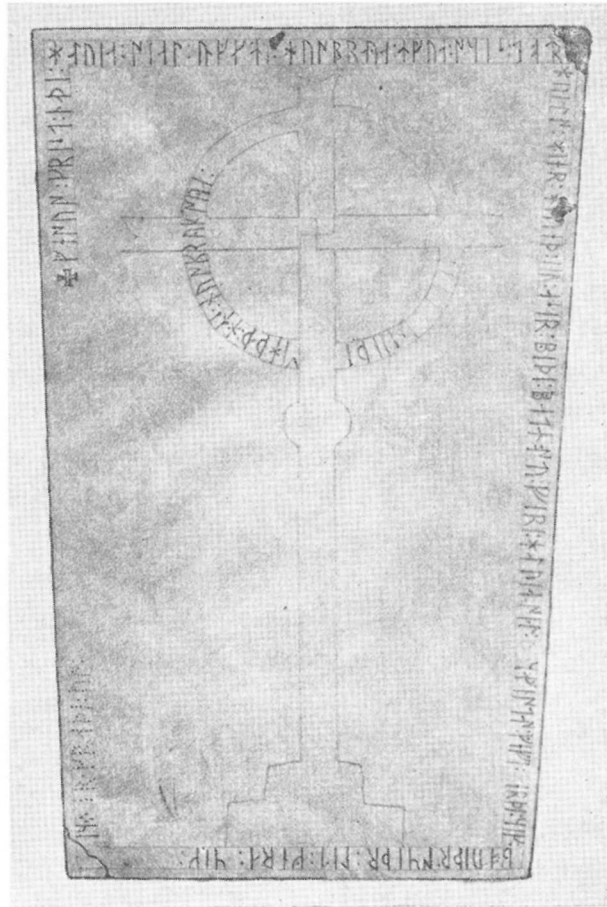

Fig. 96. G 115. Gammelgarns kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Till läsningen: Inskriften börjar i vänstra ramen, i höjd med den vänstra, vågräta korsarmen. Inskriftens början markeras av ett kraftigt hugget kors. 1 **g** är tydligt stunget, likaså 2 **e**. I 5 **s**, som har formen \mathcal{N} , äro bistavarna skadade nedtill av en flagring. Inskriftens flesta **s** ha formen \mathcal{N} ; endast tre ha kortform (9, 41 och 143); dessa tre kort-**s** ha en markerad punkt som avslutning. Sk efter 5 **s** består av två punkter. Samma form ha inskriftens övriga sk med undantag för sk efter 127 **m**, som består av fyra punkter. 10 **t** har liksom samtliga **t**-runor ensidig bistav. 13 **i** är ej stunget; den grunda, ojämna fördjupningen något ovanför stavens mitt är utan tvivel naturlig. 14 **h** har förlorat den övre vänstra bistaven, då hällens vänstra hörn slogs av. Runföljden 22–26 **ungagana** är tydlig, trots att 25 **an** och 26 **a** stå på ett ojämnt och vittrat ställe. I sk efter 26 **a** är övre punkten skadad genom vittring. 30 **b** är ej stunget. 32 **ay** är tydligt. I 35 **g** har bistaven förlorat sin översta del i en flagring; runan är tydligt stungen. Runföljden 38–41 **smis** är säker. 39 **m** har, i likhet med alla övriga **m**-runor, bistav endast till vänster om huvudstaven. 42 **d** är tydligt stunget; huvudstavens topp är lätt skadad genom vittring. 43 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. 44 **tr** är tydligt; **r**-bistaven är upptill lätt skadad, på grund av att hällens högra övre hörn har slagits bort. Sk saknas framför 45 **h**, med vilken runa den högra ramen börjar. I 47 **l** är bistaven mycket grund men förefaller säker; i 48 **l** är bistaven djupare. Runföljden 50–53 **hier** är tydlig. 54 **h** har förlorat toppen i en djup urgröpning i stenens kant. I samma skada har 55 **u** förlorat övre hälften av huvudstaven. 56 **e** är tydligt stunget. Runföljden 61–63 **asir** är fullt säker. 63 **r** har förlorat ett kort stycke av bistaven. 68 **p** är tydligt stunget med två runda punkter. 73 **tu** är säkert. 75 **i** är ej stunget. Mellan 85 **al** och 86 **m** är ristningsytan ojämn; i ojämnhetens övre kant synes sk. Avståndet mellan detta sk och 86 **m** är 5 cm, vilket skulle ha gett god plats för en runa. Av allt att döma har dock detta parti av ytan lämnats oristat; troligen skulle nämligen eljest några spår av ristning på detta ojämna parti ha kunnat iakttagas. 91 **as** är säkert. I 92 **g** är punkten grund; huvudstaven har förlorat sin nedre del i en djup urgröpning. 93 **e** är tydligt stunget. 95 **s** är säkert. 96 **g** står på ett ojämnt ställe; huvudstaven har förlorat nedre delen i en vittring. 97 **e** är tydligt. 103 **k** är ej stunget. Före 104 **b**, med vilken runa den nedre ramen börjar, finnes en kryssformad, grund fördjupning, som möjligen är huggen. 105 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. I 109 **r** finnas i huvudstaven två runda punkter, som säkert äro huggna; uppenbarligen har ristaren här först ristat ett sk och sedan rättat felet genom att rista **r**-huvudstaven genom de två punkterna. Sk efter 109 **r** är säkert. 112 **i** är ej stunget, ej heller 116 **i**. 118 **g** och 119 **e** äro tydligt stungna. Genom 121 **a** går en kraftig, naturlig fördjupning, som även har träffat 120 **r** och som delvis har skadat bistaven i 122 **m**. 124 **k** är ej stunget. Sk efter 124 **k** är tydligt. I r. 125 äro huvudstaven och en **a**-bistav tydliga; till höger om huvudstaven finnas två grunda, uppåtriktade linjer. Därefter har ett stycke av ristningsytan förlorats genom att hällens hörn har slagits bort. Av r. 126 återstår endast nedre delen av en stav. 127 **m** är tydligt. Efter 127 **m** stå fyra punkter, bildande en fyrkant. Fortsättningen av inskriften i den vänstra ramen består av prickade runor. Den första (r. 128) skall troligen uppfattas som **i**. Därefter är prickningen förvirrad på ett 8 cm långt stycke; plats har här funnits för tre runor. Den sista av dessa skall möjligen uppfattas som **s** eller **r**. Runföljden 130–135 **napi : us :**, som likaledes är prickad, är fullt tydlig. — Runföljden 136–158 finnes i korsringen. 137 **i** är ej stunget. 139–140 **þap** är tydligt. I 147 **b** träffa bistavarna ramlinjen ett stycke från huvudstavens ändpunkter; runan har alltså en från de övriga **b**-runorna avvikande form. Runan är ej stungen. 149 **y** är tydligt stunget. 151 **a** är lätt skadat nedtill i en urgröpning. Runföljden 152–154 **sum** är tydlig. Därefter finnas i korsringen inga runor förrän i ringens nedre del, omedelbart till höger om korsets stam. Där kunna fyra runor skönjas (155–158). Av dem förefalla 155 **b** och 156 **i** ganska säkra. I 157 **p** är bistaven skadad genom en ojämnhet; runan är osäker. Av r. 158 återstå endast övre och nedre styckena av en huvudstav; övriga delar ha gått förlorade i samma ojämnhet som har skadat 157 **p**.

L. Neogard (i *Gautau-Minning*): ✠: **gesus : krist : napi : haluia : sial : ... þir : biþi : patnostu : firi : haluia : sial : ...**; Neogard tillägger: »Thet öfriga äro oläsligit.» — Wallin: ✠ **gisus : krist : napi : haluia : sial : bir : biþi : patnostu : firi : haluia : sial :**. Detta är sålunda i stort sett samma läsning som Langebek sedan erhöi av Neogard d.y. — Hilfeling återger Neogards läsning fullständigare: ✠ **gesus : krist : napi : haluia : sial : ukagta : husfrau : angua : sustir ... husl ... hauer ... iui : uir : biþn : padnoŝtu : firi :**

haluia : sial : maristr : gefi : kerpi : mik : botwiþr : smiþr : lit : gearn : hualf. Hilfeling anmärker, att detta står »omkring Stenen»; »uti korset lästes»: -- **sihþap : h - ans : husfryi : sus - - . . .** — P. A. Säve (1852): **✠ gesus : krist : napi : haluia : sial : ungakān - : husbraya : angua : smis : dotr huils : hier : h - ueþ : iir : asir : piþi : patanostu : firi : haluia : sial : . . . magistas : gefi : kerpi : mik : botwiþr : smiþr · lit : gera : mik : . . . im :: ir · kraþi : us :** (i korsringen:) **sihþap : hans : husprysya : . . . þi.**

P. A. Säve anmärker: »Märkeliga äro de 7 prickade runor (på stenens ö. sida mot altardisken), som böra vara **ir · kraþi : us**». Han tillägger: »Särdeles på korsets ring äro runorna svaga o. otydliga.» I ringens nedre högra del markeras med tunna staplar spår av åtta huvudstavar.

Carl Säve, som återger denna läsning i *Gutniska urkunder* (s. 43), anmärker (s. 70): »Uti orden: **ir : kraþi** (l. *grabi*, för *graiþi*?): **us** utgöras icke rundragen som vanligt af streck, utan blott af prickar, hvilket således tyckes utvisa, huru man på den tiden började, när runor skulle inristas i sten.» (Denna Säves uppfattning om det tekniska förfaringssättet är oriktig.)

O. v. Friesen, som undersökte G 115 vid tre olika tillfällen (³/₇, ¹⁵/₇ 1923 och ²¹/₇ 1936), anmärker till sin läsning: I 6 **k** finnes en »grund punkt, säkerligen ej avsedd; olik de borrhade». 22 **un** : »Förbindelsen mellan huvud- o. bistav skadad.» 26 **a** : »Vänstra bist. ngt osäker, då en avskalning går strax intill». Sk efter 26 **a** : Övre punkten delvis »bortfallen». 33 **a** : »Intet spår av en nedre bist.» Efter 44 **tr** : »En del av en nederpunkt.» Runföljden 45–49 **huils**. 54 **h** : »En stor djup avskaln. fanns här före huggn.» 55 **u** : »Intet spår av en binderuna **au** l. d.». 63 **r** : »Mkt slitet och otydligt, men skall säkerligen så läsas.» 71 **an** : »ngt otydligt». R. 92 : »En grund punkt, säkerligen ej avsedd; olik de borrhade». Efter 95 **s** finnes »plats för en runa [före följande sk] men trol. ingen huggen; ytan upptill skroflig; här en försänkn. som möjl. kunde tas som början till streck». 96 **g** : »Starkt skadad men säker.» 98 **r** : »Starkt skadad men säker.» 125 läses **ag**; därefter en skadad **a**-runa. Om de punkterade runorna anmärker v. Friesen, att i de första (128–129) »punkterna äro mindre, sannolikt på grund av slitning». 157 **p** : »Bistav o. punkt snarast vittring.» Efter 154 **m** är »återstoden bortsliten».

Biskop Wallin, som endast har läst en del av inskriften, tolkar den på följande sätt (a. a. s. 158): »Jesus Christus misereatur Haluii animae. Oremus nos Pater noster pro anima Haluii (vel in foem. Haluiæ).»

Carl Säve uppfattar inskriften på följande sätt (se *Gutniska urkunder* s. 54): »*Gesus Krist napi Halwia sial, unga Kans husfroya, Angwa Smiþs dot(i)r huils hier haweþ . . . a sir. Biþi(n) patanostu firi Halwia sial . . . Magistar Gefi gerþi mik, Botwiþr Smiþr lit gera mik. Im ir kraþi (graiþi?) uss.*» Tolknningen kommenteras på följande sätt (a. a. s. 76 not 101–104): »*Unga Kans* l. *Kani* kan jag icke tyda, såvida det icke skulle stå i stället för *unga Hans*, hvarmed då kunde menas, att mannen var från Ung-Hansa gård i Åja.» Om runföljden 38–41 **smis** anmärker Säve, att den är »gen. sg. af det längre ned stående *Smiþr*». Runföljden 54–60 **huer : sum :**, som Säve läser **haweþ : iur**, kunde enligt hans mening »möjligen stå för *hawuþ* l. *hafuþ*, hufvud». Om de prickade runorna (128–135) anmärker Säve: »De prickade slutorden kan jag ej tyda.»

Inskriftens tolkning erbjuder flera svårigheter. Hällen är ett minnesmärke över en yngre kvinna med namnet Hallvi, och den har huggits på uppdrag av hennes fader, som av runföljden **angua : smis** att döma har varit smed i grannsocknen Anga. Faderns namn bör ha varit Botvid, ty det förefaller uppenbart, att den *Botwiþr smiþr*, som senare nämnes i inskriften, är identisk med smeden i Anga. Dessutom få vi uppgiften, att den döda kvinnan var **ungagana : husbraya**. Om det senare ordet, som givetvis är fgutn. *husfroyia* f. husfru se G 3. (Anmärkningsvärt är, att ordet på ett annat ställe i inskriften har ristats på ett avvikande sätt: **husbryia**.) Däremot är det svårt att avgöra, vilket namn som döljer sig i runföljden **ungagana**, som uppenbarligen skall återge namnet på Hallvis make. Carl Säve, som utgår från en icke fullt riktig läsning (se ovan), gissar att runföljden återger ett »unga Hans»; namnet skulle då ange, att »mannen var från Ung-Hansa gård i Åja», d.v.s. Öja sn. Eftersom läsningen **ungagana** är fullt säker, måste Säves tolkningsförslag avvisas. Möjligen skulle man i stället våga gissa, att namnets senare led innehåller mansnamnet *Agni*, och att runföljden skall uppfattas som *Ung-Agna* (gen.). Ett sådant namn måste ha erbjudit ristaren avsevärda svårigheter, vilket kanske skulle kunna anföras för att förklara den egenartade skrivningen.

Mansnamnet *Agni* torde ingå i det i två gotländska runinskrifter belagda ortnamnet **aghnabo** (S 28) och **akhnabo** (S 39); se H. Gustavson, *Gotlands ortnamn* (i: *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift* 1938), s. 41. Trots att mansnamnet *Agni* sålunda förefaller att vara styrkt från Gotland, torde en annan förklaring av det dunkla stället vara att föredraga.

I Östergarns socken finnes en by med det välkända namnet Ganne. Byn är belägen endast omkring 3 km NNÖ om Gammelgarns kyrka. Det är under sådana omständigheter mycket frestande att uppfatta runföljden **ungagana** som *Unga-Ganna* (gen.). Vi skulle då här ha funnit namnet på den unge bonden på Ganne, som mycket väl kan tänkas ha kallats *Unga-Ganni*. (Om gotländskt namnskick av besläktat slag se ovan s. 116 f.) En av fördelarna med denna tolkning är, att man icke tvingas att räkna med någon felristning.

I två andra fall torde emellertid ristaren ha misslyckats vid återgivandet av ovanliga personnamn. Sitt eget namn ristar han på ett egendomligt sätt: **magistas gefs**, där runföljden **gefs** (eller möjligen **kefs**) knappast kan leda tanken till något känt mansnamn. Troligen skall runföljden återge ett eljest okänt binamn. (E. Brate, som utgår från en äldre läsning **kefi**, upptager i *Svenska runristare* en eljest okänd gotländsk ristare med namnet »Gevi».) Också runföljden **magistas** är egendomlig i sammanhanget. Om betydelsen skall vara »mästare», hade man snarast väntat **gefs : maisteri**; jfr G 36 *Botair maisteri* och S 35 *Hellvi kyrka Botviþar maistera* (gen.). Att **magistas** i G 115 har placerats före namnet beror på tysk påverkan; i *Botviþr smiþr* följer däremot ristaren det inhemska bruket. Om epitetets placering se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 90 f.

Det andra exemplet på en mindre noggrann namnåtergivning är runföljden **siþpaþ**. Därmed kan knappast åsyftas något annat än kvinnonamnet *Sigþiaub*. Om gotländska kvinnonamn på *-þiaub* se G 3, 34 och 35.

Inskriftens övriga personnamn äro fullt klara. Om kvinnonamnet *Hallvi* se G 4. Detta namn förekommer två gånger i inskriften i samma form (**haluia : sial**); i båda fallen har sålunda genitivens *-r* fallit. — Om det på Gotland vanliga mansnamnet *Botviþr* se G 33, 36 och 64. — Om diftongformen **hier** se G 129.

G 115 gör med sina två gånger återkommande böner om nåd och med sin uppmaning till betraktaren att bedja Pater noster ett starkt kristligt intryck. Till satsen »Var och en som ser härpå må bedja Pater noster för Hallvis själ» finnas talrika paralleller i medeltida runinskrifter. Om en nyfunnen uppländsk runinskrift med en likartad uppmaning se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1959, s. 196 f. Jfr också G 5 och 35 samt Jansson, *The runes of Sweden* (1962), s. 156 f.

Inskriftens senare del, som står i korsringen, är tyvärr oavslutad. Det förefaller emellertid av sammanhanget sannolikt, att den kvinna *Sigþiaub*, som där nämnes, har varit Botvid smeds hustru, alltså moder till Hallvi.

116. Smiss, Kräklingbo sn. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 65.

Litteratur: M. Klintberg, Anteckningar om Gotland (1909), s. 108; O. v. Friesen, Anteckningar (UUB); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2 (1942), s. 82.

Äldre avbildningar: A. Edle foto 1936 (ATA); O. Sörling, teckning (i S. Lindqvist a. a. fig. 430).

Fragment av en bildsten, funnet under grävningsarbete för anläggning av en väg. År 1912 av gårdsägaren Karl Gardell i Smiss överlämnat som gåva till Gotlands Fornsal (inv.-nr C 1875).

Grå kalksten. Fragmentet var sönderbrustet i två delar, som emellertid numera äro sammanfogade, Höjd 0,40 m, bredd 0,54 m; tjocklek 10 cm. Fragmentet utgör huvuddelen av stenens ursprungliga överstycke (»huvudet»). Ett stort stycke är avslaget på vänstra sidan, varigenom inskriftens början har gått förlorad.

Runorna **a**, **n** och **t** äro punktörnerade. **s**-runan har formen \downarrow .

Inskrift:

... **ansi** : **eftir** : **mutifu** : **sun sin** : **asy** : **sa** - ...

5 10 15 20 25

»... denna till minne av **mutifu**, sin son ...»

Till läsningen: 5 **e** är stunget, med en liten, men djup och tydlig punkt. Namnet 10–15 **mutifu** är fullt säkert. Nedre bistaven i 14 **f** träffar toppen av det följande **u**. Intet skiljetecken efter 18 **n**. 24 **y** är tydligt stunget.

S. Lindqvist läser 27 **r**.

Namnet **mutifu** (ack.) är f. ö. alldeles okänt.

117. Smiss, Kräklingbo sn. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 65.

Litteratur: O. v. Friesen, Anteckningar (UUB); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2 (1942), s. 83.

Äldre avbildningar: A. Edle foto 1936 (ATA); foto i S. Lindqvist a. a. fig. 431.

Fragment av en runsten, enligt uppgift av rektor Fr. Nordin funnet vid Smiss i Kräklingbo sn. Det har år 1918 överlämnats som gåva till Gotlands Fornsal av lektor M. Klintberg (inv.-nr C 3991).

Kalksten. Höjd 0,34 m, bredd 0,32 m; tjocklek 5 cm, Fragmentet synes ha tillhört nedre delen av en runsten, om vars utseende och storlek man knappast kan draga några slutsatser. Ytan är slät. Endast en obetydlig del av runslingan är bevarad, i fragmentets ena hörn. Ristningen är grund.

Inskrift:

... - - : **pi** : **auk** : **ki** ...

5

Utänför runslingan, mellan r. 1 och r. 3: **ari**.

Stenstu, Kräklingbo sn.

P. A. Säve lämnar i R 625: 9 (UUB), s. 122, följande upplysning om en stenyxa med runinskrift(?) från Stenstu i Kräklingbo: »*Sten-Yxa*, hittad i Juni 1869 i en åker nära Stenstu ..., 11 Tum lång, såsom det tyckes med några runtecken å ena sidan; å andra äro några punkter.»

Denna av Säve omtalade stenyxa är numera förkommen. Enligt uppgift av nuvarande ägaren av Stenstu hade »för länge sedan några stenyxor påträffats på gården». Dessa hade emellertid omkring år 1900 »sålts till någon uppköpare från Visby».

Det är givetvis högst ovisst, om den av Säve nämnda yxan har haft »några runtecken».

I 18. Anga kyrka.

Pl. 81.

Litteratur: L 1736, S 71. C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1801 (F m 57: 10), s. 70; *Kyrkoinventarium* 1830 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 153; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), nr 14; S. Söderberg i *ATS* 9: 2 (1887), s. 14 not 1; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922 och 1923 (UUB); E. Wessén, *Anteckningar* 1944 (ATA); *Sveriges kyrkor: Gotland* Bd 4: 4 (1959), s. 587 f.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (F m 57: 10, tab. 40; återgiven i Liljegren, *Runlära* pl. VI b, i Liljegren, *Fullständig Bautil: L 1736* och i *Sveriges kyrkor* Bd 4: 4, s. 588); P. A. Säve, teckning (i *Atlas till a. a.*, nr 14); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Gravhällen är inlagd i korgolvet, innanför altarskranket, omedelbart S om altaret. Huvudändan, som är vänd åt V, ligger 32 cm från s. korväggen. — Hilfeling, som undersökte inskriften år 1801, skriver i sin *Resejournal*: »På kyrkogården Söder om Kyrkan lästes och afritades en Runsten som var 3 alnar 1 tum lång och en aln 15 tum bred, med ett påhugget kors.» — *Kyrkoinventarium* 1830 har följande uppgift om G 118: »Å Kyrkogården Söder om Kyrkan finnes 2^{ne} Grafstenar, af hvilka den enas Inscription tyckes vara Runor och den andras Munkstil; men båda äro af tidens tärande tand och Mossa så förderfvade att de icke kunna desciffreras». — P. A. Säve (i *Reseberättelse* 1852): »Run-sten (å Anga k^ogård) ... ligger å k^ogården, S. om högkyrkan.»

Vid O. v. Friesens besök år 1922 stod gravhällen lutad »mot kyrkogårdens norra mur». Senare flyttades den in i sockenmagasinet; på denna plats befann sig hällen vid Wesséns besök år 1944.

I samband med Anga kyrkas genomgripande restaurering år 1946 flyttades hällen in i kyrkan och lades i absidens golv på sin nuvarande plats.

Grå kalksten. Längd 1,74 m, bredd 0,95 m. Hällen har rektangulär form. Runorna, som stå i ramarna längs hällens fyra kanter, äro 9 cm höga. I hällens hörn äro små kors ristade. Hällens mittparti prydes av ett vackert ristat latinskt kors med trappstegsfot. I *Runurkunder* (1833) framhåller Liljegren, att hällen har ett »serskildt pryddigt kors, med en stor cirkelbåge omgifvet och små kors i vinklarna. Å inskriftsraden äro i hörnen af stenen små prydliga kors» (s. 202 f.).

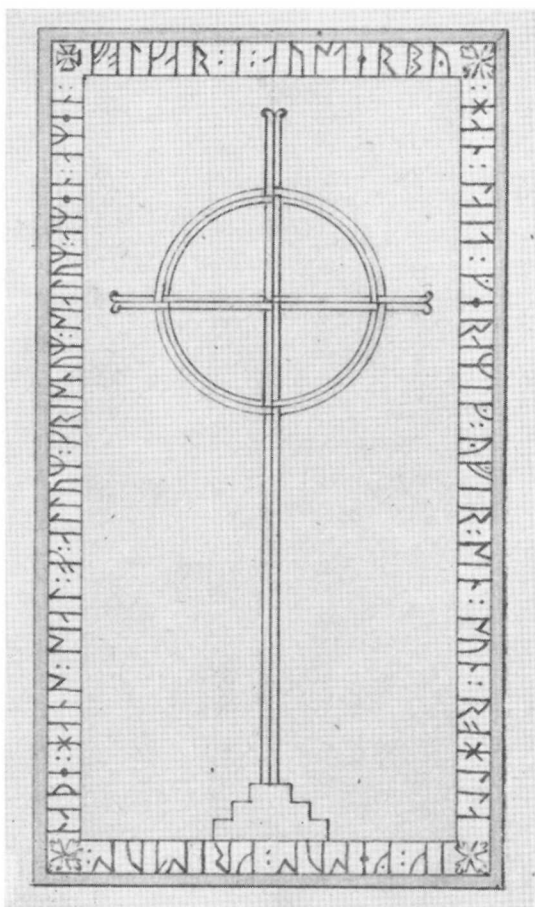

Fig. 97. G 118. Anga kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

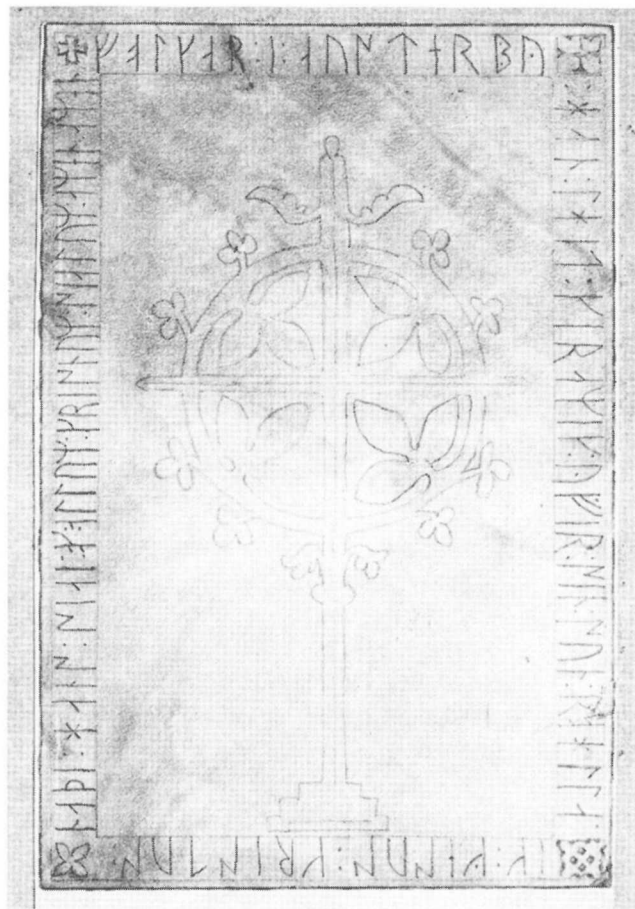

Fig. 98. G 118. Anga kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Ytan är sliten och ristningen nött. Inskriften är dock i stort sett tydlig. Ristningslinjerna äro jämförelsevis breda.

Inskrift:

✠ folkar : i : austerpy ✠ : han : lhit : kera mik : yvir : sin : sun : rohlla ✠ ik : gesus : kristus :

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

naþi : hans : sial : ok̄ : allum : krisnum · sialum : amen : amen ✠

60 65 70 75 80 85 90 95

»Folkar i Österby han lät göra mig över sin son Rolaik. Jesus Kristus vare hans själ nådig och alla kristna själar. Amen, amen.»

Till läsningen: 2 o har ensidiga, uppåtriktade bistavar. 4 k är ej stunget. 5 a har, i likhet med övriga a- och n-runor, ensidig bistav. Sk efter 6 r består av två punkter; samma form ha inskriftens alla sk utom efter 84 m, där endast en punkt finnes. 10 s har, i likhet med alla övriga s-runor, formen ᵿ. 11 t har, i motsats till övriga t-runor, bistav också till höger om huvudstaven. Den vänstra bistaven är något djupare än den högra, vilket tyder på att ristaren först har av misstag huggit ett l och sedan rättat felet genom att hugga en bistav också på vänstra sidan. Nedtill till höger om huvudstaven finnes en grund, naturlig fördjupning; dylika fördjupningar finnas flerstädes i ytan. 12 e är tydligt stunget med ett kort tvärstreck. 14 p är tydligt

stunget med två punkter. Efter 15 **y**, som är stunget, står ett hörnkors. Sk framför 16 **h** är tydligt. I 20 **h** äro bistavarna skadade till höger om huvudstaven genom en djup flagring; endast bistavarnas ändpunkter kunna nu skönjas i flagringens kant. Runan är dock fullt säker. I 21 **i** finnes något under mitten en rund fördjupning, som troligen är naturlig. I 23 **k** är ytan mellan huvudstaven och bistaven vittrad och ojämn; runan är dock troligen ej stungen. 24 **e** är tydligt stunget. Sk saknas efter 26 **a**. I 29 **k** finnes mellan huvudstaven och bistaven en ojämn fördjupning, säkerligen en naturlig vittring. 30 **y** är tydligt stunget; något ovanför huvudstavens mitt har ytan flagrat. 31 **v** är tydligt stunget med en rund punkt mellan huvudstaven och övre bistaven. 32 **i** är ej stunget, ej heller 35 **i**. I 38 **u** är bistaven krokig; sannolikt har ristaren av misstag börjat rista en **r**-bistav. Runföljden 40–47 är djup och tydlig. Runorna 40–44 **rohll** stå tätare än övriga runor, vilket måste bero på att ristaren försökte få plats med hela namnet — **rohllaik** — i den högra kantramen. Detta visade sig emellertid ej möjligt, varför han tvingades att avsluta namnet på kortändan, efter hörnkorset. 48 **g** och 49 **e** äro tydligt stungna. 54 **r** står på ett ojämnt och vittrat ställe; i denna flagring har 55 **i** förlorat ett stycke av mitten. På staven i 63 **i** finnes en fördjupning, som möjligen kan vara huggen; fördjupningen är dock mindre markerad och grundare än punkterna i de säkra **e**-runorna. I 66 **n** är bistaven grund men fullt säker. 71 **l** är upptill nött; bistaven svagt skönjbar. I 72 **ok** äro **o**-bistavarna korta. Tvärs över mitten på huvudstaven i 74 **l** går en bred skåra med ojämna kanter; denna fördjupning gör icke intryck av att vara huggen. Runföljden 78–84 **krisnum** är tydlig; i 80 **i** finnes nedtill en urgröpfung, i vilken ett stycke av staven har gått förlorat. 93 **e** och 97 **e** äro tydligt stungna. Efter 98 **m** finnes ej sk. — Hilfeling: ✠ **folkar** : **i** : **austerpy** ✠ : **han** : **lait** : **gera mig** : **yvir** : **sin** : **sun** : **rohlla** ✠ **ik** : **gesus** : **kristus** : ✠ **nape** : **hans** : **sial** : **ok** : **allum** : **krisnum** : **sialum** : **amen** : **amen** : . — P. A. Säve: ✠ **folkar** : **i** : **austerpy** ✠ : **han** : **lhit** : **kira mik** : **yvir** : **sin** : **sun** : **rohlla** ✠ · **ik** : **gesus** : **kristus** : ✠ **napi** : **hans** : **siai** : **ok** : **allum** : **krisnum** : **sialum** : **amen** · **amen**. Säve anmärker: »Sonens namn är trol. **rohlla** · **ik** : o. icke 'Ruhlla', då · **ik** : blir svårt att förklara.» — O. v. Friesen: »Stenen ganska vittrad, mest å korsset.» Runföljden 8–15: **aust:erpy** (I uppteckningen 1923 har v. Friesen av förbiseende utelämnat 11 **t**.) 23 **k**: »Stingn. borttagen av flagr.». 29 **k**: »En flagr. punkt i midten.» 63 **e**. 66 **n**: »Vittr. borttagit bist.» 74 **l**: »Säkert stungen.» Om sk efter 84 **m** anmärker han: »Snarare är skiljet. ett : som står efter den å foton markerade punkten.»

Hällen, som här på vanligt sätt själv talar till betraktaren, är sålunda huggen på uppdrag av *Folkar i Austerby* för hans döde son.

Faderns namn, *Folkar*, har tydligen varit ett mycket ovanligt namn. Det är aldrig eljest belagt i någon gotländsk inskrift och är överhuvudtaget svagt styrkt. *Folkar* kan tänkas motsvara ett äldre *Folkgæirkr*, ett namn som möjligen återfinnes på en uppländsk runsten; se U 805 och där cit. litt.; se även *Danmarks gamle Personnavne* I (1936–40), sp. 307, art. *Folkar*.

Gården *Austerby* (Österby) ligger omkring 800 m SSV om Anga kyrka. Gårdsnamnet har här fogats till bondens namn med hjälp av prepositionen *i*, vilket (även) i forngutniskan är det vanliga. Se vidare ovan s. 116 f.

Satsen »Folkar i Österby han lät göra mig» ger ett exempel på upprepning av subjektet genom pronomen; se om detta i gotländska inskrifter vanliga förhållande ovan s. 169.

Med runföljden 40–47 **rohlla** ✠ **ik**, som innehåller den döde sonens namn, åsyftar ristaren utan tvivel mansnamnet *Roplaiik* (ack.). I *Gutniska urkunder* (s. 76 not 100) anmärker C. Säve: »Det å runstenen felristade *Rohllaik* kan icke gerna betyda något annat än *Rolaik* eller *Roplaiik* (l. *Roglaik?*).» *Roplaiikr* (äldre *Hröplaiikr*) har varit ett ovanligt namn; det är hittills endast känt från ytterligare en gotländsk runinskrift, nämligen G 1; se ovan s. 3. Dessutom ingår namnet i gårdsnamnet *Roleks* i Valls socken; se H. Gustavson, *Gotlands ortnamn* (i: *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift* 1938), s. 36.

Bönen »Jesus Kristus vare hans själ nådig och alla kristna själar» har motsvarighet på andra gotländska gravhällar; se G 63 (s. 90) och G 99 (s. 156). Om **krisnum**, *kris(t)num*, se A. Noreen, *Altschw. Grammatik* (1904) § 323: 1.

119. Anga kyrka.

Pl. 68–72.

Litteratur: Handlingar i ATA; R. Kinander, Brev till E. Wessén ^{17/7} 1946 (ATA); Gotlands Allehanda ^{7/8} 1946; Stockholmstidningen ^{11/8} 1946; J. Roosval, Anga kyrkas pånyttfödelse (i: Gotländskt arkiv 19, 1947), s. 57 f.; Gotlands Folkblad ^{16/2} 1948; Gotlänningen ^{16/2} 1948; B. G. Söderberg, Gotland (1948), s. 145 f.; Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4 (1959), s. 556.

Denna målade runskrift har sin plats på långhusets norra vägg, i nordvästra valvet, mitt för sydportalen. Platsen är uppenbarligen vald för att varje kyrkobesökare omedelbart skulle se inskriften. Den är uppdelad på tre rader, begränsade av ramlinjer. Den nedersta av de tre raderna befinner sig 4,40 m ovan golvet. Mellersta raden, som är den längsta, mäter 4,95 m. Runornas storlek är något växlande: i den översta raden äro de omkring 8 cm höga, i den mellersta raden omkring 12 cm och i den nedersta omkring 11 cm.

Inskriftens runföljder äro målade med omväxlande brunröd och blåsvart färg. I de två översta raderna har runmålaren gett personnamnen (och ett par skiljetecken) den röda färgen, medan den övriga texten har målats med den mörka. I några fall ha runor, som följa efter ett personnamn, fått en blandning av röd och svart färg, vilket visar, att målaren har försummat att byta pensel, då han växlade från rött till svart. Den nedersta raden har genomgående målats med den röda färgen.

G 119 kom i dagen i slutet av juni år 1946, då man i samband med kyrkans restaurering avlägsnade 1700-tals-putsen från murarna. Tyvärr är runmålningen numera synnerligen otydlig, på flera ställen fullständigt utplånad. Mitt intryck är att färgen har mattats avsevärt sedan år 1946. Runföljder, som då syntes, äro numera mycket svåra att skönja. Den nedan meddelade läsningen kan likväl åtminstone i stort sett betraktas som säker. Inskriften börjar i översta raden till vänster. Ursprungligen har inskriften bestått av över 385 runor. Den förefaller att vara raskt målad av en mycket runvan hand.

Inskrift:

--o:gerþu...r kirkiu : þisa : hehmúndr : miþ : fiâu--m : eykium : ok liknuíþr miþ tuaim
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
 eykium : ok hehuíþr miþ...botuíþr miþ ainum : eyk : ok : ahnmundr likuíþr miþ : ainum eyk :
 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120
 : ok fargair : miþ : tuaim : eykiu : m roeaikr miþ ainum : eyk : ok ioan miþ tuaim : eykium :
 125 130 135 140 145 150 155 160 165 170 175 180 185
 ok : hahuer miþ : ainum : eyk : ok sihulfr miþ : tuaim : eykium ok roþualr miþ : ainum : eyk :
 190 195 200 205 210 215 220 225 230 235 240 245
 ok ronuíþr miþ tuaim eykium : ok haluatr miþ : ainum eyk ok : alt þit : fulk : sum : hiar : hafr :
 250 255 260 265 270 275 280 285 290 295 300 305 310
 arfuþi : haft : baþi : nemt : ok : onemt : þa : misku - i : þaim : guþ : baþi : lifanti : ok : dauþum
 315 320 325 330 335 340 345 350 355 360 365 370

»... gjorde denna kyrka, Hägmund med fyra ök och Liknvid med två ök och Hägvid med ... Botvid med ett ök och Agnmund (och) Liknvid med ett ök och Fargair med två ök, Rolaik(?) med ett ök och Johan med två ök och Hägvid(?) med ett ök och Sigulv med två ök och Rodvald med ett ök och Ronvid med två ök och Hallvat med ett ök. Och allt det folk, som här haver arbete haft, både nämnt och onämnt, då misskunne dem Gud, både levande och döda.»

Till läsningen: Inskriftens första runor äro numera oläsliga. Dess början har markerats med ett kors, målats omedelbart ovanför det översta runbandet. Runföljden 1–124 har sin plats i denna rad; i den mellersta raden står runföljden 125–290 och i den nedersta runföljden 291–373.

Av runorna 1 och 2 återstå endast svaga spår av huvudstavarna. 3 o förefaller säkert; ensidiga, uppåtriktade bistavar. Samma form ha inskriftens övriga o-runor. Sk efter 3 o består av två punkter i likhet med

övriga säkra sk i inskriften. 4 **g** och 5 **e** äro tydligt stungna med runda punkter. I 6 **r** är nedre delen av bistaven utplånad. 7 **p** och 8 **u** skönjas mycket svagt. Därefter är målningen helt försvunnen på ett stycke som har gett plats för tre runor. 9 **r** är jämförelsevis tydligt. Runorna 10–19 **kirkju : pisa** äro svaga men säkra. 18 **s** har i likhet med inskriftens övriga **s**-runor formen $\overset{N}{\text{S}}$. Runföljden 20–26 **hehmúndr** är röd; ovanför och något till vänster om 20 **h**, alltså där namnet börjar, har ett kors målats, som har sin fot på övre ramlinjen. Korset är av samma typ som korset vid inskriftens början. 21 **e** är tydligt. Av 23 **m** återstår nu endast vänstra bistaven; runan är dock säker. 24 $\widehat{\text{un}}$ är tydlig binderuna. I 25 **d** finnes ett stycke ovanför huvudstavens mitt en rund punkt; anledningen till den höga placeringen torde vara, att punkten eljest skulle ha flutit ihop med **n**-bistaven i 24 $\widehat{\text{un}}$. I likhet med inskriftens övriga **d**- och **t**-runor har 25 **d** bistav på båda sidor om huvudstaven. 28 **i** är ej stunget. 31–33 **iau** äro svaga. Efter 33 **u** finnas spår av två runor (34 och 35). 36–44 **m : eykiúm : ok** äro svaga men säkra; 37 **e** och 38 **y** äro stungna. Runföljden 45–52 **liknuipr** (röd) är tydlig. 58 **a** förefaller att ha ensidig bistav. Runföljden 69–75 **hehuiþr** är röd; 70 **e** är tydligt stunget. Efter 71 **h** finnes möjligen sk. Efter 78 **p** har färgen nu fullständigt försvunnit på ett stycke, som skulle ha gett plats för ett tiotal runor. Runföljden 79–85 **botuiþr** är röd. 94–96 **eyk** äro mycket svaga. Runföljden 99–106 **ahnmundr** (röd) är fullt säker. Runmålaren har här tydligen råkat glömma ett namn: runorna 107–113 **likuiþr** (röda) äro nämligen efteråt tillagda ovanför raden. Denna runföljd skall av placeringen att döma läsas mellan 99–106 **ahnmundr** och 114–116 **miþ**. Också i den tillagda runföljden 107–113 **likuiþr** har runmålaren gjort ett fel; han har nämligen hoppat över 109 **k**. Denna runa har han efteråt tillagt ovanför de andra runorna, mellan 108 **i** och 110 **u**. Läsningen **likuiþr** är alldeles säker, trots att de två sista runorna äro skadade: 112 **p** har förlorat bistavens nedre hälft; av 113 **r** återstår toppen och ett stycke av nedersta bistaven. Skadorna bero här på putsbortfall. — Runföljden 125–147, som utgör början av den mellersta raden, är jämförelsevis tydlig. 125 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar; 128 **a** och 131 **a** ha ensidig bistav, medan 139 **a** har dubbelsidig. Mellan 146 **u** och 147 **m** har av misstag insatts ett sk; detta är rätt, liksom runföljden 148–154 **roeaikr**. 150 **e** är tydligt; 151–154 **aikr** äro svaga. Runföljden 168–171 **ioan** (röd) är tydlig; 169 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar; 170 **a** och 171 **n** ha ensidig bistav. Runföljden 188–193 **hahuer** (röd) förefaller säker; 207–213 **sihulfr** och 230–236 **ropualr**, vilka likaledes äro röda, äro tydliga. Något mindre tydliga äro runföljderna 250–256 **ronuiþr** (röd) och 273–279 **haluatr** (röd); båda äro emellertid väl läsliga. 274 **a** har ensidig bistav, medan 277 **a** förefaller att ha dubbelsidig bistav. — Den nedersta raden (runföljden 291–373) är som helhet bättre bevarad än de andra två raderna. Som ovan har framhållits, är denna rad genomgående målad med röd färg. I 297 **i** finnes intet spår av punkt. Runföljden 305 **m** – 310 **h** är delvis täckt av plymerna i S:t Martins huvudbonad. 313 **r** har förlorat bistavens nedre hälft; runan är dock fullt säker. 329 **e** och 336 **e** äro tydligt stungna med stora, runda punkter. 334 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. 340 **a** har ensidig bistav. Av runan 346 återstår endast ett kort stycke av toppen av en huvudstav; övriga delar ha gått förlorade i en putsskada. 349 **a** har ensidig bistav. 352 **g** är tydligt stunget. 364 **t** är ej stunget. I 368 **d** är punkten tydlig.

G 119 tilldrog sig, då den upptäcktes sommaren 1946, stor och berättigad uppmärksamhet. Inskriften är värdefull ur flera synpunkter, icke minst därför att den lämnar oss samtida upplysningar om de sockenmän, som hade deltagit i arbetet på Anga kyrka. I uppsatsen *Anga kyrkas pånyttfödelse* (i: *Gotländskt arkiv* 19, 1947) skriver J. Roosval: »Under den oroliga sommaren 1946 gjorde restaureringen av Anga kyrka sensation i pressen. Ändå var det en till den grad liten och fjärran kyrka ... — Vad var det som gjorde sensationen? Det var röster från medeltiden. De döda från 1200-talet öppnade munnen och började tala till de levande ... Varje sommar restaureras det någonstädes på Gotland, och i en eller fler av de hundra kyrkorna stiger medeltida målning fram under kalkningen. Men det var icke endast målarkonsten i Anga, som uppenbarade sitt länge dolda liv, det var de levande Angaborna på 1200-talet, som steg fram och talade på gotländskt mål, sade sina namn eller namnen på sina gårdar och berättade, vad de gjort för sin kyrka ... Det första uppseendeväckande fyndet var en lång inskrift på nordväggen tätt under valvet, som förtalde i målade runtecken, att gårdsägaren den och gårdsägaren den — alla socknens storkarlar uppräknade — hulptit med körslor till

kyrkbygget.» — *Sveriges kyrkor* (1959): »Till långhusets målningar från 1200-talet synas två ovanligt intressanta runinskrifter höra.» G 119 som är anbragt »på N muren högt upp under NV valvet ... åsyftar sannolikt gratisdagsverken till välvningen ... Dess belägenhet invid ett valv styrker detta antagande.» Valvslagningen skulle ha skett under en år 1286 avslutad byggnadsperiod.

I inskriften ha namnen på de fjorton sockenmän, som ha gjort dagsverken i kyrkan, bevarats: *Hägmundr*, *Liknviþr*, *Hägviþr*, *Botviþr*, *Agnmundr*, *Lik(n)viþr*, *Fargair*, *Roplaikr(?)*, *Johan*, *Hägviþr* (eller *Hagvar*), *Sigulfr*, *Ropvaldr*, *Ronviþr* och *Hallvatr*. De flesta av dessa mansnamn äro välkända och förekomma i andra gotländska runinskrifter. Om *Liknviþr* se G 99 (s. 156 f.). Namnet förekommer två gånger i G 119, första gången skrivet **liknuiþr**, andra gången **likuiþr**. Det återfinnes också i G 120. Om förleden i namnet, ordet isl. *líkn* f., skriver M. Olsen i *Edda- og skaldekvad V*, 1962, s. 9 not 1: »*Líkn* er affektbetont, det rummer foreställinger om et varmt, trøsterikt, velvillig, hjelpende sinn; i den religiøse diktning kan det brukes om guddommelig nåde. Jfr *líknstafir* 'hjelpende runer' Sigrdr. 5, *líknfastr* 'sterk ved (andres milde omdømme)' Háv. 123.» — Om *Hägviþr* se G 33 och om *Botviþr* G 33, 36 och 64. — *Agnmundr* har av runinskrifterna att döma varit ett tämligen sällsynt namn i Sverige under vikingatiden; i Uppland finnas tre belägg, i Södermanland två, i Västergötland tre och i Östergötland ett belägg på namnet. (På västnordiskt område har det däremot varit mycket spritt.) Under medeltiden synes namnet bli vanligare, men G 119 ger oss det enda exemplet från gotländskt område. — Namnet *Fargair* är eljest endast känt från G 63; se ovan s. 89. — Om namnet *Johan* se G 4. — Runföljden 148–154 **roeaikr** återger snarast mansnamnet *Rolaikr* (äldre *Hroþlaikr*), alltså samma namn som förekommer på Anga-gravhällen (G 118). — Vilket namn som åsyftas med runföljden 188–193 **hahuer** är ovisst; ett mansnamn *Hagver* är okänt; ett *Hagvar* är endast en gång belagt i medeltida källor (Tjust). Man vågar kanske räkna med att runmålaren har avsett namnet *Hägviþr*, trots att detta namn tidigare förekommer i inskriften, skrivet helt korrekt **hehuiþr**. — Namnet *Sigulfr* har varit mycket sällsynt; det förekommer eljest endast en gång belagt i runskrift, nämligen på en uppländsk runsten (U 479). I medeltida urkunder finnas några få belägg, intet från Gotland. — *Ropvaldr* (äldre *Hroþvaldr*; urn. **rhoaltr**, isl. och fno. *Hróaldr*, fsv. *Roald*) finnes också på en gravhäll från Klinte (S 109) och möjligen i en inskrift från Boge. — *Ronviþr* är eljest icke känt från Gotland. På en uppländsk runsten, U 1065, finns ett *Runviþr*, och i medeltida urkunder finnas ett uppländskt och ett sörmländskt belägg. — Namnet *Hallvatr* (äldre *Hallhvatr*) är icke känt från någon annan gotländsk inskrift.

Det är anmärkningsvärt, att av de många namn på bönder i Anga sn, som ingå i inskriften — sannolikt är det alla jordägande män inom socknen vid denna tidpunkt — intet enda finnes i socknens gårdsnamn. Gårdsnamnen härröra tydligen från en annan tid.

Om formen *fulk* 'folk' se A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), § 163 Anm. 2; A. Kock, *Svensk ljudhistoria* 2 (1909–11), s. 105 f.; E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1 (6 uppl. 1962), s. 13. Om diftongformen 306–309 **hiar** se G 129.

arvupi n. har här den i fsv. enarådande betydelsen 'arbete'. Betydelsen 'arvode' påträffas först vid 1700-talets början. I den gamla betydelsen började *arvupi* utträngas av ordet 'arbete' redan under y. fsv. tid.

I inskriften omtalas för varje man hur stor hans insats har varit vid byggnadsarbetena i Anga kyrka. Sålunda har t. ex. Hägmund deltagit »med fyra ök», d.v.s. med fyra oxar eller snarare med fyra par oxar. Fgutn. *oykr* m. betyder ett par dragare. På två ställen i Gutalagen står *oykr* i motsättning till *hestr* eller *rus* (d.v.s. en enda häst). I kap. 6, § 1 heter det: »Ej får någon hava mera i vagn på söndag än ett pund tyngd efter ett par oxar (*eptir yxna oyk*) och ett halvt efter häst (*eptir hesti*)»; i kap. 26, § 7: »så nära, att man kan se ök och vagn eller häst och kærä (*oyc oc wagn, eþa rus oc kerru*)». Gotl. dial. *oik* (*oyk*) betyder 'ett par oxar' eller 'oxe' (ej hästar); se *Gotländsk ordbok*, art. *ök*. Jfr fsv. *öker* m. och *ök* n. dragare (en eller ett par); om genus hos detta ord se W. Cederschiöld, *Studier över genusväxlingen* (1913), s. 29 f.; sv. dial. *ök* m. el. n. dragare (häst el. oxe), på vissa håll: ett par dragare (med vagn).

Huruvida på Gotland ha funnits lagstadgade regler om fördelningen på socknarnas bönder av arbeten och körslor vid kyrkobygge, känna vi icke genom bevarade urkunder. I varje fall ha sådana regler icke blivit upptagna i Gutalagen. Möjligen ha i de små gotländska socknarna arbetena vid kyrkobygge haft en mera

frivillig karaktär. G 119 tycks förutsätta, att så har varit fallet. Gotland hörde under medeltiden till Linköpings stift. I Östgötalagen, som gällde för fastlandsdelen av stiftet, finnes endast en kortfattad bestämmelse om kyrkobygge (Kk 1): »Konungen låter kyrkobygge börja, bönderna föra det till slut.» Bestämdare regler förekomma i Smålandslagen och i svealagarna. I Smålandslagen (Kk 2) heter det: »Nu vilja bönder bygga kyrka; då skall man utsätta femt för alla jordägande, som finnas i socknen ... De skola hugga timmer efter mantal och göra körslor efter antalet dragare och lämna mat efter tillgången på boskap.» Enligt Upplandslagen (Kk 1:1) skulle bönderna i socknen vid kyrkobygge »lämna dagsverken till bygget efter mantal och göra körslor efter jordatal»; likaså enligt Södermannalagen (Kk 1:1), Västmannalagen (Kk 1 pr) och Hälsingelagen (Kk 1:2).

Att endast körslorna omtalas i G 119, däremot icke de krävande dagsverkena, tyder på att alla arbetsföra män i socknen efter förmåga ha deltagit i arbetena. Sedan kyrkobygget var beslutat, voro dagsverkena en gemensam plikt. »Allt det folk, som här haver arbete haft, både nämnt och onämnt, då misskunne dem Gud, både levande och döda», d.v.s. både här i livet och sedan de äro döda.

G 119 är den ojämförligt längsta av målade runinskrifter i gotländska kyrkor. Andra äro G 48 Elke, G 64 Silte, G 120 och G 124 Vänge; därtill den egendomliga runradsinskriften i Hemse kyrka (G 56).

Under förutsättning att den arkitekturhistoriska och konsthistoriska dateringen av 1200-tals-arbetena i Anga kyrka är riktig, skulle G 119 härröra från 1280-talet. Ur runologisk synpunkt finnas inga invändningar att göra mot en sådan datering. Att runinskriften i varje fall är äldre än bilden av S:t Martin delande sin mantel med en tiggare, framgår av att helgonets två plymer täcka några av runorna i det nedersta runbandet. S:t Martin har enligt *Sveriges kyrkor* målats av »Passionsmästaren» och tillhör 1400-talet; se a. a. s. 559 (fig. 606) och s. 566.

För långhusets målningar från 1200-talet har den andra runmålningen i kyrkan, G 120, ett mycket stort intresse. Av allt att döma ha G 119 och 120 samme upphovsman (se vidare G 120).

120. Anga kyrka.

Pl. 73.

Litteratur: Handlingar i ATA; Dagens Nyheter ¹³/₇ 1946; N. Tiberg, Den mindre runinskriften i Anga kyrka (i: Gotlands Allehanda ⁷/₈ 1946); Stockholms-Tidningen ¹¹/₈ 1946; J. Roosval, Anga kyrkas pånyttfödelse (i: Gotländskt arkiv 19, 1947), s. 58 f.; Gotlands Folkblad ¹⁶/₂ 1948; Gotlänningen ¹⁶/₂ 1948; Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4 (1959), s. 553 f.; A. Lindblom, Svensk konst (1960), s. 96 f.

Äldre avbildning: A. Edle foto 1946 (återgivet i Gotländskt arkiv 1947, s. 59, och i Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4, s. 557, fig. 602).

Runinskriften är målad på långhusets östra mur mellan långhusets nordöstra hörn och triumfbågen. Den nedersta av de tre raderna är belägen 3,37 m ovanför golvet. De tre raderna, som begränsas av fyra ramlinjer, äro ungefär lika långa: den översta raden är 1,08 m, den mellersta 1,06 m och den nedersta 1,05 m. Runornas storlek är 10–12 cm.

Största delen av inskriften är målad med blåsvart färg; endast fyra runföljder äro brunröda, nämligen 38–41 **sial**, 58–61 **sial**, 74–79 **sialir** och 80–87 **haluarpr**. Runföljden 88–90 **ger** är svartröd, vilket förklaras av att målaren icke har bytt pensel, sedan han målat den föregående röda runföljden. Det är sålunda endast ordet »själ» och runmålarens eget namn som ha markerats med den röda färgen.

G 120 kom i dagen den 16 juli 1946, alltså endast ett par veckor efter upptäckten av G 119 och under samma omständigheter. Som helhet kan sägas, att G 120 är bättre bevarad än G 119. Endast slutet av inskriften G 120 erbjuder några nämnvärda svårigheter vid läsningen. Inskriften börjar längst till vänster i den översta raden.

Inskrift:

þaun : litu : gera : limnink : þisa : fyrir : liknuiþar : sial ok fyrir : botliknar sial tygia :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65

syskyna sialir haluarþr : gerþi : han : ir skultr minas : þaira
 70 75 80 85 90 95 100 105 110

»De läto göra denna målning för Liknvids själ och för Botlikns själ, tvenne syskons själar. Hallvard gjorde. Han är skyldig att minnas dem.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 2 **a** har dubbelsidig bistav. 4 **n** har, i likhet med övriga **n**-runor, bistav endast till höger om huvudstaven. 6 **i** är ej stunget. 7 **t** har liksom övriga **t**-runor bistavar på båda sidor om huvudstaven. 9 **g** och 10 **e** äro tydligt stungna. 12 **a** har ensidig bistav. 14 **i** och 19 **k** äro ej stungna, ej heller 21 **i**. 22 **s** har formen \mathcal{N} . 25 **y** är tydligt stunget. I runföljden 29–37 **liknuiþar** är 36 **a** tillagt efteråt ovanför raden. Runan har i likhet med 40 **a** ensidig bistav. Sk saknas efter 41 **i**; 42 **o** har liksom övriga **o**-runor ensidiga, uppåtriktade bistavar. Sk saknas efter 43 **k**; med denna runa avslutas inskriftens översta rad. — Runföljden 44–79 står på den mellersta raden. Sk saknas framför 44 **f**. 45 **y** är tydligt stunget. Runföljden 49–57 **botliknar** är säker. Sk saknas efter 57 **r** och efter 61 **i**. Runföljden 62–66 **tygia** är tydlig. 67 **s** har formen \mathcal{N} , medan däremot 69 **s** har kortform; 69 **s** avslutas nedtill med en stor rund punkt. 68 **y** och 71 **y** äro tydligt stungna. 73 **a** har dubbelsidig bistav. Sk saknas framför 74 **s**. 76 **a** har ensidig bistav. Sk saknas efter 79 **r**. — Runföljden 80–112 står på den nedersta raden. Sk saknas framför 80 **h**. 81 **a** och 84 **a** ha ensidig bistav. 88 **g** och 89 **e** äro tydligt stungna. 96 **i** förefaller icke att vara stunget. I 98 **sk** är **k** tillagt efteråt med röd färg. I 99 **u** kan nu ingen säker punkt spåras. 101 **t** har bistavar på båda sidor om huvudstaven; runan torde icke ha varit stungen. Runföljden 103–112 **minas : þaira** är numera svag; läsningen dock fullt säker.

I likhet med G 119 väckte G 120 stort uppseende, då den upptäcktes sommaren 1946. Detta var helt naturligt med hänsyn till inskriftens ur kulturhistorisk synpunkt högst intressanta innehåll. G 120 utgör icke en fortsättning på G 119. Inskrifterna äro helt fristående från varandra, även om de ha samme upphovsman, och de omtala två olika fromma bidrag till Anga kyrkas byggande och prydnad.

Inskriften börjar med pron. *þaun* n. pl. 'de', här som sammanfattning för mask. och fem. I den följande texten skall det alltså finnas minst ett mansnamn och ett kvinnonamn, vilket också är fallet. I samma sats stå nämligen mansnamnet *Liknviþr* och kvinnonamnet *Botlikn*, båda i genitiv. Av allt att döma syftar *þaun* på dessa personer, vilka enligt vad inskriften uppger voro syskon.

Formuleringen av inskriften är emellertid egendomlig och otymplig, vilket torde bero på att författaren har velat förbinda personnamnen med det tre gånger upprepade och med rött markerade ordet *sjal*. En mera logisk formulering av inskriften skulle ha varit: Liknvid och Botlikn, de båda syskonen, läto göra denna målning för sina själar.

Syskonens namn, *Liknviþr* och *Botlikn*, ge exempel på »variation» i namngivningen. Om namn med ordet *likn* f. som förled eller efterled se G 99 (s. 156 f.). Namnet *Liknviþr* förekommer också i G 119, som namn på två olika personer. Det är möjligt, att den *Liknviþr* som nämnes i G 120 är identisk med en av de två männen med samma namn i G 119. — Inskriftens tredje personnamn, *Hallvarþr*, är såvitt känt eljest icke belagt i svenska runinskrifter; däremot flera gånger i norska inskrifter. Av dessa är endast en från vikingatiden (NIyR nr 449). Under medeltiden är namnet i Norge »särdeles vanligt» (Lind), och det förekommer då ganska ofta också i Danmark och Sverige. Detta beror utan tvivel huvudsakligen på uppkallelse efter det norska helgonet S:t Hallvard, vars högtidsdag var den 15 maj. Han finns emellertid upptagen endast i Skara-stiftets kalendarium.

Inskriften lämnar oss den intressanta uppgiften, att *Liknviþr* och *Botlikn* »läto göra denna 'limning'» och att »Hallvard gjorde» den på deras uppdrag. Om betydelsen av ordet *limning* f. skriver N. Tiberg (a. a.): »Vad beträffar sakinnehållet i runtextens första parti, så har limningen som omtalas tydligen inte utslutande avsett vitlimning. Samma båda färger som ses i runraderna återfinnas i en enkel men smakfull

dekorativ målning på väggen högt ovan den här behandlade inskriften... Ordet *limning*, femininum, synes inte förut vara anträffat i fornsvensk text, ej heller i forngutnisk lagtext.» — I uppsatsen *Anga kyrkas pånyttfödelse* (1947) konstaterar J. Roosval: »Att 'limning' verkligen betyder målning och att Halvard följaktligen var en målare, icke enbart runskrivare eller möjligen kalkputsare, föreföll klart för konsthistorikern på grund av att ordet *lima* existerar i engelska språket i betydelsen måla».

Inskriften ger vid handen, att det i forngutniskan har funnits ett ord *limning* f. med betydelsen 'målning (med kalkfärg)'; fsv. *lim* n., fisl. *lim* n. betyder dels 'lim', dels 'kalk'.

Om Hallvard's insats som muralmålare skriver Roosval (a. a. s. 60): »I valvdiagonalerna målade han smäckra spjut och lätta liljeformer, som nu på ett dansande och glittrande sätt beledsagade arkitekturens tunga kraftspel ... I samma färger, ljus tegelrött och gråaktigt blågrönt, dekorerade han de fyra massiva längd- och tvärbågarna, triumfbågen och fönsteromfattningarna med imiterade kilstenar. Det påminner om moskéarkitekturens valvbågar i olikfärgad marmor ... I murytorna närmast under valvanfängen målade Halvard de eviga symbolerna av ondskan och gudomen — det är elaka drakar i skilda gestalter och livsträd i olika varianter — samt en flätad knut, säkert av magisk och helig betydelse, eftersom den framställes angripen av två diaboliska odjur.» I *Sveriges kyrkor* (Bd 4, h. 4) beskrives 1200-talets målningar i Anga utförligt. Till dessa målningar, som »böra ... anföras till den år 1286 avslutade byggnadsperioden ... synas två ovanligt intressanta runinskrifter höra», G 119 och 120. Den sistnämnda inskriften, »som är anbragt på muren strax t. v. om triumfbågen, anger målarens namn: Halvard ... Genom att vara anbragt invid, ja liksom etikettartat fäst vid dekoren utmed triumfbågen, synes inskriften närmast böra hänföras just till denna och till den likartade ornamentala dekoren från 1200-talet. Men det är icke omöjligt att Halvard också är byggmästaren, det vill i detta fall säga mästare till välvningen.»

Om formen **ir** (och **ier**) 'är' se B. Hesselman, *Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia* (i: *Nordiska texter och undersökningar* 9, 1936), s. 138.

skultr i inskriftens sista sats är givetvis adj. *skyldr*, som i fsv. dels har betydelsen 'skyldig, förbunden att giva', dels 'skyld, besläktad'. Innebörden i satsen är, att Hallvard säger sig vara skyldig att bevara minnet av Liknvid och Botlikn. Denna sin skyldighet har han uppfyllt genom att till de bådads minne utföra sina vackra målningar i Anga kyrka.

Runformer, målningsteknik och färg visa, att *Hallvarþr* är upphovsman till båda runmålningarna (G 119 och G 120).

Anga kyrka.

O. V. Wennersten uppger år 1899, att »två mindre runristningar» skulle finnas i »Södra kormuren»; se anteckning i ATA. Wennersten anmärker, att dessa ristningar »ej ant. hos P. A. Säve». Närmare upplysningar om dessa »runristningar» saknas; de ha förgäves sökts år 1946 och 1962.

121. Gurfiles, Ala sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 86.

Litteratur: SHM Inventarium nr 3372 (1865); VHA Akad:s concepter 1865, s. 121 (ATA), Föredragningsbok 1865 §§ 192–194; G. Stephens, *The Old Northern Runic Monuments* 2 (1867–68), s. 878, 3 (1884), s. 236, 4 (1901), s. 73; O. Montelius, *Från jernåldern* 2 (1869), s. 54 nr 386; S. Bugge, *Bemærkninger om runeindskrifter på guldbrakteater* (i: *Aarbøger* 1871), s. 211, *Norges indskrifter med de ældre runer* 1 (1895), s. 154, *Bidrag til tolkning af danske og tildels svenske indskrifter med den længere rækkes runer, navnlig paa guldbrakteater* (i: *Aarbøger* 1905), s. 214, *NIæR Indl.* (1913), s. 157 not 1; B. Salin, *De nordiska guldbrakteaternas* (i: *ATS* 14: 2, 1895), s. 102; O. Janse, *Le travail de l'or en Suède* (1922), s. 134; C. J. S. Marstrander, *De gotiske runeminnesmerker* (i: *NTS* 3, 1929), s. 82 f., s. 140; O. v. Friesen, *Rö-stenen* (1924), s. 163, *Anteckningar* 1934 (UUB); B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), s. 63; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1935), s. 199; W. Krause, *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937), s. 40 f. (nr 26); H. Öberg, *Guldbrakteaternas från Nordens folkvandringstid* (1942), s. 94, 96; L. Jacobsen och E. Moltke, *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 807; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i: *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 144, 146.

Äldre avbildningar: J. Magnus Petersen, teckning (återgiven i Stephens a. a. 1867–68, s. 878, och i Krause a. a. s. 40); B. Nerman a. a. fig. 337; Öberg a. a. fig. 49; Iwar Anderson foto (i Jansson a. a. s. 139).

Guldbrakteat med runinskrift. Tillhör sedan år 1865 Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 3372.

I SHM:s inventarium år 1865 (nr 3372) finnas följande uppgifter om G 121 under rubriken »Fynd fr. Gurfiles i Ahla socken på Gotland»: »En liten guldbrakteat med ögla, ett människohufvud med diadem öfver ett fantastiskt djur bärande två horn och skägg. Vid hufvudet en runskrift ... Diam. 0,9 tum. Vigt 1 ort 24 korn. Funnen af Husbonden Lars Gardelin Gurfiles. Värderad med 1/8 förhöjning till 11 Rdr 90 öre. Löst med 12 Rdr Rmt.»

Den förste som i tryck behandlar Gurfiles-brakteaten är G. Stephens; han hade av O. Montelius erhållit uppgifter om fyndet.

Den senaste beskrivningen av den brakteattyp som G 121 företräder lämnas av H. Öberg. Den grupp som Gurfiles-brakteaten tillhör är enligt sakkunskapen dansk, men utbredningsområdet är icke begränsat till Danmark. Fynd av detta slag ha gjorts »såväl på Gotland som i Skåne». Variationerna inom gruppen äro jämförelsevis stora. »Det, som karakteriserar gruppen såsom sådan, är framför allt, att djuret här saknar den gotländska typens mjuka båglinje och i stället är mer eller mindre skarpt vinkelställt. Det fält, som begränsar ögat bakåt, är vidare mycket ofta streckat. Gå vi till ryttaren, har den bakåt uppsvängda hårtofsen en ... markerad spets ... Man behöver endast kasta en blick på de båda grupperna [den danska och den gotländska] för att genast konstatera släktskapen och därmed den gemensamma upprinnelsen. Denna släktskap bestyrkes ytterligare genom de rena blandformer, som finnas. Vi ha ett par särskilt typiska sådana från Gotland, den ena från *Gurfiles* i Ala sn ... och den andra från *Visby Kungsladugård* ... Brakteaternas, båda av sekunda utförande, äro mycket lika dock ej från samma stans. De äro synbarligen utvecklingar ur den gotländska gruppen (bl. a. saknas hakkors) men så starkt påverkade av den danska, att de måste räknas till den senare.»

Gurfiles-brakteatens diameter är 28 mm, dess vikt 5,2781 gram. Runornas storlek är 1,9 mm. Ytorna äro nötta. Runinskriften, som har sin plats till vänster om öglan, ovanför djurhuvudet, löper längs brakteatens kant. Runorna äro otydliga genom nötning, delvis skadade.

Inskriften, som läses från höger till vänster, består av fyra runor, upptill och nedtill begränsade av ramlinjer.

Inskrift:

laþa

Till läsningen: I r. 1 utgår den ensidiga bistaven 0,8 mm nedanför huvudstavens topp, d.v.s. från huvudstavens mitt. Runan är fullt tydlig. På grund av bistavens låga placering är läsningen **l** något tvivelaktig. I 2 **a** är den undre bistaven kortare än den övre. Ovanför den övre bistavens ändpunkt finnes en rundad upphöjning, som icke har förbindelse med bistaven och sålunda icke hör till runan. I 3 **p**, som har formen , har huvudstavens nedre hälft (med undantag för ett mycket kort stycke längst ned) nöts bort; nedre delen av bistaven är grund, men framträder ännu klart vid snedbelysning. Nedersta spetsen av bistaven är tydligt skönjbar på det ställe, där den träffar huvudstaven. Av r. 4 återstår huvudstaven och en från toppen utgående nedåtriktad bistav. Nedanför denna toppbistav är ytan skadad; i denna skada torde en undre bistav ha förlorats. Runan torde ha varit **a**; den kan ha varit **l** men ej **u**. Efter r. 4 finnas inga säkra spår av någon runa. — Den äldsta läsningen finnes i SHM:s inventarium år 1865: $\uparrow\uparrow\uparrow$. (Inskriften är alltså återgiven från vänster till höger.) — Stephens (efter Petersens teckning): . Stephens framhåller, att brakteaten är ganska sliten (»a good deal worn»). Runorna äro däremot tydliga (»pretty plain») med undantag av att nedre delen av bistaven i 3 **p** och undre bistaven i 4 **a** äro svaga (»faint»). 2 **a** har enligt Stephens angelsaksisk form. Av detta förhållande drager Stephens slutsatsen, att Gurfiles-brakteaten har tillkommit i England eller att den har förfärdigats av en resande engelsman. Stephens' uppfattning, att 2 **a** har angelsaksisk form beror på felläsning av runan; se ovan. Denna missuppfattning påpekades redan av L. F. Löffler i ett brev till Stephens år 1894. I *ONRM* 4 (1901) hänvisas till Löfflers rättelse: »He says that the *second* stave is *not* the provincial English rune for A, but the usual O.N. \uparrow , the apparent up-strokes, being only accidental flakes in the metal.» — Bugge (i *Aarbøger* 1905): »Brakteaten har en Indskrift bestaaende af 4 Runer, som skal læses fra høire mod venstre. Mulig **laþl**. R. 1 har Kvisten langt nede paa den rette Stav ... R. 2 syntes ogsaa mig som Stephens at have Formen af angelsaksisk **a**. Men Löffler ... har vist Ret, naar han bemærker, at Runen ikke er det angelsaksiske **a**, men den sædvanlige **a**-Rune \uparrow , da den tilsyneladende opadgaaende Runestreg kun er en tilfældig Ujævnhed i Metallet. R. 3 har kantet Sidestav, som gaar fra Hovedstavens Top til dens Basis ... R. 4 snarest **l** med Kvisten udgaaende fra den rette Stavs Top; neppe **a**, da en Skraastreg, som synes at gaa ned fra den lodrette Stav til Indskriftens Basis, vel er for tynd og svag til at betragtes som Kvist.» (I *NIæR*, *Indl.*, anför Bugge Gurfiles-brakteaten som exempel på en inskrift, där **p**-runan har en form, »hvor Sidestaven gaar fra den lodrette Stavs Top til dens Basis.») — Marstrander (a. a. s. 82) påpekar, att »Stephens reproduktion er villedende». Han anser, att den »naturligste transkripsjon er **laþa**». Den nedre bistaven i r. 4 »er kortere enn den øvre og ikke så tydelig; men det samme er ogsaa tilfellet med det første \uparrow , om ikke i så høi grad. Der kan under ingen omstændighet leses **laþu**.» — O. v. Friesen (1934): R. 1 (\uparrow) är »säker»; 2 **a**: »Snett upp åt v. gående staven mkt otydlig o. osäker.» (v. Friesen har alltså, i likhet med Stephens, uppfattat upphöjningen ovanför bistaven som hörande till runan.) 3 **p**: »Av runan syns säkert övre 1/3 av hst och övre bist.» 4 **a**: »Runan täml. säker». Nedre bistaven och huvudstavens nedersta del anges som skadade. Efter 4 **a** har v. Friesen tyckt sig se en huvudstav, som nära basen har en snett åt vänster (i läsriktningen) gående kort bistav. — W. Krause (a. a.): »Die bildliche Darstellung zeigt den verbreiteten Typus Kopf über Pferd. Oberhalb des Tierkopfes verläuft am Rande entlang die linksläufige Inschrift **laþa**». Krause anmärker: »Der Seitenzweig der *l*-Rune sitzt ziemlich tief, wie auch sonst gelegentlich auf Brakteaten.»

Stephens tolkar inskriften som »**NAWÆ**» (eller »**NADÆ**») senare som »**NÆDÆ**»; se *ONRM* 2 och 4. Han ser i ordet »a well-known Scando-Gothic mans-name». Han tillägger: »As NEW was in old days used for *young*, should this word be an adjective in the dat. sing. masc. def. it would mean to-the-*youngster*. Should the name be **NADÆ**, it will also be one well-known in old Scando-Gothic times.» — Bugge anser, att runföljden **laþl** kan »være forkortet skrevet for **laþu** og sidste Rune **l** for **al**» (*Aarbøger* 1905, s. 214). Ordet **laþu**, känt från andra brakteatinskrifter, uppfattar Bugge »som et Substantiv, der formelt svarer til oldn. *lōð* 'Indbydelse'»; (se a. a. s. 201 och *ANF* 8, 1892, s. 20).

C. J. S. Marstrander anför (i *De gotiske runeminnesmerker*, s. 82 f.) inskriften som exempel på ett ord i gotisk språkform. Enligt Marstrander är G 121 ur denna synpunkt av »ganske særlig interesse», i

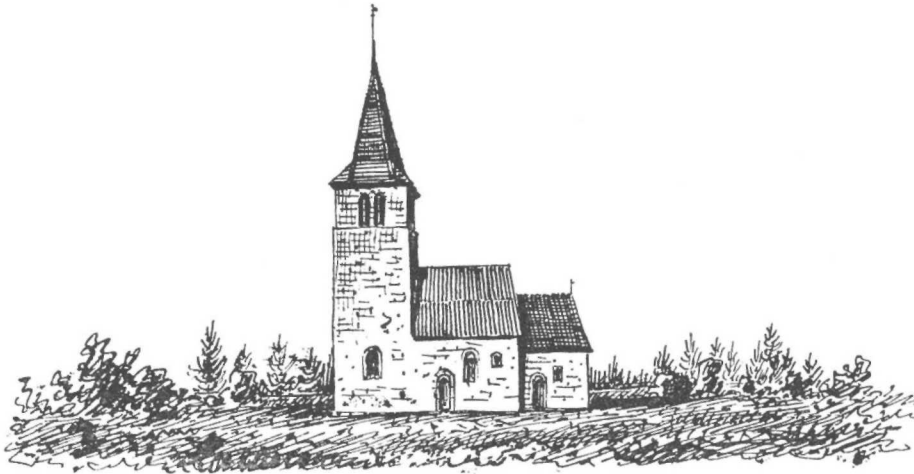
det att *laþa* är »det gotiske motstycke till *lapu* (gn. *lǫð*) på brakteatene Darum II, Fyn (nr. 24) og Skåne (nr. 19)». ¹ I motsats till G 121 äro »*lapu*-brakteatene ... alle avfattet i skandinavisk sprog.»

I kapitlet »Die gotischen Denkmäler» skriver H. Arntz (a. a. s. 199): »Seit langer Zeit kannte man zwei gotische Denkmäler: die Speerspitze von *Kowel* und den Ring von *Pietroassa* ... Dazu stellte sich schliesslich die Speerspitze von *Müncheberg (Dahmsdorf)*, die mit der von *Kowel* nächstverwandt ist. Es blieb Marstrander vorbehalten, den got. Charakter einer Reihe weiterer Denkmäler zu erweisen ... Zu den drei genannten treten zunächst ein paar gotländische Inschriften: der Stein von *Kylver*, die Spange von *Etelhem* ... die Lanzen spitze von *Mos* und die Brakteaten von *Hobergsåker* und *Gurfile*.»

W. Krause, som daterar G 121 till omkring år 500, läser inskriften på samma sätt som Marstrander och ansluter sig, i likhet med Arntz, till hans uppfattning om dess språkform: »Marstrander sieht mit Recht in *laþa* Nom. Sg. Fem. die gotische Entsprechung zu dem urnordischen Formelwort *lapu* (f. 5-St.) 'Ladung', in magischer Bedeutung 'Zitation' ... Das Formelwort wird hier ohne jeden Zusatz verwendet, so wie auch die Formelwörter *alu*, *laukar*, *ehwe* ohne weiteren Zusatz auftreten können. Mit der Ritzung dieses Formelworts sollen ganz allgemein magische Kräfte beschworen werden.» Krause tillägger: »Bemerkenswert ist das Zeugnis für gotische Sprache (Femininendung *-a* für urnord. *-u*) auf der Insel Gotland; vgl. die Zeugnisse für gotische Sprache auf dem Stein von *Kylver* ..., der Speerspitze von *Mos* ... und auf der Spange von *Etelhem*.»

Att inskriften G 121 innehåller ett formelord, ett »trollord», avsett som en besvärjelse, ett skydd mot onda makter eller en »inbjudan» till goda makter är ofrånkomligt, icke minst på grund av parallellen med andra brakteatinskrifter, där ordet *lapu* förekommer. På grund av att sista runan i G 121 icke är **u**, utan med all sannolikhet skall läsas **a**, avviker G 121 från övriga inskrifter av detta slag. Denna avvikelse kan förklaras som ett spår av gotisk språkform. Formellt kan ordet vara antingen nom. sg. f. (fvn. *lǫð*) eller 1 sg. pres. av verbet got. *laþôn*, fvn. *laða* 'inbjuda'. Inskriften torde kunna dateras till omkring år 500.

¹ Om dessa brakteater se *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 500, 522 och 524 f.

122. Buttle kyrka.

Pl. 67.

Litteratur: L 1739, S 74. C. G. Hilfeling, Resejournal 1801 (F m 57: 10), s. 104; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 32; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 155; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 406.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (Fm 57: 11, Tab. 39 B); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger infälld i korgolvet, som numera består av kalkstensplattor (tidigare trägolv), mitt i gången, framför altaret. Den låg på samma plats redan vid Hilfelings besök år 1801: »midt för Altaret i Buttle kyrka»; »en gammal marmor Grafsten, som ligger midt för altar disken i Buttle kyrka». — N. J. Ekdahl 1826: »Framför altaret ligger en sten 4 aln. lång och 2 bred med präntade runor.» — *Kyrkoinventarium* 1830: »Midt för Altaret i Choret är en Grafsten 4 aln. lång, 2 $\frac{1}{4}$ aln. bred.»

Ljusgrå kalksten. Formen är rektangulär; längd 2,57 m, bredd 1,50 m. Hällen är lagad, men i stort sett väl bevarad. Utefter stenens fyra ytterkanter går ett inskriftsband av två inhuggna ramlinjer. Inskrift finns endast på ena kortsidan. Inskriftsbandets bredd är 8 cm. Runorna stå fritt inom bandet, d.v.s. stavarna gå varken upp till eller ned till fram till ramlinjerna, såsom annars vanligen är fallet; deras höjd är 5 cm. Stavarnas ändrar äro kilformiga; detsamma gäller om bistavarna i **h** (däremot icke i **a** och **n**). Inskriften har härigenom fått ett säreget, majuskelliknande utseende. Därtill bidrager också den rundade formen av **r** och **u**. — L 1739: »Runorna serdeles omsorgsfullt huggne, stafvarne lika Latinska Uncialer, vida och tvärt afhuggne vid ändarne.»

Inskrift:

✠ : hier : huilis : hera : ioan : rap̄ars : sun : af : atligabo · bi

5 10 15 20 25 30 35

»Här vilar herr Johan, son till Radar, från Atlingbo ...»

Till läsningen: 3 **e** är tydligt stunget; likaså 12 **e**. 22 **ar** är binderuna; sannolikt skall också r. 30 uppfattas som binderuna **tl**. 32 **g** är tydligt stunget. **o**-runan (16 och 35 **o**) har formen Ɔ . 37 **i** är säkert. Skiljetecknet efter 35 **o** är osäkert. Efter 37 **i** finnas ett par fördjupningar, som dock knappast äro huggna.

Hilfeling: 10 **r**, 36–37 **pa** (F m 57: 10 s. 104; på teckningen Tab. 39 B mera osäkert: **pi**). — C. Säve har icke de båda binderunorna: 22 **r**, 30 **t**. — v. Friesen: Intet skiljetecken efter 35 **o** och 37 **i**.

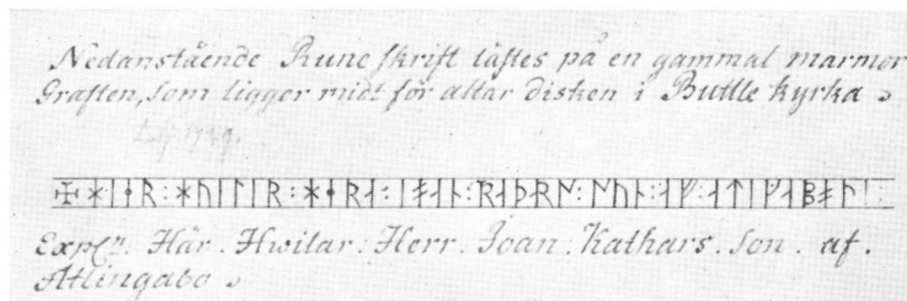

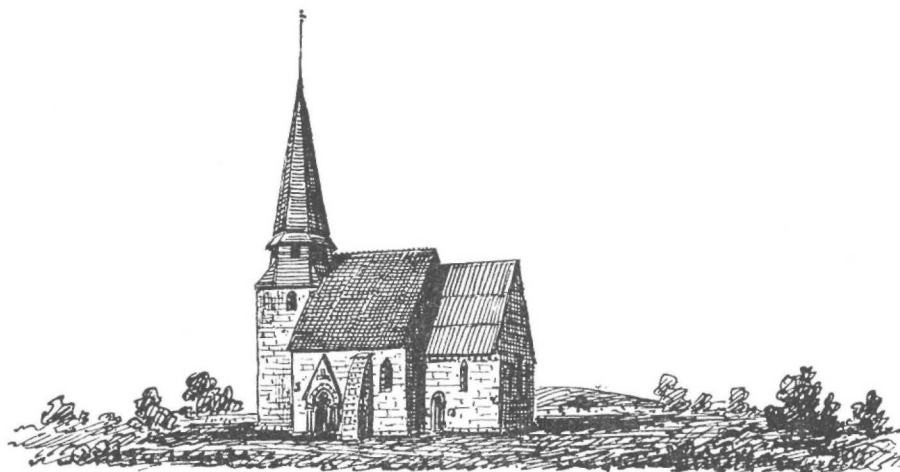
Fig. 99. G 122. Buttle kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfelding.

Herra Joan Raþars sun har varit sockenpräst i Buttle; därför har han titeln *herra*, lat. *dominus*. Jfr om *herra Nikulas* i Öja G 21. — Huruvida af *Atlingabo* är en bestämning till *herra Joan* eller till *Raþars*, kan ej avgöras. Prästen Johan i Buttle var i varje fall son till en bonde Radar i Atlingbo. — Om namnet *Joan*, *Johan* se G 4. Namnet *Raþar* synes icke vara känt från någon annan gotländsk urkund; icke heller från svenska, norska eller isländska källor. Ett enstaka *Ratherus* förekommer i ett danskt nekrologium från 1100-talet. Men namnet är fullt regelbundet bildat; efterleden kan vara densamma som i Gunnar, sålunda urn. **-harjar* kämpe. Men fgutn. *Raþar* kan också vara en form av samma namn som fsv. *Radhger*, no.-isl. *Ráðgeirr*, säkert belagt, ehuru icke vanligt; efterleden sålunda urn. **-gairar* spjut.

Atlingabo Atlingbo är en socken på mellersta Gotland, ung. 12 km NV om Buttle. Namnet finns belagt både i Gutalagen och i Gutasagan, med samma skriftform som på Buttle-stenen; vi kunna nämligen med säkerhet utgå från att r. 30 ↑ är en binderuna av ↑ t och ↓ l. Atlingbo är sockennamn och därmed också namn på kyrka och prästgård, däremot icke namn på någon bebyggelse, någon gård eller by. En gård i Atlingbo sn heter *Atlings*, liksom en gård i Kräklingbo sn *Kräklings*. På samma sätt förhåller det sig med alla övriga på samma sätt bildade sockennamn på Gotland. De äro ganska många: Vamlingbo, Grötlingbo, Hablingbo, Barlingbo, Follingbo. De äro namn på socknarna, icke på någon gård eller by inom dessa socknar. Förleden är i alla dessa namn en inbyggarbeteckning av patronymiskt eller toponymiskt ursprung; efterleden kan därför icke vara en personbeteckning *-boar* pl., utan måste vara ordet *bo* n., väl snarast i betydelsen 'bygd, område', sålunda 'atlingarnas bo (bygd)' o.s.v.¹ Härav följer, att inskriftens båda sista runor 36–37 **bi** icke kunna tolkas som en form av ordet *by*; någon by med namnet Atlingbo har aldrig funnits, lika litet som någon *Atlinga by*. Man måste söka en annan förklaring till det **bi**, varmed inskriften slutar. Carl Säve har antagit, att det skulle utgöra början av ordet *bipin* bedjen, inledande en bön för den dödes själ. Det är sannolikt det riktiga, hur egendomligt det än kan förefalla. Inskriftsramen är uppritad och inristad längs hela stenen, och man måste därför antaga, att en mycket lång inskrift har varit planerad. Ristarens arbete har av någon anledning blivit avbrutet och aldrig slutförts, kanske på grund av ovisshet eller oenighet om hur inskriften i fortsättningen skulle formuleras. — Jfr inskriften på G 90, stenkorsset vid Sigdes, Burs sn.

Binderunan 30 **tl** har också föranlett en viss tvekan. Ekdahl kommenterar sålunda: »I Butle fins en gård som heter Alteime, men skillnaden mellan Alteime och Atigabo är för stor. Man måste nödvändigt vid detta ord vända tankan till Atlingbo. ↑ med dubbla hakar är ej brukligt utan på högst få af de äldsta runmonumenterna på Gotland och till dem kan detta slätt icke räknas. Man måste således antaga, att haken till höger på ↑ är ett förkortadt *l* och blir ordet då Atligabo, hvare blott saknas ett ↓ hvilket man ofta finner elideradt på monumenter.» — Denna uppfattning är godtagen av Liljegren (L 1739), som återger namnet: Atligabo, men knappast av C. Säve (S 74), som läser: *atigabo*, vilket han visserligen »med hyfsad text» återger som: *At(l)ingabo*, sålunda med ett supplerat *l*.

¹ Om *bo* n. i betydelsen 'bygd' se J. Sahlgren i *Namn och Bygd* 13 (1925), s. 129 f.

123. Vänge kyrka.

Pl. 74.

Litteratur: L 1738, S 73. G. Wallin, *Runographia Gothlandica* 2 (1751), s. 139; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (F m 57: 6), s. 21, 1801 (F m 57: 10), s. 102; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland 1826* (ATA), s. 28; *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 132; O. v. Friesen, *Anteckningar 1923* (UUB); *Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3* (1952), s. 450.

Äldre avbildningar: Ekdahl a. a. s. 28; O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger som altarbord i kyrkan, täckt av en träskiva. Altarskåpet vilar delvis på gravhällens-altarskivans inre kant.

Ljusgrå kalksten. Längd 2,13 m, bredd 1,14 m, därav 0,23 m under altarskåpet. Tjocklek 8 cm. Formen är rektangulär, men detta beror delvis på att hällen har blivit något tillformad för sin nuvarande uppgift. Ytan är jämnslipad och slät; detta tyder på att hällen tidigt — kanske redan under medeltiden — har blivit lagd till altarbord; den har därigenom undgått den vittring och slitning, som andra hällar ha varit utsatta för på kyrkogårdar och i kyrkogolv.

Ingen ristning finns på hällens mitt. Längs ena kortsidan, på altarets södra sida, finns en runinskrift inom ramlinjer. En del därav är dold under altarskåpet; den avtäcktes tillfälligt, då inskriften undersöktes sommaren 1961. Därjämte finns vid altarets framsida t. v. ett stycke av en inskriftsrad, som bör ha tillhört inskriftens början. Runorna äro här avhuggna och kanten avfilad.

Inskrift (med 1 n supplerat efter N. J. Ekdahl):

... [n:] rouar : ---a-uiu ... siat : pegia feiga : auþuatr : gerþi · þita hualf : gairualr : i

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

ueskini : ris...

60 65

»... de bådas själar, faderns och sonens. Audvat (el. Audvald) gjorde detta gravvalv. Gairvald i Västkinde ris(tade) ...»

Till läsningen: Runorna 2–6 **rouar** äro fullt säkra. Intet skiljetecken efter 3 **o**; skiljetecknet efter 6 **r** är skadat, men säkert. R. 18 har bistav endast t. v., sålunda **t**, men är uppenbarligen felristning för **l**. Tydligt stungna äro 19 **p**, 20 och 25 **e**, 21 och 27 **g**. Intet skiljetecken efter 23 **a**. 26 **i** är svagt böjt, något spår av bistav finns icke. De båda namnen 29–35 **auþuatr** och 50–57 **gairualr** äro fullt tydliga. 34 **t** har samma form med två bistavar som 43 **t**. 35 **r** har samma form som 2 och 6 **r**, med bistaven öppen; annorlunda, med bistaven in mot huvudstavens mitt som i den latinska versaltypen, 38, 57 och 66 **r**. 36 och 50 **g** äro tydligt

Fig. 100. G 123. Vänge kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

stungna; likaså 37 och 60 **e**. Mellan 40 **i** och 41 **þ** är utrymmet trångt, men en huggen punkt torde finnas. Däremot finns intet skiljetecken efter 44 **a**. Ordet 41–44 **þita** står på ett ganska skrovligt ställe. 56 **l** är tydligt, med bistav endast t. h. Det kan vara felristning för **t** (liksom 18 **t** för **l**), men sannolikare torde vara, att ett **t** är uteglömt. Intet skiljetecken finns efter 58 **i**. Nedre delen av 61 **s** är skadad, men runan har tydligen haft samma form som 15 **s** (och 68 **s**). Alla runorna i namnet 59–65 **ueskini** äro fullt säkra.

Tydliga felristningar äro: 18 **t** för **l**, 19 **p** för **b**, 26 **i** för **þ**; sannolikt är ett **d** (**t**) uteglömt efter 56 **l** och efter 64 **n**. 58–65 **i ueskini** avser säkerligen socknen Västkinde; det är belagt i medeltida källor (bl. a. Franciskanerklostrets i Visby diarium och Linköpingsbiskoparnas visitationslängd) med *nd* (G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid* 1, s. 55).

Om mansnamnet *Aupvatr* se G 63, om *Gairvaldr* G 101. Förleden i det senare namnet är *Gair-*, äldre *Gair-*, med palatalt *r*-ljud. Det är märkligt att finna runan **ᚱ** använd på detta sätt, etymologiskt riktigt, i en medeltida gotländsk runinskrift.

Gravhällen har varit gjord till minne av två män, far och son. Deras namn ha förekommit i den förlorade huvuddelen av inskriften. I ett tillägg har meddelats namnen både på den som har murat gravvalvet och på den man, som har ristat runorna. Det är intressant att kunna konstatera, att detta har kunnat utföras av olika personer, m. a. o. att det har funnits en särskild, runkunnig mästare.

Om hällens läge meddelar biskop G. Wallin följande (1744): »In Mensa Sacra Templi Wenge, Deser. d. 23. Julii 1744. Videlicet in extrema ora marmoreæ mensæ, qua sternitur Altare, meridiem versus, usque ad **gairvair** inclusive. Reliqua, si quæ sunt, pede Tabulæ majoris et perpendicularis obtecta non videntur. Ultima vero vox **radar** comparet a parte opposita ejusdem mensæ aquilonari, et verba quæ sequuntur, legi omnino nequeunt.» Hällen hade sålunda vid mitten av 1700-talet alldeles samma läge som nu.

Wallin läser inskriften på följande sätt: ... **siai** : **pegiafeiga** : **aupuatr** : **gerpi** : **þita** : **hualf** : **gairuair** : ... **rapar** : ... Wallin har icke förstått inskriftens början; han ifrågasätter, att **siai** kan vara fel för *siau* sju. **hualf** åsyftar, förmodar han, ett reliquarium, en relikgömma, under altaret. Han utgår sålunda från att hällen alltifrån början har tjänat som altarbord; att det ursprungligen är en gravhäll, som ganska brutalt har blivit apterad till altarbord, har han tydligen icke uppfattat. Han översätter inskriftens senare del: »... Ödvaterus construxit hanc testudinem ...» Det sista ordet **rapar** förmodar han ha ingått i en datering med hänvisning till påsktavlan.

C. G. Hilfeling har två gånger granskat inskriften, 1799 och 1801. Från den förra resan har han anteck-

nat: »d. 25 [juni] ... afreste kl. 10 f. m. till Vänge; där jag under väntan på skjuts hasteligen besåg Kyrkan, afskref et Rune Fragment, som var ristat på nu varande Altar Bordskifvan, hvilken säkert tillförne varit en Liksten — e.g.: **sial : pegia feiga : auþuatr : gerþi : þita : hualf : gairualtu**». Vid det senare besöket i Vänge har Hilfeling gjort en grundligare granskning: »Sjelfva Altarbordet var en Marmorsten, 3 alnar 14 tum lång, 1 aln 22 tum Bred, 3½ tum tjock. Har fordom varit en grafsten, men sedan danad härtill [dvs. till altarbord]. På dens Södra kant sågs följande Runor: **sial : pegia feiga : auþuatr : gerþi : þita : hualf : gairualr : i ueskini : ris**. Inscriptionen var i båda ändar afhuggen; men åt andra kanten på Stenen sågos några dels hela, dels til hälften och mera afstympade Runor, e.g. **rouar** hvilket visar, att Stenen fordom varit af olika bredd i båda ändar; Således en del af påskriften blifvit förstörd genom Altarskifvans parallella danande.»

N. J. Ekdahl 1826: »Altarbordet i Wenge är af ett grifthvalf, som varit bredt vid hufvudet och smalt vid fötterna. Det är sedan tillhugget i rättvinkelform och i den förmodan att det ej fins i Cond. Hilfelings teckningar skall jag här ge ett utkast dertill» (fig. 100).

Kyrkoinventarium 1830: »Altaret af sten med Marmor Skifva 3½ aln lång 2 aln bred 4 tum tjock, på hvilketens Södra tvärsida står följande inscription: **siat : pegia feika uþuatr : kerþi þita hualf : gairualr i ueskini ris**».

Carl Säve har granskat inskriften år 1844. Han har icke funnit de första runorna 1–6; »de finnas nu icke på stenen». »Stenens **begia feiga** (L har orätt **pegiafeigia**) kan icke gerna vara något annat än *beggia feþga*, de bägge fädgarnes (d. ä. fader och sons); jf. den ännu fornare formen **feþrga** a. pl., N:o 87, i Guta Lag förekommer *feþgar*, nom.»

Om ordet *hvalf* n. se G 7.

124. Vänge kyrka.

Pl. 75.

Litteratur: Skrivelse från landsantikvarien Greta Arwidsson till S. B. F. Jansson den 9/10 1949 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 451.

Runinskrift med röd färg. Den finns på södra kyrkväggen, omedelbart V om predikstolen, omkr. 2 m ovanför golvet.

Inskriftens höjd är 25 cm, bredd 42 cm. Runorna stå i sex rader, varje rad med sina egna ramlinjer. Inskriften är i stort sett fullt läsbar och sålunda tämligen välbevarad, ehuru rätt ojämn. Bäst bevarade äro runorna i ett mittparti av tredje och fjärde raderna. Runorna ha först ristats, tämligen grunt, i kalkputsen, och sedan ha de ristade linjerna fyllts med röd färg. Den inramade tavla, som inskriften bildar, är nedtill i mitten skadad, lyckligtvis utan större förluster av inskrift, och nytt murbruk har här gjutits på.

Inskriften kom i dagen i samband med kyrkans restaurering år 1949.

Inskrift:

bedin · fyri · iakobs · sial · nik
5 10 15 20

karfua · han · do · fæm · daha
25 30 35 40

fyri · sante · lafranz · dag
45 50 55

ta · uar · f · sundahr · ok · m ·
60 65 70 75

primst · fu · r · i · fimtand ·
80 85 90 95

raṭ ...

»Bedjen för Jakobs själ i Nickarve. Han dog fem dagar före Sankt Lars dag. Då var (runan) **f** söndagsbokstav och (runan) **m** primstav i femtonde raden.»

Till läsningen: 2 **e** är tydligt stunget. 3 **d** är något skadat på mitten men sannolikt stunget. Bistavarna i inskriftens **f**-runor utgå tämligen lågt ned på huvudstaven; runorna bli därför i allmänhet breda (se t. ex. 52 **f**). 7 **y** är tydligt stunget. Inskriftens **r**-runor ha formen R; bistaven går, liksom i den latinska versalen, ända in till huvudstavens mitt. 14 **b** är icke stunget. Inskriftens **s**-runor ha formen ʃ. 19 **l** är ganska svagt. Nedre delen av 25–27 **rfu** är otydlig och svag. Nedre bistaven i 26 **f** tycks gå in till huvudstaven i det följande 27 **u**. Bistavarna i 29 **h** och 30 **a** äro långa. Färgen har gått ur bistaven i 31 **n**. Stingningen av **d**-runan har skett med ett snett streck över huvudstavens mitt eller på v. sidan av huvudstaven (69 **d**). 35 **æ** har formen ʃ. 39 **h** är svagt. 41–42 **fy** äro skadade. 44 **i** kan möjligen ha varit stunget. 49 **e** är däremot tydligt. Bistaven i 56 **z** är stor och bred. 57–59 **dag** äro svaga, särskilt bistavarna i 57 **d** och 59 **g**. Svagt är också 60–64 **ta · uar**. 60 **t** är sannolikt icke stunget. 76 **p** är tydligt stunget. 80 **s** är svagt. Av de följande fem runorna är endast övre delen bevarad. 88 **f** och 90 **m** äro säkra. Intet säkert spår av stingning i 89 **i**. 91 **t** har däremot möjligen varit stunget. Bistavarna i 92 **a** och 93 **n** äro svaga, men säkra. 94 **d** är sannolikt stunget. Av följande runa finnas endast svaga spår. 96 **r** tydligt, men följande två runor äro mycket svaga.

Om namnet *Jakob* se G 13. — Nickarve är namn på gårdar omkring 2 km SV om Vänge kyrka. — Sankt Lars dag infaller den 10 augusti. Den femtonde raden i påsktavlan omfattar tiden 1532–59. Det är inom denna tid, då runan **f** (eller lat. a) var söndagsbokstav och runan **m** (eller talet 15) var primstav (gyllental), är 1553. Se påsktavlan i N. Lithberg och E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328* (1939), s. 64. Jakob i Nickarve har sålunda dött den 5 augusti år 1553.

Inskriften har en påfallande traditionell form, såväl till sitt syfte — förbön för en avlidens själ — som genom sin medeltida datering efter påsktavlan.

En liknande inskrift med uppmaning till förbön för en avliden finns på exakt samma plats på södra kyrkväggen i Silte kyrka, se G 64. Denna innehåller dock icke någon datering så som inskriften i Vänge.

125. Vänge kyrka.

Litteratur: O. V. Wennersten, Skrivelse till Riksantikvarien 1918 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 449.

Utvändigt på kyrkans västra sida (tornet), t. h. (S) om tornportalen, finnas runor ristade i själva kalkstenen. Inskriften befinner sig ungefär vid brösthöjd, 0,88 m från marken; dess längd är 0,53 m.

Inskriften torde först ha iakttagits av riksantikvariens ombud kand. O. V. Wennersten, som i en skrivelse år 1918 meddelar följande: »På tornportalens infattnings södra del en längre runinskrift. För att tolka den säkert måste stenen skuras och en afgangjutning tagas. Jag har beställt mall och tänker med hjälp af den taga en alabastergipsafgangjutning. Om innehållet af inskriften förbehåller jag mig, till dess jag utfört aftrycket, slippa yttra mig.»

Inskriften är mycket vittrad, knappast läsbar numera. I nedanstående försök äro många detaljer ovissa.
Inskrift:

... tik : ilu : -- r : ut : b :

5

10

Framför **l t** finnas spår av 3 runor. Av r. 8–9 finnas endast nedre delarna kvar.

Vänge kyrka.

S. Ambrosiani uppger (i *Gotländska kyrkoinventarier*, 1912, s. 142), att en »ringklocka» i Vänge bär en runinskrift på »öfverdelen». Uppgiften är felaktig. Vänge-klockan, som omgöts år 1886, hade en plattysk majuskelinskrift; se G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid 2* (1895), s. 156, *Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3* (1952), s. 449 och M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 183.

126. Guldrupe kyrka.

Pl. 76.

Litteratur: S 75. C. G. Hilfeling, Resejournal 1801 (F m 57: 10), s. 105; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826, s. 31 (ATA); P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA) nr 78: 1; C. Säve, Brev till P. A. Säve ^{10/10} 1858 (hs R 623: 5 i UUB, s. 575); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 och 1924 (UUB); E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 376.

Äldre avbildning: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a. 1850, nr 78: 1).

Ristningen finnes i det ursprungliga puts slagret i södra korväggen. Dess västra kant är belägen 1,40 m Ö om korportalen och 1,43 m ovan altargolvet. Fönsteröppningens nedre kant ligger 24 cm ovanför ristningen. — Den tidigaste uppgiften om någon runristning i Guldrupe kyrka lämnas av C. G. Hilfeling, som i sin resejournal år 1801 avritar G 126: »Å Södra Chorväggen sågos följande Runor ...» Också N. J. Ekdahl har observerat inskriften: »Söder i Choret war med en spikudd ristade i rappningen följande runor ... Kyrkan är ej kalkad sen det skrefs, och nerunder är en öfversättning, som syns ristad med samma instrument och på samma gång som runorna. Mantalsskrifworn Jakob Niklas Lyth har teknat sitt namn vid öfversättningen, och man kan på goda skäl anse honom som författare äfven till runorna.» Ekdahls tanke, att runinskriften har ristats av mantalsskrifworn Jakob Niklas Lyth (f. 1794 i Guldrupe) är givetvis förfelad. Beklagligt är att »översättningen» är förlorad. Ingen senare forskare har iakttagit den.

P. A. Säve (1850): »Denna run-rad är 1 aln 8 Tum lång, dess runor äro 1½ Tum höga och inristade i kalk-rappningen 3 al' öfver golfvet, under fönstret på södra väggen i Choret.»

Ristningens längd är 82 cm. Största runan är 6,5 cm, den minsta 2,5 cm. Linjerna äro genomgående mycket smala, uppenbarligen ristade med ett spetsigt verktyg. På flera ställen är inskriften numera grund och ottydlig; genom att puts slagret är skört och sprucket, löper ristningen fara att fördärvas.

Inskrift:

potolbar : karassa : han : kaup : te : messo : haku : lin : itagn :

5 10 15 20 25 30 35 40

»Botulv i Krasse han köpte mässhaken **itagn**.»

Till läsningen: I 1 **p** finnas två grunda punkter mellan huvudstaven och bistavarna; punkten vid den nedre bistaven är ottydligare än vid den övre. 2 **o** har, i likhet med övriga **o**-runor (4 och 29), ensidiga, uppåt-

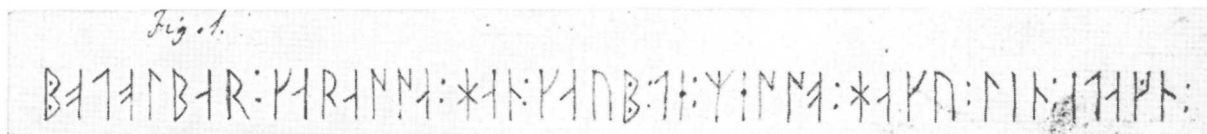

Fig. 101. G 126. Guldrupe kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

riktade bistavar. 3 **t** har ensidig bistav; samma form ha de två andra **t**-runorna (23 och 38). 6 **b** har ej punkter. 7 **a** är säkert. Runföljden 9–15 **karassa** är tydlig; endast 12 **a** är skadat på mitten genom putsbortfall. I 22 **p** äro punkterna svaga. Sk efter 22 **p** är tydligt. I 24 **e** är punkten mycket otydlig; i 26 **e** är den liten men fullt säker. Efter 29 **o** är sk otydligt. 33 **u** är skadat upptill. I 40 **g** är punkten något osäker. Sk efter 41 **n** är tydligt. — Hilfeling (1801): **potolfar : karissa : han : kaup : ti : messo : haku : lin : itagn** :. — Ekdahl (1826): **botolpar : karassa : han : kaup : de : messo : haku : lin : itagn**. — P. A. Säve (1850): **potolbar : karassa : han : kaup : te : messo : haku : lin : itagn** :. P. A. Säve kommenterar sin läsning på följande sätt: »Hufvudsakl. anmärkes, att de tvenne sista run-orden (som troligen, oaktadt skiljopunkterna (:), böra läsas tillsammans **lin : itagn** : , *icke* i det aldrasista ordet äro ritade med **l** och **k**, utan, såsom jag afskrifvit dem och de befinnas tecknade å muren, med **t** och **g**». — v. Friesen (1924) anmärker: »Inskriften för snävt inramad i putsen. Torde ock vara skadad genom raspning i spåren av runor. Dessutom överkalkad tjockt». I 1 **p** och 22 **p** har v. Friesen endast sett den övre punkten. Han påpekar, att i 40 **g** »stingningen [är] oviss». — Wessén (1944): »Runorna mycket tydliga och skarpt huggna. Inskrift: **botulbar : karossa : han : kaub : te : messo : haku : lin : itagn** :.»

Om det i gotländska inskrifter vanliga mansnamnet *Botulfr* se G 33. Att det är detta namn som åsyftas med **potolbar** är uppenbart. Ristaren använder **p**-runan för *b*-ljud och **b**-runan för *v*-ljud; jfr G 70. Namnets skrivning visar också inskottsvokalen *a* framför *r*; jfr **karassa** och **garasia** (i G 127). — Runföljden **karassa** återger givetvis namnet på gården *Krasse*, som är belägen 2 km SÖ om Guldrupe kyrka. Redan Hilfeling förmodade att det förhöll sig så, vilket framgår av hans anmärkning i resejournalen 1801: »En gård i Guldrupe Soken heter nu för tiden *Krassa*, förmodligen den samma som nämnes **karissa** här». Gårdsnamnet har alltså lagts direkt till Botulfs namn, »Botulv *Krasse*». Om detta namnskick, som ännu är levande på Gotland, se G 78 (s. 116 f.).

»Botulv *Krasse* han köpte ...» ger ett exempel på det i gotländska inskrifter vanliga förhållandet, att subjektet upprepas genom pronomen; se G 101 (s. 169).

Runföljden **messo : haku : lin** : torde, trots de insatta ordskillnadstecknen, böra uppfattas som bestämd form av fsv. *messuhakul* m. (isl. *messuhökull* m.) 'mässhake'. Ristaren insätter ju skiljetecken också i ordet **kaup : te**.

Inskriftens slut — runföljden **itagn** — erbjuder tolkningssvårigheter. P. A. Säve, som anser att denna runföljd hör samman med det föregående »run-ordet» **lin (lin : itagn)**, skriver i sin reseberättelse 1850: »Orden [kunna] alldrig... tolkas till 'linilakn' = 'linne-lakan' (såsom jag sett det tryckt på något ställe), utan ganska säkert till 'lini-tagn', d.v.s. 'lin-dagarna' (?), hvilka, enligt folkspråket och sägnen på Gottland, inträffa i början af Maj månad, (då linet sås), och Botulfr skänkte en Mess-hake till kyrkan (??)». — I *Gutniska urkunder* (s. 77 not 106) anmärker Carl Säve: »Slutorden *itagn* el. *i tagn* kunna möjligen beteckna köporten.»

Något ortnamn (Tegn, Tång, Täng o.s.v.), som skulle passa i detta sammanhang, torde emellertid icke kunna uppletas. Någon säker tolkning av runföljden **itagn** kan sålunda ej givas. Helt uteslutet är väl ej, att 38 **t** är felristat för **l**, och att runföljden 34–41 **lin : itagn** skall återge ordet *lin-lakan* 'linneväv'. Botulv i *Krasse* skulle i så fall ha köpt mässhake och linneväv för mäss-skjorta (*alba*) eller för andra kyrkans behov.

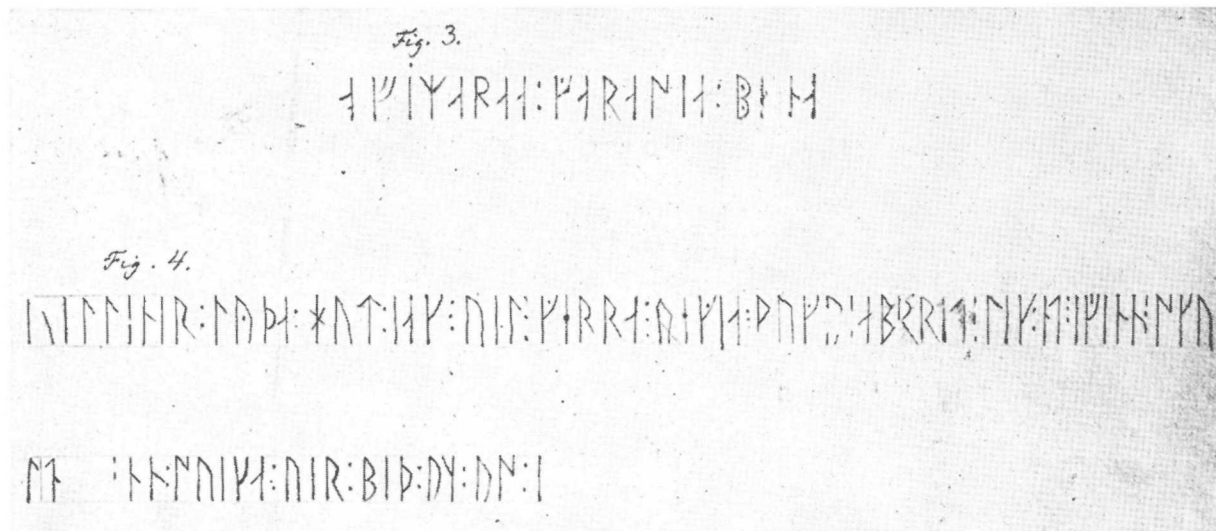

Fig. 102. G 127 och 128. Guldrupe kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

127. Guldrupe kyrka.

Pl. 76.

Litteratur: S 79. P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA), nr 78: 3, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 172; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 och 1924 (UUB); E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 376.
Äldre avbildning: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a. 1850, nr 78: 3).

Ristningen finnes i det gamla puts slagret i tornkammarens sydöstra hörn, 2,12 m ovanför det nuvarande trägolvet.

P. A. Säve, som lämnar den första uppgiften om denna ristning, skriver i sin reseberättelse för år 1850: »Denna korta run-teckning, en förbräkning af 'Ave-Maria' etc., är ritad å södra väggen i torn-kammaren 3 al' öfver golfvet.»

Ristningens längd är 38 cm. Runornas storlek är 2–3 cm. Ristningslinjerna äro smala och grunda. Putsen har spruckit och delvis lossnat, varför ristningen löper fara att förloras.

Inskrift:

afe maraa : garasia : plēna
 5 10 15 20

»Ave Maria, gratia plena.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. I **a** har, liksom övriga **a**-runor, ensidig bistav. I **2 f** är huvudstavens nedre del skadad genom ett djupt putsbortfall. **3 e** är stunget med en liten punkt. Sk saknas efter **3 e**. I **7 a** är bistaven grund men säker. Sk efter **8 a** består av två punkter. **9 g** är tydligt stunget. **16 p** är tydligt stunget med två små punkter. Av **17 l** återstå endast svaga spår av huvudstav och bistav. **18 e** är tydligt stunget. Avståndet mellan **18 e** och **19 n** är större än normalavståndet mellan runorna; intet spår av ristning. Efter **20 a** finnas numera inga spår av sk. (Efter ristningen finnes ett stort och djupt borrhål i putsen.) — P. A. Säve: **afi maraa : garasia : p -- na**. — v. Friesen (1924): **afi maria : garasia : pena**.

Av intresse i denna Mariahälsning är skrivningen **garasia**, med inskottsvokalen *a* mellan *g* och *r*. Jfr **karassa** i G 126. Inskottsvokaler i sådan ställning äro mycket vanliga i runinskrifter från 1000-talet; se t. ex. S. B. F. Jansson i *Norräljetrakten under forntiden* (1945), s. 63 f.

128. Guldrupe kyrka.

Pl. 76.

Litteratur: S 77. P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA) nr 78: 4; H. Pipping, Om några gotländska runinskrifter (i: VHA Akad:s Månadsblad 1900), s. 53; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 och 1924 (UUB); E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 376.

Äldre avbildning: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a., nr 78: 4).

Runristningen finnes i det ursprungliga putslagret på norra tornbågsstödet; ristningens underkant befinner sig 1,50 m över golvet. I likhet med G 127 och 129 är inskriften påträffad av P. A. Säve, som i sin reseberättelse år 1850 skriver: »Dessa tvenne run-rader, som stå tätt öfver hvarandra, och af hvilka den öfre är 1 aln 18 Tum lång, och bestå af 2 tum höga run-tecken, äro i kalk-rappningen ritade på westra väggen mellan hög-kyrkan och torn-kammarn, åt norr, 2 alnar 12 Tum öfver golfvet.»

Av inskriftens två rader har den övre en nu synlig längd av 89 cm; den nedre raden är 38 cm. Runornas storlek är 4–5,5 cm. Inskriften är delvis mycket svårsläst på grund av skador i det sköra putslagret; särskilt i inskriftens vänstra kant äro skadorna svåra. Som redan v. Friesen har anmärkt, är inskriften delvis skadad genom rispning i runorna. Utan tvivel var denna inskrift bättre bevarad, då P. A. Säve undersökte den år 1850.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter P. A. Säve):

[uil]lin ir : lyba : hut : iak : uil : gerra : legia : -ug -abbr -t : likit : ikinn : ... [skulin... nn] :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
 syika : uir : biþ : um : us : i ...
 60* 65 70 75

»Viljen I hörsamma vad jag vill göra ... Skolen i svika. Vi bedja oss i ...»

Till läsningen: Inskriftens början är fördärvad. Av 1 u synas två skadade stavar. Vid 2 i har putsen fallit bort; endast delar av huvudstaven skönjas. 4 l förefaller säkert. 10 y har förlorat bistavens nedre del. I 17 a finnes mitt på huvudstaven ett borrhål. 18 k är ej stunget. 22 g och 23 e äro säkra. I 28 e är punkten liten. R. 32 är skadad; den gör snarast intryck av p. Av r. 35 finnas numera på grund av putsbortfall endast svaga spår. R. 40 och 41 t svårt skadade och numera oläsliga; endast delar av huvudstavarna skönjbara. I 61 y finnes en rund fördjupning, möjligen huggen. 72 m har ensidig bistav. Efter 75 i finnas inga spår av ristning. — P. A. Säve anmärker till sin läsning: »Ehuru med största noggrannhet aftecknade, äro dessa rader svåra att uttolka.» — O. v. Friesen (1924): uilininir : lyba : hut : iak : uil : gerra : regia : þugr abrrat : lik : et : ikinnil uin suika : uir : biþ : um : us : i. v. Friesen kommenterar sin läsning på följande sätt: »Början kan jag alltså ej riktigt säkert läsa men trol. står uilinin». De två första runorna äro dolda »bakom läktarens stödjepelare». 15 t: »Trol. ensidig bistav.» 17 a: »En mkt djup prick vid bistavens ingång i huvudst.»

Endast brottstycken av denna skadade inskrift låta sig nu tolka. Ristaren har av allt att döma icke avslutat sin tydligen ganska hastigt nedkratsade inskrift.

129. Guldrupe kyrka.

Litteratur: S 76. P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA), nr 78: 2; H. Pipping, Om några gotländska runinskrifter (i: VHA Akad:s Månadsblad 1900), s. 55; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB); H. Gustavson, Gotlands ortnamn (i: Ort-namnssällskapet i Uppsala årsskrift 1938), s. 41; N. Lithberg och E. Wessén, Den gotländska runkalendern 1328 (1939), s. 65; E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA).

Avbildning: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a., nr 78: 2).

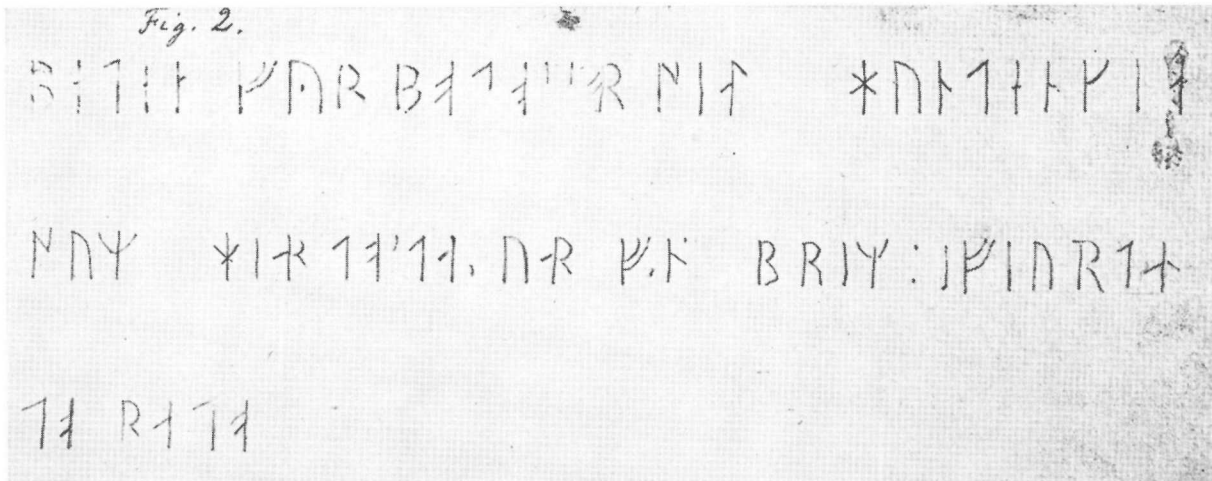

Fig. 103. G 129. Guldrupe kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Denna nu oåtkomliga runinskrift är endast känd genom de uppgifter som P. A. Säve lämnar i sin reseberättelse för år 1850, och genom den teckning av inskriften som han då utförde. Säve skriver: »Denna treradiga run-skrift, här och der (som på teckningen noggrant är i akt taget) skadad och otydlig, består af omkring 2 Tum höga runor, med röd-krita ritade, 2 al' 12 Tum öfver golfvet på westra väggen mellan högkyrkan och torn-kammarn, åt söder, i trenne rader, som stå öfver hvarandra, tätt tillsammans, varande de tvenne öfversta 1 aln 2 Tum långa. — Run-teckningen, nästan öfver-kalkad, blef dock teml. läslig.» — Då O. v. Friesen sommaren 1923 kom till Guldrupe kyrka, iakttog han G 126, 127 och 128, men G 129 var tydligen försvunnen. Icke heller följande sommar, då de andra Guldrupe-inskrifterna undersöktes, kunde G 129 återfinnas. Inskriften söktes förgäves av E. Wessén 1944 och har icke heller senare kunnat uppspås. G 129 har tydligen befunnit sig mittemot G 128, som fortfarande finnes kvar på norra sidan, i torn-bågsstödet.

Inskrift (enligt P. A. Säves teckning):

beten fyr boto -- ör sial huntenkia sum hiar to - ta · uār f · n · brim : i fiurtāto rato

»Bedjen för Botoids(?) i Hunninge själ; hon dog här. Då var runan **f** (söndagsbokstav), runan **n** primtal i fjortonde raden.»

Till läsningen: **2 e** har ett kort tvärstreck; **3 t** är ej stunget, **4 e** är stunget med en punkt. Av **5 n** återstod endast huvudstaven; Säve ser också på huvudstavens högra sida en kort, uppåtriktad bistav. I runan 12, som Säve uppfattar som **o**, har undre bistaven tydligen varit kort; det förefaller av teckningen troligt, att runan har varit **a**. Av runorna 13 och 14 kunde Säve endast se huvudstavarnas övre tredjedelar. Runföljden 19–27 förefaller att ha varit tydlig. Mellan 35 **o** och 37 **t** har Säve sett ett kort, böjt streck, som han tydligen uppfattar som en **k**-bistav. Hans transkription av inskriften lyder: »Beten fyr Botolfr sial huntenkia sum hiar tog ta uar ꝥ. ꝥ. brim : ifiurtanto rato?» — Carl Säve återger (i *Gutniska urkunder*, s. 43) inskriften på följande sätt: beten für botaiþor sial huntenkia sum hiar to ta. war ꝥ. ꝥ. brim : fiurtando rato.

Runföljden 9–15 bör snarast uppfattas som gen. av det i gotländska inskrifter mycket vanliga kvinnonamnet *Botaiþ* (äldre **Bot-haiþr*). Om detta namn se G 12. Till Botoids namn har gårdsnamnet lagts som ett slags familjenamn: *Botaiþ Hundengi*. Om detta gotländska namnskick se G 78, s. 116 f. *Hundengi* åsyftar, som redan H. Pipping har insett (se *Månadsblad* 1900, s. 55), Hunninge i Klinte socken. Denna gård ligger (fågelvägen) 11 km SV om Guldrupe kyrka. Om gårdsnamnet skriver H. Gustavson (*Gotlands*

ortnamn, s. 41): »Hunninge (i Klinte) ser ... ut som ett -inge-namn, men i en runinskrift [=G 129] skrives det HUNTENKIA, dvs. *Hundengia*, gen. plur. av *Hundengi*, 'Hundängarna'.» Det kan tilläggas, att Hunninge också förekommer i en annan runinskrift, nämligen S 109 Klinte kyrka: **ropualdr : af · hulingium** (felristning för **hundingium**).

Efter den fromma maningen till läsaren att bedja för Botaid Hunninges själ meddelar inskriften, att hon dog »här» — **hjar** — d.v.s. i Guldrupe. Om den särskilt i gutniskan utbredda diftongformen *hier* se B. Hesselman, *Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia* (i: *Nordiska texter och undersökningar* 9, 1936), s. 127 f. och s. 138, där formen insättes i ett stort språkgeografiskt sammanhang.

I inskriftens sista sats ges en datering med hjälp av påsktavlan. Efter 41 **f** har uppenbarligen ordet *sunnudagr* utelämnats: **ta · uar f [sunudahr] · n · brim : i fiurtanto rato**. »Fjortonde raden» omfattar tiden 1504–1531 (se N. Lithberg och E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328*, 1939, s. 64, och N. Lithberg, *Computus*, 1953, s. 324). **f** är den första runan i runraden och motsvarar som söndagsbokstav lat. *a*. **n** är den åttonde runan och företräder alltså som »prim» (gyllental) talet VIII. Årtalet för Botaid's död — och med all sannolikhet också för runinskriften — blir alltså enligt påsktavlan 1508.

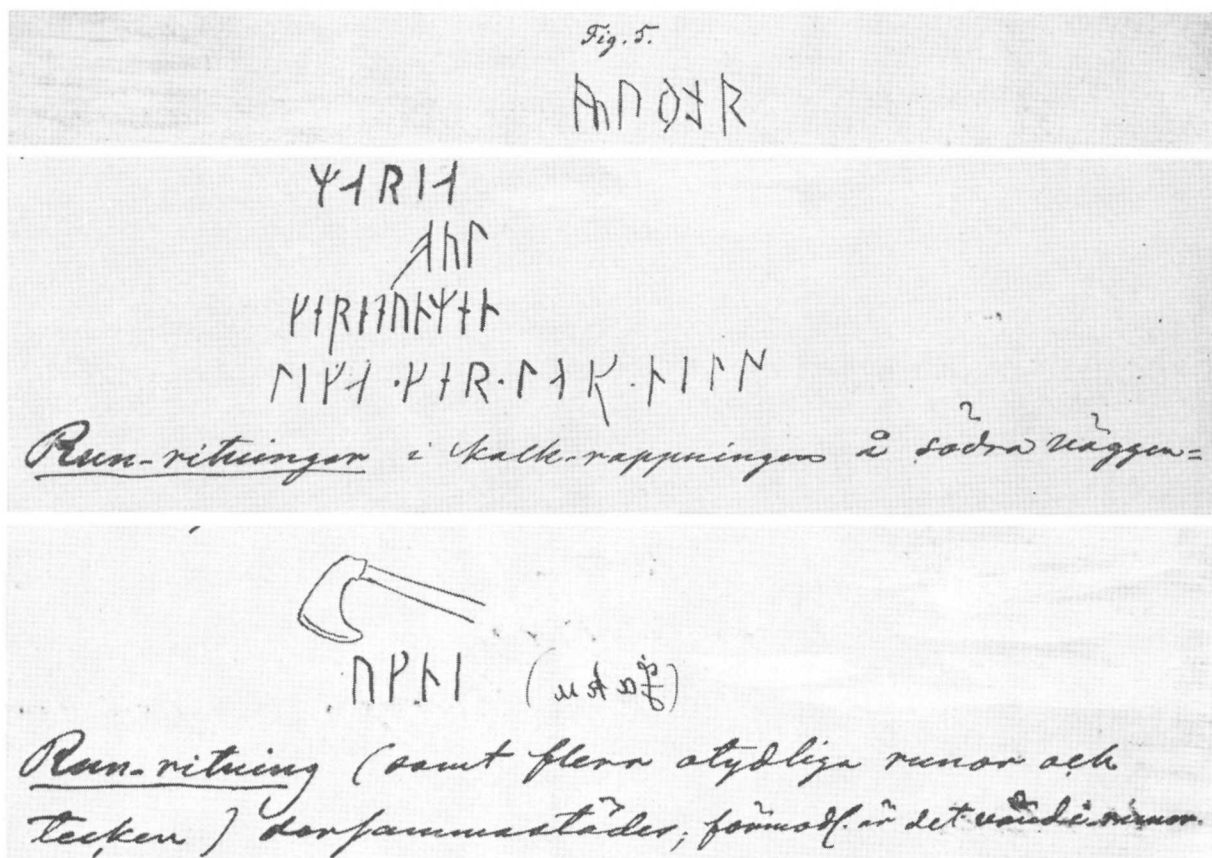

Fig. 104. G 130. Guldrupe kyrka. Efter teckningar av P. A. Säve.

130. Guldrupe kyrka.

Utom de här behandlade fyra Guldrupe-inskrifterna (G 126–129) iakttog P. A. Säve vid sitt besök år 1850 några smärre, nu försvunna ristningar på olika ställen i putsen. Sålunda framhåller han i sin reseberättelse år 1850 (ATA), att Ave Maria »jemte dåliga teckningar af Run-alphabetet, namn, m. m., stå på flera ställen, mer eller mindre tydligt, ritade på tornkammarens väggar». I *Gutniska urkunder* anmärkes (s. 43, vid nr 79), att »i tornrummet» finnes — förutom G 127 — »Ave Maria och runraden på flere ställen.»

Dessutom har P. A. Säve i norra tornbågsstödet puts iakttagit de fem första runorna i runraden. Deras plats var »5 Tum längre ned under» G 128, och runorna »tyckas vara en oredig början af Run-alphabetet»; se fig. 104: 1. Denna ristning upptages i *Gutniska urkunder* som nr 78: »Ett litet stycke under föregående [= S 77, G 128] stå . . . 5 mynder, som till formen stå på öfvergång mellan runor och munkstil . . . utgörande början till runraden.»

Slutligen har P. A. Säve i reseberättelsen år 1864 (ATA), s. 284, avritat ytterligare några »Run-ritningar i kalk-rappningen å södra väggen» (se fig. 104: 2). Säve läser där fyra runföljder under varandra: **maria, oul, keredunmen, liga · ker · lak · nils**. I »s^a smygen af v^a dⁿ» har en yxa tecknats; under denna läser Säve runorna **ukni**, vilket han förmodar vara felristat »för **uksi?**», 'yxa' eller, lästa från höger till vänster, **ikup**, 'Jakob' (se fig. 104: 3).

131. Guldrupe kyrka.

Pl. 77.

Litteratur: O. v. Friesen, Anteckningar 1924 (UUB); E. Bohrn, Guldrupe kyrkas tornhuv (i: *Fornvännen* 1938), s. 161 f.; J. Roosval, Kronologi och metrologi på Guldrupe kyrka (i: *Fornvännen* 1938), s. 273 f., s. 280; Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 354.

Äldre avbildning: E. Bohrn, teckningar (i a. a. s. 162).

På olika ställen i tornspirans trävirke finnas runristningar och enstaka runor. De såvitt känt tidigaste uppgifterna om några av dessa ristningar ha lämnats av E. Lundmark till O. v. Friesen (se Anteckningar 1924, UUB). Inskrifterna ha senare (år 1936) undersökts av E. Bohrn i samband med hans ingående beskrivning av Guldrupe tornhuvets konstruktion.

Ristningarna finnas på hjärtstockens södra sida (*a*), på stödbockskonstruktionens nordvästra hörnstolpe (*b*), på den nordöstra hörnstolpen (*c*) och på den sydöstra (*d*). På den sydöstra och den sydvästra hörnstolpen finnas också de två ristningarna *e* och *f*. Ristningarna *a–d* äro kraftigt ristade; redskapet har tydligen varit ett håljärn. Däremot äro ristningarna *e* och *f* mycket smala och grunda, av allt att döma rispade med en kniv.

a. Ristning på hjärtstockens södra sida, nära stockens bas. Ristningens längd är 46 cm. Runornas storlek är 22–24 cm. Inskriften läses nedifrån och uppåt. Omedelbart nedanför den första runan står, ristat på samma sätt som runorna, ett bomärkeliknande tecken; dess övre hälft är ristat i hjärtstocken, dess nedre i den bärande stocken. (Något bomärke av det slag, som här har ristats, är icke känt från Guldrupe.)

Inskrift:

supr

»Söder.»

Till läsningen: I **s** har formen **Ń**; runan är dock något felristad; den lodräta bistaven har råkat bli för långt utdragen. I **r** träffar bistaven huvudstavens mitt.

b. Ristning på nordvästra hörnstolpen i stödbocken. Ristningen, som finnes i stolpens södra sida, är 52 cm lång. Runornas storlek är 10–11 cm. Inskriften läses nedifrån och uppåt. En inskuren snedsträva från bärverket har skadat inskriftens två första runor. (På denna snedsträva står en **f**-runa och på hörnstolpen nedanför runinskriften står likaså en **f**-runa. Dessa två runtecken ha tjänat som anvisning vid hopfogningen och tillhöra sålunda icke inskriften.)

Inskrift:

uęstr nor
5

»Nordväst.»

Till läsningen: Av **1 u** återstå endast korta stycken nedtill. Övriga delar ha gått förlorade, då den ovan nämnda snedsträvån infogades i stocken. Genom samma ingrepp har **2 e** förlorat övre hälften och **3 s** huvudstavens topp. **4 tr** är tydlig binderuna; **r**-bistaven träffar huvudstavens mitt. Mellan **4 tr** och **5 n** är avståndet stort, men här finnes ej sk. **5 n** har ensidig bistav. **6 o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. Genom huvudstaven i **7 r** gå ett par naturliga sprickor. Sk saknas efter **7 r**.

c. Ristning på nordöstra hörnstolpen i stödbocken. Ristningen, som finnes i stockens västra sida, är 45 cm lång. Runornas storlek är 16 cm. Inskriften, som läses nedifrån och uppåt, lyder:

austr ; nor
5

»Nordöst.»

Till läsningen: I **1 au**, som är tydlig binderuna, är **a**-bistaven ovanligt långt utdragen. **2 s** har formen **N**. **3 tr** är tydlig binderuna; **r**-bistaven träffar huvudstavens mitt. Sk före **4 n** består av två korta streck. **4 n** har ensidig bistav. **5 o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. I **6 r** träffar bistaven huvudstavens mitt. Sk saknas efter **6 r**.

d. Ristningen finnes på sydöstra hörnstolpens norra sida. Inskriften, som är placerad högt upp på stocken, är 29 cm lång. Runornas storlek är 15 cm.

Inskrift:

au ; su

»Sydöst.»

Till läsningen: **1 au** är tydlig binderuna. Sk före **2 s** består av två avlånga punkter. **2 s**, som har formen **N**, är något felristad; den lodräta bistaven har huggits för långt. Efter **4 u** finnes ej sk. — Inskriften utgör givetvis en förkortning av **au[*str*] : su[*pr*]**.

e. Ristningen, som finnes på den sydöstra hörnstolpens södra sida, börjar 27 cm från stolpens bas. Inskriftens längd är 32 cm, runornas storlek 15 cm. Som ovan har påpekats, är denna inskrift (*e*) och den följande (*f*) av helt annan karaktär än *a–d*. Ristningslinjerna äro nämligen grunda och mycket smala i *e* och *f*.

Inskrift:

statiri
5

»Ståndare.»

Till läsningen: **1 s** har formen **N**. **2 t**, **3 a** och **4 t** ha ensidig bistav. **4 t** har förlorat ett kort stycke av toppen på grund av ett urtag i stolpens kant. **5 i** och **7 i** äro ej stungna.

f. Ristningen finnes på sydvästra hörnstolpens västra sida, 30 cm från stolpens bas. Inskriftens längd är 26 cm; runorna äro 12 cm höga. Denna inskrift har fullständigt samma karaktär som *e*, men stolpen i vilken ristningen finnes är mycket maskstungen och delvis murken. Detta gör att inskriften har blivit något otydligare än *e*. Runornas toppar ha på sina ställen fördärvats genom maskhål. Läsningen är likväl fullt säker.

Inskrift:

statiri

5

»Ståndare.»

Till läsningen: I **s** har formen \mathcal{N} . I **2 t**, som har ensidig bistav, är huvudstaven skadad på mitten på grund av att en träplugg har slagits genom stocken. I **3 a**, som har ensidig bistav, är grunt men säkert. I **6 r** träffar bistaven huvudstavens mitt.

Runristningarna G 131 *a-f* ha utan tvivel alla sex gjort samma tjänst; de äro ristade för att ge anvisningar, hur stockarna skulle resas och hopfogas.

I *Fornvännen* 1938 (s. 161) meddelar Bohrn, att O. v. Friesen har varit honom behjälplig med »tydning och datering av de på tornspirans trävirke befintliga runorna». Om *e* och *f*, som av Bohrn ha lästs **statiri** och **skiiri**, skriver v. Friesen: »Vad orden betyda ... kan jag icke säga, men jag skulle snarast gissa, att de äro tekniska termer avseende namnen på byggnadsdelar väl närmast i takkonstruktionen» (a. a. s. 163).

Det kan emellertid knappast råda något tvivel om att ristaren med runföljderna **statiri** har åsyftat ett ord *standeri* m. 'ståndare', en yrkesbeteckning för ett visst slag av stående virke, i detta fall hörnstolparna i tornspiran. Vad ordets form beträffar kan det framhållas, att suffixet har den i forngutniskan vanliga formen med *i*-omljud (-*eri*). Ordet *ståndare*, *standari* har i gotländskan betydelse »ståndstock, på hvilken en träväderkvarn hänger och vrides kring ... stående axel i en *skvatllå* ... stytt (ståndare) mot en husvägg»; se *Gotländsk ordbok* 2, sp. 1014, art. *ståndare standari*.

Bohrn lämnar (a. a. s. 163) en beskrivning av hur byggandet av tornspiran bör ha gått till: »Man har först huggit virket färdigt och sammanfogat spiran på marken. När de olika delarna sålunda befunno sig var och en på sin plats, har deras inbördes läge utmärkts genom runorna och de runliknande tecknen. Spiran har därefter tagits ned och åter uppförts uppe på tornet. Det var vid detta tillfälle, som hopmärkningstecknen hade att göra tjänst. Först lades givetvis bärverket på remstyckena, och sedan restes stödbockskonstruktionen. Kryssen utelämnades sannolikt tills vidare på en sida. Från detta håll upphissades hjärtstocken med spetsen genom stödbockskonstruktionens bjälkram upptill. Den höjdes något över sitt slutliga läge, bragtes provisoriskt i lodrätt ställning och sänktes med tappen vid dess nedre ände i det därtill avsedda hålet i bärverkets mitt. Den fastgjordes sedan slutgiltigt genom anordningen av vinkelrätt mot varandra lagda bjälkar ovanpå stödbockskonstruktionen. Därefter uppmonterades sparrarna, och slutligen påspikades takpanelen.»

En datering av runinskrifterna G 131 *a-f* är givetvis av intresse ur byggnadshistorisk och runografisk synpunkt. I *Fornvännen* 1938 återges ett uttalande av O. v. Friesen i denna fråga: »Vad inskrifternas ålder beträffar ... tyda runornas former, som genomgående sammanfalla med det helstungna runalfabetet av fastlandskandinavisk (ej forngutnisk) typ på att inskrifterna ej gärna kunna vara äldre än mitten av 1200-talet; snarast torde de tillhöra 1300-talet.» Denna v. Friesens datering av runorna kommer emellertid, som Bohrn påpekar (a. a. s. 163), i strid med den uppfattning om tornets ålder som Roosval hade framlagt i *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 101. Enligt Roosval är tornet byggt »under tidig övergångstid», d. v. s. omkr. 1220. (I arbetets andra upplaga, 1950, dateras tornet till »omkring 1225».) »Under förutsättning», skriver Bohrn, »att de bägge dateringarna äro riktiga, kan alltså tornspiran icke ha tillkommit med tornets byggande utan först senare. Man tycker dock, att det är egendomligt, att efter så pass kort tid som från 1220-talet och fram till 1200-talets mitt eller längst 1300-talet en ny tornspira skulle ha behövt göras, då den nuvarande har stått på sin plats i åtminstone 600 år. Brandspår, som skulle kunna ge en naturlig förklaring av dessa

förhållanden, finnas icke. Måhända beror dock den bristande överensstämmelsen i de bägge auktoriteternas dateringar blott på att tornet någon tid stått utan spira.»

I uppsatsen »Kronologi och metrologi på Guldrupe kyrka» (*Fornvännen* 1938) söker Roosval förklara olikheterna mellan den konsthistoriska och den runologiska dateringen. Han konstaterar (a. a. s. 273), att Guldrupe tornhuv är »en påtagligt äkta medeltida gotländsk tornspira»; men dess »tydning är dock icke fullt klar. Bohrn anger svårigheterna genom att peka på divergensen mellan konsthistorikerns datering av stentornet — början av 1200-talet — och runologens bestämning av träöverbyggnadens inskrifter — efter 1250 och troligen icke tidigare än 1300 — och föreslår den lösningen, att tornet stått utan spira en längre tid, en lösning, som han givetvis behövt tillgripa endast under antagandet att de båda av honom citerade forskarna daterat riktigt. Den ene av dem är professor Otto von Friesen. Det finns alla skäl att acceptera hans auktoritativa utlåtande. Den konsthistoriska dateringen är gjord av undertecknad» till »omkr. 1220. Brett taget, med 15 års marginal å ömse håll, kan denna siffra säkerligen icke motsägas av någon. Huru förklara trovärdigt det gap, som uppstår mellan c. 1220 och c. 1300?» Roosval tillgriper som en trovärdig förklaring en jämförelsevis invecklad metrologisk utredning, som det skulle föra för långt att referera i detta sammanhang. Hans mening är, att trähuvan skulle ha höjts mot slutet av 1200-talet, och därmed skulle »den av runorna och professor von Friesen givna sena dateringen fram emot 1300 på Guldrupe tornhuv» ha funnit sin förklaring. I *Sveriges kyrkor* (1952) har Roosval gett upp försöket att förena den konsthistoriska och runologiska dateringen: »Här har efter 10 års fortsatta metrologiska erfarenheter i gotlandskyrkorna denna kompromiss övergivits» (a. a. s. 358, noten).

Det bör från runologisk sida framhållas, att en närmare datering av runinskrifter i regel är ett riskabelt företag. Detta är i särskilt hög grad fallet, när det gäller inskrifter av det slag som finnes i Guldrupe kyrkas tornhuv. Intet oöverstigligt hinder möter för att de runor som ha ristats av dem som byggde tornhuvan kunna ha tillkommit vid början av 1200-talet, alltså samtidigt som stentornet. När det gäller dateringar på några få årtionden, kan runforskaren icke fälla några avgörande ord.

Förutom de här behandlade runinskrifterna G 131 *a-f* och några samtidigt ristade, enstaka runor och andra tecken, avsedda att ge anvisningar vid hopfogningen av tornspirans delar, finnas några sentida runinskrifter på tornhuvens bjälkar. Sålunda har namnet **nikolaus : thimgren** skrivits med blåpenna upptill i tornhuvan. Samme Thimgren, som var ägare till gården Krasse i Guldrupe, har (också med runor) skrivit sitt namn i tornhuvens översta våning. Där finnes på samma sätt skrivet kyrkvärden J. P. Jacobssons (Bjers) namn. Dessa runinskrifter härröra från år 1889, då tornspiran reparerades och nytt tak lades.

132. Bondarve, Guldrupe sn.

Pl. 78, 79.

Litteratur: L 1613, S 80. C. G. Hilfeling, Resejournal 1801 (F m 57: 10), s. 84 f.; J. G. Liljegren och C. G. Brunius, Nordiska fornlemningar h. 5-6 (1823), nr XL; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 31; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 137, Tab IV b; P. A. Säve, Reseberättelse 1850 (ATA), nr 5, Kors på Gotland (i: Svenska fornminnesföreningens tidskrift bd 2, 1875), s. 6; O. Carlén, Blad ur Gotlands historia (1862, hs i ATA), s. 345; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 och 1924 (UUB); J. Nihlén, Sagornas ö (1928), s. 223 f.; O. Bannbers, Minneskors på Gotland (i: Gotlandica till Nils Lithberg 1933), s. 232 f.; E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 376.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (F m 57: 11, Tab. 37), litografi (i Liljegren, Fullständig Bautil: L 1613; i Liljegren och Brunius a. a.); P. A. Säve, teckning (i Atlas till reseberättelsen 1850, nr 5; återgiven i Svenska fornminnesföreningens tidskrift bd 2, s. 6); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA; i Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3, 1952, s. 377).

Det vackra ringkorset står rest i en beteshage, kallad Korsäkern, 170 m NV om mangårdsbyggnaden i den östra gården i Bondarve (nr 1: 11). Korsets runristade sida vetter åt V, den figurristade åt Ö.

Hilfeling, som är den förste som har granskat och avbildat Bondarvekorset, antecknar under sin avbildning av korsets båda sidor: »Här wisas et Stenkors, uprest wid wägen nära Bondarfwe Gård: som ligger mellan Wicklow och Guldrupe Kyrkjor på Gothland; är 4. al' högt ofwan Jorden, Något öfwer 2. al' bredt

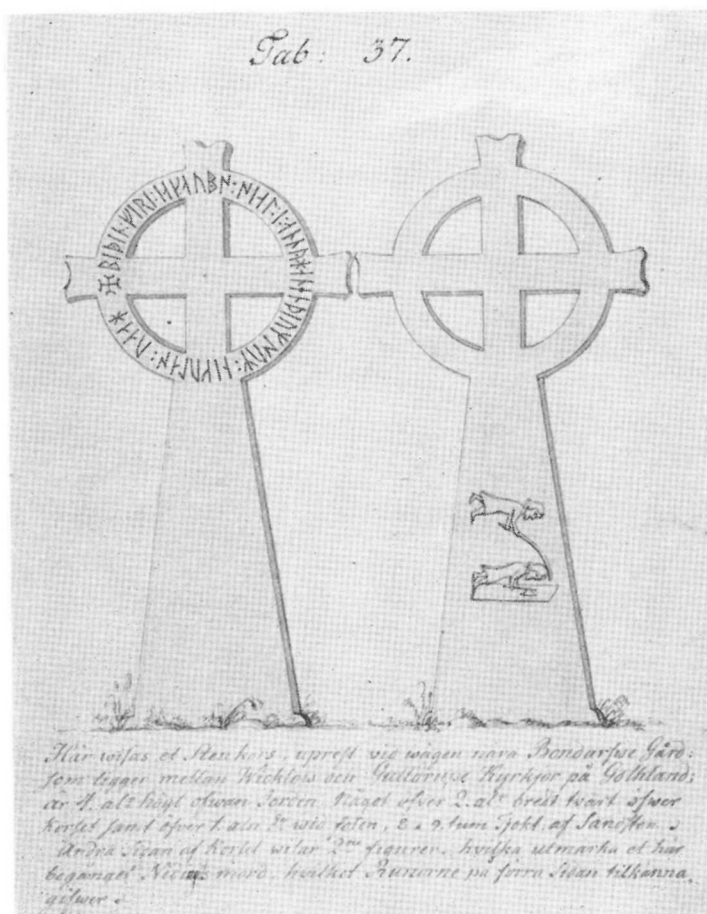

Fig. 105. G 132. Bondarve, Guldrupe sn. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

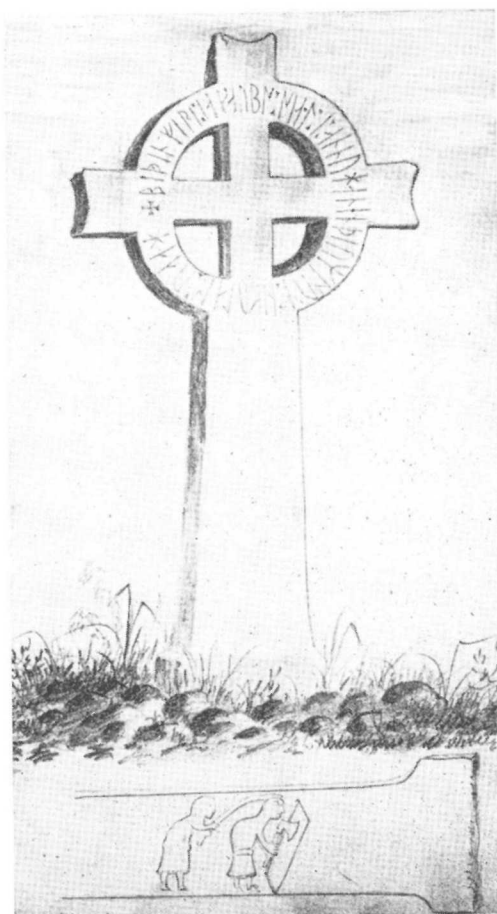

Fig. 106. G 132. Bondarve, Guldrupe sn. Efter teckning av P. A. Säve.

twärt öfwer korset samt öfver 1 aln d^o wid foten, 8 a 9. tum Tjokt, af Sandsten. Andra Sidan af Korset wisar 2^{ne} figurer, hvilka utmärka et här begånget Nidings-mord, hwilket Runorne på förra Sidan tillkännagifwer.»

I sin resejournal för år 1801 skriver Hilfeling den 10 aug: »Befalldes mig qwarblifwa [i Roma kloster]; men som man berättat mig om ett uprest Kors wid vägen emellan Wicklow och Guldrupe, hwilket skulle äga påskrift af Runor, önskade jag få resa dit. — Då Herrskapet¹ yttrade sig: att om jag kunde upskjuta resan dit, till eftermiddagen; så ville De sjelfwe följa mig därefter; med wördnad ingick jag i ett så hedrande anbud: klockan 2 stod Calechen för dören, woro ock snart färdiga, som wi hade en god mil till stället. Ankomne, funno wi snart korset, stående uprest wid vägen, nästan midt emellan nyss nämde Soknars kyrkor; ett litet stycke ifrån Gården Bondarfve; Calechen kördes helt nära till Korset, Hästarna frånspondes, den förra tjente mig till ställning att upkomma, afputsas och studera Inscriptionen; hvarmed jag tillräckeligen war syslosatt, innan den incrusterade måssan kunde bortskapas och dechiffringen företagas. Korsets högd äfwan jorden war, 4. al' af en enda sandsten huggen; öfwer armarna: 2. al' 3. tum, och wid foten 1. aln bredt; Tjokleken war 9, a 10. tum. På framsidan uti Cirkeln, kring sjelfwa Korset, lästes följande Runor ...» (se fig. 105). »På baksidan, Sågs, 2^{ne} illa gjorde Människo Figurer. Den ena stod och högg på en stock eller Bräde, — Den andra smyger sig bak om honom, och slår honom med ett krokugt Träd i Hufwudet hwaraf han tyckes swigta. Här af kan slutas att Korset blifwit uprest till åminnelse af ett här begångit nidings-mord. Se Tab.

¹ Därmed åsyftas S. M. von Rajalin (landshövding på Gotland 1787–1812) och hans hustru.

37. Medan jag hade occupation wid korset, hade Herrskapet varit uppe i Bondarfwe Gård; upsökt sig där-
 efter ett hwiloställe under några skuggrika Trän, såsom dagen war mycket warm. Då jag ändteligen slutat mitt
 arbete skyndade jag dit och gjorde redo för mitt fynd; blef jag wid ankomsten fägnad med förfriskande appel-
 sinor som efter den öfverståndne hettan woro förträffeligen swalkande.»

I Liljegren och Brunius, *Nordiska fornlemningar* (1823) återges Hilfelings teckning och under rubriken
 »Korslik Runsten» lämnas följande redogörelse för Bondarve-korset: »Bland andaktskors lär knappast något
 märkligare kunna framtes än det H:r Conducteur Hilfeling aftecknat vid vägen nära Bondarfve gård mellan
 Wicklow och Guldrupe kyrkor på Gotland. Detta väl tillhuggna kors befanns 4 alnar högt, 2 alnar vid
 största bredden, och 8 à 9 tum tjockt. Å ena sidan tyckes en man framspringa, för att med något upplyftadt
 slagvapen krossa en annan, som står i en framlutande ställning med en yxa i handen. Å andra sidan förekom-
 mer denna runristning: Biden : firi : Jakaups : sjal : i : annyhanenpium : sum : nikulas : vaak : d. ä. *Bedjen*
för Jacobs själ i Annyhanendium, hvilken Niklas ihjäl slog. Att på en sådan korsformigt arbetad sten ett våld-
 samt dödssätt är i ritning framställt och verkligheten tillika häraf i påskriften inhemtas, med antydning
 de förbivandrande att förrätta sin andakt för den framlidnes själ, besannar hvad nyss blifvit om Torkel
 Knutsson m. fl. anfördt.»¹ I fortsättningen framhålles, »att de ordentligt tillhuggna runstenarne merändels
 träffas på vigd jord, dock göra de korsdanade ett undantag härifrån, hvilka tillhöra öppna fälten och äro
 troligtvis der uppreste, hvarest någon person slutat sina dagar. Då de förstnämnda äro väl alltid försedda med
 en korsristning, hafva förmodligen de sednare blifvit helt och hållet korsformade, för att kunna på längre
 afstånd skiljas från hedna stenar och väcka lifligare förböner för den, som der fått sin bane ...»

N. J. Ekdahl antecknar år 1826: »Stenkorset med runor på Bondarfves ägor är rätt både ritadt och
 dechifferadt af Hilfeling ... Jag har endast följande, att, upplysningwis tillägga: Korset med sin inskrift
 och embleme antyda att en man på den platsen våldsamt blifwit dödad. Jag efterfrågade hwad tradition
 ännu kunde finnas detta minnesmärke angående. Man sade mig att en Nils Bondarfve mördad, då han hemkom
 från staden, sin granne Jakob Hestings, med en skakel, derföre att han på Bondarfvens ägor fällt ett träd,
 hwilket träd är äfven framställt wid figuren med yxan ... Annuhannendium om det skall hänwisa till någon
 årstid — eller någon moralisk ställning vet jag ej — men att det ej är namn på något ställe vet jag, ty jag
 har alla namn på Gottländska gårdar, och i detta fall hade der då bordt stå **af** och ej **i : annu** ... »

P. A. Säve (i *Reseberättelse* 1850): »*Run-kors* (i Guldrupe socken, Gotland), af kalksten ... står omgifvet
 af gråstenar på »Kors-åker», (nu) under Bondarfve hemman i Guldrupe ... *Folksäggen* förtäljer, att en Bonde
 vid Bondarfve i Guldrupe stulit skog på ägorna, som (då) tillhörde hans granne, en Bonde vid Hästings i
 samma socken, och stod som bäst och af ett nedfäldt träd tillhög sig en 'balke' (bjelke), då 'Hästingar'
 (d.v.s. Bonden vid Hästings hemman, ty ort-namnen äro på Gotland tillika folk- och slägtnamn, såsom
 Ihre, Westöö, Gahne, m. fl.) i det samma lurat sig på skogs-tjufven och slagit honom ihjäl med ett tillhygge,
 der som stenkorset står såsom ett minne af händelsen.»

Kalksten. Höjd 2,32 m. Bredd (mellan de vågräta korsarmarnas ändpunkter) 1,28 m. Ytteringens
 diameter 89 cm, innerringens 62 cm. Vid basen är korsets bredd 65 cm, vid ytteringens underkant 36 cm.
 Runornas storlek är 10 cm. Figurerna nedtill på korsets östra sida, som äro huggna i hög relief, äro 34 cm långa.
 Ristningslinjerna äro jämförelsewis smala men fullt tydliga.

Inskrift:

✠ biðin firi : iakaups : sial : i : annuhanenkium sum : nikulas : uaah

5 10 15 20 25 30 35 40 45

»Bedjen för Jakobs själ i Annuganänge(?), som Nikulas slog ihjäl.»

¹ Härmed åsyftas artikeln »Stenkors» (a. a. nr XXXIX), där det bl. a. heter: »Ett sådant kors ute på marken var således
 satt för att påminna de förbifarande att bedja för någon, som der vådliga omkommit, på det att dennes själ så mycket
 snarare skulle komma ur skärselden. Dylka förböner troddes i de tider vara desto nödvändigare, som en sådan ofta gått ur
 världen, utan att hafva förut haft rådrum att göra sitt skriftermål och få aflösning, samt i synnerhet till ersättning för det han,
 begravnen i ovigd jord, ej blef delaktig af de själämässor, som de andelige höllo öfver dem, som hvilade i och omkring deras
 helgedomar.»

Till läsningen: Före **1 b** finnes ett kraftigt hugget kors, markerande inskriftens början och slut. **2 i** är ej stunget. I **3 ð** finnes mellan huvudstav och bistav en tydlig rund punkt. **5 n** har, i likhet med övriga **n**- och **a**-runor, ensidig bistav. Sk saknas före **6 f**; den grunda fördjupning som här finnes är naturlig. **7 i** är ej stunget. Sk efter **9 i** är tydligt; det består av två små triangelformade fördjupningar. Samma utseende ha alla ordskillnadstecken. I **12 k** svänger bistaven in mot huvudstavens topp. **15 p** är tydligt stunget med två punkter. I **25 u** är toppen lätt skadad genom vittring. **29 e** är tydligt stunget med en djup, rund punkt. I **30 n** är bistaven något vittrad; runan är dock fullt säker. I **31 k** svänger bistaven in mot huvudstavens topp på samma sätt som i **12 k**. Bistaven når ej in till huvudstaven. Att runan bör uppfattas som **k**, ej som **p**, är säkert. Runan är ej stungen. **32 i** har mitt på staven en grund, naturlig fördjupning. I **33 u** finnes emellan huvudstav och bistav en grund urgröpfung. Sk saknas framför **35 s**. I **38 n** avslutas bistaven med en tydlig punkt. **46 a** har förlorat stycken av huvudstaven och bistaven i en kantskada; runan är dock säker. — Hilfeling: **biðin : firi : iakaups : sial : i : annuhanenþium sum : nikulas : uaah**. Den enda avvikelser (utom ett sk) är sålunda, att Hilfeling uppfattar **31 k** som **p**. — Ekdahl (1826): **bipin firi iakaups sial : i : annuhanenþium sum : nikulas : uaak**. — P. A. Säves läsning överensstämmer med min med undantag av att han har sk före **6 f** (en punkt, högt placerad), ej har iakttagit punkterna i **15 p**, och att han uppfattar **31 k** som **p**. Han kommenterar sin läsning på följande sätt: »I ordet **ann(u)hanenþium** står i början 'u' (ŋ) och *icke 'y'* (ŋ) o. emellan detta samma ord och det följande **sum**: stå inga punkter.» — v. Friesen anmärker till sin läsning, som helt överensstämmer med min: **3 ð**: »Stingningen säker.» Sk saknas efter **5 n**: »En grund punkt ... torde ej vara huggen; ingen punkt kan iakttagas nedtill.» Före **20 l** har v. Friesen tyckt sig se en felrstad övre punkt i ett sk. **25 u** är upptill skadat: »En djup vittringsgrop har uppstått i den urspr. huggna linien.» **30 n**, **31 k** och **32 i**: de äro skadade genom vittring. **31 k**: »Ev. urspr. stingn. bortvittrad.» **46 a**: »En djup vittringsgrop över runans midt men änden av bist. torde vara säker.» — Wessén anmärker om **31 k**, att »bst svänger in mot hst. Dock sannolikt **k**, icke **p**.»

De båda mansnamnen Jakob och Nikulas tillhöra de allra vanligaste bland de inlånade kristna namnen i de gotländska inskrifterna; se om Jakob G 13 och om Nikulas G 11.

Inskriftens sista ord **uaah** är givetvis pret. *vag* av verbet *fgutn. vega* (fsv. *vægha*, isl. *vega*), här i betydelsen 'dräpa'. Det frikativa *g*-ljudet har i inskriften på vanligt sätt tecknats med **h**-runa; det långa vokalljudet är betecknat genom dubbelskrivning av vokalen.

Endast på en punkt, nämligen i runföljden **annuhanenkium**, erbjuder G 132 någon tolkningssvårighet. Att här döljer sig ett ortnamn, namnet på den dräpte Jakobs gård, är uppenbart. N. J. Ekdahl, som är den förste som diskuterar dess innebörd, är av annan uppfattning; han anser det uteslutet, att den egendomliga runföljden skulle innehålla ett gårdsnamn; detta skulle omöjliggöras av att den föregås av runan **i**, ej av runorna **af**. Ekdahls uppfattning är felaktig; prepositionen *i* är som bekant även i gotländska inskrifter vanlig i dylika sammanhang; se t. ex. G 35, 99, 100, 101 och 118. Ekdahl tänker sig i stället möjligheten att *annuhannendium* skall »hänvisa till någon årstid eller någon moralisk ställning», d.v.s. antingen ange årstiden för dråpet eller kanske upplysa oss om i vilken sinnesstämning dråparen befann sig, då han slog ihjäl Nikulas. Som ett ytterligare skäl för att man i runföljden ej har att söka ett »namn på något *ställe*» uppger Ekdahl, att han »har alla namn på Gotländska gårdar». Han har tydligen icke funnit något gårdsnamn, som skulle kunna tänkas återges som *annuhannendium*.

I *Gutniska urkunder* (1859) anmärker C. Säve, som har insett att runföljden bör innehålla ett ortnamn, att det »besynnerliga ... *Annuhanendium* påminner något om gårdsnamnen *Hanes* i Endra ford. *Endrum* d.pl. och *Anningakra* (-åkra) i Hafdhem» (a. a. s. 77, anm. 107).

En av anledningarna till tolkningssvårigheterna har varit, att runföljden har lästs oriktigt: **annuhanenþium** i st. f. **annuhanenkium**. Av den riktiga läsningen torde framgå, att runföljdens senare del, **enkium**, innehåller det i ortnamn vanliga ordet 'äng' i dativ plur., alltså *-engium*. Under sådana omständigheter är en anteckning från år 1923 av O. v. Friesen av ett visst intresse: »Enl. en äldre man F. E. Heidenberg i Bondarve finns en gård Enge i Viklau ... Han trodde att åkern förut hetat Annuhanenge; han nämnde att i Fröjel

finns en löväng Annänge tillhörande gården Heides.» Det bör emellertid framhållas, att man på grund av inskriftens formulering icke väntar namnet på åkern, där dråpet skedde, utan namnet på den dräpte Jakobs gård — *Jakob i annuhanenkium*. Uppgiften att dråpsplatsen skulle ha hetat »Annuhanenge» förefaller mycket oviss; anledningen till att Heidenberg »trodde», att åkern en gång hade haft detta namn, är av allt att döma att söka i runinskriftens ortnamn.

I en anteckning från 1924 frågar sig v. Friesen, om icke den egendomliga runföljden kunde uppfattas som »Annu Hanengium = Annas Hunninge d.v.s. Annas gård i H[unninge]?»

En by Anninge finnes vid Hörsne kyrka, ett par mil NÖ om Bondarve. Det är åtminstone tänkbart, att runföljden [h]anenkium (dat. pl.) åsyftar ett *Anninge* (eller *Hanninge*)¹. Anninge har ansetts innehålla ett patronymikon **Anningiar* (*Annes* ättlingar),² men det är väl icke uteslutet, att namnet kan gå tillbaka på ett *Annengi*; jfr *Hunninge*, som enligt två runinskrifters vittnesbörd — en i Guldrupe kyrka (G 129) och en i Klinte kyrka (S 109) — måste ha uppkommit ur ett äldre *Hundengi* (se ovan G 129). Något gårdsnamn *Hanninge* (av *Hanengi*) är icke känt från Gotland, men kan givetvis ha funnits under medeltiden. Anninge i Hörsne sn skrivs *Annganne* i en jordebok från 1570-talet (avskrift 1608). Detta är det äldsta kända belägget; senare skrivningar *Anninge* och *Aninge*. Det förefaller icke alldeles omöjligt att sammanställa runföljden *annuhanenkium* med skrivningen *Annganne*.

De fyra första runorna i runföljden *annuhanenkium* kunna möjligen, som v. Friesen har föreslagit, vara genitiv av namnet *Anna*. Den egendomliga runföljden skulle i så fall tolkas som »Annas gård i Hanninge (eller i Anninge)». Det bör emellertid understrykas, att tolkningen knappast är sannolik.

I denna monumentala inskrift förekomma inga binderunor. Den mycket skicklige ristaren dubbeltecknar konsonanten i *annu* och vokalen i *uaah*; han använder stunget **p** för att beteckna *ð*-ljudet i *biðin* och stungen **b**-runa för *p*-ljudet i *iakaups*.

Alla granskare torde ha insett, att bildframställningen är en illustration till texten. Om anledningen till dråpet kunna vi ingenting säkert veta, men det är åtminstone möjligt, att den tradition i orten, som Ekdahl (1826) och P. A. Säve (1850) anföra, kan innehålla en kärna av sanning. Dråpet har säkerligen en gång väckt stort uppseende, och det ståtliga korset har hållit minnet och berättelsen om händelsen vid liv.³

Någon fast grund för en datering av monumentet ge icke inskriften och bildframställningen, men det förefaller sannolikt, att korset icke har rests senare än vid mitten av 1200-talet.

¹ Om h-bortfall i gotländskan se S. Fries, *Öländskt och uppsvenskt* (1962), s. 69 och där cit. litt.

² Se senast H. Gustavson, *Gotlands ortnamn* (i: *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift* 1938), s. 38.

³ Ännu i dag är intresset för inskriften och bildframställningen stort i trakten. Vid mina besök blev jag av flera personer tillfrågad, om det var riktigt, att inskriften på korset löd:

»Bed för Jakobs själ,
som Niklas slog ihjäl».

133. Viklau kyrka.

Pl. 80.

Litteratur: S 93. P. A. Säve, Reseberättelse 1852 (ATA) nr 7, S 170 II (UUB); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB); E. Wessén, Anteckningar 1944 (ATA); H. Wideen, Inventering 1945 (ATA); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 342.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning (i Atlas till reseberättelse 1852 nr 7, blyertsteckning i samlingen S 170 II i UUB); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Runristad gravhäll; står fastkrampad vid västra stigluckans norra mur.

Den första uppgiften om G 133 lämnar P. A. Säve i sin reseberättelse för år 1852: »*Run-sten* (å Viklau k:ogård, Gottland): af kalksten, 3:7 lång o. 1:15 bred, ligger midtför chordörren. Inskriften är till en del vänderunor, illa skadade af sol o. regn och således otydliga. Stenen är trol. ej förr anmärkt och aftecknad.» — v. Friesen (1923): »Kyrkog.; i v. kyrkogårdssporten». — Wessén (1944): »På kyrkogården, vid kyrkogårdssporten V om tornet; rest mot n. yttre sidan av porten.»

Ljusgrå kalksten. Längd 1,92 m, bredd 0,96 m, tjocklek omkring 15 cm. Största runan är 11 cm, minsta 7 cm. Kanterna äro släthuggna och sakna hålkäl. Ristningsytan är hårt slitet av tramp; inskriften, som står på korsstammen, är delvis utplånad.

Inskrift:

botuipr : iuj --- + beðers arfi

5 10 15 20

»Botvid i Vikers (?), Peters arvinge.»

Till läsningen: Inskriften, som skall läsas nedifrån, är ristad med vänderunor. Före 1 **b** finnas inga säkra spår av sk; de fördjupningar som finnas äro naturliga. I **b** är säkert. 2 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. I 3 **t** finnes 2,5 cm från huvudstavens nedre ändpunkt en naturlig fördjupning. 4 **u** är säkert, liksom de två följande runorna 5 **i** och 6 **p**. I 7 **r** äro bistavarna mycket nötta, på mitten helt utplånade. Sk efter 7 **r** består av två punkter. Därefter kommer ett särskilt hårt slitet stycke av 16 cm:s längd. Här har funnits plats för 5–6 runor; den första av dem (8) förefaller att ha varit **i**. Därefter två stavar, av vilka den andra är svagt böjd; runan 9 är därför sannolikt **u**. Från basen av den första staven utgår snett upp åt vänster en skåra, som

sannolikt är naturlig. R. 10 står på ett ojämnt ställe — sannolikt **i**. Av r. 11 återstår endast en något böjd stav, korsad av en sannolikt naturlig skåra. Därefter synas två nötta stavar. Före 14 **b** finnes ett sk, som förefaller att ha formen av ett litet kors. I 14 **b** är huvudstaven och övre bistaven säkra; av nedre bistaven finnes endast ett svagt spår. På grund av nötning kan ej avgöras, om runan har varit stungen. 15 **e** är jämförelsevis tydligt. I 16 **d** är nedre hälften säker; mitt på stenen finnes en avlång fördjupning, som verkar huggen. Ovanför denna är huvudstaven helt bortnött, men upptill kunna spår av en **r**-bistav iakttagas. 17 **e** har genom nötning förlorat övre hälften. I 18 **r** finnes mellan huvudstaven och mellersta bistaven en djup, naturlig grop. 19 **s** har förlorat bistavens första led genom vittring och nötning. Runföljden 20–23 **arfi** är säker. — P. A. Säve (1852): **• botuiþ : i : iurobo e - br arfi**. — *Gutniska urkunder*: botuiþ : i : . . . bo : boierm arfi. — v. Friesen (1923): **botuiþr : i uikū • þeðers • arfi**. »Stenen särsk. i mitten hårt sliten, så att läsn. här mkt osäker.» — Wessén (1944): **botuiþr : i u--u + þeð - rs arfi**.

Om namnet *Botviþr* se G 64, och om *Peter, Petar* se G 2.

Runföljden 9–13, som med all sannolikhet har innehållit ett ortnamn, är alltför skadad för att tillåta en säker rekonstruktion. O. v. Friesen har föreslagit tolkningen »Botuiþr i Viku Peders arfi.» Ortnamnet skulle vara Vikers, som ligger 2 km NNV om Viklau kyrka.

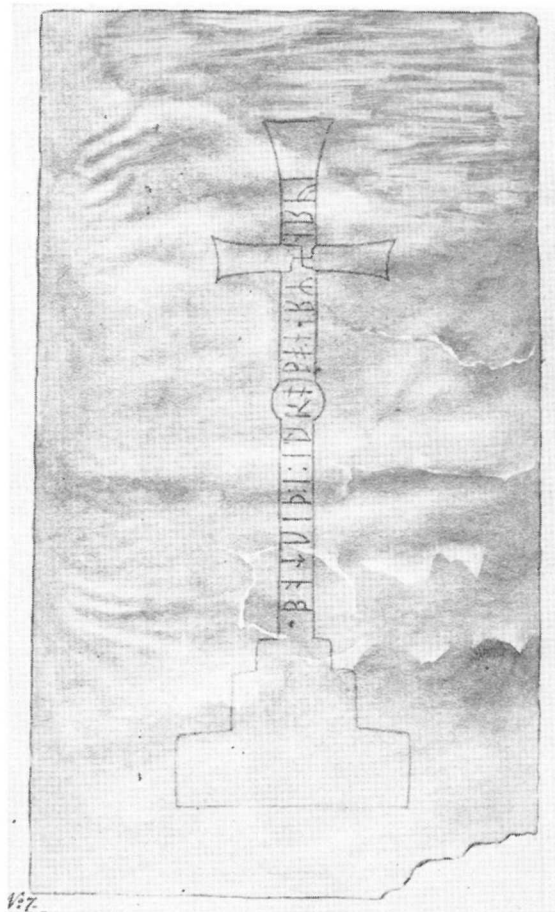

Fig. 107. G 133. Viklau kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Sjonhems kyrka.

Biskop Georg Wallin är den förste, som har beskrivit och tolkat runstenarna vid Sjonhems kyrka. Han har dagtecknat sitt besök där den 25 juli 1744. Det var under hans sista sommar på Gotland, kort tid innan han utnämndes till biskop i Göteborg (9 okt. 1744). I hans handskrivna samlingar *Analecta Gothlandica* ingår en förteckning över de visitationer som han hade hållit under sin tid som superintendent på Gotland. Därav framgår, att han just den 25 juli 1744 har hållit visitation och installation i Sjonhems kyrka. Utom de kyrkliga förrättningarna har han sålunda denna sommarsöndag hunnit med att undersöka och avbilda de tre runstenarna — sannerligen ett imponerande dagsverke av en man, som kände sina förpliktelser både mot kyrkan och fornforskningen. Man kan misstänka, att pastorskan fick vänta länge och väl med visitationsmiddagen, medan hans högvördighet inventerade runstenar i kyrkan och på kyrkogården, och att biskopen endast kunde ägna ett förstrött intresse åt övriga pastorala angelägenheter.

Biskopen fann en av stenarna (G 135) liggande i kyrkgolvet framför uppgången till predikstolen. Den var utomordentligt vacker och väl bevarad, framhåller Wallin, ett exempel bland många på att de gotländska runmonumenten ingalunda stodo tillbaka för de berömda uppländska i fråga om form och skönhet: »Gaudeo, me heic unum ex plurimis aliis sistere posse quodammodo in nativa sua pulcritudine; unde colligi queat *Gothlandicos Cippos runicos non modo non cedere Vplandicis atque in continenti ceteris*, sed fortasse multis quoque, et qua materiam et formam, antecellere ... Addo etiam hoc, binos nimirum qui sequuntur, ejusdem per omnia esse magnitudinis, formæ et picturæ. Rara procul dubio res, immo rarissimi exempli, intra pomœrium unius Ecclesiæ.» De båda andra stenarna (G 134 och 136) lågo på kyrkogården (in Cœmeterio). De voro av samma ålder och sannolikt utförda av samme mästare: »Antea indicavi et hunc et sequentem Cippum ejusdem esse cum primo structuræ ac faciei; Unde quoque patescit unum habuisse omnes non modo artificem, sed eandem etiam ætatem. Id tantum in præsentî discriminis, quod duas habeat lineas medium lapidem intersecantes, quæ vota continent pro defuncto.» Den ena av dessa på kyrkogården (G 136) är sedermera spårlöst förkommen och endast känd genom Wallins uppgifter. Eftersom de tre stenarna G 134–136 ha bildat ett enhetligt monument, med en sammanhängande inskrift, är det mycket värdefullt, att genom Wallins tidiga uppteckning inskriften på den tredje, nu förkomna stenen har blivit bevarad. — Wallin omtalar (s. 154) ytterligare en gravhäll med några runor; den låg i kyrkgolvet »sub Sella antiqua poenitentiali sive Confessionaria». Det är G 137 som avses.

Alla de fyra runinskrifter, som hittills äro kända från Sjonhem, voro sålunda bekanta redan för Wallin

och äro beskrivna av honom. En av dem (G 136) är såsom nämnt sedermera förkommen; de övriga förvaras numera i Gotlands Fornsal.

C. G. Hilfeling, som år 1801 besökte Sjonhem under sin tredje gotländska resa, har där återfunnit G 134 (på kyrkogården »Söder om kyrkan») och G 137 (»På norra sidan tätt invid Altaret»). Däremot kunde han egendomligt nog ej finna G 135, »huru mycket den eftersöktes». Icke heller fann han G 136.

N. J. Ekdahl omtalar i sin reseberättelse år 1826 G 134 och 137.

I *Kyrkoinventarium* 1830 finns endast en sten med runor omnämnd, nämligen G 134 (»På Kyrkogården ... lutad mot södra kyrkmuren»).

Efter Wallins och Hilfelings läsningar finnas inskrifterna upptagna i Liljegrens *Runurkunder*: L 1592–94 (»Tre tillsammans hörande stenar») och L 1645, och därifrån hos Carl Säve (1859): S 89–92. Säve har år 1852 återfunnit och granskat G 134, 135 och 137, däremot icke G 136. P. A. Säve har ritat av samma tre stenar; den fjärde (G 136) omtalar han icke.

De båda runstenarna G 134 och 135 överlämnades år 1895 såsom deposition till förvaring i Gotlands Fornsal. Gravhällen G 137 infördes till forn salen år 1909.

Sockennamnet Sjonhem förekommer på en runristad sten från Mulde i Frøjels sn (S 137): **siaunaim**.

134. Sjonhems kyrka. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 82, 83.

Litteratur: L 1592, S 89. G. Wallin, *Runographia Gothlandica* (1751), s. 147 (Nr XVI B); N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 150, 179; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1801 (F m 57: 10), s. 114 (med Tab. 38); N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 2 (1824), s. 57 (med Pl. 59, fig. 229); E. G. Geijer, *Svea Rikes häfder* (1825; i: *Samlade skrifter* 4, 1926, s. 97 not); N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland 1826* (ATA), s. 5, 30; E. S. Bring, *Om valfarterna och korstågen från Skandinavien till Heliga landet* (1827), s. 145; *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); P. A. Säve, *Reseberättelse 1852* (ATA) nr 4; C. Säve, brev till P. A. Säve $\frac{11}{5}$ 1852 (hs R 623: 5 i UUB, s. 499), *Gutniska urkunder* (1859), s. XXXVII; G. Stephens, *Old Northern Runic Monuments* 2 (1867–68), s. 778, 935, 3 (1884), s. 265, 287; S. Bugge, *Tolkning af runeindskriften på Rökstenen* (i *ATS* 5, 1878), s. 25, *Runverser* (i *ATS* 10: 1, 1887–91), s. 48, 70, 122; E. Brate, *Runverser* (i *ATS* 10: 1), s. 359, *Sverges runinskrifter* (1922), s. 112; H. Hildebrand i *VHAAkad:s Månadsblad* 1887, s. 183 f.; A. Kock i *ANF* 15 (1899), s. 325; H. Pipping, *Runinskrifter undersökta år 1902* (ATA), nr 18, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 57 f., 66; F. Nordin, *Till frågan om de gotländska bildstenarnas utvecklingsformer* (i: *Studier tillägnade O. Montelius*, 1903), s. 153 (med fig. 9); A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 495; O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österut* (i: *Fornvännen* 1914), s. 95, 121; O. v. Friesen, *Anteckningar 1924* (UUB); F. Plutzar, *Die Ornamentik der Runensteine* (1924), s. 84, 105; S. Lindqvist, *Gotlands bildstenar* (i: *Rig* 1933), s. 98 (med fig. 1), *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 52 f., 95, 104, 2 (1942), s. 111, *Bildstenarna i forn salen* (i: *Gotländskt arkiv* 14, 1942), s. 16, 24; *Danmarks Runeindskrifter. Text* (1942), sp. 922 anm. 14; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i: *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 147, 149 f.; *Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3* (1952), s. 317 f.; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit* (1958; *Palaestra* Bd 224), s. 164 (nr 192).

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (F m 57: 11, Tab. 38); N. H. Sjöborg a. a. Pl. 59, fig. 229 (även i Liljegren, *Fullständig Bautil*: L 1592); teckning av okänd i Liljegren, *Fullständig Bautil*: L 1592; P. A. Säve, teckning a. a. nr 4 (ATA); H. Pipping foto 1902, utan och med ifyllning av ristningen (ATA); S. Söderberg, teckning (ATA); R. Haglund, klichétryck (ATA); S. Söderberg foto (ATA); F. Braun foto 1911 (ATA); O. v. Friesen o. J. W. Hamner foto 1922 (ATA); O. Sörling, teckning (i Lindqvist a. a. 2, fig. 484); H. Faith-Ell foto 1937 (ATA; i Lindqvist a. a. 1, fig. 146); foto i *Rig* 1933, s. 99.

Runsten med bildstensform. Den står numera uppställd i Gotlands Fornsal, monumenthallen.

Runstenen är första gången omtalad av biskop G. Wallin i andra delen av hans *Runographia Gothlandica* (1751). Den fanns då på kyrkogården (»in Cœmeterio»); enligt senare uppgifter »Söder om kyrkan» (Hilfeling), »På en sten stödd mot södra muren» (Ekdahl), »På kyrkogården står en sten lutad mot södra kyrkmuren» (*Kyrkoinventarium* 1830). Den flyttades sedan in i kyrkan. »Nu löst uppställd i den tillslutna s. stordörren inne uti högkyrkan» (P. A. Säve 1852). Den överlämnades år 1895 genom lektor M. Klintbergs försorg som deposition från Sjonhems församling till Gotlands Fornsal (inv.-nr B 1061).

Ljusgrå kalksten. Höjd 1,67 m, bredd nedtill 1,06 m, upptill vid »huvudets» nedre kant 0,88 m, över »halsen» 0,76 m. Tjocklek (högst) 14 cm. Runbandets bredd 7–8 cm.

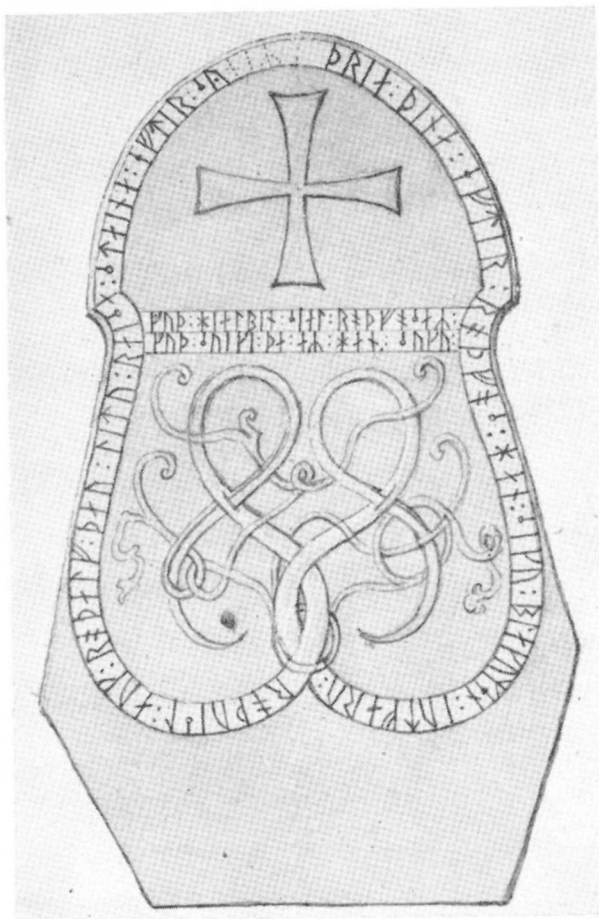

Fig. 108. G 134. Sjonhems kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

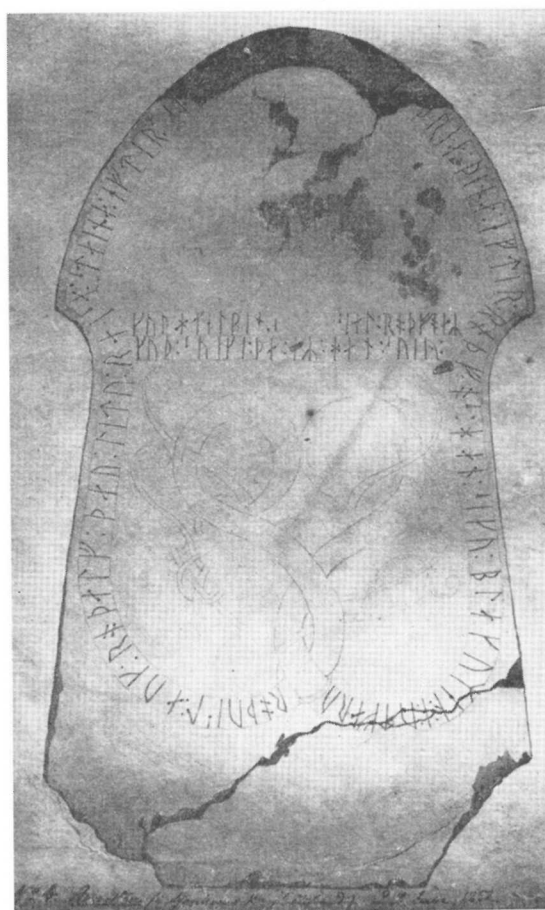

Fig. 109. G 134. Sjonhems kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Runstenen har den från äldre bildstenar övertagna formen, med en rundad överdel (huvudet), skild från den större underdelen (fotstycket, bålen) genom den smalare halsen (se Lindqvist a. a. 1, s. 52 f.).

Stenens framsida har varit mycket omsorgsfullt släthuggen. Numera är ytan skadad genom vittring, möjligen också genom tramp. Upptill har en del ristning gått förlorad, såväl av runslingan överst som av korset nedanför. Nedtill går en spricka, som avskiljer ett stycke av foten t. h., dock utan förlust av skrift. Den finns tydligt markerad på P. A. Säves teckning 1852 (däremot icke på Hilfelings teckning 1801). Ornamentiken i nedre fältet är mera sliten än själva runslingorna; den förefaller ha varit grundare huggen. I stort sett måste stenen betecknas som väl bevarad och ristningen tydlig.

Stenens yta är genom två vågräta, raka inskriftsband tvärs över halsen indelad i två fält. Det övre fältet upptages av ett kors av en typ som är rätt vanlig på bl. a. uppländska och sörmländska runstenar, s. k. hjulkors (Plutzar fig. 19 n, p). Nedtill äro inskriftsbandets båda ändar inböjda mot mitten och upplösta i en ornamental djuornamentik, som på ett ypperligt sätt fyller det nedre fältet. Bildstenarnas sagovärld har blivit ersatt av korset och av ren ornamentik, i sin art mycket skickligt och dekorativt. Förändringen är ett uttryck för den djupgående omdaning av tro och kultur, som har skett under 1000-talet.

De båda huvudmotiven i stenarnas utsmyckning, korset och drakslingan, möta i exakt samma former på Upplands runstenar. Det är strängt taget samma stil, i två olika variationer, framför allt på grund av det olika stenmaterialet, den hårda graniten, som fordrade anpassning efter stenblockens naturgivna former, och den mjukare kalkstenen, som lät sig formas efter traditionella mönster.

Inskriftens runor äro de under den yngre vikingatiden vanliga, s. k. danska runorna. **s**-runan har dock formen **ʀ**. **o**-runan har formen **ƿ** (6 ggr), d.v.s. bistavarna gå nedåt höger. **b**-runan har formen **β** (2 ggr), d.v.s. bistaven bildar en sammanhängande linje, som på mitten ej går in till huvudstaven. Skiljetecken är **:**.

Runorna äro punktornerade, d.v.s. försedda med runda borrhål i alla fria ändar (**a**, **n**, **o**, **h**, **l**, **t**, **s**). Punkterna äro dock små, i flera fall osäkra. Punkterna i stungna runor (r. 35, 51, 75, 89 **e**, 41 **y**) äro däremot mycket djupa.

Inskriften är i stort sett väl bevarad och tydlig.

Inskrift:

roþuisl : auk : ropalf : þau : litu : raisa : staina : eftir : sy - ... þria : þina : eftir : ropfos :

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

han : siku : blakumen : i : utfaru

65 70 75 80

kup : hielbin : sial : ropfoar

85 90 95 100

kup : suiki : þa : ar : han : suiu :

105 110 115 120

»Rodvisl och Rodälv de läto resa stenarna efter (sina) tre söner. Denna efter Rodfos. Honom sveko valacker på utfärden.

Gud hjälpe Rodfos' själ.

Gud svike dem, som sveko honom.»

Till läsningen: Intet skiljetecken vid inskriftens början, ej heller efter 83 **u** vid slutet av rambandets inskrift. 21 **i** är ej stunget. 35 **e** är säkert stunget; likaså 51 **e**. Bistaven i 41 **y** är skadad, endast nedre tredjedelen är bevarad; runan är tydligt stungen. Av följande runa finns endast nedersta delen kvar. Mellan 41 **y** och 43 **þ** har på den skadade toppytan funnits plats för **ni : sina :**, d.v.s. 6 runor och 2 skiljetecken. 43 **þ** är skadat upptill. 65–68 **siku** är tydligt; ett **u** är sålunda överhoppat efter 65 **s**. 75 **e** är stunget. En spricka i stenen går över runslingan mellan 74 **m** och 81 **a**; den har skadat v. bistaven i 76 **n** och nedre punkten i skiljetecknet efter 77 **i**. — Intet skiljetecken finns vid övre inskriftsradens början och slut, d.v.s. framför 84 **k** och efter 104 **r**. 84 **k** och 105 **k** äro icke stungna. 89 **e** är tydligt stunget. Nedre delen av 91 **b** är något skadat, varigenom runan kommit att likna ett **r**. Endast nedre punkten i skiljetecknet efter 93 **n** är bevarad. Mellan detta skiljetecken och 94 **s** går nedre korsarmen över den övre inskriftsraden ned till den nedre. Högra bistaven i 96 **a** är mycket kort, under det att den vänstra har normal längd. Mellan 102 **o** och 103 **a** är en **s**-runa överhoppad. Intet skiljetecken finns vid nedre radens början (framför 105 **k**), men väl vid dess (och hela inskriftens) slut (efter 123 **u**). Bistaven i 115 **a** står i botten av en djup urgröpning och har därför blivit flack och grund; dock tydlig med borrhål i ändarna. 122 **i** kan knappast ha haft en **k**-bistav, även om avståndet till 123 **u** är påfallande stort. Då bistavarna i 84, 105, 111 **k** liksom i 101 **f** i raden ovanför äro mycket tydliga, är det svårt att tro, att en **k**-bistav skulle ha varit så grunt huggen, att den sedermera har helt vittrat bort. I ordet 120–123 **suiu** är sålunda en **k**-runa överhoppad, så mycket mer anmärkningsvärt, som här har funnits gott utrymme för en runa eller ett par. Det är troligen anledningen till att ristaren här har satt till ett **:** för att fylla utrymmet, mot sina vanor i övrigt. I 123 **u** finns en jämn, rund fördjupning, säkerligen naturlig.

Tre gånger har ristaren hoppat över en runa: i 65–68 **s[u]iku**, 98–104 **ropfo[s]ar**, 120–123 **sui[k]u**. Det är anmärkningsvärt därför, att han synes ha med stor noggrannhet beräknat utrymmet inom runbanden. Runorna stå mycket jämnt, med lika mellanrum, vilket vittnar om en omsorgsfull plan. Säkerligen har alltsammans varit uppritat med färg, innan det höggs in. Att de tre felen då ha kunnat undgå honom, förefaller egendomligt.

G. Wallin 1751: 35–42 **iftir : syn**, 51 **i**, 65–76 **siku : blakumen**; skiljetecken **:** efter 83 **u**; 87–93 **hailrin**, 98–104 **ropfosar :**, 120–123 **suik**. Wallin tolkar inskriften: »Roduislus et Rodalfus erigi curarunt Lapides

filiiis tribus; hunc in memoriam Rodfosi, quem sub egressu impie sustulerunt prædones Africani (sive Mauri). Deus medeatur animæ Rodfosi: Deus eum perdat, qui hunc perdidit.» Wallin har ej uppfattat, att *pau* anger att 11–16 **ropalf** är ett kvinnonamn, modern till de tre sönerna. 69–76 **blakumen** »Blackmanni», negrer, till eng. *black* svart. Man skulle kunna förmoda, fortsätter Wallin, att Rodfos har deltagit i ett korståg till Heliga landet, möjligen det sjätte, som kejsar Fredrik II företog år 1216, och att han har blivit dödad på vägen i strid med afrikanska sjörövare.

Hilfeling 1801: 35–42 **eftir : sy**, 51 **e**, 65–76 **siku : blakumen**; skiljetecken : efter 83 **u**; 87–93 **hialbin**, 98–104 **ropfosar :**, 120–123 **suku :**.

N. H. Sjöborg 1824: »Honom sveko de mörkbruna folkslagen (Blåmän, Saracener, Morer, Hunner, Tarterer, Afrikanska sjöröfvare etc.) ... Denna sten lär vara vid pass af år 1229.» Sjöborg förmodar nämligen, liksom Wallin, att Rodfos har varit med »uti 6:te korståget, som Kejsar Fredrik den andre anförde mot Saracenerna år 1228». »Har en präst uppsatt denna inskrift och slutat med denna önskan, så har vänskapen och hämden kommit honom att fullkomligen glömma sin Christendom.»

N. J. Ekdahl 1826 har närmast efter Wallin och Hilfeling läst inskriften: 35–42 **eftir : si**, 51 **e**, 65–76 **siku : blakumen**, 77 **a**, 87–104 **hialbi ... sial : ropfosar**, 115–116 **ir**, 120–123 **suar :**.

L 1592 har supplerat 35–46 **eftir : synir : pria :**. Liljegren (*Runlära*, s. 134) förmodar, att **blakumen** avser »Blekingsboer».

P. A. Säve 1852: »Stenen stod tillförne utanför s. kyrkoväggen i solbaset, hvadan stundom runorna (som hafva djupa punkter i streckändarna) äro förbrända och otydliga ... Den stora nertill antydda lösa biten är dock lyckligtvis ej betydligt skadad i brottet. Uti sista ordet af undre tvärraden • **suiy** : finnes icke något **k**.» 35–42 **eftir : sy**, 51 **e**, 65–76 **siku : blakumen**, 77 **i**, 87–93 **hialbin**, 98–104 **ropfoar** (S 89 felaktigt **ropfoar**), 115–116 **ar**, 120–123 **suiy :**. Av ornamentiken har Säve icke lyckats se mycket.

Carl Säve (S 89) har granskat inskriften år 1852, tydligen i sällskap med brodern. Han anmärker: »*hialpin* borde varit *hialpi*. — Ordet *swiku* förekommer 2 ggr på två olika sätt felstaddt: **siku** och **suiu**». Till inskriften ger Säve följande kommentar: »Man ser, att föräldrarna Rodvisel och Rodalf varit kristne, och således är stenen yngre än år 1030, ifall ej kristne funnos på ön redan före k. Olofs ditkomst; men af den hedniska hämndebön, som slutar inskriften, ser man lika tydligt, att de voro 'illa kristne', såsom det på den tiden kallades. Häraf kan man då kanske också sluta, att stenen icke kan vara mycket yngre än den nyss omtalade N:o 82 [Stenkumla], hälst språket på bägge är fullkomligt det samma. Detta bestyrkes dessutom äfven deraf, att denne Rodfos vardt dräpen i Vallakiet eller sviken af Blackomän på utfärden, och således på väg till Miklagård. Detta var också just ett århundrade, då resorna dit måtte hafva varit talrikare än eljest, emedan Nordboarne i höfdingen för Kyrialax' varingar just då egde en så storfräjdad landsman som Harald Sigurdsson, den sedermera så berömde konung Harald hårdråde i Norge. — Till samma tidsskede höra utan tvifvel också de öfriga uppräknade runstoderna [d.v.s. S 17 Hangvar, S 82–83 Stenkumla, S 84 Hogrän, G 135 Sjonhem, S 97 Mästerby, G 110 Tjängvide, G 80 Linde och G 77 Levide].» Carl Säve är den förste, som riktigt har uppskattat Sjonhem-stenarnas ålder, och hans bedömning av de s. k. »runstoderna» (d.v.s. runstenarna med bildstensform) är måhända hans viktigaste insats i den gotländska språkhistorien och runforskningen.

G. Stephens (1884) tolkar inskriftens slut: »Him swake (betrayed, murdered) Blackimen (= Wallachians) in his out-fare (outward-journey? to Greece, or to the Holy Land)».

A. Noreens läsning av inskriften (1904) vilar på meddelanden av S. Söderberg och O. v. Friesen, som personligen hade granskat runstenen. Han översätter (1904) inskriften: »Rodhwisl und Rodhalf sie liessen steine errichten nach ihren drei söhnen; diesen nach Rodhfos. Ihn hinterlisteten die Walachen auf der reise ins ausland. Gott helfe der seele des Rodhfos! Gott verlasse diejenigen, welche gegen ihn treulos waren!»

O. v. Friesen 1924: 35–42 **eftir : sy**, 51 **e**, 65–76 **siku : blakumen**, 77 **i**, 98–104 **ropfoar**, 115–116 **ir**, 120–123 **suiu**.

A. Ruprecht 1958: »Roðvisl und Roðælf, diese (Eheleute) liessen die Steine errichten nach [ihren] drei Söhnen; diesen nach Rodfos; ihn erschlugen heimtückisch Walachen auf [seiner] Auslandsfahrt. Gott helfe

der Seele Roðfos! Gott bringe um, die ihn heimtückisch umbrachten.» »Roðfos' Tod in der Walachei ist wahrscheinlich ein Indiz für die Benutzung der Handelsstrecke Weichsel–Bug–Dnjestr durch Gotländer.»

Inskriften har med klar beräkning komponerats så, att den yttre runslingan upptages av själva minnesorden; runorna stå, såsom nämnt, med mycket jämna avstånd från varandra. De vågräta inskriftsbanden på stenens mitt innehålla tillägg, två önskesatser.

Rodvisl och hans hustru Rodälv ha låtit resa minnesstenar efter sina tre söner, som alla ha dött före föräldrarna. Detta är den första stenen. Den står här efter Rodfos, den äldste sonen. Han blev svekfullt dräpt utomlands, av valakiska män. Gud hjälpe Rodfos' själ! Gud vise ingen nåd mot dem, som dräpte honom i försåt!

Verbet *svika* (isl. *svíkia* el. *svíkva*, *sveik*, *sviku*, *svikinn*, fsv. *svīka*, *svēk*, *sviku*, *svikin*) förekommer i rätt många runinskrifter: U 130 Nora: *Hann varð svikvinn a Finnæidi* »Han blev försåtligt dräpt på Finnheden»; U 954 Söderby: *En Sassurr drap hann ok gærði nidingsverk, sveik (seik) felaga sinn* »Och Sassur dräpte honom och gjorde nidingsverk, svek sin följesman»; U 1028 Lena: **kuþ suiki · þa ir ha suiku** *Gud sviki þa, ex hann sviku*; U 1148 Älvkarleby: *Hann vas svikinn ...*; Sm 92 Björkö: **suikui · kuþ : þn · ir . . . : uk : at : fiarui Sviki** *Gud þann, ex [hann sveik] ok at fiorvi ...*; DR 387 Vester Marie kyrka (Bornholm): *Skogi svek saklausan* »Skoge svek den oskyldige». Infinitiven **syika** förekommer i en inskrift på väggen i Guldrupe kyrka (G 128). Därtill komma ytterligare fyra fall, där själva läsningen är osäker, men där man har förmodat olika former av verbet 'svika'. S. Bugge har läst en del av inskriften på Tjängvide-stenen G 110: r. 32–39 **sikuifar**, och för detta har E. Brate föreslagit tolkningen *sviku i far* »sveko på resan»; han har fått anslutning av A. Noreen och O. v. Friesen (se ovan s. 198). Enligt S. Bugge (*Runverser*, s. 69 f.) också i U 614 Torsätra: **hnusiok** skulle vara en »graphisk Omsætning» för **han suiko**, och inskriftens senare del skulle ha meddelat, att *Hann sviko uti, þa þæix giald toku a Gutlandi* »Honom sveko de ute, då de togo gäld på Gotland»; en liknande omställning av runor antager Bugge i DR 37 Egtved (Jylland): **isuku** för **suiku**. M. Olsen har supplerat ett stycke i den längre inskriften i Vinje kyrka (NIyR 171): **sæl er sa er su --- ... altri** *Sæll er sá, er sviki ... aldri* »Lyckelig er den som sviker ... aldri».

Också om ett par urnordiska runinskrifter har man förmodat, att de handla om svek och förräderi. Magnus Olsen (*ANF* 33, 1917, s. 276 f.) har så tolkat innebörden i Möjbro-stenens inskrift (U 877): **frawaradar ana haha is [s]laginar** »Frårad är slagen på hälen (dvs. bakifrån)», han är svekfullt överfallen och dödad. Och O. v. Friesen ger en liknande innebörd åt inskriften på Rö-stenen, Bohuslän (*Rö-stenen i Bohuslän*, 1924, s. 16): **swabaharjar sairawidar** »Svavar är förrådd, sviken».

Många runinskrifter ha otvivelaktigt blivit ristade till minnet av män, som enligt de efterlevandes tro och vittnesbörd ha omkommit genom svek och förräderi. Det är naturligt, att frändernas sorg och harm har tagit sig uttryck i minnesorden. De böra ställas vid sidan av de mångdubbelt flera stenar, som ha blivit resta över män, som blevo dräpta i strid: *Hann var drepinn a Finnlandi* U 582; *Es vas austr með Ingvari drepinn* U 654; *Varð uti drepinn i Kalmarna sundum, foru af Skanøy* Sö 333; *Hann drapu norrænnar a knærri Asbiarnar* U 258 o. dyl.

Dråp genom svek, i bakhåll, i förräderi, utan att den dödade fick försvara sig och falla i öppen strid, var ungefär detsamma som mord. En uppländsk runinskrift omtalar, att Björn har låtit resa stenen *æftix Styrbiorn, sun sinn myrðan* »efter Styrbjörn, sin svekfullt dödade son» (U 691 Söderby). Svek var nidingsverk, så som det uttryckligen står på Söderby-stenen. Härom handlar balken om urbotamål i Västgötalagarna (*Svenska landskapslagar* 5, 1946, s. 70 f., 247 f.; jfr även R. Pipping i *Studier i nordisk filologi* 35, 1948, s. 59 f., 65).

Rodfos hade blivit svekfullt dräpt i främmande land, långt borta från hemmet. Det gjorde sorgen tung att bära. Hans dråpare voro okända, oåtkomliga för hämnden och straffet. Men föräldrarna visste, säkerligen genom följesmän till sonen, vilka hade undkommit, var dråpet hade skett. 69–76 **blakumen** bör vara ett folknamn. Det är formellt en sammansättning med efterleden *-mænn* pl. Det kan knappast återge något annat än folknamnet *valacker*, såsom redan Carl Säve har antagit. Detta är som bekant en beteckning för den romaniserade och latinspråkiga befolkningen i nuvarande Rumänien, forntidens Dacien. Namnet har en slavisk

form, med ett suffix *-k-* avlett på folknamnet germ. **valha-* (pl. **valhōz*, isl. *valir* pl.), germanernas beteckning på keltiska och italiska (romerska) folk i söder. Med slav. *valak-* kan jämföras germ. **valhiska-*, varav ty. *welsch*. Uddljudet i det främmande *valak-*, *vlak-* har i forngutniskan ersatts med *b-*. Namnet är f. ö. icke belagt i de nordiska fornspråken.

Uttrycket *i utfaru* förekommer endast här, men det kan jämföras med många inskrifters *uti: a landi ok i liði uti* Sö 338 Turinge, *Hann fors uti með alla skipan* U 349 Odenslunda, *Hon vill austr fara ok ut til Jorsala* U 605 Stäket, *Feax aflaði uti i Grikkium* U 792 Ulunda, *sum for til Girkia ut* U 922 Uppsala. Isl. fno. *útfor* f. och *útferð* f. brukas kanske mest om en resa från Norge till Island, men också (särskilt i lagarna) om ledningsfärd (*útfararbalkr*, *-leiðangr*) och om pilgrimsfärd, särskilt till det heliga landet (*Útjarardrápa*, *-saga*). Det är bildningar till verbet *fara út* dels från Norge till Island, dels till avlägsna länder, särskilt Jerusalem (jfr ovan U 605). Sjonhem-stenens *i utfaru* kan avse antingen en köpmansfärd eller en pilgrimsresa; i båda fallen gick den österut till länderna vid Medelhavet och Svarta havet. Att färden gick genom valackernas land, där Rodfos mötte sitt öde, visar, att gotlänningarnas handel vid denna tid åtminstone delvis gick i den gamla handelsvägen genom Polen: Weichsel–Bug–Dnjestr.¹

Om dativformen på *-u* i *utfaru*, av *utfar* f. (isl. *útfor* f.) se A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904) § 399: 3. — Carl Säve anmärker om 87–92 **hialbin**: »borde varit *hialpi*»; han uppfattar sålunda **hialbin** som ett fel. De normala formerna i pres. konj. äro sg. *hialpi*, pl. *hialpin* (A. Noreen, *Altschwedische Grammatik*, 1904, § 564). Formeln *Guð hialpi* är välkänd från ett stort antal runinskrifter. S. Bugge (*ATS* 5, 1878, s. 25, 145) har emellertid framhållit, att det dock finns flera inskrifter, utom Sjonhem-stenen, med formen *-in: guþ : hialbin* (U 56 Glia, U 272 Hammarby, U 971 Eke, Sö 138 Aspa); exemplen äro alltför många för att kunna förklaras som felskrivning eller missförstånd. L. F. Löffler (ib. s. 145) vill förklara flertalsformen efter ordet *Guð* som en rest av hedniskt språkbruk, då *guð* var pluralt (liksom i Äldre Västgötalagens edsformel). Då *-in* därjämte förekommer ett par gånger efter *Kristr*, beror det enligt Löffler på »falsk analogi» efter *Guð: Kristr hialpin* U 41 Kumla och *Kristr lettin* U 1039 Bräcksta. Så även S. B. F. Jansson i *Boken om Gotland* 1 (1945), s. 442.

kuþ : suiki : þa : ar : han : sui[k]u: Detta är en formel, som ordagrant lika förekommer även i ett par andra inskrifter, i Uppland: *Guð sviki þa, er hann sviku* (U 1028), i Småland: *Svikvi Guð þann, er [hann sveik]* (Sm 92). Vid sidan av den fromma bönen för den döde sonens själ möter här en bön om vedergällning. Den för forntida rättskänsla så naturliga hämndtanken har trängt sig fram och tagit sig uttryck i en kristen bön om hämnd. Gud vise ingen nåd mot dem, som sveko honom. Ett nidingsverk var urbota.

Om namnen se nedan G 136.

135. Sjonhems kyrka. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 84, 85.

Litteratur: L 1593, S 90. G. Wallin, *Runographia Gothlandica* (1751), s. 143; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 148 f.; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1801 (F m 57: 10), s. 114; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 2 (1824), s. 57 (med Pl. 59, fig. 228); *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 134; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), nr 5; H. Hildebrand i *VHAAkad:s Månadsblad* 1887, s. 185 f.; H. Pipping, *Runinskrifter undersökta år 1902* (ATA), nr 19, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 57 f.; F. Nordin, *Till frågan om de gottländska bildstenarnas utvecklingsformer* (i: *Studier tillägnade O. Montelius*, 1903), s. 153; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 495; O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österut* (i: *Fornvännen* 1914), s. 95, 121; O. v. Friesen, *Anteckningar 1924* (UUB); F. Plutzar, *Die Ornamentik der Runensteine* (1924), s. 84, 105; S. Lindqvist, *Gotlands bildstenar* (i: *Rig* 1933), s. 98, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 52 f., 95, 2 (1942), s. 111 f., *Bildstenarna i fornsalen* (i: *Gotländskt arkiv* 14, 1942), s. 16, 24; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i: *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 147, 150, *The Runes of Sweden* (1962), s. 32; *Sveriges kyrkor*: *Gotland* Bd 4: 3 (1952), s. 318.

¹ A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit* (1958), s. 36, 164; S. Mews, *Gotlands Handel und Verkehr bis zum Auftreten der Hanse* (1937; diss. Berlin 1931); H. Arbman, *Svear i österviking* (1955), s. 97 f.

Äldre avbildningar: Wallin, träsnitt a. a. s. 143; N. H. Sjöborg a. a. Pl. 59 fig. 228 (även i Liljegren, Fullständig Bautil: L 1593); P. A. Säve, teckning a. a. nr 5 (ATA); F. Nordin, blyertsteckning $11/7$ 1870 (ATA); S. Söderberg, teckning (ATA), foto (ATA); R. Haglund, klichétréyk (ATA); H. Pipping foto 1902, utan och med ifyllning av ristningen med krita (ATA); F. Braun foto 1911 (ATA); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1922 (ATA); O. Sörling, teckning (ATA; även i Lindqvist a. a. 2, s. 108); H. Faith-Ell foto 1933 och 1937 (ATA; även i Lindqvist a. a. 1, fig. 149); Jansson a. a. 1962, s. 32 fig. 13.

Runsten med bildstensform. Den förvaras numera i Gotlands Fornsal.

Liksom två av de andra Sjonhem-stenarna (G 134 och 136) är den första gången omtalad av biskop Wallin i hans *Runographia Gothlandica* (1751). Den låg då i kyrkgolvet framför predikstolstrappan (»Lapis situs est ante gradus ad Suggestum»). Såsom förut har nämnts (s. 263), prisar Wallin dess vackra form och utseende. — Hilfeling sökte den förvägs år 1801: »Den Runstenen som upgifves hos Brocman i Ingwars Saga; och uti Acta Lit. Upsal. 1751, pg. 143 et sequ. [d.v.s. G 135] fantis nu ej, huru mycket den eftersöktes.» Icke heller omtalas den av Ekdahl 1826 eller i *Kyrkoinventarium* 1830.

Varken Carl Säve (1859) eller P. A. Säve ha några närmare uppgifter om stenens plats. Den fanns fortfarande i kyrkan, men hade blivit upptagen ur golvet. »Stenen låg fordom vid predikstolstrappan i Choret, hvadan den ej blifvit skadad af solen; utan äro de runor som finnas kvar efter släggans härjningar ganska tydliga. — Stenens nedre del, fordom stående i jorden, är blott grofhuggen ... Står löst uppställd jämte föreg. N° 4 [d.v.s. G 134]» (P. A. Säve 1852).

Stenen överlämnades år 1895 som deposition till Gotlands Fornsal, på samma gång som G 134 (inv.-nr B 1062).

Ljusgrå kalksten. Höjd 1,63 m, till ristningens underkant 1,19 m. Bredd över det skadade »huvudet» 0,82 m, över halsen 0,72 m. Runbandets bredd 5–7 cm. Tjocklek högst 19 cm. Baksidan av stenen är icke jämn genom huggning. Stenen har ursprungligen haft samma storlek och form som G 134. Den är emellertid svårt skadad i kanterna på v. sidan och upptill, varigenom också viktiga delar av inskriften ha gått förlorade. Skadorna ha sannolikt uppkommit genom brutal stympning i samband med stenens inläggning i kyrkgolvet, för att få den att passa i platsen framför predikstolstrappan. Det är en underlig mentalitet att handla på detta sätt, när man ändå måste ha observerat, att hällen var vacker och förstått att den var ett minne från gamla tider, även om man icke kunde tyda runorna.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter G. Wallin):

þina : eftir : aǰ --- : --- : --rþ : tauþr : a : uita : systrir : [tuar] ... - r : bryþr : þria :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 roþanþr : auk : roþkutr : roþar : auk : þorstain :
 55 60 65 70 75 80 85
 þir : iru : faþur : bryþr
 90 95 100

»Denna efter Ai—. Han blev död i Vindau. Två systrar ... tre bröder. Rodald(?) och Rodgut, Rodar och Torstain, de äro farbröder.»

Fig. 110. G 135. Sjonhems kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

Till läsningen: Skiljetecknen äro, liksom i G 134, runda hål, vanligen djupt borrarade. Intet skiljetecken finns vid inskriftens början, men väl vid slutet av den yttre ramslingans inskrift, d.v.s. efter 87 **n. 3 n** och 4 **a** äro tydligt punktornerade; likaså 7 **t. 5 e** är stunget; punkten är djup och tydlig men går endast obetydligt utanför stavens kanter. 9 **r** är tydligt och välformat. 10 **a** är säkert; bistaven är punktornerad. Punkten i v. bistaven sammanfaller med nedre punkten i föregående skiljetecken. Därefter följer nedre delen av 4 raka stavar, r. 11–14. R. 11 har sannolikt varit **i**; härpå tyder avståndet till de båda närstående runorna. T. v. om staven i r. 11 finns en rund fördjupning, som dock sannolikt är naturlig. Att r. 11–12 skulle ha utgjort ett **u**, synes föga troligt. Avståndet mellan r. 13 och 14 tyder måhända på att r. 13 har haft en bistav t. h. Annars skulle ett **ailif** passa bra till de bevarade runresterna; **ainar** och **airik** är däremot omöjligt. Namnet kan ha slutat på **-fos**; i så fall ha r. 13–14 varit rester av **fo**, och ett **s** är helt borta i runbandets förstörda övre kant. Efter r. 14 finns nedre punkten i ett skiljetecken, om än svagt. Därefter nedre delen av 3 raka stavar tämligen tätt (r. 15–17), sannolikt rester av ordet **han**. Återigen nedre punkten i ett skiljetecken. Följande runa, r. 18, har med säkerhet varit **u**, även om toppen är avslagen. Av r. 19 är bistaven borta; men i de båda följande 20–21 **rp** äro bistavarna delvis bevarade och runorna därför fullt säkra. 22–23 **ta** äro punktornerade. De följande runorna t. o. m. 39 **r** äro säkra. 28 **u** är ej stunget. 29 **i** har förlorat toppen i en djup flagring, som även har skadat bistavarna i 30 **t**; v. bistaven är dock säker. Övre delen av 31–32 **au** är bortslagen, liksom övre punkten i följande skiljetecken. 33 och 35 **s** äro icke punktornerade. 34 **y** är tydligt stunget. Av skiljetecknet efter 39 **r** återstår endast nedre punkten. Därefter följer den stora toppskadan, varigenom omkring 50 cm av runbandet är förstört, med sannolikt omkring 15 runor. Av dessa funnos 1744 fyra runor 40–43 **tuar** kvar, bevarade i G. Wallins avbildning och beskrivning. Av r. 44 finns endast obetydligt spår. 45 **r** är däremot till större delen bevarat och fullt säkert. 48 **y** är tydligt stunget. H. bistaven i 54 **a** är bortslagen. Övre delen av 56 **o** är borta i en kantskada; av övre bistaven återstår endast ett kort stycke t. h. jämte borrhålet i orneringen. Alla runorna i namnet 55–61 **ropanpr** äro emellertid säkra. Punktorneringen i 58–59 **an** är svag, tydligare i 62 **a** och 66 **o**. 68 **k** är icke stunget. 72 **r** är skadat nedtill. 81 **o** är punktornerat, men icke 83 **s**. 84 **t**, 85 **a** och 87 **n** äro tydligt punktornerade. — Intet skiljetecken finns framför 88 **p** eller efter 103 **r**. Alla runorna på tvärbalken äro väl bevarade, tydligt och jämnt huggna. 89 **i** och 91 **i** äro icke stungna. 95 **a** är punktornerat. 101 **y** är stunget.

G. Wallin: 5 **i**; 10–17 **likkn · tai**; 40–43 **tuar**; 99–103 **bruþr** :. Om r. 10–17 anmärker Wallin: »Apices hoc loco literarum deturbati sunt. Vnica vox **han**, h. e. ille videtur deesse.» — L 1593 återger Wallins läsning.

P. A. Säve 1852: 1–14 **þina : eftir : a ----**; 18–21 **-- rp**; 28–32 **uitau**; r. 40–43 saknas. — C. Säve 1852 (S 90), säkerligen tillsammans med brodern: **þina : eftir : a ... rp : tauþr : a : uitau : systrir ... -- r : bryþr : þria : ropanþr : auk : ropkuttr : roþar : auk : þorstain : þir : iru : faþur : bryþr**. C. Säve skiljer i sin tryckta text icke på **r** och **þ**; därför felaktigt 39, 45, 90 och 92 **r** i st. f. **þ** (såsom på broderns teckning). Han anmärker, att L 1593 »fyller luckan (gissningsvis?) med orden: *Likkn : han : warþ*; men säkert är, att namnet börjar med **a**, icke med **l**.» Han återger detta i den »hyfsade texten»: *þinna eftir (Airik, hann warþ) dauþr a Witau*. Och han kommenterar: »Uti orden *Airik hann warþ* är allt gissadt, utom första runan **a** och de 2 sista **rp**; men det är mycket sannolikt, att det just stått så, då luckan synes jämnt kunna rymma de 9 mellanstående runorna.»

H. Pipping 1902 supplerar sin läsning av runorna 1–32 **þina : eftir : ai[nar] : [han] : [ua]rp : tauþr : a uitau**.

A. Noreen (1904): **þina · eftir · likfos · han · uarþ · tauþr · a · ui[n]tau** o.s.v. Noreen grundar sin läsning huvudsakligen på meddelanden av S. Söderberg. Han tolkar: *Þinna eftir Lik(n)fos. Hann varþ dauþr a Vindau*, och översätter: »Diesen nach Liknfos. Er starb in Windau ...» »Die ergänzung **likfos** ist mir von Hesselman vorgeschlagen worden.» Såsom förut nämnt är en förled **lik** *Lik(n)*- utesluten, men ett namn på **-fos** är tänkbart.

O. v. Friesen har icke efterlämnat någon undersökning av inskriften. Till S. Lindqvist har han meddelat följande text: **þina · eftir · l[iknat?] · han · uarþ · tauþr · a · uitau · systrir · [tuar · lifþu · ? epti]r**

• **bryþr** • **þria** • **roþanþr** • **auk** • **roþkuttr** • **roþar** • **auk** • **þorstain** • **þir** • **iru** • **faþur** • **bryþr**. Texten innehåller två fel: r. 10 är **a**, icke **l**; r. 45 är **ᚱ**, icke **r**. Eftersom ristaren annars alltid tecknar ordet »efter» med **r**, icke med **ᚱ** (r. 5–9; på G 134 2 ggr och i G 136 1 g., alltså sammanlagt 4 ggr), är det tvivelaktigt, huruvida den annars tilltalande suppleringen **lifþu** • **eftir** kan vara riktig. v. Friesen översätter: »Diesen (Stein errichteten Rodvisl und Rodälv) nach Liknat(?). Er starb in Vindau. Zwei Schwestern überlebten die drei Brüder. Roald(?) und Rodgot, Rodar und Torsten, die sind die Vaterbrüder (der drei Brüder).»

Den första satsen är elliptisk: »Denna [sten] efter ...» Både subjekt och predikat äro underförstådda från inskriften på föregående sten (G 134), som skall läsas först. Denna är rest till minne av den andre sonen. Om honom meddelas endast, att »han blev död **a : uitau**». Denna plats **a : uitau** skulle enligt biskop Wallin åsyfta halvön Wittow (Wittau), den nordligaste delen av Rügen med Arcona. Samma tolkning har N. H. Sjöborg (1824). — J. G. Liljegren (*Runlära*, s. 134) tänker på en närmare belägen plats: »han wardt död i Wicklou» (Viklau); det är en grannsocken till Sjonhem. — Carl Säve uttalar intet i frågan. — P. A. Säve: »Ordet **uitau**, som i början och slutet ljuder åt den närliggande socknens namn Viklau, betyder dock säkert något helt annat, Witau eller hvad det må vara.»

A. Noreen (1904) tycks vara den förste, som har tänkt på Vindau, på Kurlands kust, ungefär mitt emellan Domesnäs och Libau. Det är en plats som bör ha besökts av handelsidkande gotlänningar. Namnet bör ha tecknats **a : uitau** på en runsten från 1000-talet, och tolkningen är sålunda fullt möjlig, kanhända sannolik. Den har fått anslutning av O. Montelius, O. v. Friesen och S. B. F. Jansson.

Därefter övergår inskriften till att tala om de anhöriga. Närmast följer en sats, som börjar med nom. **systrir : tuar** och slutar med en ack. **bryþr : þria**, föregånget av ett ord som slutar på **ᚱ**. Tyvärr är det viktiga predikats verbet borta. Den av v. Friesen föreslagna suppleringen **lifþu : eptir** är mycket tilltalande, om man får antaga, att ristaren mot sin vana för övrigt har använt **ᚱ**-runan i ordet »efter». Även **raistu : eptir** vore naturligtvis tänkbart.

Återstoden av runslingen fylles av fyra mansnamn. De åtföljas av raderna i tvärbalken: »De äro farbröder», nämligen till de tre döda unga männen, över vilka stenarna äro resta. Det första namnet **roþanþr** är det enda, vars tolkning vållar svårighet. Det måste vara felristat på något sätt. Förleden **Roþ-** är klar. Närmast till hands ligger att tänka på en form av namnet *Roþvaldr*, *Roþaldr*, *Roaldr* (isl. *Hróaldr*), sålunda med ett **n** i stället för **l** och ett **þ** i stället för **t**.

Om namnen se nedan G 136.

Intressant är att i samma inskrift finna pluralformerna **bryþr** (2 ggr) och **systrir**. Den förra har ursprunglig, enstavig form (liksom fsv. *brøþer*, nsv. *bröder*, ty. *Brüder* o.s.v.), den senare har utvidgats med ett nytt pluralsuffix *-ir*. Den är flera gånger belagd i Gutalagen: *systrir*, liksom *dytrir* döttrar (jfr nsv. *systrar*, *döttrar*, *mödrar*).

136. Sjonhems kyrka.

Litteratur: L 1594, S 91. G. Wallin, *Runographia Gothlandica* (1751), s. 151 (Nr XVI C); H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), s. 58; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 496; E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 131; O. v. Friesen i *A Philological Miscellany presented to E. Ekwall* (1942), s. 358, 361; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine I* (1941), s. 53, 2 (1942), s. 112.

Den tredje av de runstenar, som ursprungligen ingingo i det stora Sjonhem-monumentet, är förkommen. Dess inskrift är känd endast genom biskop Georg Wallins meddelanden i hans *Runographia Gothlandica*. Han har läst den tillsammans med de båda andra stenarna den 25 juli 1744. Stenen fanns då på kyrkogården liksom G 134 (»In eodem Cœmeterio.») Den omtalas icke av C. G. Hilfeling, som år 1801 besökte Sjonhem och där avtecknade G 134, icke heller av N. J. Ekdahl 1826. Icke heller omnämnes den i *Kyrkoinventarium* 1830. Den var redan vid denna tid försvunnen. Bröderna Säve, som ju kände till inskriften genom Wallin och

Liljegren (L 1594), ha förmodligen sökt efter den, men förgäves (S 91: »icke återfunnen 1852»). P. A. Säve tillägger: »En tredje Runsten (af Liljegren upptagen under N° 1594) i Sjonhem står nu der ej att finna; om ej mot all förmodan underst bland en hop grafstenar, uppstaplade vid tornets s. vägg.»

Wallin uppger, att alla tre stenarna hade samma form och utseende. G 136 har sålunda också varit en rest sten med bildstensform. Wallin omtalar först G 135, inne i kyrkan, vid uppgången till predikstolen, som han finner synnerligen vacker och väl bevarad. »Addo etiam hoc, binos nimirum qui sequuntur, ejusdem per omnia esse magnitudinis, formæ et picturæ.» Därmed åsyftar han G 134 och G 136. Då han sedan övergår till att beskriva G 134 (s. 147), upprepar han i en not: »Antea indicavi et hunc [=G 134] et sequentem Cippum [=G 136] ejusdem esse cum primo [=G 135] structuræ ac faciei.» De äro därför alla tre utförda samtidigt och av samme stensemästare. G 134 skiljer sig endast därigenom från de andra, att den har två skriftrader tvärs över stenens mitt, G 135 och 136 endast en. »In linea transversa» stå inskriftens 4 sista ord, r. 92–110. Om man får döma enbart efter inskriftens längd, har G 136 varit av ungefär samma storlek som G 134 och 135.

Inskrift (enligt G. Wallin):

pina : iftir : hair : -os : han : to : haima : auk : ati : totur : aina : han : haitir : haili : utr :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

ualtika : gierþi : staina : auk : uab : kustar : ma...
 60 65 70 75 80 85 90

tan : auk : botbiern : ristu :
 95 100 105 110

»Denna efter Hailfos(?). Han dog hemma och hade en dotter. Hon heter Hailvi. Valdinga-Udd(?) gjorde stenarna och ...

Dan och Botbjörn ristade.»

Till läsningen: I slutet av den yttre inskriftsslingan (efter r. 91) har funnits något, som Wallin ej har kunnat tyda. Han talar om en »defectus», d.v.s. en skada i stenytan: »Reliqua indagare defectus prohibet.» Innebörden av de sista orden är honom därför icke klar. Det är mycket möjligt, att också det närmast föregående (r. 81–91) har varit ottydligt och svårläst.

Ett och annat fel kan även i övrigt finnas i Wallins text, liksom i hans läsningar av G 134 och 135, vilka ju kunna kontrolleras. Men i huvudsak är den säkerligen riktig. Därjämte får man räkna med att ristaren någon gång har gjort ett fel, särskilt i namnen, som voro svåra och ovana.

10–16 **hair : -os** har av Liljegren (L 1594) blivit ändrat till *Hairfos*, vilket accepterats av C. Säve (S 91). R. 14 liknar i Wallins runtext ett **s**; han antager ett egennamn *Hairos*. Utan tvivel har Liljegren riktigt förmodat ett *-fos*. Förleden har sannolikt varit *Hail-* (A. Noreen); för detta talar framför allt, att den enda dottern har ett namn med denna förled. Hon har fått sitt namn *Hailvi* genom variation efter fadern. Namnet *Hailfos* torde därför vara ganska säkert.

Om 42–44 **han** anmärker Wallin, att Gutalagen brukar skriftformen *han* både om män och kvinnor. »Hodierni Gothlandi illam vocant *ha*, ut W. Gothi *hu*.» L 1594 ändrar till *hon*. S 91 ändrar tillbaka till *han*: »På stenen står troligtvis *han*, men detta har afskrifvaren då rättat till *hon* (att döma efter det såsom osäkert utmärkta *o*), emedan han icke insett, att detta *han* just är den rätta Forngotl. formen för fem.» Säve röjer genom sin polemik mot »afskrifvaren», att han har nöjt sig med Liljegrens rättade text och icke gått till dess källa, Wallins text.

Om läsningen av 56–65 **utr : ualtika** har Wallin ingen anmärkning. Han översätter: »Vterus validus», d.v.s. Utr den väldige. Säve: »*Utr Waltika*. — *Waltika* kan måhända stå för ett *Waldinga*.» A. Noreen: »*Uddr Ualdinga* — *Waldinga-Uddr*.» 56–58 **utr** kan givetvis avse ett *Utr* (isl. *Otr*) eller ett *Uddr* (isl. *Oddr*); det senare är såsom personnamn bättre styrkt; se R. Kinander i *Smålands runinskrifter* h. 1 (1935), s. 96, S. Bugge i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 11 (1900), s. 120. 59–65 **ualtika** kan vara ett inbyggarnamn till gården Valda i Eskelhems sn.

66–71 **gierþi**: L 1594 och S 91 ha *gerþi*.

81–91 **uab : kustar : ma . . .** »*Vab arma vel insignia notare vix potest*» (Wallin). **kustar** kan vara en verbform. Återstoden kan enligt Wallin ej tolkas på grund av inskriftens defekta tillstånd. L 1594: **valkustar**. S 91: »Walkustar; om detta rätteligen skulle vara *-kusta* l. *-kasta*, acc. pl., så kunde ordet kanhända vara det Isl. *valköstr* m., hög af slagne å valplatsen.» — Det bör anmärkas, att runorna 82 och 91 **a** i Wallins runtext ha formen **ǵ**, med ensidig bistav; f. ö. alltid **ǵ** i de tre Sjonhem-stenarnas inskrifter.

81–83 **uab** kan knappast vara riktigt; man anar här en felläsning, snarast i runan 83 **b**, som normalt icke kan förekomma i slutet av ett ord. Närmast till hands ligger att tänka på en felläsning av **uar** eller — eftersom de tre Sjonhem-stenarna för övrigt konsekvent skilja mellan **r** och **ṛ** efter etymologiska grunder — av **uar**. Det defekta 90–91 **ma** skulle kunna suppleras **maṛ** man och 84–91 **kustar : ma[ṛ]** sålunda vara en sammansättning *kustar-maṛ*, till fgutn. *kustr* m. i betydelsen 'underhåll, föda, kost' eller 'omkostnad', båda betydelseerna välkända från fsv. (I GL är *custr* endast belagt med betydelsen 'egendom', men det kan vara en tillfällighet.) *kustar-maṛ* skulle kunna betyda 'man som står för kosten el. kostnaderna', d.v.s. den som har bekostat monumentet.

Wallin översätter inskriften i sin helhet: »Hunc (lapidem posuerunt) in memoriam Hairosi. Obiit ille domi, et filiam habuit unicam, nomine Haili. Vterus validus adornavit lapides et ornamenta impendit . . . Tannus et Bodbiernus inciderunt (Runas).» — A. Noreen: »Diesen nach Heilfos. Er starb zu hause und hatte eine tochter. Sie heisst Heil(w)i. Waldinga-Uddr machte die steine und die kostbaren waffen . . . Dan und Botbiern ritzten.»

Den berättande delen av inskriften: *Hann do haïma, ok atti dottur aina. Han haiṛ Hailvi* påminner om en passus i Hillersjö-inskriften (U 29): *Þa fingur þau barn. En mar æin lifði; hon het Inga.*

I de tre Sjonhem-inskrifterna omtalas många medlemmar av en släkt, icke mindre än 12 personer, därav 10 vid namn. I medelpunkten stå Rodvisl och hans hustru Rodälv samt deras tre söner, som äro döda före föräldrarna och till vilkas minne stenarna äro resta.

Rodvisl ~ Rodälv
 ───────────
 Rodfos Ai--- Hailfos

De tre bröderna ha haft två systrar, vilkas namn dock saknas i inskriften. Hailfos, den yngste brodern, har haft en dotter Hailvi. Rodvisl har haft fyra bröder, som uppenbarligen ännu voro i livet: Rodald(?), Rodgut, Rodar och Torstain.

Vissa namnelement förekomma flera gånger i denna familj. Vanligast är förleden *Rōþ-*, äldre *Hrōþ-*. En tillfällighet måste det väl vara, att den förekommer både hos Rodvisl och hans hustru Rodälv, då de sannolikt icke ha tillhört samma släkt. Men deras äldste son Rodfos har troligen fått förleden i sitt namn både från far och mor. Säker variation ha vi väl också i namnen på de fyra bröderna Rodvisl, Rodald(?), Rodgut och Rodar. Hailvi har tydligen fått namn efter sin fader Hailfos. Efterleden *-fōs* (isl. *-fúss*) ingår i namnen Rodfos och Hailfos.

Namnet Rodvisl förekommer även på runstenen från Pilgårds, Boge sn, och på bildstenen från Sanda (SHM Inv. 13.127). Om namn på *Rōþ-* se G 1.

Om mansnamn på *-fos* (isl. *-fúss*) se G 60 och där cit. litt.

Om kvinnonamn på *-älf* (isl. *-elfr*) se M. F. Lundgren, *Spår af hednisk tro och kult* (1880), s. 54, E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 109, A. Janzén, *Personnamn* (1947), s. 260. Om kvinnonamn på *-vi* se G 4.

Märkliga äro namnen på de båda runmästarna. Namnet *Dan* är f. ö. icke känt från gotländska inskrifter. Det ingår troligen i gårdsnamnet *Dans* i Hejde sn. På svenska fastlandet är *Dan* däremot ganska vanligt i uppländska inskrifter, särskilt i sydöstra delen av landskapet: U 114, 131, 177, 233, 240–241, 511, 749, 814 och 895. F. ö. förekommer endast något enstaka belägg: Ög 194(?). Det är alldeles okänt för det danska och norska inskriftsmaterialet. Mansnamnet *Dan* är utan tvivel identiskt med folknamnet *danir* pl. danskar. En så karakteristisk förekomst av ett namn med denna innebörd måste bero på några särskilda historiska förhållanden under vikingatiden, möjligen de livliga förbindelserna mellan särskilt sydöstra Uppland och

Danmark under Englandstågens tid (900-t. och början av 1000-t.). Senare har namnet blivit spritt över ett större område. Under medeltiden är *Dan* »tämmligen vanligt» i Sverige (Lundgren o. Brate); särskilt ofta synes det ha förekommit i Östergötland. Enstaka belägg äro nu också kända från Danmark (*DGP*) och Norge (Lind).

Namnet *Botbiern* Botbjörn torde vara ett unicum i det bevarade nordiska namnmaterialet, ett exempel på att nybildning genom variation ännu levde inom namnskicket på Gotland. Om förleden *Bot-* se O. v. Friesen i *A Philological Miscellany presented to E. Ekwall* (1942), s. 358, 361.

För runstenarna i Sjonhem, Hogrån (S 84) och Stenkumla (S 82, 83) har O. v. Friesen (a. a. s. 358) givit följande datering: »These runic stones must, from runologic reasons, be dated after about 1050, but, for the same reasons, they can be dated more than half a century later.» — A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 495: »Um 1100».

Frågan var de tre stenarna ursprungligen ha varit resta har varit aktuell redan för biskop Wallin: »Dat etiam verbum raisa ... occasionem suspicandi, eos primitus in agris vel collibus istius familiæ, stetisse erectos, respiciente coelum vertice, et quidem ante Templum conditum, atque abhinc demum a cognatis translatos locum *Coemeterii* consecratum, eoque situ positos, quo hodie conspiciuntur.» Det kan mycket väl förhålla sig så, som Wallin tänkte sig: stenarna ha ursprungligen varit *resta* på en annan plats, t. ex. vid en väg eller på en kulle, innan ännu någon kyrka fanns i Sjonhem, och sedan blivit förda till kyrkogården och där nedlagda på marken liksom andra gravhällar. Det hade för bedömandet av denna intressanta fråga varit värdefullt, om Wallin hade närmare preciserat stenarnas läge på kyrkogården.

137. Sjonhems kyrka. Nu i Gotlands Fornsal.

Pl. 81.

Litteratur: L 1645, S 92. G. Wallin, *Runographia Gothlandica* (1751), s. 154; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1801 (Fm 57: 10), s. 112; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland* 1826 (ATA) s. 30; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA) nr 6; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922 (UUB); J. Roosval, *Medeltida konst i Gotlands Fornsal* (Ny bearb. uppl., 1928), s. 13 nr 17; E. Wessén, *Anteckningar* 1944 (ATA).

Äldre avbildning: P. A. Säve, teckning (i Atlas till a. a.).

Gravhäll med runinskrift. Den förvaras sedan år 1909 i Gotlands Fornsal (Dep. C 36).

G 137 omtalas första gången av biskop G. Wallin i hans *Runographia Gothlandica* 2 (1751). Wallin undersökte gravhällen den 25 juli 1744 i samband med visitation och installation i Sjonhems kyrka. Hällen låg då inne i kyrkan »sub Sella antiqua poenitentiali sive Confessionaria», alltså under den gamla »biktstolen». Enligt Wallin var ristningen dold. Hällen hade formen av ett kistlock: »ælati operis ad instar operculi, quod capulis seu arculis defunctorum imponi solet.» Wallin påpekar, att »evangelisternas tecken finnas i hällens hörn, och i mitten åt vänster» fyra runor, som han avritar. — Hilfeling lämnar i sin resejournal för år 1801 följande upplysningar om G 137 och om dess plats i kyrkan: »På Norra Sidan, tätt inwid Altaret, låg en lång och smal Runsten med många nu mäst förnötta Zirater af inwicklade ormslängor hwaruti Runor varit ristade; nu kunde efter mycken forskning ej flere framletas än ... r : ok : k... hwaraf likväl kan ses att den är af de älsta härpå landet. Stenen war 3 al^r lång. 1 alⁿ 2 tum bred». — Ekdahl (1826): »På norra sidan af altaret är en sten blott en aln bred, men tre alnar lång, hvars ofvanyta är i halfupphöjdt arbete, en konstig sammanflätning af ormslingor. Huruvida denna sten, som der har ingen betydelse, borde hemtas till samlingarne i Stockholm lemna jag åt Akademien till afgörande. Han eger ingen inskrift utom trenne runor.» — J. G. Liljegren har hämtat sina uppgifter om G 137 hos Wallin och Hilfeling. — P. A. Säve (i reseberättelsen 1852): »har tillförno legat utanför S. chordörren o. är nu stående, löst upprest, vid S. torn-muren.» G 137 hade sålunda, tydligen ganska långt före Säves besök, flyttats ut ur kyrkan. Vid tornmuren stod hällen till år 1909, då den flyttades till Gotlands Fornsal.

Gravhällens ornamentala utsmyckning beskriver J. Roosval (*Medeltida konst i Gotlands Fornsal*, 1928) sålunda: »Gravhäll av kalksten från Sjonhems kyrka av Semibyzantios' riktning med framställning i låg relief av ett kors; ovanför dess armar synas två fåglar, nedanför armarna två vingade drakar; stenens ena långsida geometriskt ornerad. På huvudändans kant en orant omgiven av två fåglar ... Korsets längsstam har spår av en ursprunglig upphöjd framställning, som senare avbilats.»

Kalksten. Längd 1,76 m, bredd 0,66 m, tjocklek 16 cm. Runor ha bevarats på tre ställen, nämligen på korsets högra tvärsarm, i hällens högra kant samt nedtill på fotändans högra del. Utan tvivel har ursprungligen en betydligt längre runinskrift funnits på gravhällens kors. Inskriften är emellertid med avsikt bortbilad, en återkan som bevisligen har skett för betydligt mer än 200 år sedan.

De på korsarmen bevarade runorna äro 7-8 cm höga, de vid fotändan 4-5 cm.

Inskrift:

... r · ok · h⁵ ... af ... hualf ...¹⁰

»... och ... gravvalv ...»

Till läsningen: Runföljden 1-5 står på korsarmen, 6-7 i hällens högra kant, vinkelrätt mot de föregående, 8-12 vid fotändan. — Före 1 r finnas numera inga spår av någon runa. 2 o har dubbelsidiga, uppåtriktade bistavar. 3 k är ej stunget. 4 h står på ett ojämnt ställe. 5 a har ensidig bistav, vinkelrät mot huvudstaven. 6 a har förlorat toppen i en kantskada. 7 f är djupt och tydligt. 8 h är skadat på mitten och har förlorat huvudstavens nedersta del; runan är dock säker. 12 f har förlorat nedre bistavens största del och huvudstavens nedersta del i en kantskada. — Wallin (1744): ... r : ok h : ... — Hilfeling (1801): ... r : ok : k ...¹ — Ekdahl (1826): ... r ok : ... — P. A. Säve (1852): ... r : ok : hri : ... hualf. — *Gutniska urkunder* (1859): »... r : ok : hra - ... hualf -». — v. Friesen (1922): ... r : ok : hrni : af. Om r. 4 anmärkes: »En ganska tydlig men svårlest bindruna, snarast hr.» Huvudstaven i 5 a »tillhör ornamentiken».

Redan biskop Wallin framhåller, att alltför litet återstår av runinskriften för att den skulle kunna tolkas: »Ex tanta paucitate nihil colligitur.» Den som här begrovs, slutar Wallin, är blott känd av Gud: Quia in occulto, quisquis heic sepultus fuerit, latere post fata voluit, soli Deo notus.

Av den fördärvade inskriften kunna nu endast orden ok och hualf utläsas. Det senare ordet förekommer på ganska många gotländska gravhällar; se G 7. Om ett par nyfunna östgötska belägg på hualf se S. B. F. Jansson, *Stenfyndet i Hovs kyrka* (*Filologiskt arkiv* 9, 1962), s. 16. J. Roosval anser, att G 137 är »av Semibyzantios' riktning». Detta innebär, att gravhällen skulle ha huggits på 1100-talet, snarast under dess senare hälft, eftersom den anonyme mästaren »Semibyzantios» enligt Roosval verkade mellan i runt tal 1140 och 1175.

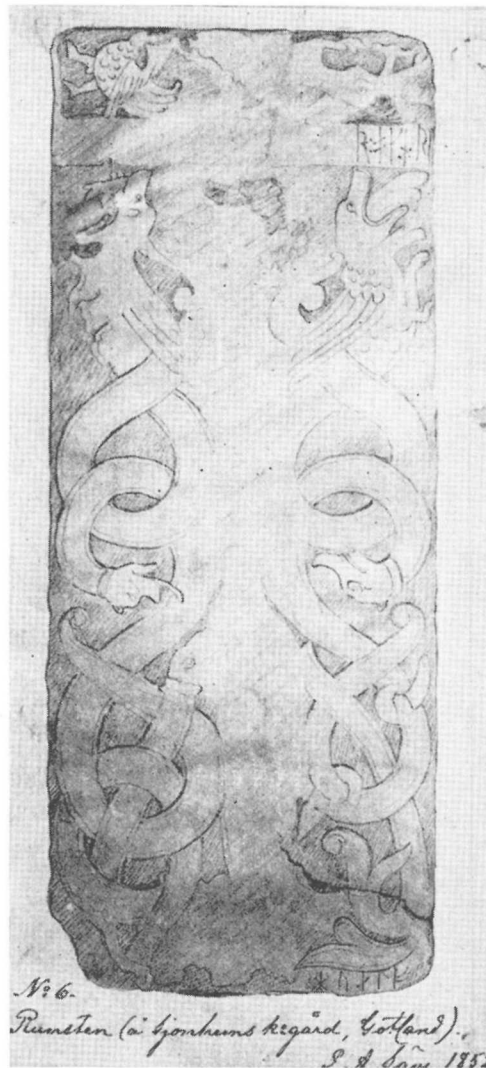

Fig. 111. G 137. Sjonhems kyrka. Efter teckning av P. A. Säve.

¹ Denna läsning återges av J. G. Liljegren i *Runurkunder* (1833), s. 192 (L 1645).